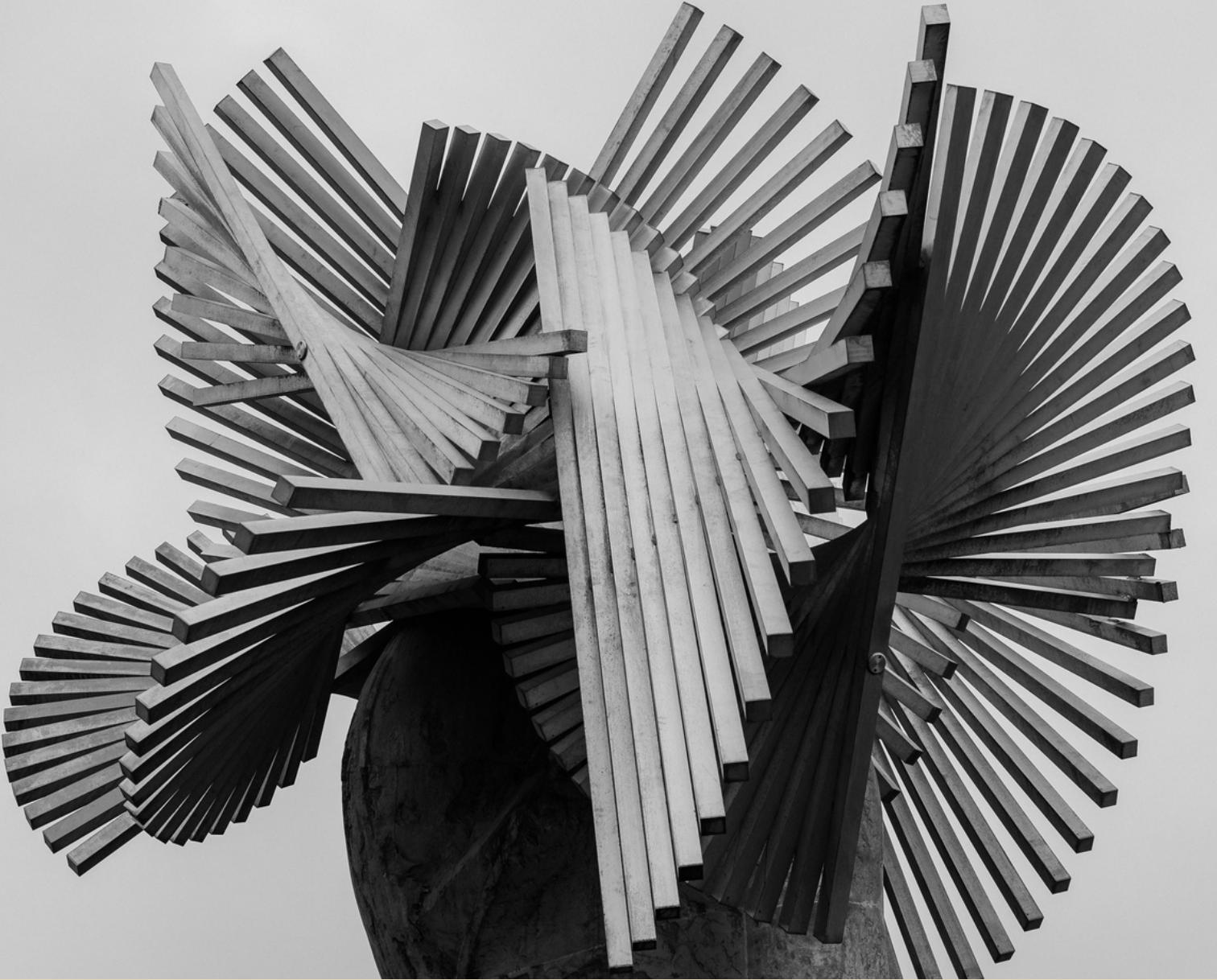

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 1309-6729

Yıl: 2024

Sayı: 17

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

AKŞEHİR MESLEK YÜKSEKOKULU SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl:2024 • Sayı: 17 • ISSN: 1309-6729

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Prof. Dr. Metin AKSOY Rektör / Rector

Selçuk Üniversitesi

Akşehir Meslek Yüksekokulu Adına

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞAHİN

Editör

Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet KAYA – Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU – Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Alper ATEŞ - Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Beyza ERER - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kadir ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa METE – İstanbul Aydın Üniversitesi

Yazışma Adresi

Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Dergisi Editörlüğü

Kozağaç Mevkii 42550 – Akşehir – Konya

Telefon: 0 332 814 01 11

E-mail: aksehirdergi@selcuk.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akmyosb>

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanan uluslararası indekslerde taranan hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir.

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

<i>Alper ATEŞ</i> <i>Halil SUNAR</i> <i>Mehmet ŞAHİN</i>	1. How the Film Industry Changes Tourism? / Film Sektörü Turizmi Nasıl Değiştirir? 1-14
<i>Şeyma BOZKURT</i>	2. 18-25 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinin Sosyodemografik Değişkenler Açısından Aile İşlevlerinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi / Investigation of the Effect of Family Functions on Exam Anxiety of University Students between 18-25 Years of Age in Terms of Sociodemographic Variables 15-25
<i>Kadir Caner DOĞAN</i>	3. Mısır, Moğolistan ve Malezya Devletlerinin Ombudsman Teşkilatlarının Karşılaştırılması / Comparison of Ombudsman Organizations of Egypt, Mongolia and Malaysia 26-37
<i>Dilek TERZİOĞLU</i>	4. Kamuyu Güçlendirici Karşı Hegemonik Eylemlilik Mekânı Olarak Sosyal Medya; Sosyal Medyada Katılıma Dair Bibliometrik Bir Analiz / Social Media as a Space for Public Empowering Counter-Hegemonic Action; a Bibliometric Analysis of Engagement in Social Media 38-49
<i>Haydar Kerem HOŞGÖR</i> <i>Murat SEZGİN</i>	5. Hemşirelerin Çalışma Koşullarına Ve Kurumsal İmaj Bileşenlerine Dair Önceliklerinin Sıralanması: Bir Ahp Uygulaması / Ranking Of Nurses' Priorities Regarding Working Conditions and Corporate Image Components: An Ahp Application 50-67
<i>Habip Mehmet SEVGİ</i>	6. Çevrim İçi Ders Sürecinin Öğretici (Matematik Öğretmeni) Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi / Assessment of the Online Course Process from the Perspective of the Instructor (Mathematics Teacher) 68-83
<i>Ayşe CABİ BİLGE</i>	7. Online Otel Yorumlarının Duygu Analizi ile İncelenmesi: Konya Beş Yıldızlı Oteller Örneği / Analyzing Online Hotel Reviews with Sentiment Analysis: The Case of Konya Five-Star Hotels 84-93

Nurhan SAĞLAM	8. Popülizm İle İlgili Çalışmaların Anahtar Kelimeler Üzerinden Bibliyometrik Analizi: 2014-2023 Yılları Arası Dönem / Bibliometric Analysis of Studies on Populism Through Keywords: The Period from 2014 to 2023 94-106
Mustafa Kemal DOĞMAK Mustafa METE	9. Sağlık Kurumlarında Toksik Liderlik Davranışlarının İş Gören Üzerindeki Stres ve Tükenmişliğe Etkileri Demografik Veri Analizler / The Effects of Toxic Leadership Behaviors on Stress and Burnout on Employees in Health Institutions Demographic Data Analysis 107-125
Emel Eylül ERUL Muammer ZERENLER	10. Liderlik Tarzlarının Siyasal Pazarlama Uygulamalarına Etkileri / The Effects of Leadership Styles on Political Marketing Practices 126-141
Aslı KUTLUK	11. The Interplay of Love, Reality, and Poetic Imagination: Astrophil and Stella as a Sonnet Sequence / Aşk, Gerçeklik ve Şiirsel Hayal Gücünün Etkileşimi: Bir Sone Dizisi Olarak Astrophil ile Stella 142-152
Zehranur SANIOĞLU TANIŞ	12. Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği ve Kurumsal İnovasyon Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi / Bibliometric Analysis of Studies on Board Gender Diversity and Corporate Innovation 153-166
Şerife Özgün ÇITAK	13. Yemek İletişimi ve Mutfağın Cinsiyeti / Food Communication and the Gender of the Kitchen 167-174
Mehmet KÜÇÜKAHMETOĞLU Kutay OKTAY	14. Turizm Eğitimi Teorisindeki Gelişmeler Üzerine Bir İnceleme / A Review on Developments in Tourism Education Theory 175-187
Seher SULUK Ahmet M. BÜYÜKSARIKULAK Bilge AFŞAR	15. Development and Renewable Energy: An Examination of the Nordic Countries / Kalkınma ve Yenilenebilir Enerji: Nordik Ülkelerinin İncelenmesi 188-197
Sinem DEMİROĞLU Sait PATIR	16. Dijital Dönüşüm, Sağlık Okuryazarlığı Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi Ve Örnek Bir Uygulaması / Examination and an Example Application of the Relationship between Digital Transformation, Health Literacy and Self-Efficiency 198-214

Melek Sermin EFEÖĐLU
Savaş ERDOĞAN

17. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki / The Relation between Current Account Balance and Net Errors and Omissions Account in Turkey after the Program for Transition to a Strong Economy 215-229

TARANDIĐI İNDEKSLER

Index Copernicus

EuroPub

idealonline

Citefactor

**Scientific Indexing
Services**

IPIndexing

**International
Institute of
Organized Research**

**Akademik
Dokümanlar Dizini**

How the Film Industry Changes Tourism?

Film Sektörü Turizmi Nasıl Değiştirir?

Alper ATEŞ - Halil SUNAR**- Mehmet ŞAHİN****

*Doç. Dr., Selçuk
Üniversitesi, Turizm
Fakültesi

ORCID: 0000-0002-
4347-7306

E-mail:
alpera@selcuk.edu.tr

** Öğr. Gör., Giresun
Üniversitesi Mehmet
Bayrak Tirebolu MYO,
ORCID: 0000-0002-
5131-4056

E-mail:
halil.sunar@windowsliv
e.com

***Doç. Dr., Selçuk
Üniversitesi, Akşehir
MYO

ORCID: 0000-0002-
0580-8653

E-mail:
sahinmehmet@selcuk.e
du.tr

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Recieved

24.01.2024

Kabul Tarihi

Accepted

27.02.2024

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Ateş, A., Sunar H. &
Şahin, M. (2024). How the
Film Industry Changes
Tourism?, *Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 17, 1-14.

ABSTRACT

Since its inception in 1895, the film industry has created many movies and TV programs over the past century. The film business, a globally significant sector, generates billions of dollars in economic value through direct and indirect contributions while providing employment opportunities for millions of individuals. The film business, being receptive to technological advancements and susceptible to the influence of social and cultural phenomena, has consistently garnered the most significant interest throughout human history. The intricate composition of this edifice has also played a crucial role in the flourishing tourism industry over the past century. Since the beginning of the 21st century, filmmakers have used films extensively to market and promote tourism destinations. The most tangible of these contributions is film tourism, considered one of the types of cultural tourism. Film tourism refers to the tourist interest and demand for destinations that are the subject of movies and television series. In recent years, the locations where famous movies and TV series are shot have become one of the most critical factors in determining holiday destination preferences. Destinations that increase visual richness and attractiveness for the film industry have become centers of attraction around them due to their inclusion in films or TV series, which increase national and international tourism movements and revenues. In this study, studies on the effects of the movie industry on tourism were investigated. The literature review in this context revealed the positive or negative consequences of a destination being featured in movies or TV series, the strengthening of destination marketing activities through film tourism, and the relationships between the film industry and the tourism sector. As a result of the examinations conducted in the study, film tourism has economic, social, and cultural impacts on destinations.

Keywords: Film Tourism, Destination Marketing, Cultural Tourism, Film Industry

ÖZET

İlk sinema filminin çekildiği 1895 yılından günümüze kadar geçen yüz yılı aşkın süre içerisinde yüzbinlerce film ve dizi içeriği üretilmiştir. Tüm dünya genelinde önemli bir sektör haline gelen film endüstrisi, yarattığı doğrudan ve dolaylı katma değerler ile milyarlarca dolar ekonomik büyüklüğe sahip ve milyonlarca kişiye iş olanağı sunan bir yapıdır. Dünyadaki tüm teknolojik gelişmelerden faydalanan, tüm sosyal ve kültürel olaylardan etkilenen ve etkileyen, insanlık tarihi boyunca en çok ilgi çeken sektör olan ve karmaşık ve kompleks bir yapıya sahip olan film endüstrisi benzer şekilde son yüz yıl içerisinde yıldızı parlayan turizm sektörüne de önemli katkılar sağlamaktadır. Film yapımcıları, 21. yüzyılın başından bu yana turizm destinasyonlarını pazarlamak ve tanıtmak için filmleri yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Bu katkılarının en somut olanı kültürel turizm türlerinden birisi olarak kabul edilen film turizmidir. Film turizmi en genel anlamda, filmlere ve televizyon dizilerine konu olan destinasyonların turistik olarak ilgi ve talep görmesini ifade etmektedir. Son yıllarda popüler filmlerin ve dizilerin çekildiği yerler tatil destinasyonu tercihlerini belirleyen en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Film endüstrisi için görsel zenginliği ve çekiciliği arttıran destinasyonların, filmlerde veya dizilerde yer almaları sonucunda etraflarında oluşan çekim merkezleri ulusal ve uluslararası turizm hareketlerini ve gelirlerini artırıcı etkiye sahip olmuştur. Bu çalışmada film sektörünün turizme etkilerini içeren çalışmalar araştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan literatür incelemesi sonucunda, bir destinasyonun filmlerde veya dizilerde yer almasının sebep olduğu olumlu veya olumsuz sonuçlar, film turizmi aracılığı ile destinasyon pazarlaması faaliyetlerinin güçlendirilmesi ve film endüstrisi ile turizm sektörü arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuştur. Çalışmada yapılan incelemeler sonucunda film turizminin destinasyonlar üzerinde ekonomik, sosyal ve kültürel etkilere sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Film Turizmi, Destinasyon Pazarlaması, Kültür Turizmi, Film Endüstrisi

INTRODUCTION

The extensive and rapidly evolving processes of globalization transformed the tourism industry in the early twenty-first century. As a result, travel became more accessible and affordable for people from all walks of life. This led to a significant increase in tourists worldwide and a diversification of travel destinations and experiences. The emergence of new postmodern tourism approaches that offer creative and varied tourist offers to the tourism market has complemented traditional tourism types and products. One of these novel forms of tourism is film tourism, a significant new trend in travel where movie inspiration directly influences travelers' destination choices. The tourism industry constantly creates new markets to meet changing tourist demands, including "film tourism". Tourism and the film industry are primary sectors that provide opportunities to witness and learn while immersing oneself in novel experiences and entertainment.

The influence of films on individuals' conduct after watching them has been extensively debated in academic circles. Academics in media and tourism studies propose that films and other forms of screen media can construct intricate fictional realms and amplify the recognition and attractiveness of filming sites through visual representation. (Reijnders 2011; Beeton 2016; Liu & Pratt, 2019). Film tourism owes its growing popularity and demand to the rise of international travel and the growth of the entertainment industry (Hudson and Ritchie 2006a: 256). Although there has been an increase in film tourism and a greater recognition of the connection between cinema and tourism, along with the use of film tourism in destination marketing, there is still a need for a more comprehensive understanding of its implications. Despite the substantial long-term advantages of film tourism, some tourism organizations and film producers have yet to fully exploit its potential due to a dearth of comprehensive information, studies, or proof elucidating the potential benefits of film tourism (Hudson, 2011: 165). Organizations related to films also contribute to the economies of countries. Although the central theme of film tourism is tourist visits to specific destinations, its scope is quite broad. Film premieres and award ceremonies, film festivals, famous houses, haunts, tour organizations to locations that are the subject of the film, watching film shootings, film-attraction themes, and visits to studio sets are considered within the scope of film tourism (Connell, 2012: 1013). For example film festivals assist filmmakers and local and international projects throughout or following their production stages. However, neither objective standards nor hierarchical production procedures determine the distribution of these limited sources (Kaya, 2020: 117).

Destinations can only gain emotions, thoughts, and, therefore, attraction in people's minds through their stories. This is where film can come into play as a highly successful narrative art in establishing a relationship between place and signifiers. The film might offer insights into specific facets of the country, such as its natural environment, cultural heritage, and inhabitants, which shape the formulation of views about the destination. Enthusiasm for the place and its favorable reputation can ultimately result in a physical visit to that location (Işıkman, 2022: 1621). This study examines the literature on film tourism, which is accepted as an alternative type of cultural tourism that has become increasingly important in recent years. A general evaluation has been made of the concept and development process of film tourism and the effects of film tourism on destinations.

FILM TOURISM

According to Beeton (2016), tourism can serve as a catalyst for peace and an economic and social catalyst that promotes diversity. Additionally, tourism can either unite or divide communities. He contended that in the 20th century, film and television emerged as widely utilized communication mediums, significantly impacting the tourist sector by incorporating visual representations of travel. Films serve as a valuable resource for showcasing various countries' social, cultural, and geographical attributes. It has a more significant impact on changing the perception of locations and motivating people to travel in comparison to traditional forms of media promotion. Images can effectively communicate significant information about tourist locations to a large audience. This can lead to forming first impressions or modifying existing perceptions about these destinations (Wen et al., 2018: 211).

Destinations and their images are fundamental to tourism practices (Williams, 1998: 172). Destinations and their visual representations are essential in tourism (Williams, 1998: 172). Film tourism is the practice of tourists going to a location just because it has been featured in a film, TV show, or other popular media (Hudson & Ritchie, 2006a: 256). "Film tourism is a tourist activity induced by the viewing of a moving image, is accepted as encompassing film, television, and pre-recorded products, and now extends to digital media"

(Connell, 2012: 1009). A definition of film tourism, in contrast, is "the visitation of a site or a location that is or has been used for or is associated with filming" (Buchmann et al., 2010: 233).

Films aren't made to draw in tourists; rather, they subtly encourage viewers to visit a location as part of the film's message (Hudson et al., 2011: 177). Film and television tourism originated in Europe and America. The research system for film and television tourism research is comprehensive and extensive. Academics have extensively examined and scrutinized historical serials' pertinent theories and principles. Upon examining the literature, it becomes evident that several studies on the portrayal of cinema and television tourism and tourist locations are being conducted in different nations (Askanova, 2021: 9). Film and TV shows and tourism are getting more and more attention in the literature. Since its emergence, the concept of film tourism has been used by different authors with different names in studies, even though it has a similar meaning. As a result of the increasing number of television series, documentaries, or video-induced content produced every year, it has attracted the attention of researchers, and the concepts of film-induced tourism, media-induced tourism, media-related tourism, screen tourism, movie tourism, cinema tourism, cinematographic tourism and television tourism have emerged (Riley et al., 1998; Busby & Klug, 2001; Mordue, 1999; Rosado & Querol, 2006; Beeton, 2001; 2006; Iwashita, 2006; Hudson, et al., 2010; Tuclea & Nistoreanu, 2011; Busby, Marin et al., 2021; Huang, & Jarman, 2013; Lee & Bai, 2016). The most general definition, which encompasses different nomenclature and definitions in the literature, is that film tourism refers to "tours to production studios, including film-related theme parks, as well as locations where films and TV programs are shot" (Beeton, 2005: 11).

Films are considered independent sources of information and are thus regarded as less biased than conventional ads. As a result, audiences generally consider them more trustworthy sources, leading to a more robust and longer-lasting impact on destination images (Kim & Richardson, 2003; Beeton, 2016; Hudson & Ritchie, 2006a, 2006b; Haddad, 2023; Shani et al., 2009; Hudson, et al., 2010; Hudson et al., 2011). Hudson et al. (2010) observed that movies hold the second most influence on people's decision to travel to a specific nation, following family, friends, and the internet. In their study, they stated that a movie can strongly influence destination image and travel decisions. Therefore, it contributes to tourism marketing and film tourism (Hudson et al., 2010:178). So, from the point of view of tourism destinations, film-related promotion can be seen as an effective way to make potential tourists more aware of the destination by showing them the features of film-related tourism products and adding film-related elements to the destination's image (Cardoso et al. 2017: 24). Public institutions, private businesses, and the public should collaborate to promote destination promotion through film tourism. Public institutions and tourism associations support filmmakers, while public authorities provide funding and set up filming platforms. Tourism committees promote destinations through film maps and promote places for tourists (O'Connor, 2011:113).

When the scientific studies on this type of tourism are examined, some approaches deal with different aspects of film tourism. These aspects of film tourism can be listed as follows (Tuclea & Nistoreanu, 2011: 27-28; Marin et al., 2021: 378):

- As part of a more extensive vacation: A tourist goes to a film location or takes part in a video tour without knowing where they are going.
- As the main object of particular interest: Places and holidays are booked due to their image in the movie.
- As the strength of the vacation: Natural landscapes, historical sites, and actors can all be very interesting because of their beauty.
- As a place where Filming is supposed to have taken place: filming locations are visited, even if the movie presents a different reality.
- As part of a romantic vacation: tourists visit places shown in movies as unique, warm, and loving.
- As an escape: tourists want to escape from the reality of everyday life temporarily.
- Commercial form: The film industry's appeal Tourism developed promptly following the completion of filming—guided tours showcasing various filming locations. Specialized excursions to designated destinations, frequently conducted on exclusive properties.

- Unique events: Film festivals, premieres, besides Hollywood.
- Wrong identities: Film tourism covers both filming locations and filming locations where the movie's action takes place, but no filming was done.
- In the studio or film studio theme park: Industrial film studio tours.
- In a destination: Film tourism as a vacation or a religious journey,
- As the first motivator of the trip: Film tourism related to celebrities, nostalgic film tourism.
- Armchair form: Travel TV shows take viewers to different parts of the world, and food shows take viewers on culinary adventures.

Film tourism is a popular form of vacation where tourists visit film locations or participate in video tours without prior knowledge of the destination. The tours can be commercial, encompassing visits to various filming locations and guided excursions to specific sites, frequently on privately owned land. Film tourism encompasses several activities, including attending film festivals and premieres and visiting locations where filming is thought to have occurred or where the movie's storyline is set, even if no actual filming took place. Film tourism can also occur in the studio, such as at theme parks and industrial film studio tours. It can also be a destination, such as a holiday, pilgrimage, or the first motivator of the trip. Film tourism can also be an armchair form, with gastronomy and travel TV programs serving as successors to travel guides. Film tourism offers a unique and memorable experience for tourists seeking a temporary escape from everyday life. Film tourism offers numerous benefits for destination planners, marketers, and managers, including increased recognition, attraction, and economic benefits. To maximize these advantages, destination marketing campaigns should focus on the entire film cycle, from pre-production to post-production. This includes encouraging regional locations, generating media publicity, implementing post-production marketing initiatives like film-themed festivals, and utilizing peripheral marketing strategies to maximize the potential of film tourism. By promoting regional locations, destination marketing campaigns can showcase the unique landscapes and cultural aspects that attract filmmakers. This boosts tourism and highlights the destination's authenticity and diversity. Additionally, organizing film-themed festivals or events related to the movies shot in the area can create a sense of excitement and engagement among tourists, further enhancing the economic benefits of film tourism (Beeton, 2005; Huang, & Jarman, 2013; Hudson & Ritchie, 2006a; Grihault, 2003; Lee & Bai, 2016; Olsberg, 2007; Macionis, 2008).

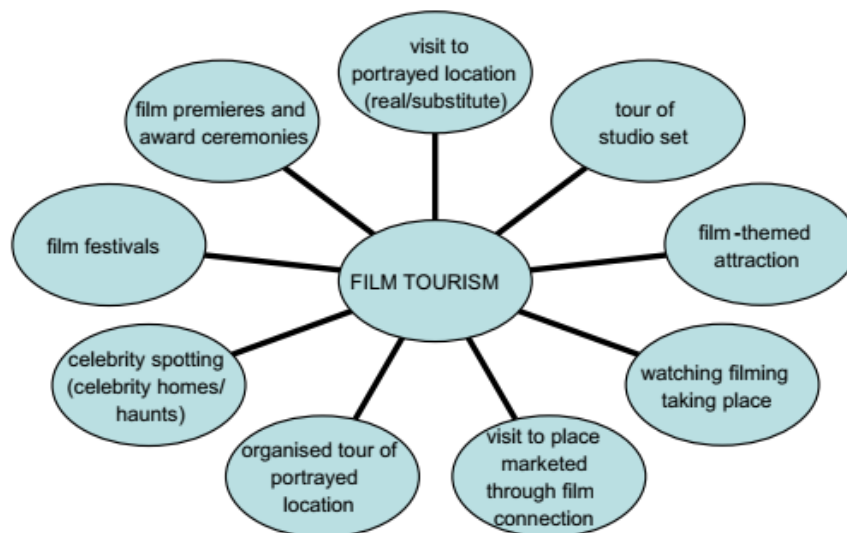

Figure 1. The Scope of Film Tourism

Source: Connell, 2012: 1010

Additionally, film tourism involves participating in organized tours of film locations, celebrity homes, and other sites associated with films. It may also involve attending film festivals or traveling to destinations for film premieres, either to watch the film or to witness the arrival of film celebrities. Nine film tourism approaches are frequently utilized. The film is being marketed as a standalone attraction, with film tourism being a prominent aspect of vacations. Film tourism is also being promoted as the main reason for visiting certain places, with the private sector offering specialized packages for this purpose. Additionally, there are specific film tourism icons that tourists can visit as the main highlight of their trip. Film tourism is also associated with romantic views, as well as with film tours and pilgrimages. Finally, some people engage in film tourism for nostalgic or escapist reasons (Busby & Klug, 2001:317).

Table 1. Impact of the Film on Tourism and Recreation

POSITIVE	
Economic	Expands the seasonal nature of tourists and activities. Diversifies local income and opportunities.
Social	Enhances general public health. It introduces people (through tourism) to "new" activities in a safe environment. Enables film companies to contribute to local projects. Improves community pride and cohesion.
Environmental	Increases environmental awareness in tourists. Increases environmental awareness in local people.
NEGATIVE	
Economic	Reallocation of governmental funds, except for basic health and education. Financial gain restricted to certain segments of society.
Social	Conflict with existing recreationalist visitors Change in the ambience of the place (noise, crowding, pollution, etc.) Social segregation - jealousy against financial gainers Tourists expecting friendly locals to behave like in the movie Security problems caused by inexperienced people who think they are movie heroes Tourists performing inappropriate roles
Environmental	Environmental impacts of crowding and inappropriate recreational activities Change of location to resemble a movie set

Source: Beeton (2009)

Beeton (2009) tabulated the effects of films on tourism and recreation under two main headings: positive and negative. Positive and negative impacts are subdivided into "economic," "social," and "environmental" impacts (Beeton, 2009: 234). These categories allow for a comprehensive analysis of how films can influence tourism and recreation. By examining the economic, social, and environmental impacts separately, Beeton's tabulation provides a clear understanding of the overall effects of films in these areas. This comprehensive analysis is essential for policymakers and industry professionals to make informed decisions about promoting and managing film-induced tourism and recreation. It helps identify the potential benefits and drawbacks that films can bring to a destination, allowing for strategic planning and mitigation measures to be put in place. Additionally, Beeton's tabulation provides a valuable framework for future research, enabling scholars to build upon her work and further explore the complex relationship between films, tourism, and recreation.

If the film industry and the tourism sector are considered both separately and as a whole, there are many stakeholders directly and indirectly affected by the synergy created by film tourism. Stakeholders in issues related to film tourism are divided into five main groups (Heitmann, 2010: 39):

- The film industry determines the feasibility and location of film production. The film business concentrates mainly on the film itself and limits the production of the film; they are interested in something other than the area or the influence the filming has on the place.
- Destination marketing organizations are responsible for initiating comprehensive marketing campaigns and generating awareness for the film. Despite frequently collaborating with the

film industry, including during the initial phases, they have limited influence over the content of the films and the portrayal of locales within them.

- Tourism enterprises are deeply ingrained in the local community and monitor the appearance and conduct of visitors while they are in those areas.
- Locals serve as the communities' representatives. They have a significant role in establishing genuineness. They serve as a narrative device but exert little influence on the conveyed tale.
- Tourists are those who are motivated to travel as a result of films.
An overarching segmentation, however, reveals that not all tourists visiting a film site are principally there to view the location itself. Some happen to be there by chance, while others have the film location as their sole and primary goal.

Film Tourists

Film tourism motivates or attracts potential tourists by presenting a particular destination through audiovisual media, such as movies. Film tourists are those who go to a movie or TV series site as part of their travel plans (Chien, 2018: 2). Film tourists engage with recognizable signs and symbols depicted in the film, often in settings that alter and rearrange the film's storyline (Carl et al., 2007: 51). Film tourists are those who go to locations that have been featured in films. They frequently draw inspiration from the movies they watch and want to visit the locations in person (Busby & Klug, 2001: 316). In general, the success of movie locations depends on the success of the movies, and in this context, some movie locations have been much more successful than others in terms of the number of tourists. In this respect, there is a proportional relationship between the number of people who watch the movie and the number of tourists who prefer the destination. During their vacation, tourists often find themselves immersed in a realm that blurs the boundaries between fictional and real cultures and destinations they encounter. Movie tourism is driven by travelers' desire to immerse themselves in an intermediate realm and encounter the cultural environments depicted in films. The landscapes depicted in films serve as tourism attractions, raising awareness among potential tourists and guiding them toward a specific destination (Carl et al., 2007: 51). Hudson and Ritchie (2006b) argue that in order for films to influence tourist flows to a destination, certain film-based success factors need to be in place. These factors can be listed as "the success of the movie in terms of viewership numbers, a clear understanding of the destination in which it was filmed, the related destination being accessible and unspoiled, stimulating the tourist's desire for exploration, creating emotional closeness, the strong connection of the story with the destination, and the movie/series staying on the screen for a long time" (Hudson and Ritchie, 2006b: 390). The reasons why tourists visit movie destinations are as follows (Busby & Klug, 2001: 324):

- Following in the footsteps of their favorite actors.
- Locating themselves in the place of the movie.
- Visiting the estates in a movie after seeing it only for their historical significance.
- To visit places featured in adaptations of literary classics.
- Attractive backdrops attract overseas tourists and want to visit them.
- Very loyal followers of popular TV series want to see the series' locations.

Various film tourist groups possess distinct motivations, but the primary demographic of film tourism comprises individual visitors, typically avid fans of a particular film, who traverse the globe in pursuit of their beloved characters. These enthusiasts are known as "fanatics" because of their fervent dedication and enthusiasm for the film. They engage in various activities such as visiting filming locations, attending conventions and cosplay events, and participating in discussions with fellow enthusiasts to immerse themselves in the world of their cherished film completely (Morozova & Yankovich, 2020: 23).

Seongseop and Sangkyun (2018) found that viewers' preferences for events, tour programs, and products sold at the movie tourism destination might change after watching a movie (Seongseop & Sangkyun, 2018: 288). Movies attract different kinds of tourists who are not usually interested in seeing historical sites, so the

demographics of the site's visitors might shift along with the surge in popularity (Liu & Pratt, 2019: 498). These new visitors may be more interested in experiencing the locations and activities depicted in the movie, such as visiting iconic filming locations or participating in themed tours. This shift in visitor profile can also lead to an increase in demand for movie-related merchandise and souvenirs at the movie tourism destination.

Yen and Teng (2015) state that fans' perceptions of famous people in films significantly impact their vacation choices and planning. As studies on film tourism have shown, celebrities play a huge influence in deciding where tourists go (Glover, 2009; Yen & Teng, 2015; Lee & Bai, 2016; Yen & Croy, 2016). Film and TV series fans may visit the places they see on the screen, act, imitate, or dress like the actors and characters in the series and movies, and buy jewelry/clothing or symbols of the actors and characters. Fans of these films seek to fully engage in the world of their favorite films and experience the enchantment they encounter. (Beeton, 2006: 182). While a typical tourist influenced by films may be more drawn to the innovation, a fortuitous form of film-inspired tourist may specifically visit a location featured in a film. Viewers may also establish an emotional connection with the film by projecting themselves into the same circumstances as the main characters. The narratives, renowned film performers, and technological enhancements might significantly shape the virtual encounters of viewers with various destinations, subsequently impacting their decisions to visit the actual filming sites. As a result, a variety of themes-including romance, history, science fiction, fantasy, action, and even education-can stimulate film-induced tourism (Hua, 2021: 11).

FILM TOURISM AND DESTINATION RELATIONS

Film tourism significantly boosts location visibility and market appeal and attracts tourists by influencing their choice of vacation spots. It allows travelers to immerse themselves in the settings depicted in their favorite films, fostering connection and excitement. Additionally, film tourism boosts local economies by increasing visitor spending on lodging, food, and memorabilia. In destination promotion, the films serve a variety of purposes, including introducing viewers to a destination, spreading knowledge about it, crafting sophisticated visuals, generating expectations for potential experiences, swaying judgments, and offering chances for the film to be customized (Croy, 2011; Croy & Heitmann, 2011). Films show possess a heightened ability to generate curiosity about visiting a specific location compared to conventional methods of promoting tourism. The waning efficacy of traditional advertising methods has spurred the growth of this alternative promotional approach, and marketers increasingly recognize that employing destination marketing communication strategies can yield more success, sharper targeting, increased sophistication, and a broader reach. An essential visual placement in the background can be as powerful as a heavily integrated placement (Hua, 2021: 2). One of the most essential advantages of movies in destination marketing is that their positive impact lasts for a long time. Films can capture the beauty and uniqueness of a destination, showcasing its attractions and culture in a visually compelling way. This leaves a lasting impression on viewers and inspires them to visit the destination, creating a long-term positive impact on tourism (Hudson & Ritchie, 2006b: 388).

Hudson and Ritchie (2006a) list five main things that destination managers and tourism stakeholders should do to encourage film companies to work in the region in order to develop film tourism in the destination:

- **Destination Marketing:** These are the marketing activities that occur before, during, and after the launch of the film product.
- **Destination Attributes:** These are specific factors specific to the destination, such as brand and landscape.
- **Film Specific Factors:** The success of the movie and identifiable locations.
- **Location Feasibility:** Taxes, labor, and resources.
- **Film Commission and Government Efforts:** Tax breaks, lobbying, scouting, etc.

The phenomenon of film tourism has gained significant traction in recent years. By leveraging its media image and embracing tourism as a thriving global industry, a location can alter people's impressions of the place and boost its economy tremendously (Bolan & Kearney, 2017: 210). Riley and Van Doren (1992) determined that the three essential factors for a movie's success are pivotal in stimulating film tourism. The traits in question include distinctiveness, status, and timely importance. According to Riley and Van Doren (1992: 269), a movie

possessing these characteristics can enhance the tourism prospects of a location. The possible effects of cinema indicate that film tourism, like any other kind, should be carefully regulated to promote optimal and sustainable utilization for the place and its residents. According to Croy (2010: 22), all films and other fictional media could potentially benefit the destination and community. Film tourism can give a local community a crucial economic advantage by helping it survive the adverse impacts of decreasing tourism income. Film settings mitigate the problem of seasonality in the tourism business by providing attractions that can be enjoyed throughout the year, regardless of weather conditions (Niziol, 2015:153). Although movies can serve as powerful marketing tools and help raise awareness of a destination, as well as enhance its image by showcasing its unique features and attributes on screen, it is essential to note that both the film industry and the subsequent increase in tourism activity can exert pressure on the destination's natural and cultural environment (Heitmann, 2010:36). The pressure above can give rise to a multitude of issues and have significant effects on the sustainability and authenticity of the destination.

The analysis by Marin et al. (2021: 381) identifies four sorts of marketing actions that destinations might do to boost tourism. These activities are based on the best marketing aspects that attract tourists to visit sites featured in or mentioned in movies (Marin et al., 2021: 381):

- Advertising campaigns to support the movie's post-production location;
- Extraneous promotional efforts that leverage the movie's tourism potential;
- Initiatives aimed at producing media advertising related to film;
- Advertising the location or point of interest where the movie's action took place;
- Aggressive campaigns to persuade studios and producers to shoot in a particular area.

Initial research on film tourism within the tourism industry mainly concentrated on quantifying the number of individuals who visited locations that appeared in movies. The objective was to establish empirical proof of the significance of this emerging area of study (Beeton, 2010: 1). Prior research has examined the effects of film tourism on the communities that host it, as well as the motivations and experiences of individual tourists at film tourism destinations. It has also explored how film tourism can enhance the image of a destination and influence tourists' intentions to visit in the future (Seongseop et al., 2019: 237). Heitmann (2010) has investigated film tourism about tourist motivation due to its considerable marketing potential.

Films influence the way potential visitors perceive destinations. The influence of cinema on places can be both beneficial and detrimental. The advertising of prominent locations has a positive influence, leading to an increase in visitor numbers. The use of substitute places in movies might have negative implications, particularly when the images portrayed in the film do not accurately represent the actual site (Moulay & Iflahen, 2023: 236). Table 2 shows the changes that some movies have made to the destination after their release.

Table 2. Changes in the Destination after the Release of the Films

Name of Movie/Series	Year	Destination	Impacts after the Release
Dallas	1978	Southfork Ranch, Dallas, USA	500000 visitors every year.
Field of Dreams	1989	Iowa, USA	In 1991, visits rose steadily by 35%.
Dances with Wolves	1990	Fort Hayes, Kansas, USA	An increase of 25% compared to 7% in the previous 4 years.
The Last of the Mohicans	1992	Chimney Rock Park, North Carolina, USA	Each year after the release, the number of visitors increased by 25%.
Four Weddings and a Funeral	1994	The Crown Hotel, England	The hotel where the movie was shot was fully booked for three years.
Braveheart	1995	Wallace Monument, Scotland	The number of visitors increased by 300% from 40000 to 126000 after the release.
Saving Private Ryan	1998	Normandy, France	American tourists increased by 40%.
Mission: Impossible II	2000	National Parks, Sydney, Australia	Tourism data showed a 200% increase in 2000.
The Beach	2000	Thailand	In 2000, the youth market increased by 22%.

Harry Potter Series	2001-2011	Different places in the United Kingdom	The number of visitors increased by an average of 50% in all locations where the film was shot.
The Lord of Rings	2001-2003	Matamata, New Zealand	The government and travel companies increased their promotional activities. The number of tourists and tourism revenues increased.
Troy	2004	Dardanelles, Türkiye	Visitor numbers increased by 73%.
Robin Hood	2010	Nottingham Castle Sherwood Forest, England	Compared to the year before the screening, there was a 5.5% increase in general visitors and a 7% increase in international visitors.

Source: (Carl et al., 2007; Horrigan, D., 2009; Månson & Eskilsson, 2013; Niziol, 2015).

Although movies can bring about numerous beneficial impacts on a place regarding economic and cultural values, destination knowledge, and image, it is crucial to evaluate the disadvantages they may entail thoroughly. Commonly, they encompass the erosion of privacy, challenges residents face in accessing nearby amenities, traffic gridlock, and the devastation of the natural surroundings (Hudson and Ritchie, 2006a: 261). The current evidence is primarily anecdotal, indicating that popular movies can attract tourists who are passionate fans or interested viewers. Specific anecdotes pertain to significant blockbusters, while others are exclusive to smaller, niche screen productions. Nevertheless, despite the anecdotes and conviction around tourism, some unresolved problems regarding the essence of this impact require thorough answers. These questions include (Tuclea & Nistoreanu, 2011: 25-26):

- What kind of films successfully convert viewers into tourists?
- What is the duration of this effect? Does the film's impact on tourism merely continue as long as the film remains renowned, or does it have a longer enduring influence?
- Which destinations have positive effects from the influence of tourism? Referring to the specific areas where filming occurs or the broader regions associated with the filming industry
- What strategic and collaborative approaches can be employed to promote and manage film tourism efficiently?
- What best practices should film and tourism professionals follow when collaborating?

An optimal approach for film and tourism experts to operate together entails the establishment of robust partnerships and collaborations. This involves completing a comprehensive study on the potential ramifications of filming locations and developing focused marketing initiatives to entice tourists. Moreover, it is crucial to guarantee that the local population reaps the advantages of the surge in tourists by engaging them in the procedure and endorsing local enterprises. In addition, film tourism's successful marketing and management necessitate ongoing monitoring and evaluation. This facilitates comprehension of the enduring ramifications of tourism and enables the implementation of the requisite adaptations to maintain tourists' engagement. Through implementing these tactics, film tourism has the potential to enhance local economies and generate a long-lasting influence on places across the globe.

RESEARCH METHODOLOGY

Research Design

This study aims to generate a comprehensive understanding that will significantly impact existing knowledge on film tourism using up-to-date data. This study analyzes the film industry's impact on tourism by utilizing secondary data sources. This study is also a conceptual investigation that utilizes descriptive analyses and document analysis, which are qualitative research methodologies. It is crucial for uncovering broad patterns related to emerging trends in film tourism. This study included different methodologies, including literature review and, analysis of international case studies, for a film-based tourism sector. Extensive research findings on the influence of films on tourism have led to the formulation of recommendations for enhancing the tourism landscape. Researchers (Karpovich, 2010; Heitmann 2010; Marin et al., 2021; Domínguez-Azcue et al., 2021);

in the field of film tourism have examined the following directions as research criteria for this study. The main question of this study:

- How does film tourism affect the tourism sector and stakeholders?

Findings

The growth of the film industry and international tourism have led to the global phenomenon of film tourism, which involves visiting sites where renowned movies or television series were filmed. This has significantly influenced the local economy, providing income for local enterprises and creating employment opportunities in the hospitality, transportation, and tour-guiding sectors. In order to answer the main question of the research, "How does film tourism affect the tourism sector and stakeholders?" studies in the literature were examined. The results obtained from these studies (Hudson & Ritchie, 2006a, 2006b; Macionis, 2008; Beeton, 2001, 2006, 2009; Connel, 2012; Yen & Teng, 2015; Morozova & Yankovich, 2020; Vila et al., 2021; Blanchet & Fabry, 2020; Dela Cruz & Lacap, 2023) are given under the headings "The Economic Capacity of Film Tourism," "The Effect of Film Tourism on the Image and Reputation," "Film Tourism as an Alternative," and "Negative Impacts and Undesirable Situations of Film Tourism."

The Economic Capacity of Film Tourism

- Films can catalyze inspiring people to go to specific destinations.
- Films can potentially increase people's knowledge and interest in specific places, influencing their decision-making when planning a trip.
- Film, including its various components such as landscape, plot, and characters, can be seen as a compelling force that attracts individuals to visit a site depicted in a film.
- The majority of tourists view the film as a secondary motive or contributing factor rather than a critical motivator for visiting film locales. Tourists typically visit a destination for several reasons, and filming is often one of them. Film tourism is typically a secondary tourist activity. The motive behind film tourism is complex and has multiple dimensions.
- Pull Factors (Film attributes): Location, acting, and character.
- Internal reasons for migration include novelty, prestige, and personalization.
- Among the most popular things to do and see at film locations are taking pictures, reliving scenes, soaking up the ambiance, taking guided tours, and buying souvenirs.
- A "Film Tourist" frequently visits film locations inspired by movies, takes special trips, plans future vacations, and relives scenes and visits favorite stars.
- This little excerpt proved that film is the main and distinct driving force; consequently, only those people can be called genuine "Film Tourists".

The Effect of Film Tourism on the Image and Reputation

- Film tourism can raise destinations' profile among tourists, increasing the likelihood that they will visit.
- Film tourism can significantly boost tourist awareness and visitation by appealing to three core motivational factors: "Novelty, Prestige, and Personalization," which are essential for the tourism industry to attract tourists to a destination.
- Marketers value visual pictures in films as effective instruments for promoting tourism attractions and destinations. Film promotion employs visual and emotional appeals to entice potential tourists and offer them a preliminary experience of the attraction or destination.
- Film-induced vocal effect pertains to using language, sound, and music in a film to incite viewers' inquisitiveness and fascination towards a tourist place. The impact of sound and music on an individual's perception is widely acknowledged.

- Celebrities influence both the choice of vacation spot and the actions planned by those taking the trip in the context of film tourism.

Film Tourism as an Alternative

- Film tourism is a significant addition to tourism experiences, often attracting incidental tourists rather than those traveling on general routes. Destinations should consider clever promotion, packaging, and marketing strategies to attract this segment, including specialized interpretation at film sites and merchandise associated with the film. Film tourism serves as a tourism product diversification for destinations and an add-on visitor experience.
- Novelty motivations can be achieved by offering unique film-based attractions or activities at identified film sites, providing tourists with a unique and distinctive experience. These site-specific activities offer a unique tourism experience that cannot be found elsewhere.

Negative Impacts and Undesirable Situations of Film Tourism

- The overcrowding of roads and parking lots caused by an increase in the number of vehicles and bus groups;
- Inability to accommodate the visitation demand;
- Lack of awareness or preparation on the part of destinations regarding an unexpected surge in visitors interested in a specific aspect of the location;
- Impacts on residents, including privacy and parking issues;
- Insufficient supply of jobs to maximize economical utilities and deal with incoming demand inbound tourists;
- Over-commercialization of a destination through film footage; replacing the existing tourism market with a different market that is less profitable or less desirable;
- Theft of filmmaking materials and heightened security concerns;
- Cultural and spatial appropriations leading to host-guest conflict;
- Increased seasonal nature depending on the market;
- Tourism activities concentrated in one area of a destination;
- Difficulty in meeting future demand for tourism and an excessive focus on the concept of movie tourism.

CONCLUSION

The entertainment industry's expansion and international travel drive film tourism, a global phenomenon. One of the main reasons for the dramatic increase in tourism is the film industry, which significantly impacts the local economy. Film tourism is a growing trend where people visit destinations featured in popular films. This form of cultural tourism has gained popularity due to its potential to boost local economies and enhance a place's image and perception. Understanding film tourism's concept and development process is crucial for destination management organizations and policymakers to capitalize on this growing trend.

Film tourism has been a prominent and expanding study area within the tourism research field. This innovative and competitive strategy is widely acknowledged as a catalyst for tourist development in various destinations, as reflected in tourism strategies and plans. The tourism literature commonly acknowledges that the destination image significantly impacts travelers' selection of a location. The higher the degree of alignment between the destination image and the tourist's expectations, the greater the likelihood of it being selected as a destination choice. The film can impart knowledge to tourists regarding specific facets of the place, such as its

natural surroundings, cultural heritage, and the local populace, influencing attitudes towards the area. Location managers and stakeholders should regard movies as an integral part of managing the image of a location. Managers should prioritize films' significant and influential function in shaping destination awareness, image, tourist motivation, and expectations.

The study showcases examples of how relationships between tourism industry organizations and production firms may be mutually advantageous, despite the need for many organizations to realize film tourism's potential benefits and advantages. The film industry and tourism have a strong and mutually beneficial relationship. While film tourism can benefit a place's image, experiences, and growth, it is essential to recognize that tourism destinations are often used as filming locations. The mutually beneficial connection between film tourism and favorable rules can be utilized to efficiently safeguard locations by capitalizing on the economic benefits it generates.

An essential economic advantage of film tourism is the augmentation of tourism revenues, resulting in elevated incomes for residents. Film tourism can rejuvenate rural communities and boost tourism in urban areas by attracting more visitors. Further investigation is required regarding the pivotal triumph of film tourism and the psychological facets of tourist conduct during visits to film sites. Moreover, nations must formulate a film tourism strategy seamlessly incorporated into their overall national tourism strategy, aiming to entice substantial fan followings for film productions.

REFERENCES

- Askanova, K., Askarkyzy, A., Balgimbayeva, A., & Temirshotova, G. (2021). The impact of TV series on the image of a tourist destination, The Senior Project, M. S. Narikbayev KAZGUU University.
- Beeton, S. (2001). Lights, camera, re-action. How does film-induced tourism affect a country town? In: M. F. Rogers and Y. M. J. Collins (Editors), *The Future of Australia's Country Towns*. 172-183.
- Beeton, S. (2005). *Film-induced tourism*. Clevedon: Channel View.
- Beeton, S. (2006). Understanding Film-induced Tourism. *Tourism Analysis*. Volume 11, Number 3, 181-188.
- Beeton, S. (2009). Ekrandan Alana: Filmin Turizm ve Rekreasyon Üzerindeki Etkisi. (I. A. Saltık, Çev.) *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Bahar, 230-239.
- Beeton, S. (2010). The Advance of Film Tourism. *Tourism and Hospitality Planning & Development*. 7:1, 1-6.
- Beeton, S. (2016) *Film-induced Tourism*, 2nd ed, Bristol: Channel View Publications.
- Blanchet, C., & Fabry, N. (2020). Influence of new cinematographic and television operators on the attractivity of tourist destinations, *Journal of Tourism Futures*, Vol. 6 No. 3, 219-222.
- Bolan, P., & Kearney, M. (2017). Exploring film tourism potential in Ireland: from Game of Thrones to Star Wars. *Revista Turismo & Desenvolvimento*. No: 27/28, 2149-2156.
- Buchmann, A., Moore, K., & Fisher, D. (2010). Experiencing film tourism: Authenticity and fellowship. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 229-248.
- Busby, G., & Klug, J. (2001). Movie-induced tourism: The challenge of measurement and other issues. *Journal of Vacation Marketing*.7(4), 316-332.
- Busby, G., Huang, R., & Jarman, R. (2013). The stein effect: An alternative film-induced tourism perspective. *International Journal of Tourism Research*. 15(6), 570-582.
- Cardoso, L., Estevão, C., Fernandes, C., and Alves, H. (2017) 'Film-induced tourism: a systematic literature review', *Tourism & Management Studies*, 13 (3), 23-30.
- Carl, D., Kindon, S., & Smith, K. (2007). Tourists' Experiences of Film Locations: New Zealand as 'Middle-Earth'. *Tourism Geographies*. Vol. 9, No. 1, 49-63.
- Chien, Y., C. (2018). Influence of celebrity involvement on place attachment: role of destination image in film tourism. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*. 23:1, 1-14.

- Connel, J. (2012). Film tourism e Evolution, progress and prospects. *Tourism Management*. 33, 1007-1029.
- Croy, W., G. (2010). Planning for Film Tourism: Active Destination Image Management. *Tourism and Hospitality Planning & Development*. 7:1, 21-30.
- Croy, W. G. (2011). Film tourism: Sustained economic contributions to destinations. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 3 (2), 159-164.
- Croy, G., & Heitmann, S. (2011). Tourism and film. In P. Robinson, S. Heitmann, & P. Dieke (Eds.), *Research themes for tourism* (188-204). CABI.
- Dela Cruz, J. A. M., & Lacap, J. P. G. (2023). Film-Induced Effects and Intention to Visit: The Intervening Role of Country Image of South Korea, *Advances in Hospitality and Tourism Research*, Vol. 11 (1), 1-27.
- Domínguez-Azcue J, Almeida-García F, Pérez-Tapia G, & Cestino-González E. (2021). Films and Destinations—Towards a Film Destination: A Review. *Information*; 12(1):39.
- Glover, P. (2009). Celebrity Endorsement in Tourism Advertising: Effects on Destination Image. *Journal of Hospitality and Tourism Management*. Vol.16, Issue 1, 16-23.
- Grihault, N. (2003). *Film Tourism: The Global Picture*. London: Mintel International Group Ltd.
- Haddad, N., A. (2023). Insights on the Film Tourism and Archéocinema for the Promotion of Heritage Tourism: A Critical Review, *Global Journal of Cultural Studies*, 2, 16-30.
- Heitmann, S. (2010). Film Tourism Planning and Development-Questioning the Role of Stakeholders and Sustainability. *Tourism and Hospitality Planning & Development*. 7:1, 31-46.
- Horrigan, D. (2009). Branded Content: A new Model for driving Tourism via Film and Branding Strategies. *Tourismos: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*. Vol. 4, Number 3, 51-65.
- Hua, Y., Jittithavorn, C., Lee, T. J., & Chen, X. Contribution of TV Dramas and Movies in Strengthening Sustainable Tourism. *Sustainability* 2021, 13, 1-14.
- Hudson, S., Ritchie, J., R., B. (2006a). Film tourism and destination marketing: The case of Captain Corelli's Mandolin. *Journal of Vacation Marketing*. 12(3), 256-268.
- Hudson, S. ve Ritchie, J.R.B. (2006b). "Promoting Destinations via Film Tourism: An Empirical Identification of Supporting Marketing Initiatives", *Journal of Travel Research*, 44, 387-396.
- Hudson, S., Wang, Y., & Gil, S., M. (2010). The Influence of a Film on Destination Image and the Desire to Travel: a Cross-Cultural Comparison. *International Journal of Tourism Research*. 13, 177-190.
- Hudson, S. (2011). Working together to leverage film tourism: collaboration between the film and tourism industries. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*. Vol. 3, No. 2, 165-172.
- Hudson, S., Wang Y., Gil, S., M. (2011). The Influence of a Film on Destination Image and the Desire to Travel: a Cross-Cultural Comparison *International Journal of Tourism Research Int. J. Tourism Res.* 13, 177-190.
- Iwashita, C. (2006). Media representation of the UK as a destination for Japanese tourists: Popular culture and tourism. *Tourist Studies*, 6(1), 59-77.
- Işıkman, N., G. (2022). Yerinden Yerlisinden; Film Turizmi Çerçevesinde Katılımlı Belgeseller ve Turistik Destinasyon Sunumu, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi* 5 (11), 1618-1631.
- Karpovich, A. I. (2010), "Theoretical Approaches to Film Motivated Tourism", *Tourism and Hospitality Planning & Development*, 7:1, 7-20.
- Kaya, F. (2020). The Flora of film festivals in Istanbul: From Mainstream to Counter- Festivals, T. Hepdinler, H. K. Süher (Eds.), *Creative Industries in Turkey*, 117-132, Peter Lang.
- Kim H, & Richardson S. L. (2003). Motion picture impacts on destination images. *Annals of Tourism Research*, 30 (1): 216-237.
- Lee, S., & Bai, B. (2016). Influence of popular culture on special interest tourists' destination image. *Tourism Management*. 52, 161-169.

- Liu, X., & Pratt, S. (2019). The Downton abbey effect in film-induced tourism: an empirical examination of TV drama induced tourism motivation at heritage attractions. *Tourism Analysis*, 24(4), 497-515.
- Macionis, N. (2008). Film-Induced Tourism: The Role of Film as a Contributor to the Motivation to Travel to a Destination, Doctoral Thesis, Griffith University, Business School.
- Månson, M., & Eskilsson, L. (2013). The Attraction of Screen Destinations. Baseline Report Assessing Best Practices. Film London and the EuroScreen Partnership. Pracownia Pomysłów, Rzeszów.
- Marin, D., Sava, C., Petroman, C., Văduva, L., & Petroman, I. (2021). Cinematographic Tourism Subtype of Cultural Tourism, *Quaestus, Multidisciplinary Research Journal*, Iss. 18, 377-387.
- Mordue, T. (1999). Heartbeat country: conflicting values, coinciding visions, *Environment and Planning*. 31, 629-646.
- Morozova, N. S., & Yankovich, A. I. (2020). Film-induced tourism as an innovative component of the experience economy. *Service and Tourism: Current Challenges*, 14(2), 18-27.
- Moulay, A. T., & Iflahen, F. Z. (2023). Cinema-induced Tourism in Morocco: A narrative review, 11th ABRA International Conference on Environment-Behaviour Studies, Marrakech, Morocco, 233-237.
- Niziol, A. (2015). Film Tourism as A New Way to Market A Destination. *Scientific Review of Physical Culture*. volume 5, issue 4, 149-156.
- O'Connor, N. (2011). A conceptual examination of the film induced tourism phenomenon in Ireland. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 2(3), 105-125.
- Olsberg, J. (2007). Stately Attraction: How Film and Television Programs Promote Tourism in the UK. SPI Consultancy Report. UK
- Reijnders, S. (2011) Places of the Imagination: Media, Tourism, Culture, Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Riley, R., Baker, D., & Van Doren, C., S. (1998). Movie induced tourism. *Annals of Tourism Research*. Volume 25, Issue 4, 919-935
- Riley, R., & Van Doren, C., S. (1992). Movies as tourism promotion: a 'pull' factor in a 'push' location. *Tourism Management*. 13(3), 267-274.
- Rosado, C., & P. Querol (2006). Cine y turismo. Una nueva estrategia de promoción, Madrid: Ocho y Medio.
- Seongseop, K., & Sangkyun, K. (2018). Segmentation of potential film tourists by film nostalgia and preferred film tourism program. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 35:3, 285-305.
- Seongseop, K., Sangkyun, K., & King, B. (2019). Nostalgia film tourism and its potential for destination development. *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 36: 2, 236-252.
- Shani, A., Wang, Y., Hudson, S., & Gil, S. M. (2009). Impacts of a historical film on the destination image of South America. *Journal of Vacation Marketing*, 15(3), 229-242.
- Tuclea, C., & Nistoreanu, P. (2011). How film and television programs can promote tourism and increase the competitiveness of tourist destinations. *Cactus Tourism Journal*. Vol. 2, Issue 2, 25-30.
- Vila, N. A., Brea, J. A. F., & de Carlos, P. (2021). Film tourism in Spain: Destination awareness and visit motivation as determinants to visit places seen in TV series. *European Research on Management and Business Economics*, 27(1).
- Wen, H., Josiam, B. M., Spears, D. L., & Yang, Y. (2018). Influence of movies and television on Chinese tourists perception toward international tourism destinations. *Tour. Manag. Perspect*. 28, 211-219.
- Williams, S. (1998). *Tourism Geography*. London: Routledge.
- Yen, C., H., & Croy, W., G. (2016). Film tourism: celebrity involvement, celebrity worship and destination image. *Current Issues in Tourism*. Vol. 19, Issue 10, 1027-1044.
- Yen, C., H., & Teng, H., Y. (2015). Celebrity involvement, perceived value, and behavioral intentions in popular media-induced tourism. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 39(2), 225-244.

18-25 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinin Sosyodemografik Değişkenler Açısından Aile İşlevlerinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Effect of Family Functions on Exam Anxiety of University Students between 18-25 Years of Age in Terms of Sociodemographic Variables

Şeyma BOZKURT*

* Yüksek Lisans
Öğrencisi., İstanbul
Aydın Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Psikoloji Ana
Bilim Dalı
ORCID: 0009-0006-
4257-7686
E-mail:
seymabozkurt1@stu.ayd
in.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
15.01.2024

Kabul Tarihi
Accepted
07.02.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Bozkurt, Ş. (2024). 18-25 Yaş Arası Üniversite Öğrencilerinin Sosyodemografik Değişkenler Açısından Aile İşlevlerinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi, Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 15-25.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin sosyodemografik değişkenler açısından aile işlevlerinin sınav kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu araştırmanın modeli taramadır. Tarama modelli araştırmalar var olan durumu tasvir eden araştırmalardır. Tarama modelinin yanı sıra ilişkisel tarama modelinden de bu araştırma kapsamında yararlanılmıştır. Araştırmanın evreni Türkiye, İstanbul'da eğitim almakta olan üniversite öğrencileridir. Araştırmanın örnekleme ise İstanbul'da ikamet eden ve örgün şekilde eğitim alan 103 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada örnekleme modeli olarak kartopu örnekleme modeli kullanılmıştır. Örneklem tamamının onam ile katıldığı araştırmada demografik bilgi formu, sınav kaygısı ölçeği ve aile değerlendirme ölçeği kullanılmıştır. Araştırma da verilerin analizi kısmında tek yönlü varyans analizi ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları göstermektedir ki cinsiyet gruplarının aile değerleri ölçeğinden aldıkları puanların sınav kaygı düzeyleriyle istatistiksel anlamlı bir ilişkisi bulunmadığı, düşük sosyoekonomik seviyeye sahip kişiler orta ve yüksek sosyoekonomik seviyeye sahip kişilere kıyasla daha fazla kaygılanmakta olduğu ve erkeklerin kadınlardan daha fazla sınav kaygısı yaşadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyodemografi, Aile işlevleri, Sınav kaygısı

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effect of family functions on test anxiety of university students aged 18-25 in terms of sociodemographic variables. The model of this research is scanning. Survey model studies are studies that describe the current situation. In addition to the survey model, the relational survey model was also used within the scope of this research. The population of the research is university students studying in Istanbul, Türkiye. The sample of the research consists of 103 university students residing in Istanbul and receiving formal education. Snowball sampling model was used as the sampling model in the research. Demographic information form, test anxiety scale and family evaluation scale were used in the research, in which the entire sample participated with consent. In the data analysis part of the research, one-way analysis of variance and regression analysis were performed. The findings of the research show that the scores of the gender groups on the family values scale do not have a statistically significant relationship with their test anxiety levels, people with low socioeconomic levels are more anxious than people with medium and high socioeconomic levels, and men experience more test anxiety than women.

Keywords: Sociodemography, Family functions, Test anxiety

GİRİŞ

Kaygı, insan psikolojisinde uzun bir tarih ve evrimsel geçmişe sahip olan bir duygudur. İnsanlar, tarih boyunca çeşitli tehlikelerle karşılaşmışlardır ve kaygı, bu tehlikelere karşı bir savunma mekanizması olarak evrimleşmiştir. Evrimsel açıdan bakıldığında, atalarımızın hayatta kalmak ve soyunu devam ettirmek için karşılaştıkları tehlikelere karşı duydukları bir tepki olarak kaygının ortaya çıktığı düşünülmektedir (Hekimoğlu ve Bilik, 2020). Örneğin, avcı-toplayıcı topluluklarda, doğal tehlikeler, yabancı hayvanlar veya diğer kabilelerle karşılaşma gibi durumlar kaygıyı tetikleyebilirdi. Bu tür durumlarda, vücut hızlı bir "savaş ya da kaç" tepkisiyle mobilize olurdu, bu da hayatta kalma şansını artırabilirdi. Ancak, günümüzdeki kaygı genellikle evrimsel geçmişimizin gereksinimlerinden farklıdır. Modern toplumda, iş, ilişkiler, finans, sağlık gibi daha soyut ve karmaşık tehlikelerle başa çıkma ihtiyacımız vardır (Tektaş, 2014). Günümüzde kaygı genellikle belirsizlikle ve kontrol eksikliği hissiyle ilişkilidir. Tıp ve psikoloji alanındaki araştırmalar, kaygının biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerden nasıl etkilendiğini göstermektedir. Beyindeki belirli bölgelerdeki kimyasal maddelerin dengesizliği, genetik yatkınlık, travmatik deneyimler, çocukluk dönemi deneyimleri gibi birçok faktör patolojik kaygının ortaya çıkmasında rol oynayabilir (Alisinanoğlu ve Ulutaş, 2003).

Bir kaygı türü olan sınav kaygısı, öğrencilerin akademik başarılarıyla ilgili beklentilerin yüksek olduğu, sınavlara yönelik duyulan endişe ve stres durumunu tanımlayan yaygın bir durumdur. Bu kaygı, genellikle bireyin başarılı olma arzusuyla, gelecek hakkındaki belirsizlikle ve ailenin beklentileriyle ilişkilidir. Aile, bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır; çünkü aile işlevleri, çocukların sınav kaygısıyla başa çıkma yeteneklerini önemli ölçüde belirleyebilmektedir (Kır, 2006). Aile işlevleri ise çocukların duygusal desteğini, öğrenme ortamlarını ve sınav stratejilerini etkileyerek sınav kaygısının yönetiminde kritik bir faktör olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda, ailelerin çocuklarına sağladığı destek ve ortam, sınav kaygısının azaltılmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu araştırmanın teorik kısmında, aile işlevlerinin sınav kaygısı üzerindeki etkilerini anlamaya ve sosyo-demografik değişkenlerin beklendiği etkisine odaklanılacaktır (Akdoğan ve Polatçı, 2013; Eryılmaz, 2010).

Bu araştırmanın amacı, 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından aile işlevlerinin sınav kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu araştırmanın sonunda sınav kaygısına neden olan faktörler ve aile işlevleri tespit edilecektir. Sınav kaygısına yönelik önleyici hizmetlerin ve politikaların geliştirilmesine katkı sağlanacaktır.

TEORİK ÇERÇEVE

Kaygı

Kaygı, bireyin içsel dünyasında belirsizlik, endişe ve korku ile ilişkilendirilen karmaşık bir duygu durumunu ifade eder. Bu duygu durumu genellikle gelecekle ilgili belirsizliklere veya potansiyel tehlikelere karşı bir tepki olarak ortaya çıkar, bireyin fiziksel, duygusal ve bilişsel düzeyde çeşitli reaksiyonları tetikleyerek yaşam kalitesini etkiler (Tektaş, 2014). Fiziksel belirtiler arasında mide bulantısı, baş ağrısı, kas gerginliği; duygusal belirtiler arasında endişe, korku, huzursuzluk; zihinsel belirtiler arasında dikkat dağınıklığı, odaklanma zorluğu bulunabilir. Kaygı, zaman zaman herkesin deneyimlediği normal bir tepki olmasına rağmen, aşırı ve sürekli olduğunda bireyin günlük yaşamını olumsuz etkileyebilir ve kaygı bozukluklarına yol açabilir (Erkan, 2002).

Kaygı, çoklu faktörlerin bir etkileşimi sonucu ortaya çıkan karmaşık bir psikolojik durumdur. İnsanların kaygı düzeylerini etkileyen bir dizi değişken ve demografik özellik bulunmaktadır (Aydoğan ve Özbay, 2012; Kermen vd., 2016; Doğan ve Çoban, 2009; Karakaya vd., 2006).

Genetik Faktörler: Bireyin genetik yatkınlığı, ailesinde kaygı bozukluğu geçmişi olan bireylerde kaygı riskini artırabilir. Genetik miras, bireyin sinir sistemi ve kimyasal dengesinde rol oynayarak kaygı düzeyini etkileyebilmektedir.

Bilişsel Özellikler: Bireyin düşünce yapısı, algılama biçimi ve olumsuz düşünce kalıpları, kaygı düzeyini etkiler. Bilişsel davranışçı terapiler, bu düşünce kalıplarını değiştirme üzerine odaklanarak kaygıyı azaltmaya yönelik etkili bir strateji sunar.

Yaşam Olayları ve Stres: Stresli yaşam olayları, travmatik deneyimler ve zorlayıcı durumlar, bireyin kaygı düzeyini artırabilir. Bu faktörlerle baş etme becerileri de kaygı üzerinde etkili olabilir.

Kişilik Özellikleri: Bazı kişilik özellikleri, özellikle perfeksyonizm, düşük özsaygı, utangaçlık gibi özellikler, kaygı bozuklukları ile ilişkilendirilebilir.

Demografik Özellikler: Yaş, cinsiyet, ekonomik durum ve eğitim düzeyi gibi demografik özellikler de kaygı düzeyini etkiler. Örneğin, genellikle gençlerde ve kadınlarda kaygı düzeyi daha yüksek bulunabilir.

Sosyal Destek ve İlişkiler: Sağlam sosyal destek sistemine sahip olmak, aile ve arkadaşlarla iyi ilişkiler kurmak, kaygı ile baş etme kapasitesini artırabilir. İzolasyon ve yalnızlık ise kaygıyı artırabilir.

Kültürel ve Toplumsal Faktörler: Kültürel normlar, toplumsal beklentiler ve bireyin ait olduğu sosyal çevre, kaygı düzeyini etkiler. Farklı kültürlerde kaygı ifade biçimleri ve tolere edilme düzeyi farklılık gösterebilir.

Kaygı, birçok psikopatolojik durumun temelinde yer alan yaygın bir belirleyicidir. Kaygı ile ilişkili bazı önemli psikopatolojik durumlar arasında; yaygın kaygı bozukluğu, panik bozukluk, sosyal anksiyete bozukluğu, obsesif kompulsif bozukluk, travma sonrası stres bozukluğu, fobilerin tamamı ve hipokondriyazis sayılabilir (Bozkurt, 2004).

DSM-5'e göre yaygın kaygı bozukluğunun kriterleri (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2023)

A. En az 6 aydan beri neredeyse her gün görülen, birden çok olay ve aktivite esnasında okul ya da iş performansı gibi oluşan aşırı kaygı ve tedirginlik durumu, endişeli beklentiler,

B. Kişinin bu endişeyi kontrol etmekte zorlanıyor olması,

C. Aşağıda sunulan belirtilerden en az 3'ünün en az birkaç tanesinin son 6 ay boyunca görüldüğü günlerin sayısının görülmeyenden fazla olması kaygı ve endişe ile bağlantılı olması,

1. Huzursuzluk ya da heyecan duygusu

2. Kolayca yorulma

3. Düşüncelerini yoğunlaştırmada zorluk çekme ya da zihnin durmuş gibi olması

4. İrritabilite (sinirlilik)

5. Kas gerginliği

6. Uyku sorunları

D. Kaygı, endişe veya fiziksel belirtilerin klinik olarak belirgin strese sebep olması ya da sosyal, iş hayatı ya da diğer alanlardaki işlevsellikte bozukluklara yol açması,

E. Rahatsızlığın herhangi bir maddenin ya da tıbbi durumun etkisiyle açıklanamıyor olması,

F. Rahatsızlığın başka bir ruhsal bozuklukla daha iyi açıklanamıyor olması,

Yaygın Kaygı Bozukluğu, bireyin birçok olay ve aktivite sırasında karşılaştığı aşırı kaygı ve tedirginlik durumunu temel alan önemli bir psikiyatrik bozukluktur (Yeşiltaş ve Andiç, 2021). Bu bozukluktan etkilenen bireyler, gerçekleşeceği düşünülen olayın etkisinden daha büyük bir kaygı ve endişe yaşarlar. Bu durum, bireyin kaygı ve endişeyi kontrol etmekte zorlanmasına ve dikkatini elindeki görevlere odaklamakta güçlük çekmesine neden olur (Çetin vd., 2019). Yaygın Kaygı Bozukluğu olan bireyler, günlük yaşam olaylarına karşı sürekli bir kaygı hissederler (Şahin, 2019). Örneğin, potansiyel iş fırsatları, sağlık ve ekonomik konular, aile üyelerinin sağlığı, çocuklarıyla ilgili potansiyel sorunlar, ev işleri veya randevulara geç kalma gibi küçük konularda bile kaygı yaşayabilirler. Bu bozukluğun belirtileri, yaşanan dönem boyunca odaklanılan konulara bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Yaygın Kaygı Bozukluğu, bireyin yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilen ve profesyonel destek gerektiren bir psikiyatrik durumdur (Karakaya ve Öztop, 2013).

Sınav Kaygısı

Sınav kaygısı, öğrenciler arasında yaygın bir sorundur ve akademik performansı olumsuz etkileyebilir. Sınav kaygısı, genellikle sınav öncesinde yaşanan aşırı endişe, gerginlik ve stres durumu olarak tanımlanabilir. Bu durum, öğrencinin sınavın sonucu hakkında duyduğu belirsizlik, başarısızlık korkusu veya olası eleştiriye maruz kalma endişesiyle ilişkilidir. Bu duygular, öğrencinin sınav anında performansını olumsuz etkileyebilir (Erözkan, 2004).

Sınav kaygısının akademik performans üzerindeki etkileri çeşitli boyutlarda gözlemlenebilir (Kavakçı vd., 2011). İlk olarak, aşırı kaygı, bilişsel işlevleri etkileyebilir. Öğrenciler, yoğun stres altında odaklanma zorluğu, bellek sorunları ve düşünce dağınıklığı gibi bilişsel zorluklar yaşayabilirler. Bu durum, sınav esnasında doğru ve etkili bir şekilde düşünme yeteneklerini zorlayarak sorulara yanıt verme sürecini etkileyebilir (Uzun ve Topkaya, 2011).

Diğer bir etki ise duygusal boyutta ortaya çıkar. Yüksek sınav kaygısı yaşayan öğrenciler, sınav öncesinde ve sırasında aşırı stres, korku ve endişe hissi yaşayabilirler. Bu duygusal durum, öğrencinin sınav performansını olumsuz yönde etkileyebilir ve hatta fiziksel belirtilerle birlikte ortaya çıkabilir (Erözkan, 2004). Sınav kaygısının azaltılması ve yönetilmesi için öğrencilere çeşitli stratejiler önerilebilir. Bunlar arasında etkili zaman yönetimi, düzenli çalışma alışkanlıkları oluşturma, rahatlatıcı teknikleri uygulama ve pozitif düşünce geliştirme bulunmaktadır (Çapulcuoğlu ve Gündüz, 2013).

Sonuç olarak, sınav kaygısı öğrencilerin akademik performansını etkileyen önemli bir faktördür. Bu durumun farkında olmak ve etkili başa çıkma stratejilerini benimsemek, öğrencilerin daha sağlıklı bir öğrenme deneyimi yaşamalarına ve başarılarına olumlu bir katkıda bulunmalarına yardımcı olabilir (Kavakçı vd., 2011).

Aile

Aile kavramının tarihçesi, zaman içinde kültürel, toplumsal ve ekonomik değişimlere bağlı olarak büyük ölçüde evrilmiştir. Aile, tarih boyunca farklı toplumlarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmış ve işlevsel değişikliklere uğramıştır (Yener, 2018).

İnsanlık tarihinde, avcı-toplayıcı topluluklardan başlayarak, aile genellikle geniş akraba gruplarından oluşan klan veya kabile yapısında bulunuyordu. Bu dönemlerde aile, koruma, ekonomik iş birliği ve soyun devamı gibi temel işlevlere odaklanıyordu. Antik toplumlarda ise özellikle Mezopotamya, Mısır ve Antik Yunan'da, aile genellikle patriarkal bir yapıya sahipti. Aile başkanı genellikle baba veya büyükbaba olarak belirlenmiş, soyun devamını sağlamak ve mülkiyetleri yönetmek gibi sorumlulukları bulunmaktaydı (Öztürk, 2010). Orta Çağ'da, feodal toplumlarda aile, toprak sahipliği, soyluluk ve mirasın aktarılması gibi önemli ekonomik ve sosyal işlevlere odaklandı (Akın, 2019). Aile, genellikle aile ismi üzerinden bir soyu temsil etme ve sürdürme amacını taşıyordu. Sanayi devrimi ile beraber aile yapısında önemli değişiklikler yaşandı. Kırsal alanlardan şehirlere göçler, ailelerin işlevlerini ve dinamiklerini etkiledi (Kır, 2006). Nüfus hareketleri, ailelerin daha küçük ve nüfus hareketlerine daha açık hale gelmelerine neden oldu. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, aile yapısında daha büyük değişiklikler meydana geldi. Kadınların iş gücüne katılımının artması, aile rollerinde cinsiyet eşitliği tartışmalarını gündeme getirdi. Boşanma oranlarında artış, geleneksel aile normlarının sorgulanmasına yol açmıştır (Macit, 2020). Günümüzde aile kavramı ise giderek çeşitlenmiştir. Geleneksel aile yapısının yanı sıra, tek ebeveynli aileler, aynı cinsiyetten çiftlerin aileleri, geniş aileler ve evlat edinme gibi farklı yapılar mevcuttur. Ayrıca, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme, aile üyeleri arasındaki iletişimi etkileyerek aile dinamiklerini de değiştirmiştir (Can, 2014).

Bu tarihsel evrim, aile kavramının karmaşıklığını ve çeşitliliğini göstermektedir. Aile, toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullara bağlı olarak sürekli değişen bir kurum olduğunu kanıtlar niteliktedir (Özbaş, 2018).

Ailenin Psikolojik İşlevleri

Aile, bireylerin psikolojik gelişimine önemli etkilerde bulunan bir sosyal kurumdur (Kapçı ve Hamamcı, 2010). Ailenin psikolojik işlevleri, bireylerin duygusal, sosyal ve bilişsel ihtiyaçlarını karşılamak, kimlik gelişimini desteklemek ve psikolojik refahlarını sağlamak gibi çeşitli alanları kapsar (Gürsu, 2015; Usta, 2019; Akdoğan ve Polatçı, 2013; Eryılmaz, 2010). Bu unsurlar:

Duygusal Destek: Aile, bireyler arasında duygusal bağları güçlendiren bir ortamdır. Aile üyeleri arasındaki sevgi, anlayış, empati ve destek, bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olur. Bu, bireylerin yaşadıkları zorluklarla başa çıkabilmelerini ve duygusal dayanıklılıklarını artırmalarını sağlar

Kimlik Gelişimi: Aile, bireylerin kimlik gelişimine önemli katkılarda bulunur. Aile içindeki kültürel, etnik, dini ve ahlaki değerler, bireylerin kişisel kimliklerini şekillendirir. Aile üyeleri arasındaki etkileşimler, bireylerin kendilerini tanımlamalarına ve benlik saygılarını oluşturmalarına yardımcı olur.

Sosyal Becerilerin Gelişimi: Aile, bireylerin sosyal becerilerini geliştirmelerine olanak tanır. Aile içindeki etkileşimler, çocuklara sosyal normları, paylaşma, iş birliği yapma, empati kurma gibi önemli sosyal becerileri öğretir. Bu, bireylerin diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmalarına katkıda bulunur.

Güven ve Güvenlik Sağlama: Aile, bireylerin temel bir güvenlik ve güven duygusu geliştirmelerine yardımcı olur. Sağlıklı bir aile ortamı, bireylerin duygusal ve fiziksel olarak güvende hissetmelerini sağlar. Bu, bireylerin dış dünyayla daha sağlam bir bağ kurmalarına imkân tanır.

Stresle Başa Çıkma: Aile, bireylerin stresle başa çıkma becerilerini geliştirmelerine destek sağlar. Aile içindeki destek sistemleri, bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında birbirlerine dayanmalarını ve çözüm bulmalarını kolaylaştırır. Bu, psikolojik dirençlerini artırmalarına yardımcı olur.

Değer ve Ahlaki Gelişim: Aile, bireylere toplumsal değerleri, etik normları ve ahlaki prensipleri öğretir. Bu, bireylerin toplumlarıyla uyumlu bir şekilde yaşamalarına ve etik değerlere sahip olmalarına katkıda bulunur.

Aile, bireylerin genel psikolojik sağlığı ve refahı üzerinde derin etkiler bırakan karmaşık bir sistemdir (Aydemir ve Akdoğan, 2018). Sağlıklı aile dinamikleri, bireylerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamak, güvenli bir çevre sağlamak ve kimlik gelişimlerine katkıda bulunmak için önemlidir (Şahan ve Akbaş, 2018).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından aile işlevlerinin sınav kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu amacın yanı sıra aşağıda belirtilen sorular;

- Üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve aile işlevleri sınav kaygılarını yordamakta mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri açısından sınav kaygı düzeyleri arasında fark var mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin sosyo ekonomik düzeyleri açısından sınav kaygı düzeyleri arasında fark var mıdır?
- Üniversite öğrencilerinin aile işlev düzeyleri açısından sınav kaygı düzeyleri arasında bir fark var mıdır? cevaplanmaya çalışılacaktır.

Araştırmanın modeli

Bu çalışmanın amacı, 18-25 yaş arası üniversite öğrencilerinin sosyo-demografik değişkenler açısından aile işlevlerinin sınav kaygısı üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu araştırmanın modeli taramadır. Tarama modellenli araştırmalar var olan durumu tasvir eden araştırmalardır. Tarama modelinin yanı sıra ilişkisel tarama modelinden de bu araştırma kapsamında yararlanılmıştır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişkeni birbirleri açısından aldıkları değerleri incelemektedir (Karasar, 2011).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni Türkiye, İstanbul'da eğitim almakta olan üniversite öğrencileridir. Araştırmanın örnekleme ise İstanbul'da ikamet eden ve örgün şekilde eğitim alan 103 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada örnekleme modeli olarak kartopu örnekleme modeli kullanılmıştır. Kartopu Örnekleme Modeli, bir katılımcıdan diğerine şeklinde uygulanan ve katılımcılara ulaşmanın zor olduğunda kullanılan bir örnekleme yöntemidir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın katılımcılarına Demografik Form, Sınav Kaygısı Ölçeği ve Aile Değerlendirme ölçeği uygulanmıştır. Uygulama yaklaşık 15-20 dk sürmüştür. Araştırmanın uygulama kısmı online formlar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Demografik Bilgi Formu

Kişilerin demografik bilgileri edinebilmek amacıyla yöneltilen sorular yer alacaktır.

Sınav Kaygısı Ölçeği

Ölçek maddeleri Baltaş (1999) tarafından geliştirilen 50 adet kaygı cümlesi izin dahilinde alınarak oluşturulmuştur. Ölçeğin güvenirlik analizi Hemşirelik, Beden Eğitimi Öğretmenliği ve Fen Bilgisi Öğretmenliği

bölümünde okumakta olan 206 lisans öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Uygulamadan elde edilen veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonunda 12 madde, madde yük değeri 0,40'tan düşük olduğu için, 4 madde ise ayrılmamış (binişik) madde olduğu için ölçekten düşürülmüştür. Kalan 34 madde 0,41 ile 0,74 arasında değişen beş alt boyuta yüklenmiştir. Ölçeğin iç güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha (α)=0,87 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 5 Alt Boyuttan oluşmaktadır. Bunlar; Başkalarının Görüşü, Kendi Görüşünüz, Gelecek ile İlgili Endişeler, Hazırlanmak ile ilgili Endişeler ve Genel Sınav Kaygısı, Zihinsel ve Bedensel Tepkiler 'dir. Ölçekten alınacak en düşük puan 34 en yüksek puan ise 170'dir. Ölçek 5'li Likert tipinde olup maddeler (1) Hiçbir zaman (2) Nadiren (3) Bazen (4) Sık sık (5) Her zaman şeklinde derecelendirilmiştir. 34- 78 7 puan: Düşük Düzeyde Kaygı ,79-125 puan: Orta Düzeyde Kaygı, 126-170 puan: Yüksek Düzeyde Kaygı olarak hesaplanmaktadır

Aile Değerlendirme Ölçeği

Mc Master Family Assesment Device ABD'de Brown Üniversitesi ve Butler Hastanesi tarafından Aile Araştırma Programı çerçevesinde aile işlevlerini çeşitli boyutlarda ölçmek üzere geliştirilmiştir. Problem Çözme (PRÇ), İletişim (İLT), Roller (ROL), Duygusal Tepki Verebilme (DTV), Gereken İlgiyi Gösterme (GİG), Davranış Kontrolü (DVK) ve Genel Fonksiyonlar (GNF) adı altında 7 alt ölçekten oluşan A.D.Ö. ölçeği 60 maddedir, ölçek "Aynen katılıyorum" 1 puan ile "Hiç katılmıyorum" 4 puan arasında değişen 4 seçenek üzerinden puanlanmaktadır. Ölçeğin ülkemize uyarlama çalışması Bulut (1990) tarafından yapılmıştır. Güvenirlik çalışması, iç tutarlılık ve puan değişmezliği açısından incelenmiştir. Alt ölçekler için korelasyon katsayıları en düşük .62 ile en yüksek .90 arasında verilmiştir, ölçeğin geçerlik çalışması yapı geçerliliği ve uyum geçerliliği ile sınanmıştır. Yapı geçerliliği boşanma sürecinde olan ve olmayan, ruh hastası üyesi bulunan ve bulunmayan gruplarla araştırılmıştır. Ölçek, grupları manidar düzeyde ayırt etmektedir. Ölçeğin uyum geçerliliği Evlilik Yaşam Ölçeği kriter alınıp 25 evli çifte her iki ölçek uygulanarak yapılmıştır. Genel Fonksiyonlar alt ölçeği ile hesaplanan korelasyon katsayısı .66 dır. Bu bulgular, ölçeğin psikometrik özelliklerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir (Bulut 1990).

Verilerin Analizi

Verilerin analizi amacıyla öncelikle normallik dağılımlarına bakılmış bunun sonucunda dağılım durumlarına göre parametrik veya non-parametrik olan testlerden uygun olanları seçilmiştir. Analize alınacak olan grupların sayıları da farklılık testlerinde belirleyici olmuştur. Bu araştırma kapsamında farklılık testlerinden ve regresyon analizinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bu kısmında, veri toplama araçları ile toplanan verilerin istatistiksel analizlerine yer verilmiştir. Demografik değişkenlerin farklılık testleri ve regresyon analizi sonuçları bu kısımda yer alacaktır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Frekans Dağılımı Tablosu

<i>Cinsiyet</i>	<i>n</i>	<i>%</i>
<i>Kadın</i>	63	%62,2
<i>Erkek</i>	40	%38,8
<i>Gelir Algısı</i>		
<i>Düşük</i>	10	%9,7
<i>Orta</i>	83	%80,6
<i>Yüksek</i>	10	%9,7

Tablo 1'de gösterildiği gibi katılımcıların 63'ü (%62,2) kadın, 40'ı (%38,8) ise erkektir. Katılımcıların gelir algıları sorulduğunda; 10 (%9,7) kişi kendi gelir seviyesini "düşük" şeklinde tanımlarken 83 (%80,6) kişi "orta" kalan 10 (%9,7) kişi ise Yüksek seviye kendi gelir algısına sahiptir.

Tablo 2. Normallik Dağılımı Analizi Tablosu

Değişimler	Skewness	Kurtosis
Yoksulluk	-,057	-,714
Aile Değerlendirme Ölçeği	,118	,858

İstatistiksel analiz yapılmadan önce, analiz şeklinin varsayımı olan normal dağılım durumunun test edilmesi gerekmektedir. Yapılacak olan bu analiz sonucunda veriler, parametrik veya nonparametrik analiz yöntemlerinden hangisinin kullanılması gerektiğini göstermektedir. Normallik dağılımı varsayımı sağlandığında parametrik, sağlanmadığı durumlarda ise nonparametrik analizler kullanılmalıdır. Bu araştırmada yapılan normallik analizleri sonucunda verilerin, normal dağıldığı görülmüştür. “Normallik Dağılımı Analizi Tablosu”nda gösterildiği gibi çarpıklık ve basıklık değerlerinin de +1.5 ile -1,5 arasında olduğu görülmüştür. Bu değerler arasındaki çarpıklık ve basıklık değerleri normallik varsayımını sağlamaktadır. “Normallik Dağılımı Analizi Tablosu”na göre katılımcılar, normal dağılım göstermektedir. Bu nedenle parametrik testler gerçekleştirilmiştir (Tabashnick & Fidel, 2006).

Tablo 3. Güvenirlilik Analizi Tablosu

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Sınav Kaygısı	.856	34
Aile Değerlendirme Ölçeği	.790	60

Araştırmada kullanan ölçeğin güvenirlilik analizi sonucunda, elde ettiği verilerin güvenilir olduğu saptanmıştır. Güvenirlilik katsayısı olarak hesaplanan değerlerin ($\alpha = ,9971$) sosyal bilimler alanında kabul edilebilir (Bademci, 2006) bir değer olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4. Cinsiyet Gruplarının Sınav Kaygısı ve Aile Değerlendirme Ölçeği Açısından Bağımsız Örneklem T Testi Analizi Tablosu

Bağımlı Değişken	Demografik Bağımsız Değişken Grupları	\bar{X}	SS	t	p
Sınav Kaygısı Ölçeği	<i>Cinsiyet</i>				
	Kadın	71,2	5,48	,098	,047
Erkek	68,3	4,79			
Aile Değerlendirme Ölçeği	<i>Cinsiyet</i>				
	Kadın	82,3	9,65	,747	,031
Erkek	79,7	8,43			

Tablo 4'e göre; cinsiyet grupları arasında hem sınav kaygısı durumları açısından ($p < 0,05$, $p = 0,047$), hem de aile işlevleri durumu ($p < 0,05$, $p = 0,031$) açısından istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu farkın niteliği açısından tablo incelendiğinde de kadınların erkeklere oranla daha yüksek düzeyde sınav kaygısı ve daha olumsuz aile işlevi durumu deneyimlediği sonucuna varılmıştır. Yüksek puanın, yüksek olumsuz sınav kaygısı ve aile işlevi düzeyine işaret ettiği bilgisi ölçekler tarafından belirtilmektedir.

Tablo 5. Gelir Algısı Gruplarının Sınav Kaygısı ve Aile Değerlendirme Ölçeği Açısından F (Varyans) Testi Sonuçları Tablosu

Bağımlı Değişken	Gruplar	\bar{X}	SS.	F	p	Anlamlı Fark
<i>Gelir Düzeyi</i>						
Sınav Kaygısı Ölçeği	Düşük (a)	70,7	9,21	1,181	,044	
	Orta (b)	68,01	8,83			
	Yüksek (c)	66,34	9,96			
<i>Gelir Düzeyi</i>						
Aile Değerlendirme Ölçeği	Düşük (a)	81,7	9,13	,864	,047	
	Orta (b)	77,4	8,28			
	Yüksek (c)	79,5	9,71			

Tablo 5'e göre; gelir düzeyi grupları arasında sınav kaygısı ($p < 0,05$, $p = 0,044$) ve aile işlevi ($p < 0,05$, $p = 0,047$) durumları açısından $p > 0,05$ düzeyinde istatistiksel anlamlı farklılık bulunmaktadır. Saptanan bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Post-Hoc (Tukey) analizi sonucunda; düşük düzey gelir algısına sahip olan kimselerin hem sınav kaygısı açısından hem de aile işlevleri açısından daha negatif bir durum içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler göstermektedir ki düşük gelir algısına sahip olan kişilerin bu araştırma açısından daha olumsuz bir duruma sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Sınav Kaygısını Yordayan Değişkenlerin Çoklu Regresyon Analizi Tablosu

Sınav Kaygısını Yordayan Değişkenlerin Çoklu Regresyon Analizi				
$r: ,301$ $r^2: ,091$ Uyarlanmış $r^2: ,063$				
Değişkenler	Standart Beta	Beta	T	Sig.
Cinsiyet	4,648	,032	,325	,746
Gelir Düzeyi	5,066	-,206	-,2137	,035
Aile Değerleri	,090	,190	1,930	0,56

Regresyon analiz modeli anlamlı olarak açıklanmıştır. ($F(3,99) = 4,90$, $p < 0,05$) Üniversite öğrencilerinin sınav kaygı düzeylerinin (bağımlı değişken) cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey ve algıladıkları aile işlev düzeyleri (bağımlı değişken) açıklanmış varyans %9,1'dir. Gelir düzeyi anlamlı bir şekilde sınav kaygı düzeylerini yordamaktadır. (Beta = .032, $p < 0,05$) Ancak cinsiyet (Beta = 4,64, $p > 0,05$) ve algıladıkları aile işlev düzeyleri (Beta = .173, $p > 0,05$) sınav kaygı düzeylerini anlamlı olarak yordamamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma 18-25 yaş üniversite öğrencilerinin cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve aile işlev düzeylerinin sınav kaygı düzeylerini yordayıp yordamadığını ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak Türkiye genelinde üniversite okumakta olan 63 kadın, 40 erkek toplam 103 katılımcıyla anket yapılmıştır. Sonuçlara göre cinsiyet değişkeni Sınav Kaygı Ölçeğinden aldıkları puanları anlamlı bir şekilde

yordamamaktadır. Dündar vd. (2008) yaptığı çalışmada kadın öğrencilerin sınav kaygısı düzeylerinin erkek öğrencilerden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Erözkan (2004) yaptığı bir çalışmada kız öğrencilerin sınav kaygısına yönelik kaygılı tavırlarının erkeklerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Çakmak vd. (2017) ortaokul öğrencileri ile yaptığı bir çalışmada; kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek sınav kaygısına sahip olduğu bulunmuştur. Ekici tarafından yapılan başka bir çalışmada, lise öğrencilerinde üniversiteye giriş sınav kaygısının çeşitli değişkenler bağlamında incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, kadınların sınav kaygı düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Chen vd., yaptığı bir çalışmada erkek öğrencilerin daha stresli olduğunu fakat stresini yönetmek için bir şey yapmadığını, Misra ve McKean ise kadın üniversite öğrencilerinin erkek üniversite öğrencilerinden daha fazla akademik performans stresi yaşadığını bulmuştur. Sonuçlara üniversite öğrencilerinin sahip olduğu gelir düzeyi anlamlı olarak sınav kaygı düzeylerini yordamaktadır. Düşük sosyoekonomik seviyeye sahip katılımcıların sınav kaygı düzeyleri orta ve yüksek sosyoekonomik seviyeye sahip katılımcılardan daha yüksektir. Ergenlerle yapılan bir çalışma 'da ailelerin sahip olduğu ekonomik ve sosyal alt yapısının ergenin ruh sağlığını etkilediği bulunmuştur. Öğretir ve Türker (2021) yaptıkları çalışmanın sonucunda, sınav kaygısı seviyelerinin gelir düzeyi ile ilişkili olduğu ve gelir düzeyi azaldıkça sınav kaygısı düzeyinin arttığı tespit edilmiştir. Atak (2004) yaptığı çalışmada, lise öğrencileri arasında aile gelir düzeyinin sınav kaygısını pozitif etkilediği tespit edilmiş ve aile gelir düzeyinin yükselmesiyle öğrencilerin sınav kaygılarının azaldığı tespit edilmiştir. Bozkurt (2004) tarafından yürütülen bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmaya, eğitim fakültesinin farklı bölümlerinde okuyan, 10 çok yüksek gelirli, 102 yüksek gelirli, 217 orta gelirli ve 27 düşük gelirli olmak üzere toplam 363 öğrenci katılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, sürekli kaygı puan ortalaması ile gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Sonuçlara göre üniversite öğrencilerinin algıladıkları aile işlev düzeylerinin sınav kaygı düzeylerini anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Literatür de aile işlev düzeylerinin sınav kaygı düzeylerini yordadığı bir araştırmaya rastlamadım.

Bu araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin cinsiyetlerinin, gelir düzeylerinin ve aile değerleri ile sınav kaygı düzeyi arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin sahip olduğu cinsiyetin sınav kaygı düzeyini anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Üniversite öğrencilerinin sosyoekonomik seviyelerinin sınav kaygı düzeylerini yordadığı, düşük sosyoekonomik seviyeye sahip üniversite öğrencilerinin sınav kaygı düzeylerinin orta ve yüksek sosyoekonomik seviyeye sahip üniversite öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Aile değerlerinden alınan puanların sınav kaygı düzeyini 12 anlamlı olarak yordamadığı bulunmuştur. Öğrencilerin sınav kaygısı duyması, akademik başarılarının önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu çalışmanın sınırlılığı kartopu yöntemi ile çalışılmış olmasıdır. Diğer çalışmalarda erişilebilir örneklem yöntemi ile daha fazla katılımcı araştırmaya dahil edilebilir. Okullarda, öğrenciler ve veliler ile psikolojik danışmanlık bölümleri birlikte çalışmalıdır. Sınav kaygılarını azaltmak amacıyla düşük sosyoekonomik seviyeye sahip olan gençlere bilgilendirici seminerler yapılabilir. Aynı zamanda EMDR yöntemi kullanılarak sınav kaygıları azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., & Polatçı, S. (2013). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş Aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 273-294.
- Akın, M. H. (2019). Sosyal etkileşim ve sosyal benlik kaynağı olarak aile. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(1), 1-14.
- Alisanoğlu, F., & Ulutaş, İ. (2003). Çocukların kaygı düzeyleri ile annelerinin kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 28(128).
- Atak M. Genel Lise Öğrencilerinin Sınav Kaygısı ile Ailenin Sosyo-Ekonomik Düzeyi Arasındaki İlişki. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2004.
- Aydemir, C., & Akdoğan, A. A. (2018). İş-aile çatışmasının psikolojik performans üzerindeki Etkisi: İşe yabancılaşma ve pozitif psikolojik sermayenin aracı rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 1993-2012.

- Aydoğan, D., & Özbay, Y. (2012). Akademik erteleme davranışının benlik saygısı, durumluluk Kaygı, öz-yeterlilik açısından açıklanabilirliğinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(3), 1-9.
- Ayrancı, E., & Öge, E. (2011). A study of the relationship between students' views toward a career management class and their future careers. *International Business Research*, 4(1), 198.
- Baltaş, A. (1999). *Stres Altında Ezilmeden Öğrenmede ve Sınavlarda Üstün Başarı* İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bozkurt, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim*, 29(133).
- Bulut, I. (1990). Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı. Ankara: Özgüneliş Matbaası,
- Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya yönelik kaygı ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 12(12), 453-464.
- Can, Y. (2014). Türk ailesinde aile içi şiddetin kültürel dinamikleri. *Electronic Turkish Studies*, 9(8).
- Çakmak, A., Şahin, H., & Demirbaş, E. A. (2017). 7. ve 8. sınıf ortaokul öğrencilerinin sınav kaygısı ve benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *e-Kafkas Journal of Educational Research*, 4(2), 1-9.
- Çapulcuoğlu, U., & Gündüz, B. (2013). Öğrenci tükenmişliğini yordamada stresle başa çıkma, Sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 201-218.
- Çetin, F. H., Uçar, H. N., Ersoy, S. A., KILINÇ, K., Güler, H. A., & Türkoğlu, S. (2019). Kaygı Bozukluğu olan ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet: kontrollü bir çalışma. *Çukurova Medical Journal*, 44, 133-139.
- Doğan, T., & Çoban, A. E. (2009). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine Yönelik tutumları ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34(153).
- Dündar, S., Yapıcı, Ş., & Topçu, B. (2008). Üniversite öğrencilerinin bazı kişilik özelliklerine göre sınav kaygısının incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(1), 171-186.
- Erkan, Z. (2002). Sosyal kaygı düzeyi yüksek ve düşük ergenlerin ana baba tutumlarına ilişkin Nitel bir çalışma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(10).
- Erözkan, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin sınav kaygısı ve başa çıkma davranışları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 13-38.
- Eryılmaz, A. (2010). Aile yapısı ergeni mutlu eder mi? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(22), 21-30.
- Güler, D., & Çakır, G. (2013). Examining predictors of test anxiety levels among 12th grade high school students. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(39), 82-94.
- Gürsu, O. (2015). Değişen dünyada aile ve psikolojik problemler. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 99-130.
- Hekimoğlu, E. C., & Bilik, M. Z. (2020). Freud'dan Lacan'a kaygı. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 7(3), 336-367.
- Kapçı, E. G., & Hamamcı, Z. (2010). Aile işlevi ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişki: Erken Dönem uyum bozucu şemaların aracı rolü. *Klinik Psikiyatri*, 13(3), 127-136.
- Karakaya, E., & Öztop, D. B. (2013). Kaygı bozukluğu olan çocuk ve ergenlerde bilişsel Davranışçı terapi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 2, 10-24.
- Karakaya, I., Coşkun, A., & Ağaoğlu, B. (2006). Yüzücülerin depresyon, benlik saygısı ve Kaygı düzeylerinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7(3), 162-166.
- Karasar, N. (2011). Bilimsel araştırma yöntemi, (11. baskı) Ankara. *Nobel Yayınevi*.
- Kavakcı, Ö., Güler, A. S., & Çetinkaya, S. (2011). Sınav kaygısı ve ilişkili psikiyatrik Belirtiler. *Klinik Psikiyatri*, 14(1), 7-16.
- Kermen, U., Tosun, N. İ., & Doğan, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun Yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-29.

- Kır, İ., (2006). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Macit, Y. (2020). Türkiye’de aile ve kültürel yapıda meydana gelmesi düşünülen değişimlerin Yaşlanma, yoksulluk ve evlilik kurumu açısından değerlendirilmesi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(3), 149-157.
- Misra, R., & McKean, M. (2000). College students' academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. *American journal of Health studies*, 16(1), 41.
- Öğretir, H., & Türker, P. F. (2021). Sınava hazırlanan öğrencilerde sınav kaygısı ile antropometrik ölçümler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 49(3), 58-66.
- Öner, N. (1990). Sınav kaygısı envanteri el kitabı. *İstanbul: Yöret Yayınları*.
- Özbaş, M. (2018). Dezavantajlı sosyolojik tabakalarda zorunlu eğitim sürecini etkileyen Değişkenler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(4), 1143-1154.
- Öztürk, E. (2010). Türkiye’de Aile, Şiddet ve Kadın Sığınma evleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 39-55.
- Polat, S. (2010). Şizofreni hastaları ve kardeşlerinde düşünce bozukluğu ve aile işlevleri ile İlişkileri (Doctoral dissertation, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi).
- Şahan, B., & Akbaş, T. (2018). Kültürel olarak farklı ailelerle psikolojik danışma ve Türk aile Yapısında kültürün rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (46), 217-239.
- Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 117-135.
- Tektaş, N. (2014). Üniversite mezunlarının kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31.1), 243-253.
- Usta, M., (2019). Aile işlevselliğinin psikolojik ihtiyaçları karşılamaadaki rolü. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(2), 1-20.
- Uzun, B., & Topkaya, N. (2011). Akademik erteleme ve sınav kaygısı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 12-19.
- Yener, S. (2018). Sosyolojik kuramlar çerçevesinde aile ve girişimcilik ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(6), 869-878.
- Yeşiltaş, M. D., & Andiç, S. (2021). Mükemmeliyetçiliğin iş akış deneyimi üzerindeki etkisi: Proaktif kişilik ve yaygın kaygı bozukluğunun aracılık rolü. *Nesne Dergisi*, 9(20), 335-351.

Mısır, Moğolistan ve Malezya Devletlerinin Ombudsman Teşkilatlarının Karşılaştırılması

Comparison of Ombudsman Organizations of Egypt, Mongolia and Malaysia

Kadir Caner DOĞAN*

* Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-3476-8865
E-mail: kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
29.04.2024

Kabul Tarihi
Accepted
09.05.2024

Önerilen Atf Şekli / Recommended Citation:

Doğan, K., C. (2024). Mısır, Moğolistan ve Malezya Devletlerinin Ombudsman Teşkilatlarının Karşılaştırılması, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 26-37.

ÖZET

Ombuds, "temsilci" ve man, "insan" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ve temsilci kişi anlamı taşıyan ombudsman, dünyada ilk olarak İsveç'te ortaya çıkmış ve vatandaşlardan kamu yönetiminin kötü yönetim ve insan hakları ihlallerine karşı şikayet kabul ederek bunları yasal prosedür ile çözen bir yapıdır. Günümüzde dünyanın neredeyse tüm devletlerinde çeşitli düzeylerde görülmektedir. Nitekim ombudsman, özellikle dünyada II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal, kültürel ve ekonomik gerekçelere bağlı olarak yayılım göstermiştir. Bu çalışmada, Afrika kıtasından Mısır'da ve Asya kıtasından Moğolistan'da ve Malezya'da ombudsmanlık teşkilatları yapısal ve işlevsel çerçevede değerlendirilmek istenmektedir. Gerçekleştirilerek çalışma, büyük oranda Türk kamu yönetiminde daha önce yapılmamış kullanılmamış verilere, bilgilere ve kaynaklara dayanmaktadır. Bu açıdan da literatüre önemli katkı yapacağı düşünülmektedir. Ombudsman karşılaştırma kriterleri ile çalışmada konu edilen ülkeler çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmanın yöntemi, nitel analize bağlı literatür taramasıdır. Çalışmanın sonuçlarına göre; devletlerin siyasi kültürlerine de bağlı bir biçimde Mısır Ombudsmanı, ACA biçiminde öngörülürken; Moğolistan Ombudsmanı, Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu; ve Malezya Ombudsmanı da PCB olarak belirtilmektedir. Ayrıca Mısır'da ve Malezya'da hükümet aracılığıyla göreve gelen ombudsman, Moğolistan'da parlamento vasıtası ile gelmektedir. Diğer yandan, Mısır'da tavsiye kararı ve soruşturma açma yetkisi bulunan ombudsmanın, Moğolistan ve Malezya'da sadece tavsiye kararı verme yetkisi vardır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Moğolistan, Malezya, Ombudsman, Karşılaştırma

ABSTRACT

Ombudsman, which is a combination of the words ombuds, "representative" and man, "human", meaning representative person, emerged in Sweden for the first time in the world and is a structure that accepts complaints from citizens against public administration mismanagement and human rights violations and resolves them through legal procedures. Today, it is seen at various levels in almost all states of the world. As a matter of fact, ombudsman, especially in the world II. It spread due to political, cultural and economic reasons after World War II. In this study, it is aimed to evaluate the ombudsman organizations in Egypt, from the African continent, and in Mongolia and Malaysia, from the Asian continent, within a structural and functional framework. The study is largely based on unused data, information and resources that have not been done before in Turkish public administration. In this respect, it is thought that it will make a significant contribution to the literature. It was analyzed within the framework of the countries mentioned in the study with Ombudsman comparison criteria. The method of the study is literature review based on qualitative analysis. According to the results of the study; Depending on the political culture of the states, the Egyptian Ombudsman is envisaged in the form of ACA; Ombudsman of Mongolia, National Human Rights Commission of Mongolia; and the Malaysian Ombudsman are also referred to as PCB. In addition, the ombudsman, who is appointed through the government in Egypt and Malaysia, is appointed through the parliament in Mongolia. On the other hand, the ombudsman, who has the authority to make recommendations and initiate investigations in Egypt, only has the authority to make recommendations in Mongolia and Malaysia.

Keywords: Egypt, Mongolia, Malaysia, Ombudsman, Comparison.

GİRİŞ

Dünyada 18. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıktıktan sonra II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm kıtalara yayılan ve farklı devletlerde görülen ombudsman, kavram olarak bir toplumda ya da devlette vatandaşlardan kamu yönetiminin kötü yönetim ve insan hakları ihlallerine dönük şikayet olarak bunları yasal bir yöntemle çözüme kavuşturan bir kamusal organdır.

Ombudsmanın temel özellikleri arasında demokrasiyi güçlendirmesi, hukuk devletini tesis etmesi ve insan haklarını sağlamlaştırması bulunmaktadır. Bu bakımdan günümüzde liberal demokrasinin önemli bir uzantısı ve simgesi görünümündedir. Ombudsmanların belirli bir kural çerçevesinde yapısal ve işlevsel olarak karşılaştırılması, devletlerin kamu yönetimi yapısı hakkında da bir takım değerlendirmeler yapabilmek için veri seti ve kaynak sağlayabilir.

Ombudsman, günümüzde dünyada belirtildiği üzere kapitalist, sosyalist, sosyal demokrat ve üçüncü dünya ülkelerinin neredeyse tamamında uygulanmaktadır. Bu ise bir idari reform aracı olarak ombudsmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Adeta insanlığın ortak aklı haline gelmiş ve rejimlere katkı sunmaya devam etmektedir. Liberal demokrasinin evrenselliğinin tartışıldığı günümüzde ombudsmanın geniş yayılımı üzerinden varsayımlarda bulunmak da mümkün görünmektedir. Karşılaştırmalı olarak farklı kıtalardan değişik devletleri mukayese etmek, ombudsmanın farklı sistemlerdeki yeri ve demokrasiye katkısını da öne çıkarabilir.

Bu çalışmanın amacı, Afrika kıtasında Mısır ve Asya kıtasında Moğolistan ve Malezya devletlerinin ombudsman yapılarını yapısal ve işlevsel olarak öz bir biçimde karşılaştırmak ve analiz etmektir. Çalışmanın yöntemi, nitel analiz bağlamında literatür taramasıdır. Bu kapsamda, çalışmanın ilk bölümünde ombudsman kavramsal olarak açıklanmış, karşılaştırma kriterleri sunulmuş ve sonraki bölümde devletlerin ombudsmanları değerlendirilmiştir. Bunu takip eden bölümde ülke ombudsmanları bir görsel yardımı ile kriterler çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

OMBUDSMAN

Kavram

Tarihsel olarak Romalılar, Mısırlılar, Çin Hanedanı, Hint ve Osmanlı gibi eski kültür ve toplumların kamu idarelerinde ve yargı sistemlerinde farklı isim ve şekillerde anılan bir çeşit vatandaş şikayet mekanizması bulunmaktaydı (Olalekan ve Mohamed, 2017: 23). Nitekim tarihte farklı medeniyetlerde ombudsman benzeri yapıların derin kökleri olduğu buradan görülmektedir.

Ombudsman, kamu idarelerinin haksız uygulama ve davranışlarına karşın vatandaşlardan şikayet kabul eden bir yapıdır. Ombudsman, cezai tedbirleri uygulamaktan ziyade gelecekteki çatışmaları ortadan kaldıracak çözümler aramaya odaklanır. Ne tamamen idarenin safında ne de bireyin tarafında tarafsız bir gözlemci olarak hareket eder (Eisendrath, 2002: 50). Ombudsman literatüründe Hill, klasik ombudsmanlık için aşağıdaki "tanımlayıcı kurum özelliklerini" şöyle sıralamaktadır (Wiegand, 1996: 99):

- Yasal olarak kurulmuş olması,
- İşlevsel olarak özerk olması,
- İdareyi dışından kontrol etmesi,
- Operasyonel açıdan hem yasama organından hem de parlamentodan bağımsız yönetici olması,
- Uzman olması,
- Partizan olmaması,
- Normatif olarak evrenselci özellikler göstermesi,
- Birey odaklı ancak yönetim karşıtı olmaması; ve
- Hem popüler olarak erişilebilir hem de görünür olmasıdır.

Bu özellikleri ile ombudsman, liberal demokrasinin bir devlette kurumsallaşmasında, hukukun üstünlüğünün tesisinde ve insan haklarının güvence altına alınmasında bir kurumsal yapı olarak destek vermektedir (Efe ve Demirci, 2013: 54-55). Ombudsmanın dünya boyunca yaygın olmasının bir nedeni de bu çağdaş evrensel değerleri özünde taşıyor olması gelmektedir.

Ombudsmanın teorisi üzerine de önemli çalışmalar bulunmaktadır (Doğan, 2024). Burada ombudsman, interdisipliner, kültürel ve konjonktürel olarak sistematik ve rasyonel olarak değerlendirilmektedir. Bir kavrama dair belirli bir yöntemle teori geliştirilmesi ise kavramın önemi, bilime katkısı ve toplumlara değeri bağlamında bir takım öngörüler yapılmasını sağlayabilir.

Karşılaştırma Kriterleri

Literatürde Parlak ve Doğan (2015: 253-281) tarafından dünyanın farklı ülkelerinden ombudsmanların karşılaştırılmasına dair kriterler geliştirilmiştir. Buna göre ombudsmanlar yapısal ve işlevsel olarak aşağıdaki konularda yedi başlıkta karşılaştırılabilir:

- Kuruluş-Tarihsel gelişim,
- Görevler,
- Atanma,
- Şikâyetlerin kabulü,
- Çalışma biçimi,
- Çalışmaların sonlandırılması,
- Çalışmaların yaptırımı ve etkinliği.

MISIR, MOĞOLİSTAN VE MALEZYA'DA OMBUDSMAN

Çalışmanın bu kısmında sırasıyla Mısır, Moğolistan ve Malezya devletlerinin ombudsman teşkilatları yapısal ve işlevsel olarak açıklanmadan önce, ombudsmanlarla ilişkili olduğu düşünülen siyasal sistem ve kamu yönetimi yapıları hakkında da bilgi verilmiştir.

Mısır'da Ombudsman

Mısır Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi

Mısır, antik dünyanın geniş bir krallığıydı. MÖ 3100 civarında birleştirilmiş ve MÖ 332 yılında Makedonlar tarafından fethedilinceye kadar Kuzey Afrika ve Levant'ın bazı kısımlarında önde gelen ekonomik ve kültürel etki olarak varlığını sürdürmüştür. Daha sonraki yüzyıllarda Roma ve bölgedeki Arap krallıklarının işgaline uğramıştır (<https://education.nationalgeographic.org/resource/resource-library-ancient-egypt/>). Nitekim bundan sonra da Mısır, 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine girmiş, 1914 yılına kadar resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır. Ancak 1798-1801'de Fransa, 1882'de ise Birleşik Krallık tarafından işgal edildi ve fiilen bu devletin koruması altına girdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu durum resmiyet kazandı. 1922 yılında iktidara gelen Kral Fuad, Mısır'ın bağımsızlığını ilan etti. Ancak Mısır'daki İngiliz askerleri 1946 yılına kadar ülkeden çekilmemiş, o tarihte Süveyş Kanalı bölgesini ellerinde tutmak şartıyla ülkenin diğer kısımlarını bırakmışlardı. 1952 yılında General Necip ve Albay Nasır komutasındaki subayların gerçekleştirdiği darbe sonucunda Kral Faruk ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve 1953 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024a). Devletin resmi adı, Mısır Arap Cumhuriyeti'dir (Doğaner, 2004: 553).

Mısır Arap Cumhuriyeti kalabalık nüfusu, stratejik coğrafi konumu ve geniş yüzölçümüyle Afrika ve Orta Doğu'nun önemli ülkelerinden biridir. Arap ülkeleri arasında üçüncü büyük ekonomiye sahip olan Mısır'ın ekonomisi her geçen gün gelişmektedir. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin başkenti 20 milyon nüfuslu Kahire'dir. Kahire en büyük şehirdir. Ancak İskenderiye, Süveyş ve Port Said diğer büyük şehirlerdir. Ülkede yaygın olarak

Mısır yerel dilleri ve Arapça konuşulmaktadır. Etnik dağılımın neredeyse tamamı Araplardan oluşmakta, diğer bir anlatımla dini dağılımın büyük bir yüzdesi Müslümanlara aittir (Aksu ve Akman, 2023: 58-59).

Parlamentar demokrasi ile idare edilen devlette yürütme sistemi, Cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan meydana gelmektedir. Cumhurbaşkanı 6 yıllık bir dönem için halk tarafından seçilmektedir (Parlak ve Caner, 2005: 423-424). Mısır'da tek meclisli bir sistem bulunmakta ve seçimler 5 yılda bir yapılmaktadır. 2019 yılında 568 kişilik parlamentonun yanı sıra 180 üyeli bir senato kurulmuş, Bakanlara başbakan başkanlık etmektedir (Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odası, 2020: 3). Mısır, yönetsel olarak 25 ile ayrılmıştır (Ergun, 1995: 77). Mısır'ın yerel yönetim sistemi, az sayıda dağıtılmış özelliğe sahip, merkezi bir hiyerarşi sistemidir. Mısır'daki yerel yönetim sistemi bir yerel yönetim yapısı değil, idari bir yapıdır. Başbakan, tüm valilerin ve yerel yönetimden sorumlu bakanın da dahil olduğu İdareciler Kuruluna başkanlık etmektedir (El-Gamal vd., 2025: 234).

Mısır Ombudsmanı

Merkez ve Doğu Afrika'da çeşitli politik, kültürel ve ekonomik anlaşmazlıkları çözmek amacıyla ombudsmanlar kurulmuştur (Mugabe ve Tumushabe, 2002: 251). Mısır'da, 1964 yılındaki yasayla (54/1964 sayılı Kanun) bir İdari Kontrol Otoritesi (Administrative Control Authority-ACA) kurulmuştur. ACA, Mısır'ın en bağımsız yolsuzlukla mücadele gözlemcisi olarak hizmet etti. ACA, kamu görevlileri tarafından işlenen kamu fonu suçlarını soruşturmakla görevlidir. Bağımsız ombudsmana benzer özelliklere sahip olsa da uygulamada bağımsızlığının önemli sınırlamaları bulunmaktadır (Al-Ali ve Dafel, 2013: 18):

- ACA geçmişte askıya alınmıştı (1980-82'de olduğu gibi);
- Kamu görevlilerinin tutuklanması için Cumhurbaşkanının izninin alınması;
- ACA belirli kategorilerdeki devlet görevlilerini soruşturamaz;
- ACA'nın bütçesi her yıl devlet tarafından belirlenir; ve
- ACA'nın raporları kamuya açık değildir ve yalnızca Başkana, Başbakana ve Halk Meclisine sunulur.

Mısır Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Stratejisi, kısa ve orta vadede değişen on temel hedefi benimsemektedir (Teti vd., 2016): (i) hükümetteki performans düzeyi; (ii) kamu görevlileri arasında şeffaflık ve dürüstlük ilkelerinin oluşturulması; (iii) yolsuzlukla mücadele mevzuatının geliştirilmesi ve güncellenmesi; (iv) adaletin hızlı bir şekilde sağlanması için adli prosedürlerin güçlendirilmesi; (v) yolsuzlukla mücadele organlarının kapasitelerinin güçlendirilmesi; (vi) yaşam standartlarının yükseltilmesi ve sosyal adaletin sağlanması; (vii) vatandaşlar ile devlet kurumları arasında farkındalığın artırılması ve güvenin inşa edilmesi; (viii) ulusal işbirliğinin güçlendirilmesi; (ix) yolsuzluğa karşı bölgesel ve uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi; ve (x) yolsuzlukla mücadelede sivil toplumun katılımının güçlendirilmesi.

Bir ombudsman benzeri organ olan İdari Kontrol Otoritesi, idarenin kalitesini artırmak, idareyle ilgilenen vatandaşların haklarını korumak ve idarenin meşruiyetini artırmak gibi hesap verebilirliğin hedeflerini yerine getirmektedir (Labib, 2022: 22).

2012 Anayasası, Madde 204'te bir Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu (National Anti-Corruption Commission-NACC) öngörmektedir. Bu muhtemelen ACA'nın yerine yolsuzlukla mücadele, çıkar çatışmalarıyla ilgilenme, dürüstlük ve şeffaflık standartlarını teşvik etme ve tanımlama, bu konularla ilgili ulusal stratejiyi geliştirme ve bu stratejinin uygulanmasını sağlama yetkisini getirmektedir. Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun Anayasa'da sağlanmasını sağlamak üzere öngörülmüştür. Madde 200, genel olarak 2012 Anayasası ile kurulan "Bağımsız Kuruluşlar ve Düzenleyici Kuruluşlar"ı ele alıyor ve bunların "tüzel kişiliğe, tarafsızlığa, teknik, idari ve mali özerkliğe sahip olduklarını" belirtmektedir. Madde 202 ayrıca, Cumhurbaşkanının Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun (ve diğer bağımsız organların) başkanını Şura Konseyinin onayıyla atayacağını ve Şura Konseyinin onayı olmadan bu görevden alınamayacağını öngörmektedir. Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu şu ana kadar Güney Afrika Kamu Koruyucusu'na benzer şekilde oluşturulmuştur (Al-Ali ve Dafel, 2013: 18).

Ancak Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun özel yetkileri ve işlevlerine ilişkin önemli ayrıntılar olağan hukukun takdirine bırakılmıştır (Madde 203). Bu, Güney Afrika'da benimsenen yaklaşımdan farklıdır ancak anayasanın yalnızca mevzuatın yolsuzlukla mücadele ombudsmanı kurmasını gerektirdiği Kenya ve Irak'taki

yaklaşımınla çelişkili değildir. Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu başkanının atama usullerinin 2012 Anayasası'nda yer alması ve komisyonun mali açıdan özerk olması yönündeki hükmün, bu yeni yolsuzlukla mücadele kurumunun öncekine göre daha etkili olmasını sağlamada önemli unsurlar olduğu öne sürülmektedir. Aynı zamanda, Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun 2012 Anayasası'nda sıralananların ötesindeki yetki, görev ve sorumluluklarının kanunla belirlenmesine izin verilmesi, Komisyonun aşırıya kaçmamasını sağlamak için kabul edilebilir bir mekanizmadır (Al-Ali ve Dafel, 2013: 18). Mısır'da yolsuzluklara çözüm bulmak amacıyla bir "Cumhurbaşkanlığı Ombudsmanlığı Bürosu" olarak bu komisyonun kurulacağı öngörülmüştür (Gamal, 2019: 5). Ancak ACA'nın halen yolsuzlukla mücadele çatısı altında ombudsman gibi faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. ACA Başkanı, Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Faaliyet raporları hükümete sunulur. Şikayetler, dilekçe ya da internetten ortamından verilebilir. Diğer yandan, kamusal organlardan gerekli bilgileri kolaylıkla alabilir (<https://aca.gov.eg/Index.aspx?Langid=6>). Buna göre de Mısır'da 2012 Anayasası'nın öngördüğü yeni bir kurumsal düzenlemeye gidilmemiştir. Nitekim 2014 tarihli Mısır Anayasası'nın yolsuzlukla mücadeleyi düzenleyen 218. Maddesinde bir organik kurumsal yapıdan söz edilmemektedir (Çetinkaya, 2017: 664).

Mısır'da bir başka ombudsman türü olarak 2002 yılında, Ulusal Kadın Konseyi (National Council of Women-NCW), sosyo-ekonomik cinsiyet ayrımını daraltarak ve kadınları sosyal, ekonomik ve politik alanlarda bir dizi çözüm yoluyla güçlendirerek Mısırlı kadınların statüsünü iyileştirmek için çalışmak üzere başkanlık kararnamesi ile kuruldu (Soliman, 2013: 36).

Tüm bunlara ek olarak Ulusal İnsan Hakları Konseyi (National Human Rights Council-NCHR), Kahire'de 2003 tarihli 94 sayılı Kanunla kurulmuş ve bazı hükümleri 2017 tarihli 197 sayılı Kanunla değiştirilmiştir. NCHR yirmi yedi üyeden oluşur (Başkan ve yardımcısının yanı sıra 25 üye) ve insan haklarının korunmasına yaptıkları katkılardan dolayı öne çıkmaktadır. NCHR, kuruluşundan bu yana Mısır'da ulusal bir insan hakları stratejisi geliştirmek ve uygulamak, yerel ve uluslararası ortaklarıyla konferanslar ve toplantılar düzenlemek için bağımsız olarak çalışmaktadır (<https://nchr.eg/en>).

Bu bağlamda Mısır'da ombudsman olarak görev yapan yolsuzlukla mücadele komisyonları yanında ulusal bir insan hakları komisyonu da bulunmaktadır. Dolayısıyla Mısır'ın ombudsman açısından kamu yönetiminin kalitesinin artırılması ve insan hakları ihlallerinin önlenmesinde dual-ikili bir sistem geliştirdiği ileri sürülebilir. Literatürde ağırlıklı olarak ombudsman biçiminde ACA öne çıkmaktadır.

Moğolistan'da Ombudsman

Moğolistan Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi

1,5 milyon km² yüzölçümüne ve 3 milyondan fazla nüfusa sahip olan Moğolistan, Orta Asya'da, en büyük iki komşusu Rusya ve Çin arasında yer almaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024b). Moğolistan, Kuzey Asya'da denize kıyısı olmayan bir ülkedir. Sadece 3,3 milyonluk nüfusuyla dünyanın 18'inci büyük ülkesidir; arazinin %1'inden azında ürün yetiştirebilir. Ülkenin büyük bir kısmı kuzeyde ve batıda dağlar ve güneyde Gobi Çölü ile çimenlik bozkırlarla kaplı olduğundan, nüfusun büyük bir kısmı büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır; başkent ve en büyük şehir olan Ulanbator nüfusun %45'ini barındırmaktadır. Moğolistan'da ayrıca büyük bir göçebe çoban nüfusu bulunmakta ve nüfusun %30'u göçebe veya yarı göçebedir (Price, 2020: 116).

Moğolistan nüfusunun %90'ından fazlası Moğol'dur. Moğolların özü olan Khalkha etnik grubundan insanlar ülke geneline dağılmış bir şekilde yaşamakta ve nüfusun %80'ini oluşturmaktadır. Diğer önemli etnik gruplardan biri de Kazaklardır. Kazaklar, Moğolistan nüfusunun yüzde 6'sını oluşturmaktadır (Avirmed, 2007: 31). Devletin resmi adı, Moğolistan Cumhuriyeti'dir (Güner, 2019: 276; Sezen, 2021: 38-40).

Tarihsel açıdan bakıldığında Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu yedi asırdan on üçüncü yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1203 yılında Cengiz Han, tüm Moğol göçebe kabilelerini birleştirmiş ve benzersiz askeri liderliğine ve hızlı hareket eden süvarileri kullanma taktiklerine güvenerek Orta Avrupa ve Güneydoğu Asya'yı fethetmiştir. Moğol boylarının birleşmesinden sonra Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han, Çin'i fethederek Yang Hanedanlığını kurmuştur. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde Moğolistan siyasi bağımsızlığını Mançu-Çing İmparatorluğu Qing Hanedanlığı'na (1644-1911) kaptırmıştır. Moğolistan, Mançu feodal devletin baskısı altında iki yüzyıldan fazla acı çekmiştir. Ayrıca Qing Hanedanlığı yönetim politikası, Moğolistan'ı Gobi çölüyle ayrılmış bir dış ve iç bölgeye ayırmıştır. 1911'de, Mançurya karşıtı ulusal kurtuluş hareketi nedeniyle Çin'de Mançu hanedanı düştüğünde, Moğolistan bağımsızlığını yeniden kazanmış ve Bogd Han (dini lider) monarşisini kurmuştur (1911-1919). Ancak Moğollar o dönemde bağımsızlığın hem Çin Cumhuriyeti hem de Sovyetler

Birliği tarafından tehdit edildiğinin tam olarak farkında değildi (Bayantur, 2008: 3). Rusya, Moğolistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasında önemli bir aktördür. 1911'de bağımsız Moğolistan devletinin kurulması Çarlık Rusyası'nın diplomatik çabalarının sonucuydu ve Çin'in 1946'da Moğolistan'ın bağımsızlığını tanıması Sovyetler Birliği'nin baskısının sonucuydu. Dolayısıyla Çarlık Rusya'sı ile Sovyet diplomatik hedefleri arasında bir süreklilik söz konusudur. Rusya, Moğolistan'ın 1990'lı yıllarda kapitalizme geçişinde de belirleyici bir aktördür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Moğolistan da Doğu Avrupa sosyalist rejimleri gibi siyasi ve ekonomik liberalizmi benimseyerek yeni bir döneme girmiştir (Sezen, 2000: 5).

Parlamentar demokrasi benimsendiği ülkede 4 yılda bir seçim yapılıyor. Moğolistan Parlamentosu (Ikh Khural, Eyalet Büyük Meclisi) 76 üyeli tek bir meclisten oluşmakta ve Parlamentosun cumhurbaşkanı adayını belirleme hakkı bulunmaktadır. Başkanın iki yardımcısı bulunmakta ve Anayasaya göre Cumhurbaşkanı her dört yılda bir halk oylamasıyla doğrudan seçilmektedir. Hükümetin başı başbaktır. Kabine, Cumhurbaşkanının görüşü alınarak başbakan tarafından belirlenir ve tüm bakanlar Meclis tarafından tek tek onaylanır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023: 3-4). Anayasaya göre Moğolistan toprakları idari olarak illere (aymag-oymak) ve il statüsünde olan başkente bölünmüştür. İller ilçelere (soum-sum); ilçeler bucaklara (çanta); başkent kentsel ilçelere (bölgele) bölünmüş ve 30 kentsel bölge de mahallelere (horoo) bölünmüştür. 2017 yılında Moğolistan'da 21 il (ve başkent Ulanbator), 330 ilçe ve 1.615 nahiye bulunmaktadır (Sezen, 2000: 25).

Moğolistan Ombudsmanı

Moğolistan, Nisan 1996'da yürürlüğe giren Yolsuzlukla Mücadele Kanunu (Anti-Corruption Law-LAC) gibi yolsuzlukla mücadele mevzuatına ve Ceza Kanununda rüşveti kısıtlayan hükümlere sahip olduğundan, ancak bağımsız bir yolsuzlukla mücadele kurumuna sahip olmadığından dolayı kendine has bir model izlemektedir. Bunun yerine Moğolistan'da yolsuzluğu kontrol etme görevi polis, Başsavcılık ve mahkemeler arasında paylaştırılmıştır (Quah, 1999: 77; Marat, 2016). Yolsuzlukla Mücadele Kanunu etkisizdir; Nisan 1996'dan bu yana faaliyet göstermesine rağmen hiçbir Moğol kamu görevlisi mahkum edilmemiştir. Bağımsız bir yolsuzlukla mücadele kurumu bulunmadığından, Moğolistan'da yolsuzluğu kontrol etme görevi polis, Başsavcılık ve mahkemeler arasında paylaşılmaktadır. Kamu görevlilerinin maaşlarının düşük olması, yolsuzluk fırsatlarının bol olması ve LAC yaptırımlarının düşük düzeyde olması nedeniyle yolsuzluk Moğolistan'da bir yaşam biçimine dönmüştür (Quah, 2004: 74). Ancak Moğolistan'da 2000'li yılların başından başlamak üzere yolsuzluk komisyonlarının belirli bir çatı altında devreye girdiği belirtilmelidir.

İdari Usul Kanunu çıkana kadar modern Moğol Savcılığı, demokratikleşmenin ardından işlevleri revize edildiğinden bu kadar bağımsız ve kapsayıcı yetkilere sahip değildi. Ancak yeni yasa, Savcıya, sosyalist dönemdeki bağımsız eylem işlevlerini yeniden canlandıran bazı yetkileri saklı tutuyor (Fenwick, 2003: 291). Moğolistan'da Başsavcılık da, Anayasa'nın 3. Fasılın 4. Kısmı kapsamında kurulmuştur. Başsavcı, doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve davaların kaydedilmesini, soruşturmasını ve cezanın infazını denetler ve devlet adına mahkeme işlemlerine katılır (madde 56). Bu nedenle Savcının aşağıdakiler de dahil olmak üzere birçok sorumluluğu vardır; cezai kovuşturma ve neredeyse başsavcı rolü. Buna ek olarak, günümüzün Savcısı, sosyalist sistemlerin karakteristik bir kurumu olan bu makamın işlevlerini yerine getirmeye devam etmektedir. Görevleri geleneksel olarak, yasal bir ombudsman gibi denetleyici bir rol üstlenerek, kanunun tek tip uygulanmasını sağlama sorumluluğunu ve ceza davalarının ve hukuk davalarının yürütülmesidir. Savcı aslında mahkemelerin kendisinden daha önemli bir rol oynamaktadır (Fenwick, 2001: 218).

Moğolistan'da Yolsuzluğa Karşı Otorite (Authority Against Corruption-IAAC), parlamento bünyesinde uzmanlaşmış bir hükümet otoritesi olarak 2007 yılında kurulmuştur (<https://en.iaac.mn/#>). Görevi yolsuzluğu önlemek, soruşturmak ve farkındalığı artırmaktır. Genel komiser ve genel komiser yardımcısı cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilir ve parlamento tarafından onaylanır. Bu nedenle IAAC yasal olarak yürütme organından bağımsızdır ancak hükümet organları, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve vatandaşlarla yakın işbirliği içinde çalışır. IAAC, aynı zamanda Başsavcılıkla da çok yakın bir şekilde çalışmakta ve onun soruşturma çalışmaları ve ceza davası kayıtları Başsavcılığın gözetimine tabidir (Recanatini, 2011: 547). Bu bakımdan, Moğolistan'da 2007 yılında organik anlamda Başsavcılığa yardımcı olmak üzere Yolsuzluğa Karşı Otorite'nin kurulduğu anlaşılmaktadır. 2007 yılında kurulan bu kurum, yukarıda yolsuzlukla ilgili yapılan eleştirilerin ve bir gerekliliğin sonucu ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan Moğolistan'da ayrı bir kurumsal yapı olarak Ulusal İnsan Hakları Komisyonu (National Human Rights Commission of Mongolia) da bulunmaktadır. Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu, bağımsız olan ve Moğolistan Anayasası, kanunları ve uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınan insan

haklarını ve özgürlüklerini korumak, teşvik etmek ve uygulanmasını denetlemekle görevli ulusal bir kurumdur. Moğolistan'da, Parlamentonun 7 Aralık 2000 tarihinde Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu Kanununu kabul etmesi ile ulusal bir insan hakları kurumu kurulmuştur. 23 Ocak 2020'de Parlamento, Komisyonun görev süresinde önemli değişiklikler getiren, revize edilmiş Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu Kanununu kabul etmiş ve komisyon üyelerinin sayısı yediye yükseltmiştir. Komisyon'un aldığı kararlar tavsiye niteliğindedir. Parlamento tarafından atanır ve yıl sonunda parlamentoya rapor sunar. Kamu yönetimlerinden gerekli belgeleri ve diğer yazılı kayıtları isteyebilir. Dilekçe, mail ve fax ile ulaşım mümkündür (<https://nhrcm.gov.mn/en/page/17>).

Bu çerçevede Moğolistan'da ombudsman yapılanması olarak dual-ikili bir sistemin benimsendiği görülmektedir. Yolsuzlukla mücadele komisyonları yanında bir de ulusal insan hakları komisyonu bulunmaktadır. Kamu yönetiminin kalitesinin artırılmasında ve insan haklarının güçlendirilmesinde farklı komisyonlar görev yapmaktadır. Literatürde Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu'nun ombudsman olarak daha fazla öne çıktığı belirtilebilir.

Malezya'da Ombudsman

Malezya Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi

Etnik ve kültürel çeşitliliğin ilginç bir siyasi ve idari kamu yönetimi ve siyasi düzen oluşturduğu Malezya, nüfusunun üçte ikisinin Müslüman olduğu bir ülkede etno-kültürel ve dini çeşitliliğin nasıl bir arada yaşayabileceğine dair dikkat çekici bir tablo sunmaktadır. Yaklaşık 330 bin km² yüz ölçümüne sahip olan Malezya'nın %67'sini genellikle bürokrasi ve tarımda çalışan Malaylar, %25'ini çoğunlukla özel sektör ve ticaretle uğraşan ve büyük şehirlerde ikamet eden Çinliler, %7'sini ise kıyıya yakın iç bölgelerdeki tarımsal plantasyonlarda çalışan tarım işçileri olan Hintliler ve diğerlerinden oluşan 31 milyonu aşan bir nüfusa sahiptir (Aydın ve Tuncer, 2019: 137). Resmi dil, Malayca'dır (Göksoy, 2003: 487).

Malezya'nın tarihinin MS 1400 civarındaki Malakka Sultanlığı'ndan başladığı söylenmektedir. Görkemli olduğu dönemde saltanat toprakları, Malezya Yarımadası ve Sumatra'nın doğu kıyısının çoğunu kapsıyordu. Malakka, Doğu Asya ile Orta Doğu'nun buluşma noktası olan stratejik konumu nedeniyle görkemli bir Hükümet olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Malakka'nın özellikle Güneydoğu Asya'da baharat ticareti açısından önemli bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. İslam, ortaya çıkan temel dindi ve Hükümdarın bizzat bu dini kabul etmesi nedeniyle bölge sakinlerinin ana dini haline gelmiştir. 1511'de Malakka Portekizlilerin eline geçmiş ve bu Malaya'da sömürge döneminin başlangıcıydı. Nitekim bundan sonra olmak üzere Malaya, 1641'de Hollandalıların işgaline uğramıştır (<https://www.malaysia.gov.my/portal/content/30120>). Daha sonra, 18. ve 19. yüzyıllarda İngiliz egemenliği altında kalan Malezya, 1942-45'te Japon işgaline uğramıştır. İngiliz yönetimi altındaki Malay bölgeleri 1948 yılında Malay Federasyonu adı altında birleştirilmiştir. Malay Federasyonu, 1957'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır (T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği, 2021). Kurulduğu dönemde adı Malay Federasyonu iken 1963 yılında Sabah, Sarawak ve Singapur'un katılımıyla adı Malezya olarak değiştirilmiş, Singapur 1965 yılında oybirliğiyle federasyondan ayrılmıştır. Federal Anayasaya göre devletin başkanı, dokuz eyalet sultanı tarafından diğer sultanlar tarafından dönüşümlü olarak beş yıllığına seçilen Kral (Yang di Pertuan Agong) olup, çoğunlukla başbakanının önerisi ile hareket etmektedir. Kral'ın yetkileri, daha çok törenseldir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024c).

Malezya'da yürütme otoritesi veya yönetme yetkisi, Federal Anayasanın 39. maddesinde öngörüldüğü gibi Yang di Pertuan Agong'a verilmiş, ancak bu yetki Başbakan başkanlığındaki bir Bakanlar Kurulu tarafından da kullanılabilir. Kabine doğrudan Yang di Pertuan Agong'a karşı sorumludur. Federal parlamento, temsilciler meclisi ve senatodan meydana gelmektedir (Hong, 2011: 113-114).

Malezya, Federal Anayasal Monarşiye dayanan parlamenter demokrasi sistemiyle yönetilmektedir. 13 Eyaletten (Johor, Kedah, Kelantan, Malacca, Negeri Sembilan, Pahang, Perak, Perlis, Penang, Sabah, Sarawak, Selangor ve Terengganu) ve üç federal bölgeden (Kuala Lumpur, Labuan, Putrajaya) oluşmaktadır (T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği, 2021).

Malezya Ombudsmanı

Malezya, uyuşmazlıkların çözümünde en uygun alternatif olan tahkim, arabuluculuk ve müzakere gibi diğer tüm alternatiflere rağmen ombudsmanlık sistemini benimseyen ülkelerden biridir (Zulkarnain vd., 2023: 266). Malezya'da ombudsman, Kamu Şikayet Bürosu (Public Complaints Bureau-PCB) adında 1971 yılında

Başbakanlık Dairesi'ne bağlı olarak kurulmuştur. Büro, iki temel amaç için kurulmuştur: Hükümet ile halk arasında daha yakın bir ilişki sağlamak ve halkın devlet idaresi (veya hizmeti) ile ilgili şikayetlerini veya kamu yönetimine ait şikayetlerini iletebilmesini sağlayacak bir kanal oluşturmak (Zayadi vd., 2011: 1). Malezya Ombudsmanı, parlamento adına ve tavsiyesi üzerine başbakan tarafından atanmaktadır. Hükümete yıllık rapor sunmaktadır. Dilekçe ve web olanakları ile ulaşma imkanı sağlanmıştır (Teck, 2007; Malik, 2007: 281).

Malezya Ombudsmanı, devlet kurumları tarafından yapılanlar da dahil olmak üzere, herhangi bir idari işlemle ilgili olarak halk tarafından yapılan tüm şikayetler ve yetkinin kötüye kullanılması, kötü yönetim ve devlet kurumlarının diğer benzer eylemleri ile ilgili konuları inceler. Tüm kamusal dairelerden gerekli bilgi ve belgeleri isteyebilmektedir (Carmona, 2011: 39). PCB, yalnızca Başbakana ait bir idari kurum olduğundan büronun ayrı ve özel bir hukuki statüsü yoktur. Ancak PCB'yi diğer sorun çözen kurumlardan, kamuya hizmet sunan STK'lardan ayıran bir özelliği vardır. Yani PCB, şikayetleri kar amacı gütmeyen veya herhangi bir gündem olmaksızın yönetme görevini yürüten bir devlet kurumudur. Bu nedenle PCB, halktan gelen şikayetleri ele alma konusunda tarafsızdır (Hong, 2011: 120).

PCB, aşağıdaki kriterlere dayalı olarak etkili ve verimli bir kamu şikâyeti yönetim sistemi sağlamıştır (Hong, 2011: 123):

- Tüm şikayetler verimli, etkili ve adil bir şekilde çözümlenir,
- Şikayetler önyargılardan uzak ve şikayetlerin kimliği olmadan dürüstçe yönetilir,
- Adil, objektif ve şeffaf olmak için iyileştirici önlemler alınmalıdır.

Son zamanlarda Malezya'da PCB'nin yerine Malezya Ombudsmanlığı adında bir kurum kurulması öngörülmektedir. Malezya Ombudsman Tasarısının taslağı, Kamu Şikayet Bürosu'nun (PCB) bir Malezya Ombudsman Kurumu'na dönüştürülmesini öneren Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Planı (NACP) 2019-2023'te ana hatlarıyla belirtilen ulusal politika hedefleriyle uyumludur. Malezya Ombudsmanı, PCB'yi daha bağımsız ve verimli kılmak için statüsünün yükseltilmesine dayanmaktadır. Ayrıca ombudsmanın soruşturma başlatabilmesi ve iyileştirici tedbirleri uygulayabilmesi için gerçek güçlerle donatılması gerekmektedir. Ombudsman, çok çeşitli kamu şikayetlerinin ele alınmasında daha etkili bir rol oynamak üzere yakında Meclis'e sunulması beklenen ombudsman yasası ile güçlendirilecektir (Ali vd., 2023: 18). Bu hukuki gelişmelere rağmen Malezya'da PCB hizmetlerine devam etmektedir. Henüz doğrudan ombudsman adında bir yapı kurulmamıştır. Nitekim PCB, varlığını sürdürmekte, web sitesi üzerinden ve dilekçe ile şikayet başvurularını almaya devam etmektedir (<https://pcb.spab.gov.my/eApps/sdmscasepool/SdmsCasePool/check.do>).

Malezya'da PCB'nin yanında bir de ulusal insan hakları komisyonu vardır. Bu komisyon da insan hakları noktasında kamusal kurumlardaki mağduriyetleri çözmektedir (<https://suhakam.org.my/>). Yine yolsuzluk konusunda bir komisyon (the Anti-Corruption Commission) daha bulunmaktadır (Eder, 2016: 186). Ancak Malezya Ombudsmanı, literatürde açık bir biçimde PCB olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla insan hakları ve kamu yönetiminin kötü yönetim eylemlerinin ortadan kaldırılması konusunda Malezya da dual-ikili sistemi benimsemiştir.

ÜÇ ÜLKE OMBUDSMANININ MUKAYESESİ

Tablo 1. Ülke Ombudsmanlarının Karşılaştırma Kriterleri Bağlamında Mukayesesi

KRİTERLER	ÜLKELER		
	MISIR	MOĞOLİSTAN	MALEZYA
1) Kuruluş-Tarihsel Gelişim	1964-ACA	2000-UIHK	1971-PCB
2) Görevler	Kamu yönetiminde kötü yönetimi kaldırmak	Kamusal organlarda insan hakları ihlallerini çözmek	Kamu yönetiminde kötü yönetimi kaldırmak
3) Atanma	Cumhurbaşkanı	Parlamento tarafından	Parlamento tavsiyesi ile Başbakan tarafından

	tarafından atanır	atanır	atanır
4) Şikâyetlerin Kabulü	Dilekçe, web ya da e-mail	Dilekçe, web ya da e-mail	Dilekçe, web ya da e-mail
5) Çalışma Biçimi	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir	Dönem içerisinde kamusal organlardan gerekli bilgileri talep edebilir
6) Çalışmaların Sonlandırılması	Faaliyet raporları, hükümete sunulur	Faaliyet raporları, parlamentoya sunulur	Faaliyet raporları, hükümete sunulur
7) Çalışmaların Yaptırımı ve Etkinliği	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir, soruşturma açabilir	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir	Kamusal idarelere tavsiye kararı verebilir

Kaynak: Çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME: OMBUDSMANLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Ombudsman, günümüzde dünyaya yayılmış, kamu yönetiminin kalitesini artırmaya çalışan ve insan haklarını korumaya gayret gösteren bir kamusal yapıdır. Devletlerin ombudsman yapıları, ilgili toplumlar hakkında siyasi, ekonomik ve kültürel ipuçları sağlamak bakımından karşılaştırılabilmektedir.

Çalışmada gerçekleştirilen Mısır, Moğolistan ve Malezya devletleri ombudsmanlarına bakıldığında; Mısır'da yolsuzlukla mücadele komisyonları ve ulusal insan hakları komisyonunun öne çıktığı görülmekte, Moğolistan'da da yolsuzlukla mücadele ve insan hakları komisyonları vardır. Malezya'da ise hükümete bağlı bir büro oluşturulmuştur. Ancak üç devletin siyasi tarihi ve kültürüne bakıldığında Moğolistan'ın daha otoriter ve merkezîyetçi bir sisteme sahip olduğu söylenebilir. Mısır da tarihte farklı imparatorluklar ve rejimlerin etkisinde bulunsa da kendi kendini yönetme dinamiklerinin daha güçlü olduğu ifade edilebilir. Malezya'da ise tarihsel olarak farklı medeniyetlerin etkisinde kalan merkezîyetçi bir krallık sistemi yer almaktadır. Bu kültürel özelliklerin ombudsman yapılarını da belirlediği anlaşılmaktadır. Nitekim Mısır'da kamu yönetiminde yolsuzlukla mücadele ve kamu yönetiminin kalitesinin artırılması daha fazla öne çıkarken; Moğolistan'da insan haklarının güçlendirilmesi daha fazla benimsenmektedir. Malezya'da da kötü yönetim sorunlarının çözümü için faaliyet yürüten bir ombudsman bulunmaktadır. Bu bağlamda, literatürde de kabul gördüğü biçimiyle Mısır Ombudsmanı, ACA olarak değerlendirilirken (bazı kaynaklarda insan hakları komisyonu gösterilmektedir); Moğolistan Ombudsmanı, Moğolistan Ulusal İnsan Hakları Komisyonu-ÜİHK biçiminde; Malezya Ombudsmanı da PCB şeklinde değerlendirilmektedir. Diğer yandan Mısır ve Malezya'da ombudsman hükümet tarafından atanırken, Moğolistan'da parlamento tarafından atanmaktadır. Her üç devlette de ombudsmanlar, inceleme alanlarına göre kamusal organlardan bilgi ve belge isteyebilmektedir. Yıl sonunda faaliyet raporları, Mısır ve Malezya'da hükümete sunulurken, Moğolistan'da parlamentoya sunulmaktadır. Ayrıca Mısır'da ACA, kamusal idarelere tavsiye kararı verebilmekte, suiistimal tespit ettiği alanlarda soruşturma açabilmektedir. Moğolistan'da ÜİHK ve Malezya'daki PCB ise sadece tavsiye kararı verebilmektedir.

Sonuçta hem Mısır'da hem de Moğolistan'da ve Malezya'da ombudsmanlar, farklı derecelerde ve kurumlarla olmak üzere komisyonlar ve bürolar aracılığıyla kamu yönetiminde kötü yönetimin azaltılması ve insan haklarının güçlendirilmesi için çaba göstermektedir. Bu durum ise devletlerde adaletin tesis edilmesinde etkili olmaktadır. Devletler incelendiğinde parlamento ve hükümet bünyesinde faaliyet gösteren ombudsmanların bir şikâyet çözüm merci olarak yasalar ve yönetmelikler çerçevesinde faaliyet yürüttüğü de anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksu, D. & Akman, Ç. (2023). Mısır Arap Cumhuriyeti'nin Yerel Yönetim Yapısı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, İlkbahar, 28, 57-76.
- Al-Ali, Z. & Dafei, M. (2013). Consolidating the Arab Spring: Constitutional Transition in Egypt and Tunisia. International IDEA & The Center for Constitutional Transitions at NYU Law, No. 1, June, New York.
- Ali, R., Latiff, A. S. A. & Wahab, S. A. (2023). Revitalizing Public Trust through Efficient Complaint Management: A Comprehensive Study on the Impact and Effectiveness of Public Complaint Management System in Malaysia. *EPiC Series in Computing*, 93, 9-20.
- Avirmed, E. (2007). Moğolistan'ın Uluslararası Örgütlerle İlişkileri. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Aydın, B. & Tuncer, F. F. (2019). İsviçre, İspanya, Kanada ve Malezya Örneklerinde Kamu Yönetimi Pratikleri Eksenli Birlikte Yaşama Modelleri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), Eylül, 131-143.
- Bayantur, G-O. (2008). Democratic Transition and The Electoral Process in Mongolia. A Thesis Submitted to the College of Graduate Studies and Research In Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Masters of Arts In the Department of Political Studies, University of Saskatchewan, Saskatoon.
- Carmona, G. V. (2011). Strengthening the Asian Ombudsman Association and the Ombudsman Institutions of Asia. *Strengthening the Ombudsman Institution in Asia: Improving Accountability in Public Service Delivery through the Ombudsman*, Asian Development Bank, the Philippines, 1-56.
- Çetinkaya, E. (2017). 2014 Mısır Arap Cumhuriyeti Anayasasının Tercümesi ve Genel Değerlendirmesi. *İÜHFİM-Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı*, LXXV, 615-668.
- Doğan, K. C. (2024). John Rawls'ta Toplum Sözleşmesi, Adalet ve Hakkaniyet Kavramları: Ombudsman Modeli Kurmak. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 10(37), 157-174.
- Doğaner, S. (2004). Mısır. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 553-555.
- Eder, T. S. (2016). Malaysia. *Asian Ombudsman Institutions: A comparative legal analysis*, Eds. Ursula Kriebaum, Gabriele Kucsko-Stadlmayer, Verlag Österreich, Austria, 185-190.
- Efe, H. & Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, 90/Temmuz-Eylül, 49-72.
- Eisendrath, B. (2002). Reimagining the Ombudsman: An Appraisal. *Marquette Elder's Advisor*, 3(3), 49-61.
- El-Gamal, A. A., Ismail, M. M. & El Bagoury, A. A. (2025). The Role of Coordination Mechanisms Between the Central Government and Local Administration Units in Improving the Performance of the Local Administration Bodies in Egypt. *Arab Journal of Administration*, 45(1), March, 227-254.
- Ergun, T. (1995). Mısır'da Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(6), Kasım, 75-79.
- Fenwick, S. (2001). The Rule of Law in Mongolia Constitutional Court and Conspiratorial Parliament. *Asian Law*, 13, 213-235.
- Fenwick, S. (2003). Administrative Review in Transition: the Law of Mongolia on Administrative Procedure. 26 December 2002. *Asian Law*, 5, 289-300.
- Gamal, W. (2019). Lost Capital: The Egyptian Muslim Brotherhood's Neoliberal Transformation, February, Carnegie Middle East Center, Lebanon.
- Göksoy, İ. H. (2003). Malezya. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 486-493.

- Güner, İ. (2019). Moğolistan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, EK-2. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 276-278.
- Hong, S. P. (2011). A Comparative Study on Ombudsman Institutions in Asian Region. Anti-Corruption & Civil Rights Commission, Yonsei University, Republic of Korea.
- Kırıkkale Ticaret ve Sanayi Odası (2020). Mısır Ülke Raporu, <https://www.kirikkaletso.org.tr/ktso/dosyalar/MISIR-2020.pdf> (18.04.2024).
- Labib, A. A. (2021). Good Governance and Civil Service Reform in Egypt. A Thesis Submitted To the Department of Law Fall, The American University in Cairo School of Global Affairs and Public Policy, Egypt.
- Malik, M. S. (2007). *A Comprehensive Analysis of the Law of the Ombudsman*. Aberdeen University Press, UK.
- Marat, E. (2016). Reforming Police in Post-Communist Countries: International Efforts, Domestic Heroes. *Comparative Politics*, April, 333-352.
- Mugabe, j. & Tumushabe, G. W. (2002). Ecological Roots of Conflict in Eastern and Central Africa: Towards a Regional Ombudsman. *Human Rights and the Environment: Conflicts and Norms in a Globalizing World*, Ed. Lyuba Zarsky, Earthscan Publications Ltd, London, 241-255.
- Olalekan, S. O. & Mohamed, N. S. (2017). Ombudsman (Muhtasib) in business regulation: A cross cultural analysis. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, Fall, 7(2), 18-40.
- Parlak, B. & Cantürk, C. (2005). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmelik Yapılar*, Alfa Aktüel, Bursa.
- Parlak, B. & Doğan, K. C. (2015). *Kamu Yönetiminde Denetim: Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri Bağlamında Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun (Ombudsmanın) Uygulanabilirliği*, Ekin Basım Yayım, Bursa.
- Price, J. (2020). The Status of Title to Land in Representative Jurisdictions of Asia and the Pacific. *Equitable Land Use for Asian Infrastructure*, Eds. Piyush Tiwari, Grant B. Stillman, and Naoyuki Yoshino, Asian Development Bank Institute, Tokyo, 107-128.
- Quah, J. S. T. (1999). Comparing Anti-corruption Measures in Asian Countries: Lessons to be Learnt. *Asian Review of Public Administration*, XI(2) (July-December), 71-90.
- Quah, J. S. T. (2004). Democratization and political corruption in the Philippines and South Korea: A comparative analysis. *Crime, Law & Social Change*, 42, 61-81.
- Recanatini, F. (2011). Anti-corruption authorities: an effective tool to curb corruption. *International Handbook on the Economics of Corruption*, Vol. II., Eds. Susan Rose-Ackerman and Tina Søreide, Edward Elgar Publishing, UK, 528-570.
- Sezen, S. (2020). Moğolistan'da Anayasal Düzen ve Devlet Örgütlenmesi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi-DAAD*, Güz/Fall, 3(6), 1-32.
- Sezen, S. (2021). Anayasal Düzen ve Merkezi Devlet Örgütlenmesi. *Moğolistan: Devlet ve Toplum*, Ed. Onur Ender Arslan, TİAV, Ankara, 19-78.
- Soliman, M. (2013). Access To Justice After The Arab Spring: Is The Promise Fulfilled? (Case of Egypt and Tunisia). 31 May <https://www.luc.edu/media/lucedu/prolaw/documents/MARCO%20SOLIMAN%20FINAL%20VERSION.pdf> (02.02.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024a). Mısır'ın Siyasi Görünümü, <https://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.03.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024b). Moğolistan'ın Siyasi Görünümü, <https://www.mfa.gov.tr/mogolistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.04.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024c). Malezya'nın Siyasi Görünümü, <https://www.mfa.gov.tr/malezya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.04.2024).

T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği (2021). Malezya Ülke Raporu, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a227194/2020%20Malezya%20%C3%9Clke%20Raporu.pdf> (17.04.2024).

T.C. Ticaret Bakanlığı (2023). Moğolistan Ülke Profili. Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.

Teck, C. H. (2007). Complaint Redressal System: The Public Complaints Bureau (PCB) Prime Minister's Department, Malaysia. The 10th. Asian Ombudsman Association Conference, 25-28 April, Hanoi, Vietnam.

Teti, A., Xypolia, I., Sarnelli, V., Tsourapas, G. Lomozzi, V. & Abbott, P. (2016). *Political and Social Transformations in Egypt*. Aberdeen University Press, UK.

Wiegand, S. A. (1996). A Just and Lasting Peace: Supplanting Mediation with the Ombuds Model. *Ohio State Journal on Dispute Resolution*, 12(1), 95-146.

Zayadi, N. A. B., Ali, S. B. M. & Ismail, B. M. A. (2011). A Study on Ombudsman as an Alternative To Public Complaint Bureau (PCB) in Malaysia. Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements For the Bachelor in Legal Studies (Hons) Universiti Teknologi MARA, Faculty of Law, Malaysia.

Zulkarnain, I. F., Razak, S. S. A., Saferdin, W. F. H. W. M. & Firdaus, U. F. (2023). Ombudsman in Malaysia: An Alternative Dispute Resolution (ADR) in promoting good governance principles. International Conference on Public Policy & Social Sciences. 13-15 September 2023, Bosnia and Herzegovina.

<https://aca.gov.eg/Index.aspx?Langid=6> (13.04.2024).

<https://nchr.eg/en> (14.04.2024).

<https://nhrcm.gov.mn/en/page/17> (15.04.2024).

<https://en.iaac.mn/#> (17.04.2024).

<https://pcb.spab.gov.my/eApps/sdmscasepool/SdmsCasePool/check.do> (19.04.2024).

<https://www.malaysia.gov.my/portal/content/30120> (19.04.2024).

<https://suhakam.org.my/> (15.04.2024).

<https://education.nationalgeographic.org/resource/resource-library-ancient-egypt/> (21.04.2024).

Kamuyu Güçlendirici Karşı Hegemonik Eylemlilik Mekânı Olarak Sosyal Medya; Sosyal Medyada Katılma Dair Bibliometrik Bir Analiz

Social Media as a Space for Public Empowering Counter-Hegemonic Action; a Bibliometric Analysis of Engagement in Social Media

Dilek TERZİOĞLU*

* Doktora Öğrencisi,
Giresun Üniversitesi,
Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İletişim
Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0001-
5339-6203
E-mail:
dilek.terzioglu@giresun.
edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
07.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
28.05.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Terzioğlu, D. (2024).
Kamuyu Güçlendirici
Karşı Hegemonik
Eylemlilik Mekânı Olarak
Sosyal Medya; Sosyal
Medyada Katılma Dair
Bibliometrik Bir Analiz,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 17, 38-
49.

ÖZET

Modern devletin oluşumunda, demokrasi sadece kuvvetler ayrılığıyla erklerin birbirini denetlemesini sağlayan kurumsal mekanizmalarla değil, fikir ve ifade özgürlüğü ve kamusal alanda canlı bir kamuoyu müzakeresinin varlığıyla da teminat altına alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, liberalizmin çağdaş formu olan neoliberal hegemonyanın zeminini hazırladığı post-demokrasi döneminde, siyaset sadece seçkinlerin ayrıcalıklı alanı olurken yurttaş, seçim dönemleri haricinde siyasetin ve kamusal alanın dışına itilmiş, dolayısıyla halkın egemenliğini savunan demokrasinin özü tahrip edilmiştir. Ancak, Gramscici hegemonya kavramı, tahakküm ve karşı hegemonya güçleri arasındaki sürekli bir müzakere ve mücadelenin söz konusu olduğu aktif bir alan varsayar. Bu açıdan kamusal alanın daraltılma çabası, her zaman karşı hegemonik bir eylemlilikle alternatif kamusal alanları yaratmaktadır. Bu çalışmayla, sosyal medyanın alternatif kamusal alanla kamuyu güçlendirme yönü, sosyal medyadaki katılımla kamusal alanın kamu lehine genişletilmesi çabaları ile bu temaların son yıllarda bilimsel araştırmalara konu olan bir olgu olarak ortaya çıkması arasındaki ilişkinin bibliyometrik bir analizle tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karşı Hegemonya, Demokrasi, Kamusal Alan, Katılım, Sosyal Medya

ABSTRACT

In the formation of the modern state, democracy has been sought to be guaranteed not only by institutional mechanisms that enable the powers to control each other through the separation of powers, but also by the existence of freedom of opinion and expression and a lively public debate in the public sphere. However, in the post-democracy period, where neoliberal hegemony, the contemporary form of liberalism, laid the groundwork, while politics became the privileged domain of the elites, citizens were pushed out of politics and the public sphere, except during election periods, and therefore the essence of democracy, which defends the sovereignty of the people, was destroyed. However, the Gramscian concept of hegemony assumes an active field in which there is a constant negotiation and struggle between the forces of domination and counter-hegemony. In this respect, the effort to narrow down publicity always creates alternative publics and public spaces with a counter-hegemonic activism. This study aims to determine, through a bibliometric analysis, the relationship between social media's aspect of strengthening the public through alternative publicity, efforts to expand the public sphere in favor of the public through participation in social media, and the emergence of these themes as a phenomenon that has been the subject of scientific research in recent years.

Keywords: Counter-Hegemony, Democracy, Public Sphere, Engagement, Social Media

GİRİŞ

Liberal sistem, toplumsal hayatın hukuk kurallarıyla düzenlendiği, yöneticilerin halk tarafından seçimle iş başına getirildiği, ancak bu yöneticilerin kurumsal ve kamusal süreçlerle denetlenebildiği bir devlet modelini benimsemiştir. Hegemonyanın ortak duyu olarak hissedilmesi ve egemenlerin menfaatinin kamusal çıkarla bir olduğuna yönelik rızanın inşasında, ideolojinin siyasi ve ekonomik yönleri arasında kurulan bağ, bu meşruiyet algısıdır. Dolayısıyla demokratik yapının sürdürücüsü olarak erklerin meşruiyetinin sağlanmasında kamusal müzakere süreçleri, etkileşim, sorgulanabilir/ erişilebilir olma, aleniyet, katılım temel yapı taşlarıdır.

Ancak, neoliberalizmin, hegemonyasını 70'lerden itibaren oluşturmaya başlamasıyla, halkın egemenliğinde olması gereken demokratik siyasi alan, -siyaset/sermaye ittifakıyla- piyasa koşullarının çıkarına düzenlenen bir performans sahnesi haline gelmiştir. Neoliberal hegemonik düzende kamusal alan, vatandaşın katılımcı, aktif bir siyasi özne olmak yerine seçimler dışında pasif izleyiciler ve tüketici müşteriler olduğu bir pazar alanı olarak kurgulanmaktadır. Diğer yandan tüm sabitleme ve tutarlılık çabalarına rağmen hegemonya, sürekli müzakere ve mücadeleye gebe dinamik bir süreçtir. Üzerinde mücadele ettikleri zemin gibi hegemonya ve karşı hegemonya unsurları da sürekli değişmekte; sınırlarını genişletmeye çalışmaktadırlar.

Antonio Gramsci (1971), siyasi düzeninin işlevsizleştiği, siyasi ve toplumsal kurumlar ile toplumsal tabanları arasındaki temsili bağlantıların koptuğu, ortak duyuda çatlakların olduğu durumu organik kriz" veya "hegemonya krizi" olarak değerlendirmiştir. 21.yüzyılın ilk çeyreğinde, feodal dönemin eşitsizliğine benzer neoliberal ekonomik düzende, ekonomik eşitsizlikler yanında, temsili demokrasiye ve modern devletin kurumlarına yönelik artan güvensizlik ve hoşnutsuzlukla, Gramsci'nin "organik kriz" kavramlaştırması çeşitli toplumsal hareketlerde kendini göstermişken, bu vatandaş hareketleri dijital mecralarda da alternatif bir kamusal çabası olarak ortaya çıkmıştır. Post-demokratik neoliberal düzende sadece ekonomik faaliyetlere bağlanan kamusal hareketler sonrası dönemde, kamunun siyasi hayata katılım talebinin mecrası olarak sosyal medyayı alternatif bir kamusal mekân haline getirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, liberal demokrasilerin doğasının ve rejimin meşruiyetinin kamusal alan ve yurttaş katılımıyla bağlantısı değerlendirilerek, neoliberal hegemonyanın bu yapıyı bozan ve demokraside aşınma yaratan özelliklerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, bu şartlar altında alternatif kamusal alanın imkânı üzerinden bir tartışma yürütülmüş ve sonraki bölümde sosyal medyanın -hegemonyanın krizinde- alternatif kamusal alanı potansiyeli, bu kuramsal çerçeve bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma bölümü, neoliberal hegemonyanın meşruiyet krizinde, karşıt kamuların sosyal medyayı alternatif kamusal mekân olarak kullanımının bilimsel çalışmalara yansıyan niceliksel oranları bir gösterge olduğu kanaatiyle, önceki bölümlere dayanak olarak uygulanmıştır.

NEO-HEGEMONYA, POST-DEMOKRASİ, KATILIMSIZ KAMUSAL ALAN

Temel ilke olarak birey hak ve özgürlüklerine dem vuran liberalizmin tarihesi mutlak iktidara, merkezîyetçiliğe karşı bir mücadeleyle tanımlanabilir. Tam da bu nedenle liberal demokrasilerde, herhangi bir erkin gücünün tahkimi kabul edilemez. Siyasi bir rejim olarak liberal demokraside meşruiyet, bireyler arasında zımni bir şekilde kurulduğu varsayılan ve halkın egemenliğini önceleyen toplumsal bir sözleşmeye dayanır. Dolayısıyla liberal demokrasinin, haklı egemenliği ideali ve sınırlanmış erk ilkesi arasında denge sağlama iddiasında olan bir yönetim biçimi olduğu ileri sürülebilir. 'Liberal' kelimesi bu açıdan, yönetenleri içerdense dışarıdan denetleyen ağların varlığına atıfta bulunmaktadır (Heywood, 2015; 240-241). Bu anlamda, modern devletin oluşumunda bu ağlar sadece kuvvetler ayrılığını, erklerin birbirini denetlemesini sağlayan kurumsal mekanizmaları değil, fikir ve ifade özgürlüğü ve kamusal alanda canlı bir kamuoyu müzakeresinin varlığını da vurgulamaktadır.

Gerçekten de bugünün demokrasi formu olan temsili demokrasiler açısından, formel süreçlerden öte, fikir ve ifade özgürlüğünün varlığı ve müzakerenin doğal mekanı olarak demokratik bir kamusal alanın varlığı temel koşuldur. Kamuoyunun kendi varlık şartlarını ve kendisiyle ilgili konuları serbestçe müzakere ettiği; kamusal alan olarak adlandırılan bu iletişimsel eylem alanı, demokrasinin merkezi bir özelliğidir. Kant'tan (1983), Habermas (2001, 2014) ve Arendt'e (1994) kadar insan hak ve özgürlükleri üzerine düşünen tüm filozoflar açısından birlikte düşünülen ve müzakere edilen kamusal alan, demokratik ve aydınlanmış, eşit yurttaşlık

normuna sahip bir toplumsal düzen açısından temel bir unsur olarak belirlenmiştir. Ulus devletle kurulan bağın ötesinde kamusal alandaki etkileşimi öne çıkaran bu bakış açısına göre yurttaşlık, bireylerin ve sosyal grupların sadece hakları, sorumlulukları ve görevlerini değil, aynı zamanda çok sayıda 'topluluk' içinde tam katılımı mümkün kılan bir aidiyet duygusunun müzakere edildiği, talep edildiği ve uygulandığı bir dizi sosyal süreçtir (Desforges, 2004; 551). Liberal bir demokraside “yurttaşları”, otoriter rejimlerdeki “uyruktan” ayıran özellikler tam da bunlardır (Kymlicka, 2016; 400-404).

Ancak bugünün demokrasileri bu çizilen çerçevenin oldukça uzağındadır. Halksız demokrasiler, neoliberalizmin hegemonyası altında, tüm bu ideal ve kurucu nosyondan oldukça farklı, başkalaşmış ve deforme olmuş; özetle, dış kabuğunu korusa da özünü kaybetmiş, işlevsiz bir varlık olarak sebep olduğu krizleri yönetmeye çabalamaktadır.

Yunanca ‘hegemonia’ sözcüğünden gelen hegemonya kavramı “bir sistem içerisindeki bir elemanın diğerlerinden üstün, baskın olmasını ifade eder. Antonio Gramsci, kavramı, egemen sınıfın yönetilenlerin rızasıyla hâkim olması olarak ele almıştır (Çoban, 2011; 34). Gramscici çerçeve, toplumsal meşruiyete dayalı başarılı bir hegemonik proje ile devlet egemenliğine karşı açık bir çekişme arasındaki uçsuz bucaksız bir "gri" alanı aydınlatır (Adaman vd. 2018; 4). Bu geniş alanda hegemonik bir grup, bağımlının çıkarlarını kendi çıkarı gibi yansıtırken bağımlılar, hegemonik sınıfın dünya görüşünü ve çıkarını kendi görüş ve çıkarlarıymış gibi yaşar. Dolayısıyla, farklı amaçları, çıkarları ve dünya görüşleri olan çok sayıda dağınık irade, ortak bir dünya anlayışı temelinde, tek bir amaca yöneltilir. Bununla birlikte, eğer egemen grup, rıza sağlayabildiği ortak bir duyu çevresinde kitlelerin onayını alamayıp zora ve baskıya başvurmak zorunda kalırsa Gramsci'ye (1971) göre bu durum, egemen yapının "geniş" bir hegemonyayı tesis edemediği anlamına gelecektir. Geniş bir hegemonya inşa edememe, toplumsal bir grubun ortak duyunun dışındaki bir alanda, siyasi pasiflikten sıyrılarak faaliyete geçmesi nedeniyle ortaya çıkabilir. Bu tam olarak hegemonyanın krizi ya da devletin genel krizidir. 2000'lerin ikinci on yılında dünya çapında ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler, hâkim düzen olan neoliberal hegemonyaya geniş toplumsal kesimler nezdinde rıza üretilemediğinin ve ortak duyuda bir yarılmanın mevcudiyetinin göstergeleri olarak yorumlanabilir. Gramsci'nin “organik kriz” veya “hegemonya krizi” adını verdiği durumla, siyasal düzeninin işlevsizleştiği, siyasal ve toplumsal kurumlar ile toplumsal tabanları arasındaki temsili bağlantıların koptuğu günümüz demokrasilerinin görünümü arasında bir örtüşme vardır.

Neoliberalizm, etkili olduğu 70'lerden itibaren ekonomik eşitsizliği daha da artırmış ve giderek neoliberalizme inanan toplumsal gruplar arasında bile hayal kırıklığı ve öfke yaratmıştır. Milenyumun ilk çeyreğinde çeşitli ülkelerde art arda ortaya çıkan protesto hareketleri, yüzyıl başlarken beliriveren finansal çöküşün, siyasal kurumların meşruluk kriziyle (neoliberal post-demokrasinin siyasal kriziyle) çakıştığı tarihsel bir konjonktür ışığında anlaşılmalıdır (Gerbaudo, 2018; 11-40). Bu toplumsal hareketlerin doğmasına da neden olan günümüz demokrasi krizinde, demokrasinin yapısal kurumları ile onları yöneten kurumlar arasındaki bağlantı noktası olan yurttaşlığın, bir aktör olarak etkisizleştirilmesi önemli bir sebeptir. Jacques Ranciere (2015) bu durumu, “demokrasiden nefret eden” siyasal ve ekonomik oligarşinin, kamusal alanı politikadan arındırma çabasıyla, halk egemenliği ilkesi ve yurttaşlığın katılımcılığına dayanan bir demokrasinin temellerini zayıflatması olarak açıklamaktadır. Wendy Brown (2021a, 2021b) ise, her şeyi kuşatan ve ekonomikleştirilen “neoliberalizmin harabelerinde” yurttaşlığın; “homo politicus”un katılımcı etoslarının, yalnızca kâr odaklı “homo economicus”un öznelliğiyle yer değiştirdiği, “halkın çözülmesi” olarak bir “demokratikleştirmeme” sürecinin yaşandığını iddia etmektedir. Siyaset ve kamusal alan, ekonomi tarafından kuşatıldığında, ortak fayda ve kamusal şeylerle ilgili olan yurttaşlığın siyasal değerine ve varlığına ortam hazırlayan demokratik zemin de kaymaktadır. Çünkü neoliberalizm için aktif yurttaşlar değil, izleyen, tüketen yurttaşlar makbuldür. Aristoteles'ten esinle Arendt'in iddia ettiği gibi kamusal alanın ortaya çıkaracağı ve eyleyen yurttaşın kavuşabileceği “iyi hayat” (vita activa) imkânsız hale gelince, elde sadece izleyenin payına düşen “salt yaşam” (vita contemplativa) kalmaktadır (Salman, 2019; 37, Arendt, 1994; 17-106). Dolayısıyla, neoliberalizmle, tüm eşitsizliklerle birlikte siyasal katılım bağlamındaki eşitsizlikler de katlanarak artmıştır. Neoliberalleşme, geniş toplumsal kesimlerin siyasal hayattan dışlanmasına neden olmuş; bu süreçte siyaset, toplumsal olanla bağını kaybetmiştir (Mackert, Turner, 2017; 9).

Peki, halkın, yurttaşların siyasetin ve kamusal alanın dışına itildiği bu yeni hegemonik yapıda, demokrasi, yurttaşlık, kamusal alan ve katılımı ilgili kavramlara dair olanakların varlığı ve görünümleri artık söz konusu değil midir? Sonraki bölümlerde hegemonyanın sabitleme çabasının mutlaka, bu sorular çerçevesinde tartışılacaktır.

KARŞI HEGEMONYA, ALTERNATİF KAMUSALLIK, ALTERNATİF MEDYA

Neoliberal hegemonik düzende, ortak çıkarın lehine düzenlenmesi ve halkın egemenliğinde olması gereken demokratik siyasal alan, piyasa koşullarının çıkarına düzenlenen; vatandaşın katılımcı, aktif bir siyasal özne olmak yerine pasif izleyiciler ve tüketici müşteriler olduğu bir pazar alanı olarak şekillendirilmektedir. Ancak gerçekten de bu hegemonik tahayyül, amacına net ve pürüzsüz bir şekilde ulaşmış ve başarılı olabilmüş midir? Daha açık bir söyleyişle siyasi müşteriler haline getirilmek istenen yurttaş, kamusal olandan ve kamusal alandan el çekip, aktif eyleyen olmanın anlamını unutup, sadece seçimlerde performans sergileyen bir oyuncu; seçmen olmaya razı olmuş mudur?

Bu değerlendirmeyi yapabilmek için Gramsci'ye ve onun diyalektik bakış açısından doğan karşı hegemonyaya ilişkin yaklaşımına bakmak gerekmektedir. Çünkü Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırması öncekilerin aksine tahakkümü, sınıfsal yapı nedeniyle verili bir olgu olarak değil, müzakere ve mücadeleyle kazanılmış bir şey olarak açıklar. Bu açıdan Gramsci'nin altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı, bütüncül bir yapıyı değil, parçalanmışlıkları dayanak alır (Turner, 2016; 253, 255). Üzerinde mücadele edilen zemin gibi hegemonya ve karşı hegemonya unsurları da sürekli değişmektedir (Routledge, 1996; 511). Scott'un ifadesiyle egemenler, tahakkümü doğallaştırmaya çalışsa da karşı hegemonik bir güç sıklıkla tahakkümü doğallıktan uzaklaştırmayı başarmaktadır (Scott, 2018). Bu açıdan direncin asıl değeri, bireylerin kimliklerini, eylemlerini, bedenlerini ve mekânları sınırlayan ve üreten güç ilişkilerini aşındırarak, istikrarsızlaştırarak veya yeniden yapılandırarak seçimler yapmak ve olasılıklar sağlamak için alanı genişletmesidir. Karşı hegemonik eylemlilik, tahakkümün alanını daraltmayı ve özgürlük alanlarını genişletmeyi sağlayacak farklı seçimler için olasılıklar üretebilir (Baaz vd. 2016; 149).

Teorik bu yaklaşımın reel hayattaki temsili, son yıllarda gerek demokrasilerde gerekse otoriter ya da otokratik rejimlerde, artan sayıda bireyin çeşitli yöntemler kullanarak vatandaşlık hakkı talebiyle kamusal alanı genişletme çabalarının görünür olmasıdır. Bu karşı hegemonik eylemlilik, "demokrasinin demokratikleştirilmesi" amacıyla yurttaşların yatay iletişimine, siyasal katılımına ve halkın egemenliğine sırtını dayamaktadır (Gerbaudo, 2018; 19-72). Vatandaşlığa, ortak faydaya ve dayanışmaya ilişkin çeşitli çatışan görüşler, Ong'un (2006, 22-24) "saf yaşamın (sheer life) karşı-politikası" şeklinde tanımladığı değer şemalarıyla (çevre, feminizm, insan hakları vb.), neoliberal değerlendirme şemalarına ve aidiyet biçimlerine yönelik bir meydan okuma sergilemektedirler. Diğer yandan, yurttaşlık ve halk mefhumlarını ön plana çıkaran bu toplumsal hareketlerde dikkat çeken bir başka özellik, bu eylemliliği çağdaş dijital toplumların bireyselleşmesine ve likiditesine de uyarılma çabasıdır (Gerbaudo, 2018).

Yeni toplumsal hareketlerde failler, kar ve güç odaklı ekonomi politiği nedeniyle enformasyonu sansürleyen, şeytanlaştıran ve/veya görünmez kılan ana akım medya yerine, seslerini duyurmak için alternatif iletişim kanalı olarak değerlendirilen dijital medyaya yönelmişlerdi. Diğer yandan, toplumsal hareketlerde sıradan yurttaşların ana akım medyaya alternatif olarak aktıkları internet ve yeni medya, özellikle sosyal medyanın yaygınlaştığı sonraki süreçte, diğer birçok fonksiyonunun yanında, yurttaşların katılım talepleriyle kamusal mekân haline getirdiği mecralar olmuştur.

Dolayısıyla, hegemonya ortak duyuyu tesis etmek için sabitlik peşinde koşsa da bu tip hamleler, - mücadele sürece içkin olduğundan- kaçınılmaz olarak, her zaman başarısız olmaya mahkûmdur. Bu anlam mücadelesi, aracı iletişim çağında gerek hegemonya, gerekse karşı hegemonya açısından şüphesiz ki medyayı da kapsamaktadır. Çünkü Castells'in (2012; 14) vurgusuyla, toplumsal mücadele zihinsel düzlemde yürütüldüğü ve maddi hayat insanların düşünme tarzı tarafından belirlendiği için, iletişim ve enformasyon, iktidarın olduğu kadar karşı iktidarın; egemenliğin ve toplumsal değişimin temel kaynaklarından. Tarih boyunca bireyler, kolektifler, topluluklar tarafından hak savunusu, eşitlik özgürlük ve demokratik koşullar için çeşitli alternatif kamusal alanlar yaratılmış, işgal edilmiştir. Karşı hegemonik özneler, alternatif medyalarına yerleşerek yaratıcı katılım pratiklerini üretmiş ve dolaşıma sokmuşlardır.

Alternatif medya, egemen kapitalist medya üretimi, medya yapıları, içerik, dağıtım ve alımlama biçimlerine meydan okuyan kitle iletişim araçlarıdır (Fuchs, 2010; 178). Alternatif medya incelemesi, Gramsci'ci hegemonya, ideoloji ve tahakküm kavramından ayrılamaz. Atton'un (2002; 19) ifadesiyle, alternatif medya, ister doğrudan açık bir siyasal platformda, ister denemelerle ve mevcut rollerin, alışkanlıkların, simgelerin ve işaretlerin dönüştürülmesi yoluyla dolaylı meydan okuma biçimlerini kullanıyor olsun, karşı hegemonik alt kültür tarzının kalbindedir ve bu düzeydeki temsiller aslında bir "anlam mücadelesidir" (Hall, 2017). Alternatif

medyayı Gramscici hegemonya kavramsallaştırmasıyla ilişkili kılmayı sağlayan da işte bu anlam üzerine mücadeleye dair kavrayıştır (Bailey vd. 2015; 43-46). Foucault'nun (1980; 134-145) ileri sürdüğü gibi direniş olmadan hiçbir güç ilişkisi olamayacağından, iktidara karşı direnişin başka bir yerden gelmesi gerekmez. Direniş, iktidarla aynı yerde bulunarak var olur; dolayısıyla, güç gibi direniş de çokludur. Downing'e (2001) göre, toplumsal yaşama dair eleştirel bir düşünce içeren, toplumsal ikilemleri ifşa eden, anlamın sabitlenmesi çabalarını boşa düşüren her medya "karşı hegemonik medya" olarak değerlendirilebilir. Karşı kamusal alanlar, kamuoyu üzerinde etkili olan kurumsal medya tekellerinin ve belirli hegemonik dünya görüşlerinin tahakkümü yoluyla uygulanan siyasi/ekonomik tekellerin diyalektik muhalifleridir (Fuchs, 2010; 184).

Katılım, insanların planlama, uygulama ve politika faaliyetlerine doğrudan müdahil olduğu daha geniş bir faaliyet alanına atıfta bulunur. Güç dengesizlikleri ve eşitsizlikler bütünüyle ortadan kalkmayacak olsa da alternatif medya yurttaşların hem içerik oluşturma hem de örgütlenme düzeyinde ortak karar alma sürecine katılmalarını teşvik etmektedir (Bailey vd. 2015; 41). Downing (2001; 47-50) katılım ve kamusal alanı fiziksel uzamdan öte alternatif kamusal alanla ilişkilendirerek bu yaklaşımı desteklemektedir. Ona göre, kamusal alan kavramlaştırmalarında işaret edilen şeyin özü fiziksel anlamda bir mekân değil, iletişim, müzakere ve meseleler üzerine kamusal tartışmalardır. Bu yaklaşımlar, karşı hegemonik medyanın, müzakereci bir iletişimin ihtiyaç duyduğu kamusal mekânı sağlama ve demokrasiye katkı olasılığını ortaya koymaktadır. Alternatif medya sayesinde toplulukla ilgili olduğu düşünülen konular topluluk üyeleri tarafından tartışılabilir. Topluluk üyelerinin erişimini ve katılımını mümkün kılar, kolaylaştırır, 'sıradan insanlara' seslerini duyurma ve kendi düşüncelerini yayma fırsatı verilir. Alternatif medyanın katılımı kolaylaştırmadaki rolü iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır: medyaya katılım ve medya aracılığıyla katılım. Hem medyaya katılım hem de medya aracılığıyla katılım (kitlesele) iletişim sürecini, genellikle medya profesyonelleri tarafından kısıtlayıcı bir şekilde kontrol edilen bir dizi uygulama olarak değil, tüm toplumları kapsayan bir insan hakkı olarak görmektedir. Medyaya katılım, sıradan insanların (amatörlerin) medya içeriklerinin üretimine (içeriğe dair katılım) ve medya karar alma süreçlerine (yapısal katılım) katılımıyla ilgilidir. Medyaya katılım biçimleri vatandaşların iletişim haklarını kullanarak gündelik konularla ilgili birçok alanda aktif olmalarını sağlar ve bu mikro katılım biçimleriyle demokrasi ve yurttaşlığa dair bir tutumun öğrenilmesi, benimsenmesi ve yurttaşlık kültürünün güçlenmesinin mümkün olacağı kabul edilir. Medya aracılığıyla katılım ise kamusal alanlardaki temsiliyet ve kamusal tartışmalara kapsamlı katılım imkânlarıyla ilgilidir (Bailey vd. 2015; 33-57).

Sıradan insanların kendi içerikleri ve daha kapsayıcı, demokratik medya üretim biçimleri aracılığıyla medyaya katılımı, ana akım medyanın sembolik biçimler üretme tekeline meydan okumakta, ana akım medyanın gücünü mütevazı da olsa dengeleme ihtimalini doğurmaktadır. Alternatif ve amatör medya pratikleri her zaman günlük yaşam pratiklerine gömülüdür; bu nedenle medya üretim sürecinde aktif bir katılımcı olmak, başlı başına bir politik eylemdir (Atton, 2011; 16-17). Bugün coğrafi ve fiziksel sınırlamaları ortadan kaldıran ve iletişimin anlamına uygun şekilde topluluk yaratma becerisi olan bir kanal olarak sosyal medya, alternatif medya kavramsallaştırmasının en çarpıcı örneği olarak varlık kazanmaktadır. Yurttaşlar, kamusal alanı genişletme çabasıyla, medyaya katılım ve medya yoluyla katılım pratiklerinin en açık örneklerini sosyal medya etkileşimleriyle sergilemektedirler.

Karşı Hegemonyanın ve Kamusal Alanın Alternatif Uzamı Olarak Sosyal Medya

Muhakkak ki, dijital iletişim kanalları yoluyla siyasal katılım, teknolojik gelişmenin "öngörülemeyen bir sonucudur" (Merton, 1936). Yani internetin mucitleri bu teknolojiyi vatandaşların alternatif bir kamusal alan yaratması niyetiyle geliştirmemişlerdir. Bu sonucu (aracılığın ortadan kaldırılması) yaratan, vatandaşların bu teknolojiyi yaratıcı bir şekilde kullanmaları ve eylemliliğidir. Dijital teknolojilerin gelişmesi ve kamusal hale gelmesinde öngörülemeyen sonuç, büyük toplumsal hoşnutsuzlukları olan vatandaşlar için bir siyasal katılım medyası ve vatandaşların belirli amaçlara desteklerini ifade etmek veya hak savunuculuğu için içerik ürettiği ve/veya dağıttığı siyasal sosyalleşme alanı haline gelmesidir. Bugün sosyal medya, herhangi bir konuda toplumsal değişim arzu eden insanların kendi gibi düşünen insanlarla kolaylıkla iletişim kurabildiği bir mecraadır. Sosyal medya platformları, finansal maliyetleri düşünmeden, kullanıcıların içerik üretmesi ve dolaşıma sokmasını, vatandaşların eşitler arası bir ilişkiyle birbirleriyle tartışarak "yatay" bir iletişim kurmasını mümkün kılar, örgütlü siyasal yapılar ve temsilcilerine yönelik içerikleri ve etkileşimleriyle de "dikey" bir iletişimle baskı gücü olmalarına imkân vermektedir.

Demokratik konsolidasyon, bir ülkede kurumlar tarafından sunulan demokrasi arzına olduğu kadar, vatandaşlarının demokrasiye yönelik yüksek talebine veya bağlılığına da bağlıdır. Vatandaşların demokrasi talebi, otoriter rejimlerde halkı güçlendiren demokratik kuralları (özgür ve adil seçimler, ifade özgürlüğü, açık

basın vb.) benimseyerek, yönetim kurumlarını demokratikleşmeye zorlarken güçlü demokrasilerde, demokratik kuralların devamlılığını sağlar; geçiş halindeki demokratik devletlerde ise süreci destekler ve dengeler. Dolayısıyla, demokrasinin tahkim edilmesi için, yüksek oranda bir demokrasi arzı ve talebi gereklidir (Nisbet vd. 2012; 1-4). Geleneksel medya, otokratik kurumlara ve güç ilişkilerine meydan okuyamayan pasif, talep etmeyen bir halk yaratarak kamuoyunu güçlendirici değil, bağımlı kılıcı bir rolü üstlenirken dijital medya, Almond ve Verba'nın (1963) tanımladığı şekilde geri bildirim için izin verdiği; "katılımcı", talep eden vatandaşların gelişimini teşvik ettiği için büyük bir demokratik potansiyele sahip görülmektedir. Zira genel olarak katılımcı vatandaşlar, bilginin pasif alıcıları olmayacak, bilgiyi sorgulamadan kabul etmeyeceklerdir. Gerçekten de dijital mecralardaki katılımın, demokratik kültürel yönelimi etkilediği ve bunun da toplumsal değişimi teşvik ettiği ya da bu olasılığın olduğuna dair birçok çalışma mevcuttur (Smith vd. 2015, Howard, 2009, Bretton, 2005, Nisbet vd. 2012, Lei, 2011, Groshek, 2009)

İnternet bağlamında yapılan bu değerlendirmeler bugün artık Web 4.0 ve sosyal medya ile farklı bir aşamaya geçmiştir. Zira insanlar sosyal ağların multimedya vasfı ve eşzamanlı/eşzamansız, karşılıklı iletişim kurabilme özellikleriyle daha önce ulaşamadıkları kişi ya da kurumlara bireysel veya kitlesel olarak mesajlarını iletebilme şansına sahip olmuşlardır. Bu nedenle sosyal medya etkileşimi yoluyla katılım, kamusallaşma ve özel olarak da sosyal medya yoluyla kamu güçlenmesi konuları dikkate değerdir. Sosyal medya yoluyla siyasal katılım arasındaki ilişki birçok araştırmada incelenmiş olsa da sosyal medya yoluyla kamunun kendisini güçlendirme ve değişim çabası da bilimsel çalışmalara konu olmaya başlamıştır.

Kamu güçlenmesi, topluluğun kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü arttırmasını sağlama sürecini ifade eder. "Topluluk" mekânsal olarak bağlantılı olan veya olmayan ortak çıkarları, kaygıları veya kimlikleri paylaşan insan gruplarıdır. 'Güçlendirme' ise, insanların hayatlarını şekillendiren faktörler ve kararlar üzerinde kontrol sahibi oldukları süreci ifade eder. (Labonte, Laverack, 2008). Topluluğun güçlendirilmesi, daha fazla kontrol elde etmek için gücün yeniden müzakere edilmesi sürecidir. Eğer bazı insanlar güçlendirilirse, diğerlerinin de mevcut güçlerini paylaşacaklarını ve bir kısmından vazgeçecekleri varsayılmaktadır (Baum, 2008). Dolayısıyla güç, toplumun güçlendirilmesinde merkezi bir kavramdır ve katılımın teşviki ve geliştirilmesi her zaman güç mücadelesi alanında bir faaliyeti gerektirir.

Smith vd. göre bireyler, sosyal bir eylem veya olayın etkileriyle karşı karşıya kaldıklarında kendiliğinden oluşan kamular doğmaktadır. Dolayısıyla, genel olarak kamu ve sosyal medyadaki kamusal anlamında kamunun oluşumu, bir eylemin sonuçlarını etkilemek, kontrol etmek amacıyla ve fark yaratma arzusuyla bağlantılıdır (Smith vd. 2015; 500). Birtakım başka çalışmalarda da, dijital ağlarla birbirine bağlı kamu kavramı araştırılmıştır. Valentini vd, iletişimi daha hızlı, daha az dolaylı ve daha yaygın hale getiren iletişim teknolojilerinin düşüncelerin, endişelerin ve ortak menfaatlerin paylaşılması sürecini kolaylaştırıp "kamu kavramını değiştirdiğini" ileri sürmüşlerdir. Sosyal medya katılımıyla, kamular izleyici hedef kitleler yerine sosyal etkileşimlerin ve gerçeklik etrafındaki anlamların sosyal inşasının aktif oyuncularına haline gelirler. Sosyal medya kullanıcılarını yapıcı, yaratıcı, dağıtıcı birer kamu olarak ele almak, katılım amaçlı sosyal medya kullanımının merkezine sorunlar etrafında örgütlenme amacıyla iletişim kurmayı koymak anlamına gelmektedir. Bu sebeple Valentini vd. (2012; 875), sosyal medyanın, içeriklerin ulaştığı kitleleri genişlettiği ve egemenlerle yüzleşme olanağı verdiği gerekçesiyle kamuları güçlendirdiğini iddia etmektedirler. Fieseler ve Fleck de (2013; 759) sosyal medyanın, "sanal iş birliği, ağ oluşturma ve birlikte yaratım" şeklinde tanımlanabilecek işlevsel fırsatlarının sosyal medya öncesinde yeterince temsil edilmeyenleri güçlendirdiğini ileri sürmektedirler. Castells'e (2009) göre ise sosyal medya, kişilerin içeriklerini diğerlerine ulaştırarak ağlar oluşturmalarını sağlamakta ve "kitlesel öz iletişim" yoluyla kendi güçlerini harekete geçirmelerine fırsat vermektedir.

Sosyal medyanın güçlendirici kapasitesini savunan bütün bu görüşler açısından ortak olan unsurlar, bu mecraların etkileşimli olması; kullanıcıların içerik üreticisi ve medya yapıcısı olarak katılım sağlayabiliyor olmalarıdır. Sosyal medya, bu açıdan katılımı edilgin bir süreç olmaktan çıkarak hesap sahibine süreçte etkin olma duygusuyla kendine bir aktiflik atfetmesine sebep olabilecektir. Bu bağlamda alternatif kamusal alan için kullanılan internet/sosyal medya iletişiminden bahsetmek, karşıt kamuların, egemen güçlerin karşısında var olan asimetriyi kırmak ve dengelemek amacıyla, karşı hegemonik sembolik üretimlerle, etkileşimlerle kamusal alanın daraltılmasına karşı çıkmaları ve alternatif kamusal mekândaki katılımı kamu güçlenmesinin koşullarını yaratma çabaları hakkında konuşmak anlamına gelmektedir.

Hegemonyanın çifte krizi, farklı seslerin duyulmasını engellemek için kamusal alanın daraltılmasıyla aşılma çabılırken, karşı hegemonik sesler, tüm yaratıcılıklarıyla yerleştikleri alternatif kamusal mekânlarında; sosyal medya mecralarındaki pratiklerle tam aksi yönde bir direnç uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu nedenle,

hegemonyanın ve demokrasinin krizine dair çalışmalar artarken, eşzamanlı olarak alternatif kamusal ve sosyal medyadaki siyasal alanı genişletme çabalarına dair çalışmalar da bu dönemde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki araştırmada, sosyal medyadaki katılımı kamusal alanın kamu lehine genişletilmesi çabaları ve karşıt/alternatif kamusalığa dair son yıllarda artan hareketlilik ile bu olgunun bilimsel araştırmalarda konu olarak ortaya çıkması arasındaki ilişkinin bibliyometrik bir analizle tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 02.05.2024 tarihinde Web of Science (WOS) Core Collection veri tabanından toplanan veriler, bibliyometrik analizle sistematik hale getirilmiş ve yorumlanmıştır. Belirli bir araştırma disiplini veya araştırma temasına dair var olan bilimsel literatürün miktarı genellikle çok fazladır ve bu da araştırmacıların bu bilgilere ilişkin sistematik ve bütüncül bir bakışa sahip olmasını zorlaştırmaktadır (Rodrigues vd. 2014). Bibliyometrik analiz, oldukça geniş olan akademik literatüre makroskobik bir genel bakışı mümkün kılan bir tekniktir. Bu teknikle, yayınlanmış araştırmalara ilişkin bilgilerin niceliksel analizi yoluyla, belirli bir araştırma alanındaki belirli temalarla ilgili çıktılarının nitelikleri ve gelişimi sınıflandırılabilir (Jia vd. 2014; Li, Hale, 2016). Bu araştırma türü, belirli bir konuda yayın yapan önemli dergiler, ülkeler ve kurumlar yanında, yayınlara ayrılan konu kategorileri, araştırma temalarının çeşitliliği, bir araştırma alanının çok disiplinli karakteri, etkili yazarlar ve yayınlara hakkında fikir verebilir (Wang vd. 2014). Bibliyometrik analizle elde edilen veriler çok büyük ve nicel veriler olması nedeniyle nesnel (örneğin, alıntı ve yayın sayısı, anahtar kelimelerin ve konuların varlığı) olma eğilimindedir; ancak, yorumlar çoğunlukla amaçlı teknikler ve prosedürler yoluyla oluşturulan hem nesnel (örneğin performans analizi) hem de öznel (örneğin tematik analiz) değerlendirmelere dayanır (Donthu, 2021). Zupic ve Čater (2014), bibliyometrik analiz için beş aşamalı bir prosedür tanımlamışlardır. Araştırma sorusu/soruları tanımlama ve uygun bibliyometrik yöntemlerin seçimi, veri tabanından verilerin filtrelenmesi ve verileri dışarı aktarılması, verilerin analizi, görselleştirme, yorumlama. Bu aşamalar aşağıdaki araştırmaya şu şekilde uygulanmıştır:

Öncelikle, yukarıdaki kavramsal çerçeveye uygun bir inceleme yapmak amacıyla, sosyal medyadaki karşı hegemonik eylemlilikle alakalı beş tema (sosyal medya, kamusal alan, demokrasi, dijital aktivizm, karşı kamular) belirlenmiştir. Daha sonra, 2013-2023 yılları arasında bu temalarda yayınlanmış akademik çalışmalar Web of Science (WOS) veri tabanı kullanılarak bibliyometrik bir analiz yapmak üzere filtrelenmiştir. Bu tarihsel aralıkta, başlangıç noktası olarak belirlene 2013 yılı, toplumsal hareketlerin yaygınlaştığı ve karşı kamuların seslerini bu mecralarda duyurmak için sosyal ağları yoğun bir şekilde kullandığı tarih olması sebebiyle seçilmiş ve günümüze kadar on yıllık dönem incelenmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini destekleyecek bibliyometrik veri seti şu şekilde tespit edilmiştir:

- Yıllara göre yayın sayısı ve yayınların atıf alma oranı
- Döküman türü
- Yayınların Web of Science alan kategorisine göre dağılımı
- Yayınların ülkelere göre dağılımı
- Yayınların yayın dillerine göre dağılımı
- Yayınların dergilere göre dağılımı

Son olarak, WOS veri tabanından elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

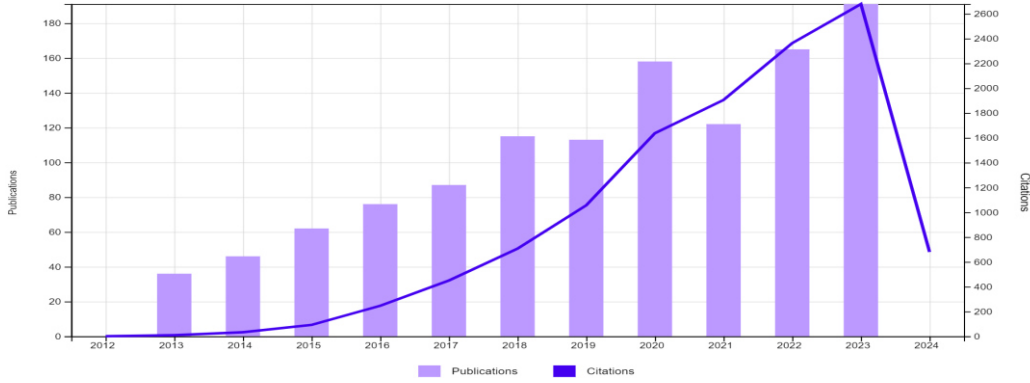
Web of Science'tan elde edilen veriler doğrultusunda, sosyal medyadaki karşı hegemonik eylemlilikle alakalı belirlenen temalar bağlamında yapılan analizde, 2013-2023 yılları arasında yayınlanmış 1.171 akademik çalışma tespit edilmiştir.

Bu araştırmaların yıllara göre dağılımı ve atıf alma sayısı incelendiğinde toplumsal hareketlerin arttığı ve bu eylemliliklerin sosyal medya örgütlendiği ve seslendirildiği yıllar olan 2013'ten sonra yayın sayısının arttığı

ancak en fazla yayının ve yayınların atıf alma oranının 2023 yılında olduğu görülmektedir. Bu sonuç, sosyal medyanın giderek artan oranda kamusal mecra olarak kullanılması nedeniyle, araştırmacıların, sosyal medya yoluyla kamusal eylemlilik olgusunu açıklamaya çalıştıklarının bir göstergesi olarak görülebilir.

Tablo 1. İlgili Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Yayın Sayısı	Yıl	Yayın Sayısı
2023	191	2017	87
2022	165	2016	76
2021	122	2015	62
2020	158	2014	46
2019	113	2013	36
2018	115		

Grafik 1. İlgili Yayınların Seçili Yıllardaki Yayın ve Atıf Alma Oranları

Yayınlara doküman türüne göre incelenmesi neticesinde çalışmaların neredeyse tamamına yakınının (%87.532) makale türünde olduğu görülmüştür.

Tablo 2. İlgili Yayınların Doküman Tiplerine Göre Dağılımı

Doküman Tipi	Sayısı	Doküman Tipi	Sayısı
Makale	1,025	Kitap İncelemesi	31
Kitap Bölümü	83	Derleme	23
Erken Erişim	56	Kitap	5
Bildiri	52	Düzeltilme	3
Editöryal Materyal	35		

Dijital kamusal alanın genişletilmesi ve kamu güçlenmesi meselesi, birçok disiplini ilgilendiren bir fenomen olduğundan birçok bilimsel kategorinin konuyla ilgilendiği ve araştırma problemi olarak incelemeye değer bulunduğu görülmektedir. Yayınların ilgili zaman aralığında bu açıdan nasıl sınıflandırılacağı incelenmiş ve en fazla yayının İletişim Bilimleri (%42.955) alanında yapıldığı ve daha sonra Sosyoloji (%10.845) ve Siyaset Bilimi (%10.077) alanında çalışmaların yapıldığı görülmüştür.

Tablo 3. İlgili Yayınların Alan Kategorisine Göre Dağılımı*

Web of Science Alan Kategorisi	Sayısı	Web of Science Alan Kategorisi	Sayısı
İletişim	503	Disiplinlerarası Sosyal Bilimler	84
Sosyoloji	127	Kadın Çalışmaları	74
Siyaset Bilimi	118	Kültürel Çalışmalar	58

*En yüksek sayıda yayın yapılan alanlar seçilmiştir.

WOS veri tabanında bu çalışmanın kapsamıyla ilgili birçok farklı ülkede yayınlanmış makaleler bulunmaktadır. Tablo 4, WOS'tan elde edilen verilere dayanarak ülkelere göre bu yayınların sayısını göstermektedir. Buna göre, en fazla yayın yapılan ülke A.B.D iken (334), İngiltere (146) ikinci, İspanya (94) üçüncü sıradadır. Bu verilerde dikkat çekici nokta, Türkiye'nin 21 makaleyle, yayın yapan dünya ülkeleri arasına girmiş olmasıdır. Bu sonuç, kamusal alanın daraltıldığı bir konjonktürde, sosyal medya mecralarına demokrasi talebi ve katılım talebiyle yönelen kamunun, araştırmacıların ilgisini çekmesi olarak değerlendirilebilecektir.

Tablo 4. İlgili yayınların yayınlandığı ülkelere göre dağılımı.

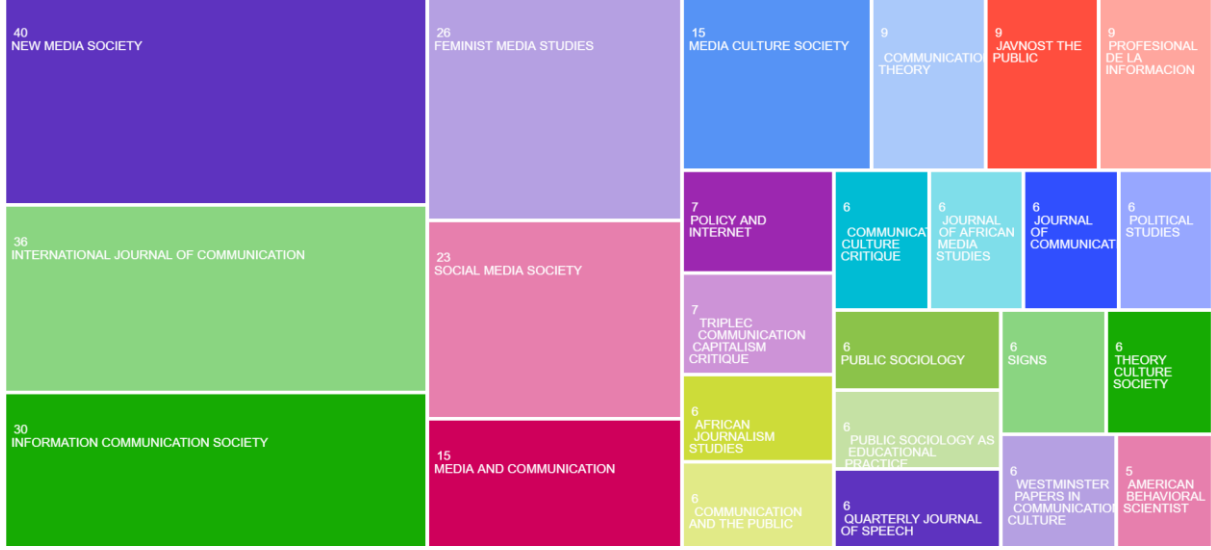
Ülkeler	Yayın Sayısı	Ülkeler	Yayın Sayısı
A.B.D.	334	Rusya, İtalya	27
İngiltere	146	Hindistan	24
İspanya	94	Brezilya	23
Avustralya	71	Türkiye, Güney Afrika, Norveç	21
Almanya	59	Danimarka	18
Kanada	51	Fransa, İskoçya	17
Çin	39	Polonya	14
Hollanda	36	İsviçre, Portekiz	12
İsveç	35	İsrail	11

WOS veri tabanında, bu çalışmanın kapsamıyla ilgili 9 dilde yayınlanmış makale bulunmaktadır. Tablo 5'te, WOS'tan elde edilen verilere dayanarak yayın dillerine göre bu yayınların sayısı sıralanmıştır. Buna göre en fazla kullanılan dil, çok büyük oranda İngilizcedir (1,073); ikinci olarak İspanyolca (50) gelmektedir. Yine bu verilerde de Türkçenin, yayın sayısı (9) çok olmamakla birlikte bu 9 dilin arasına girdiği görülmektedir. Dijital mecradaki kamusalılık, demokrasi, katılım konularında yapılmış yayınlarda, WOS veri tabanında Türkçenin 5. sıradaki dil olarak sıralamaya girmiş olması, bu mecradaki kamusal canlılığın bir yansıması olarak yorumlanabilir.

Tablo 5. İlgili yayınların yayın dillerine göre dağılımı.

Yayın Dili	Yayın Sayısı	Yayın Dili	Yayın Sayısı
İngilizce	1,073	Almanca	6
İspanyolca	50	İtalyanca	4
Portekizce	12	Fransızca, Çekçe, Afrika Dilleri	2
Rusça	10	Slovakça	1
Türkçe	9		

Makalelerin yayımlandıkları dergilerin incelenmesi sonucu, en fazla yayının büyük oranda yeni medya, iletişim, medya çalışmaları, feminist medya, sosyal medya vb. başlıklı, genel olarak yukarıdaki WOS alan kategorilerine uygun şekilde İletişim alanındaki dergiler olduğu görülmüştür.

Grafik 2. İlgili yayınların yayımlandıkları dergilere göre dağılımı.

SONUÇ

Liberalizmin devlet kurgusu, negatif özgürlük inancıyla, yani bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin dışardan gelebilecek her türlü müdahaleden arı tutulmasını sağlayacak düzenlemeleri yapacak bir aygıt olarak idealize edilmiştir. Buna rağmen bu ideali hayata geçirecek kurumsal düzenlemeler ve hukuk devleti normları, bu yapının muhakkak demokratik olmasını sağlamamaktadır. Zira liberalizmin siyasal felsefesi olan “halkın, halk için halk tarafından yönetilmesi” ilkesi, ekonomik felsefesi olan kapitalizmin ihtiyaçlarıyla her zaman çelişmiştir. Bu çelişkiler günümüzün hegemonyası şeklinde zuhur eden neoliberalizmin yarattığı küresel eşitsizliklerle katlanarak artmış; ekonomik krizlerin siyasal sistemlerin sorgulandığı meşruiyet krizleriyle birleştiği post-demokratik hegemonya krizleri baş göstermiştir. Daha az devlet, daha fazla özgürlük iddiasındaki neoliberal teorinin ürünü olan bugünün demokrasileri, özgürlüklerin siyasal/ekonomik seçkinler eliyle budandığı, kamusal alandaki ilişkiyle varlık bulacak olan aktif vatandaşlığın, siyaset alanının dışına itildiği otoriterleşen hegemonik yapılarıdır. Çağdaş demokrasilerde vatandaş tahayyülü, kamusal alanda katılım imkânlarının seçim dönemlerinde performans sergileyen seçmenler olmakla sınırlandırıldığı müşteriler olmalarıdır. Ancak birçok hegemonya her zaman meydan okumalara maruz kalacaktır ve karşı hegemonyasını gövdesinde taşır. Post demokratik hegemonik kriz de karşı hegemonik eylemliliklerle daha fazla ifşa olmaktadır. Toplumsal hareketler yanında bugün sanal uzamda da bu meydan okumanın nüveleri görülmekte; vatandaşlar alternatif kamusal alanlarına yerleşerek, oradaki kültürel katılım pratikleriyle kamusal alanı genişletip, asimetrik güç dengesine karşı kamu lehine bir girişimde bulunmaktadırlar.

Bu çalışma, sosyal medyadaki bu karşı hegemonik katılım girişimlerine dair iki bin on üç sonrası artan hareketliliğin bilimsel çalışmalarındaki yansımalarıyla “gerçek demokrasi” talebi arasında bir bağlantının varlığını araştırmak amacıyla yapılmış ve anlamlı verilere ulaşılmıştır. Buna göre gittikçe artan bu araştırma ilgisi, Gerbaudo’nun (2018) “post demokrasinin siyasal krizi” olarak değerlendirdiği süreçte, vatandaşların demokratik kamusal alanı yeniden yaratmaya dair taleplerinin sosyal medya yoluyla karşı hegemonik eylemliliğinin bir semptomu olarak yorumlanmıştır. Ancak ülkemiz araştırmacıları için en önemli nokta şüphesiz ki bu nicel araştırmada, Türkiye’nin ve Türkçe araştırmaların dünyada bahse konu temalarda yayın yapılan ülkeler ve dil sınıflandırmasında oldukça dikkat çekici bir şekilde sıralamaya girmiş olmasıdır. Bu veri, sosyal medya ve katılım konularında daha ileri nitel araştırmaları cesaretlendirici bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., Arsel, M., Akbulut, B. (2018). Neoliberal developmentalism, authoritarian populism, and extractivism in the countryside: the Soma mining disaster in Turkey, *The Journal of Peasant Studies*.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The Civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Arendt, H. (1994). *İnsanlık Durumu, Seçme Eserler* (Çev: B. S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Atton C (2002) *Alternative Media*. London: Sage.
- Atton, C. (2011). "Alternative Media", *Encyclopedia of Social Movement Media*, (Ed: John D. H. Downing), Sage Publication, Inc.
- Baaz, M, Lilja, M, Schulz, M, Vinthagen, S. (2016). "Defining and Analyzing "Resistance": Possible Entrances to the Study of Subversive Practices", *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 41(3) 137-153.
- Bailey, O.G, Cammaerts, B, Carpentier, N. (2015). *Alternatif Medyayı Anlamak* (1.Baskı), Kafka, İstanbul.
- Baum, F. (2008). Foreword to Health promotion in action: from local to global empowerment. In *Glob. Conf. Health Prom* (Vol. 21, pp. 88-89).
- Bratton, M., Mattes, R., Gyimah-Boadi, E. (2005). *Public opinion, democracy, and market reform in Africa*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Brown, W. (2021a). *Halkın Çözülüşü, Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. Metis Yayınları (çev. B. E. Aksoy), İstanbul.
- Brown, W. (2021b). *Neoliberalizmin Harabelerinde, Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. Metis Yayınları (çev. B. Doğan), İstanbul.
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M. (2012). *Yeni Medya Üzerine Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar*, Akdeniz Üniversitesi Yayınları (1.Baskı), Antalya.
- Çoban, S. (2011). *Hegemonya Aracı ve İdeolojik Aygıt Olarak Medya, Doktora Tezi*, İstanbul.
- Desforges, L. (2004). The formation of global citizenship: "international non-governmental organization in britain". *Political Geography*, 23, 549–569.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines, *Journal of Business Research*, Volume 133, Pages 285-296,
- Downing, J. D. H. (2001). *Radical Media Rebellious Communication and Social Movements*. California: Sage.
- Fieseler, C.,Fleck, M. (2013). The Pursuit of Empowerment through Social Media: Structural Social Capital Dynamics in CSR-Blogging. *Journal of Business Ethics*, 118, 759-775.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, (ed. C. Gordon).New York, Pantheon Books.
- Fuchs, C. (2010). *Alternative Media as Critical Media*. *European J of Social Theory* 13(2): 173-192.
- Gerbaudo, P. (2018). *Maske ve Bayrak, Popülizm, Yurttaşçılık ve Küresel Protesto* (1.Baskı), Kafka, İstanbul.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Edited by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. New York: International Publishers Co.
- Groshek, J. (2009). The democratic effects of the Internet, 1994–2003: A cross-national inquiry of 152 countries. *The International Communication Gazette*, 71, 115–136.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Kabalıcı Yayınevi (çev. M. Tüzel). İstanbul.

- Habermas, J. (2014). Kamusallığın Yapısal Dönüşümleri, 12.Baskı. İletişim.
- Hall, S. (2017). Temsil, Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları, Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2015) Siyasetin Temel Kavramları, 2. Baskı. Ankara: Adres Yayınları.
- Howard, P. (2009). The digital origins dictatorship and democracy: Information technology and political Islam. Oxford, England: Oxford University Press.
- Jia, X., Dai, T., Guo, X. (2014). Comprehensive exploration of urban health by bibliometric analysis: 35 years and 11,299 articles. *Scientometrics* 99, 881-894.
- Kant. I. (1983). Felsefe Yazıları “Aydınlanma Nedir”(1784)- Immanuel Kant- (çev.Nejat Bozkurt). Felsefe Yazıları. http://www.allmendeberlin.de/Aydinlanma_Nedir_Kant.pdf (Erişim: 12.02.2024)
- Kymlicka, W. (2016) Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş, 3.Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Labonté R., Laverack G. (2008) Health promotion in action: from local to global empowerment.
- Lei, Y. (2011). The political consequences of the rise of the Internet: Political beliefs and practices of Chinese netizens. *Political Communication*, 28, 291–322
- Li, J., Hale, A. (2016). Output distributions and topic maps of safety related journals. *Safety Science* 82, 236-244.
- Mackert, J. Turner, B.S. (2017) The Transformation of Citizenship, Volume 3: Struggle, Resistance and Violence (Edited by Jürgen Mackert and Bryan S. Turner), Routledge, New York.
- Merton, R.K. (1936). The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, Vol. 1, No. 6 (Dec.1936), pp. 894-904.
- Nisbet, E., Stoycheff, E., Pearce, K.E. (2012). Internet Use and Democratic Demands: A Multinational, Multilevel Model of Internet Use and Citizen Attitudes About Democracy, *Journal of Communication* 62, 249–265, International Communication Association.
- Ong, A. (2006). Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty. Durham, NC: Duke University Press
- Ranciere, J. (2015). Demokrasi Nefreti. İletişim Yayınları (çev.Utku Özmakas), İstanbul.
- Rodrigues, S.P., Van Eck, N.J., Waltman, L., Jansen, F.W. (2014). Mapping patient safety: a large-scale literature review using bibliometric visualisation techniques. *BMJ Open* 4(3).
- Routledge, P (1996).“Critical geopolitics and terrains of resistance”, *Political Geography*, Vol. 15, No. 6i7, pp. 505-531.
- Salman, G. (2019). Neoliberalizm, Kamusalılık, Yurttaşlık, Possible, (16), 33–41.
- Scott, J.S. (2018). Tahakküm ve Direniş Sanatları, Ayrıntı Yayınları (3.Baskı).
- Smith, B., Men, L., Al-Sinan, R. (2015). Tweeting Taksim communication power and social media advocacy in the Taksim square protests, *Computers in Human Behavior*. 50. 499-507. Elsevier.
- Turner, G. (2016). İngiliz Kültürel Çalışmaları, Heretik Yayınları (çev. D. Özçetin, B. Özçetin), Ankara.
- Valentini, C., Kruckeberg, D., & Starck, K. (2012). Public relations and community: A persistent covenant. *Public Relations Review*, 38(5), 873-879.
- Wang, B., Pan, S-Y., Ke, R-Y., Wang, K., Wei, Y-M. (2014). An overview of climate change vulnerability: a bibliometric analysis based on Web of Science database. *Natural Hazards* 74, 1649-1666.
- Zupic, I., Cater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), pp. 429-472.

Hemşirelerin Çalışma Koşullarına Ve Kurumsal İmaj Bileşenlerine Dair Önceliklerinin Sıralanması: Bir Ahp Uygulaması

Ranking Of Nurses' Priorities Regarding Working Conditions and Corporate Image Components: An Ahp Application

Haydar Kerem HOŞGÖR * - Murat SEZGİN**

* Doç. Dr. Uşak
Üniversitesi Sağlık
Hizmetleri MYO
ORCID: 0000-0002-
1174-1184
E-mail:
haydar.hosgor@usak.ed
u.tr

** Prof. Dr., Uşak
Üniversitesi İletişim
Fakültesi
ORCID: 0000-0003-
2200-3301
E-mail:
murat.sezgin@usak.edu.
tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
11.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
10.06.2024

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Hoşgör H., K., & Sezgin, M. (2024). Hemşirelerin Çalışma Koşullarına Ve Kurumsal İmaj Bileşenlerine Dair Önceliklerinin Sıralanması: Bir Ahp Uygulaması, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 50-67.

ÖZET

Hemşirelerin çalışma koşullarına ve kurumsal imaja ilişkin algularının göreceli önem ağırlıklarına göre sıralanması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılmıştır. Saaty'nin 1-9 ölçeğinin kullanıldığı bu çalışmada, bir kamu sağlık kurumunda görev yapan 20 hemşirenin ikili kıyaslamalarına başvurulmuştur. "İşin doğasından kaynaklı sorunlar", "örgütsel sorunlar", "sistemsel sorunlar", "yönetimsel sorunlar" ve "altyapı kaynaklı sorunlar" olmak üzere beş adet ana kriterden oluşan 32 ifadeli alt kriter vasıtasıyla hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Hemşirelerin kurumsal imaj önceliklerinin sıralanmasında ise altı adet ana kriterden (kurumsal iletişim, hizmet kalitesi, görünüm, personelin niteliği, davranış, fiziki yeterlilik) faydalanılmıştır. Çalışma sonucunda hemşireler tarafından en fazla önem atfedilen ana kriterin 0,500 lokal ağırlık değeriyle "sistemsel sorunlar" olduğu saptanmıştır. Sistemsel sorunlar ana kriterine bağlı en yüksek global ağırlık değerine sahip olan alt kriterlerin ise sırayla; "personel eksikliği" (0,151), "maaş ve yan ödemelerin yetersizliği" (0,135) ve "sağlıkta şiddet" (0,098) olduğu tespit edilmiştir. Çalışma koşullarıyla ilgili sorunlara hemşireler tarafından en düşük göreceli önem atfedilen alt kriterin ise 0,001 global ağırlık değeriyle "yetersiz temizlik hizmeti" olduğu ortaya konulmuştur. Buna ek olarak hemşireler tarafından en fazla önem atfedilen kurumsal imaj ana kriterin 0,439 lokal ağırlık değeriyle "hizmet kalitesi", en düşüğün ise 0,026 ile "kurumsal iletişim" olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hemşire, Çalışma Koşulları, Sağlık Sistemi, Türkiye, Analitik Hiyerarşi Prosesi

ABSTRACT

Analytical Hierarchy Process (AHP), one of the multi-criteria decision-making techniques, was used in this study, which was conducted to rank nurses' perceptions of working conditions and corporate image according to their relative importance weight. In this study, using Saaty's 1-9 scale, pairwise comparisons of 20 nurses working in a public health institution were used. A hierarchical structure was created through 32 statement sub-criteria consisting of five main criteria: "problems arising from the nature of the work", "organizational problems", "systemic problems", "managerial problems" and "infrastructure-related problems". Six main criteria (corporate communication, service quality, appearance, staff quality, behavior, and physical competence) were used to rank nurses' corporate image priorities. As a result of the study, it was determined that the main criterion given the most importance by nurses was "systemic problems" with a local weight value of 0.500. It was determined that the sub-criteria with the highest global weight value related to the main criterion of systemic problems were: "lack of personnel" (0.151), "inadequacy of salaries and benefits" (0.135), and "violence in health" (0.098). It was revealed that the sub-criterion that nurses attributed the lowest relative importance to problems related to working conditions was "inadequate cleaning service" with a global weight value of 0.001. In addition, it was determined that the main criterion of the corporate image that was given the most importance by nurses was "service quality" with a local weight value of 0.439, and the lowest was "corporate communication" with 0.026.

Keywords: Nurse, Working Conditions, Health System, Türkiye, Analytical Hierarchy Process

GİRİŞ

Evrensel bir kavram olan sağlık, her bireyin doğuştan sahip olduğu insani bir haktır. Sağlıklı bir yaşam, insanoğlunun diğer haklarını kullanması ve geliştirmesi noktasında vazgeçilmez bir koşuldur. Öte yandan sağlık yalnızca bireylerin değil, toplumun refahını ve gelişmişlik düzeyini de belirleyen temel unsurlardan biridir (Güneş ve Demir, 2024). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre sağlık, "yalnızca hastalık veya sakatlık durumunun olmayışı değil; beden, ruhen ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hali" olarak tanımlanmıştır (DSÖ, 1978). Söz konusu tanım, insanın tüm bu yönlerden tam olarak iyi olamayacağı ve dolayısıyla da yalnızca ideal bir durumu yansıttığı şeklinde pek çok tartışmaya neden olsa da, günümüzde hala geçerliğini sürdürmektedir.

Sağlık bakım hizmetleri; sosyo-ekonomik, çevresel ve davranışsal faktörler ile birlikte insan sağlığının en önemli belirleyicilerinden biridir (Bener vd., 2019). Birçok ülke; sağlık hizmetlerinin üretimini, sunumunu ve kalitesini artırmak için mevcut finansal kaynaklarının bir kısmını sağlık sektörüne transfer etmektedir. Türkiye'de sağlık harcamaları her geçen gün artmakta ve bu hizmetlerin sunumunda kamunun payı yükselmektedir. Anayasa gereği her vatandaşın sağlık hizmetine erişimi ve sağlıklı bir çevrede yaşaması devletin sorumluluğunda olup bu görev Sağlık Bakanlığı tarafından yerine getirilmektedir (Temel ve Şantaş, 2024).

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan en güncel Sağlık İstatistikleri Yıllığı (SİY, 2022) raporuna göre Türkiye'de toplam 1555 sağlık bakım işletmesi mevcuttur. Mülkiyetleri açısından ele alındığında bunların 915'i bakanlığa bağlı kamu hastanelerinden, 572'si özel hastanelerde, 68'i ise üniversite hastanelerden meydana gelmektedir. Aktif hastane yatağı sayısı 262 binin üzerine çıkmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresi ortalaması 77,5 yıl, ortalama hastanede kalış günü 4,2 gün, yatak devir hızı ise 50,7'dir. Bir diğer ifadeyle bir yatak yıl boyunca yaklaşık 51 hasta tarafından kullanılmaktadır.

Sağlık İstatistikleri Yıllığı (SİY, 2022) raporuna göre; hekime müracaat sayısı toplamı bir yılda 854 milyondan fazla olup, bunların %60'ı ikinci ve üçüncü basamak sağlık kurumlarına aittir. Kişi başı hekime müracaat sayısı ortalaması 10 olup, bu oran Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ortalamasının oldukça üzerinde yer almaktadır. 100 bin kişiye düşen hekim sayısı 228 (OECD ortalaması 372) iken hemşire ve ebe sayısı 356 (OECD ortalaması 1002)'dir. Bu durum, sağlık hizmeti sunucuları açısından daha fazla iş yükü, verim kaybı, düşük motivasyon gibi anlamlara gelirken, sağlık hizmeti tüketicileri açısından ise tatmin edilmemiş ihtiyaçlar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim söz konusu bu raporda, Türkiye nüfusunun yaklaşık %18'inin devlet hastanelerinden, %24'ünün ise özel sağlık kurumlarından memnun olmadıkları ortaya konulmuştur. Söz konusu bu memnuniyetsizlik oranlarının azaltılmasında pek çok faktör etkili olmakla birlikte, ilk akla gelen unsurların başında sağlık profesyonellerinin olumsuz çalışma koşullarının geldiği ifade edilebilir. Nitekim, iç müşteri konumundaki sağlık hizmeti sunucularının ihtiyaçları karşılanmadan, dış müşteri konumundaki sağlık hizmeti alıcılarının tatmin edilmesinin pek de olası olmadığı aşikardır (Hoşgör vd., 2017).

HEMŞİRELERİN ÇALIŞMA KOŞULLARIYLA İLGİLİ SORUNLAR

Türkiye sağlık sistemindeki arz ve talep dengesizliklerine ek olarak, sağlık kurumlarındaki çalışma koşulları sağlık profesyonelleri için büyük bir endişe kaynağı olmaktadır. Fakat ulusal ve uluslararası alan yazın değerlendirildiğinde konuyla ilgili yeterli düzeyde çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Manyisa ve Van Aswegen (2017) tarafından yapılan bir literatür taramasında, sağlık personelinin kötü çalışma koşullarına atfedilen temel faktörlerin şunlar olduğu belirlenmiştir: İş yükü, HIV/AIDS salgını, vardiyalı ve nöbetli uzun çalışma saatleri, zayıf altyapı, yetersiz malzeme ve insan kaynağı.

Sağlık bakım kurumlarındaki çalışma koşullarının mevcut durumuyla ilgili olarak ele alınabilecek bir diğer göstergenin ise beyin göçü rakamları olduğu belirtilebilir. Her ne kadar net rakamlar olmasa da, konuyla ilgili birtakım raporlarda yer alan bulgular oldukça dikkat çekicidir. Örneğin Türk Hemşireler Derneği tarafından 2023 yılında yayımlanan Hemşire Göç Eğilim Araştırması Raporu'nda, 8274 hemşirenin yurt dışında hemşirelik yapma eğilimleri incelenmiştir. Çalışmaya katılan hemşirelerin dörtte üçünden fazlasının yurt dışında hemşirelik yapmak istediği, yarıdan fazlasının henüz düşünce aşamasında olduğu, beşte birinden fazlasının ise yabancı dil kursuna gittiği raporlanmıştır. Hemşirelerin göç kararı nedenleri incelendiğinde ise ilk sırada ekonomik sebeplerin (%55,7), ikinci sırada mesleğe yönelik sorunların (%48,9), üçüncü sırada ise psikolojik ve fiziksel şiddet vakalarının (%25,8) geldiği görülmüştür. En çarpıcı ekonomik sebeplerin başında ise harcanılan emek

karşısında, hak ettikleri maaşları alamadıkları ifadesinin yer aldığı raporlanmıştır. Benzer ve hatta daha vahim bir durumun hekimler için de geçerli olduğu bilinmektedir.

Türk Tabipleri Birliği, 2021 yılında 1400'den fazla hekimin yurt dışına göç ettiğini ve son 10 yılda Türkiye'den yurt dışına giden hekim sayısının 4000'e ulaştığını belirtmiştir. Buna ek olarak, pek çok hekimin uzmanlık sınavına girmek yerine dil kurslarına gittiğini ve yurt dışına yerleşmek için iyi hal belgesi alma talebinde bulunduğu altı çizilmiştir (Türkiye Raporu, 2022). Bu belgenin Sağlık Bakanlığı tarafından da verilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, yurt dışındaki Türkiye vatandaşı hekim sayısının 10 bini aşmış olacağı düşünülmektedir (Türkiye Raporu, 2022). Hekim göçünde etkili olan faktörler Aydan (2023) tarafından; ücret, iş yükü ve hasta yoğunluğu, nöbetler ve mesai saatleri, şiddet, iş güvenliği, eğitim-araştırma ve kariyer olanakları şeklinde kategorize etmiştir. Geleceğin hekim adayları üzerinde yapılan bir diğer çalışmada (Erdoğan Kaya vd., 2023); tıp fakültesindeki öğrencilerinin %94'ünün yurt dışında hekimlik yapmayı düşündükleri, %46'sının ise bu konuda kararlı oldukları ortaya konulmuştur.

Katılımcılar arasında hemşirelerin de bulunduğu ve sağlık profesyonellerinin sessiz istifa nedenlerinin AHP yöntemiyle araştırıldığı bir çalışmada (Gün, 2024), en önemli ana kriterin ekonomik faktörler olduğu, ona bağlı en önemli alt kriterin ise ücret ve diğer özlük haklarındaki yetersizlikler olduğu ortaya konulmuştur. Yönetimsel faktörlerin ise en az etki önceliğine sahip olduğu bulunmuştur. Kolombiya, Arjantin, Peru ve Brezilya'dan 1427 hemşirenin katılımıyla yürütülen çok merkezli bir çalışmada (Achury Saldaña vd., 2022); katılımcıların yaklaşık %36'sının işinden memnun olmadığı, %59'unun belirsiz süreli sözleşmeli olduğu, yaklaşık %39'unun haftada 48 saat çalıştığı, %50'sinin dönüşümlü vardiyada görev aldığı ve ortalama maaşlarının 348 \$ ile 1500 \$ arasında değiştiği raporlanmıştır.

Finlandiya'da 1192 hemşirenin katılımıyla yapılan bir çalışmada (Tervo-Heikkinen vd., 2008), en sorunlu olan çalışma koşullarının başında bir hemşireye düşen hasta sayısı fazlalığının neden olduğu aşırı iş yükünün geldiği saptanmıştır. Buna ek olarak; hemşirelerin geniş bir görev tanımlarının olması ve yönetsel desteğin olmaması gibi faktörlerin ise çalışma koşullarını içeren diğer zorluklar olduğu ifade edilmiştir. Yaşlı bakım kurumlarında çalışan hemşirelerin katılımıyla Arnavutluk'ta yapılan bir çalışmada (Podgorica vd., 2024), hemşirelerin daha yasal, finansal, eğitimsel ve duygusal desteğe ihtiyaç duydukları ortaya konulmuştur.

Ameliyathane hemşireleri ve teknisyenlerinin çalışma koşullarıyla ilgili stres nedenlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada (Uğurlu vd., 2015); yetersiz ekip çalışması, iletişim sorunları ve cerrahların olumsuz tutumları gibi faktörlerin ilk sırada yer alan stresörler olduğu bulunmuştur. Diğer sorunların ise aşırı iş yükü, personel azlığı, cerrahi komplikasyonlar ve ölümler, ekipman eksikliği ve sınırlı/kapalı bir alanda çalışma olduğu belirlenmiştir.

Hemşireler tarafından algılanan mesleki sorunların incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada (Kalandyk vd., 2013), hemşirelerin %98'inin düşük ücretlerden memnuniyetsiz oldukları saptanmıştır. Hemşirelerin %87'si hastaların saldırgan ve gergin tutumlarından, %69'u personel sayısının azlığının, %36'sı bürokrasi ve formalizmden, %34'ü ise sorumlulukların hekimler tarafından hemşirelere devredilmesinden muzdarip olduklarını belirtmiştir. Lübnan'da yürütülen bir çalışmada (Elbejjani vd., 2020) şu sonuçlar rapor edilmiştir: aşırı iş yükü, yetersiz insan kaynağı, olumsuz takım çalışması iklimi, hemşireler tarafından yerine getirilen görevlerin çokluğu.

Pek çok araştırmacı (Welp vd., 2015; Panagopoulou vd., 2015; Giorgi vd., 2016), hemşirelerin çalışma koşullarıyla ilgili olarak; aşırı iş yükü, rol belirsizliği ve kişilerarası çatışmalar nedeniyle büyük bir stres yaşadıklarını belirtmektedir. Bu durum onların ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkileyerek uyku kalitelerinin düşmesine, stresle baş etme becerilerinin azalmasına (Topal vd., 2024), tükenmelerine, anksiyete ve depresyona, iş performansı ve bakım kalitesinin düşmesine yol açabilir ve dolaylı olarak hastaların güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilir (Köksal ve Mert, 2024). Nihai aşamada ise bu sorunlar, hemşirelerin işten veya meslekten ayrılmasına kadar gidebilmektedir. Nitekim Türkiye'de yapılan güncel bir çalışmada (Yıldız ve İntepeler, 2024); hemşirelerin yarısının çalıştıkları birimlerinden ve kurumlarından ayrılmayı düşündükleri, yaklaşık %37'sinin ise mesleklerini bırakma niyetinde olduğu ortaya konulmuştur. Buradan hareketle, sağlık sistemlerinin omurgasını oluşturan hemşirelerin iş ve çalışma koşullarıyla ilgili olarak ne türden sorunlarla karşılaştıklarının bilinmesi kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca söz konusu bu sorunların, hemşirelerin kurumsal imaj algılarını da olumsuz etkileyebileceği ifade edilebilir. Dolayısıyla bu çalışmada, bir kamu hastanesinde görev yapan hemşirelerin çalışma koşulları açısından yaşadıkları sorunların ve kurumsal imaj bileşenlerine

atfettikleri önemin görece ağırlıklarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP ile incelenmesi amaçlanmıştır.

KURUMSAL İMAJ VE İÇ PAYDAŞLARIN KURUMSAL İMAJ ALGILARI

Özellikle son yirmi yılda düşük ve orta gelirli ülkelerde sağlık göstergeleri iyileşmiş olsa da, yeni bir gerçeklik kendini göstermektedir. Bireylerin değişen sağlık ihtiyaçları, artan toplumsal beklentiler ve iddialı yeni sağlık hedefleri daha fazla kurumsal katma değerini üretmesini gerektirmektedir (Cristinawasti vd., 2023). Katma değerli hizmetler, hizmet alıcılara ekstra fayda sunan ve genellikle standart hizmetlerden ayrılan özellikler ile tanımlanabilir. Bu hizmetler genellikle; kişiye özel çözümler, yüksek kalitede hizmet sunumu, müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik stratejiler ve özel müşteri ilişkileri yönetimi gibi unsurları içerebilir. Dolayısıyla bu türden hizmetler, sağlık bakım işletmelerinin iç ve dış müşteriler nezdinde olumlu bir kurumsal imaja sahip olmalarını yakından ilgilendirmektedir.

İmaj; bir kişi, bir marka veya bir kurumun dış dünyaya yansıttığı karakter, tarz ve değerlerin toplamı olarak ifade edilebilir. Erdoğan vd. (2006)'ne göre imaj; kişi veya kurumların birbirleri üzerinde bilerek ya da bilmeyerek tesis ettikleri izlenimlerdir. Kişisel imaj, marka imajı, ülke imajı, ayna imajı, olumlu imaj ve olumsuz imaj gibi farklı türleri olan imajın (Aksoy ve Bayramoğlu, 2008) bir diğer önemli türü ise kurumsal imajdır.

Kurumsal imaj, bir firma hakkında kamuoyunun zihninde oluşan genel izlenim olarak tanımlanmaktadır. Bir kuruluşun tüketici hafızasında yer alan çağrışımlara yansıyan algıları şeklinde de ifade edilen kurumsal imaj (Asnawi vd., 2019); potansiyel dış müşterileri kuruma çekmek, mevcut müşterileri kurumda tutmak ve iç müşteri konumundaki personelin kuruma olan aidiyetini yükseltmek adına umut verici bir pazarlama stratejisidir.

Kurumun imajı; misyonu, vizyonu, kültürel değerleri, normları, kurumsal kişiliği ve performansı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu imaj, hem dış paydaşların hem de iç paydaşların kurumu nasıl gördüğüyle şekillenmektedir. Dolayısıyla, kurum çalışanlarının algısı da dış paydaşların kurum hakkındaki izlenimini belirlemede kritik bir rol oynamaktadır. İç paydaşlarını göz ardı eden bir kurumun, dış paydaşlar nezdinde olumlu bir imaja sahip olması beklenemez. Çünkü çalışanların memnuniyetsizliği, hizmet kalitesini etkileyerek dış paydaşlarda da hoşnutsuzluk yaratabilir (Duğan vd., 2022). Bu nedenle, kurumun imajını yönetmek ve itibarını yükseltmek için öncelikle iç paydaşlar olarak kabul edilen kurum çalışanlarına odaklanmak gerekmektedir.

Çetin rekabet ortamında sağlık işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmek için başvurabileceği en önemli çalışmalarından biri, olumlu bir kurumsal imajın ve itibarın tesis edilebilmesidir. Bu doğrultuda sağlık bakım kurumlarının hedef kitesinin kurumu iyi tanıması ve kurum hakkında doğru, olumlu izlenimlere sahip olmasını önceliklendirmesi oldukça kritik bir husustur (Akbolat vd., 2017). Bunu başarabilen sağlık kurumlarının fiziksel ve finansal sürdürülebilirliklerini sağlama yolunda emin adımlar attığı ileri sürülebilir. Ayrıca iç müşteri konumundaki sağlık çalışanlarının hastanenin imajından etkilenmesinin yanı sıra kurumsal imaj oluşumunda da etkisi olduğu ifade edilebilir. Bir diğer ifadeyle, olumlu iç imaj ile desteklenmediği sürece dış imajın kalıcı olamayacağı belirtilebilir.

Sağlık kurumlarında, kurumsal imajın belirleyicilerini saptamak amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmada (Yılmaz vd., 2021); fiziksel, sosyal sorumluluk, iletişim ve kalite olmak üzere dört faktörün varlığı saptanmıştır. Sağlık sektöründe yapılan başka bir çalışmada (Bal, 2012), çalışan personelin kurum imajına etkisinin; davranış, görünüm ve iletişim boyutlarında olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca literatürde; hizmet kalitesi (Asnawi vd., 2019; Wu, 2011), fiziki yeterlilik (Fornara vd., 2006), görünüm (Özata ve Sevinç, 2009), personelin davranışı ve niteliği (Kaur ve Rawat, 2017), kurumsal iletişim (Bayın ve Önder, 2015) gibi kurumsal imaj bileşenlerine atıfta bulunulduğu da bilinmektedir.

Sağlık bakım örgütleri için kurumsal imaj ve itibar unsurlarının diğer hizmet sektörlerine kıyasla daha özel bir anlamı ve önemi vardır. Bu durum, sağlık hizmetlerinde tüketici tercihleri ve memnuniyetin öncelikli olması ve konunun özünde insan sağlığının yer almasıyla yakından ilintilidir (Çınaroğlu ve Şahin, 2013). Özellikle de iç paydaşlar açısından konunun önemli olduğu bir diğer nokta, örgütsel sonuçlardır. Alan yazın incelendiğinde, kurum personeli tarafından algılanan kurum imajı ve itibarının düzeyi ile örgütsel değişkenler arasında ilişkilerin olduğu raporlayan çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin Çınaroğlu ve Şahin

(2013) tarafından sağlık sektöründe yapılan bir çalışmada, çalışanların kurumsal imaj ve itibar algısı ile iş tatminleri arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur.

Karabey ve İşcan (2007)'in araştırmasında, çalışanların kurumsal imaj algıları yükseldikçe örgütsel özdeşleşme düzeylerinin de yükseldiği; Taşcı (2014)'nin çalışmasında ise personelin örgütsel bağlılık düzeylerinin arttığı rapor edilmiştir. Buradan hareketle, bir iç paydaş olarak hemşirelerin kurumsal imaj algılarının olumlu veya olumsuz olması noktasında mevcut çalışma koşullarının belirleyici olduğu yorumunda bulunmak mümkündür. Hemşirelerin; işin doğasından kaynaklı, örgütsel, sistemsel, yönetsel ve alt yapı kaynaklı sorunlar başta olmak üzere pek çok sorunla karşılaştığı göz önünde bulundurulursa, bu durumun onların kurumsal imaj algılarını ne şekilde etkilediğinin ortaya konulup önceliklendirilmesi sorunların tespitinde ve çözümünde büyük önem taşımaktadır. Alan yazının incelendiği kadarıyla; hekimler başta olmak üzere pek çok farklı ünvandan sağlık personelinin çalışma koşullarını ele alıp inceleyen araştırma olmasına rağmen, çalışma koşulları ve kurumsal imaj değişkenlerinin çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP ile yalnızca hemşireler örnekleminde ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu tespit, çalışmanın özgünlüğünü işaret etmesinin yanı sıra önemini de ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Çalışmaya kaynaklık eden veriler (hemşirelerin çalışma koşullarıyla ilgili sorun bataryası); hem ulusal ve uluslararası literatürün taranmasıyla, hem de farklı mesleki deneyim süresi ve geçmişi olan 6 hemşire ile odak grup görüşmesi yapılarak oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra, sağlık yönetimi ve hemşirelikte yönetim doktora derecesine sahip iki akademisyenden görüş alınarak Tablo-1'de yer alan sorun bataryasına son hali verilmiştir.

Tablo 1. Hemşirelerin Çalışma Koşullarıyla İlgili Sorunlar*

Ana Kriterler	Alt Kriterler
İşin Doğasından Kaynaklı Sorunlar	Uzun mesai saatleri ve nöbetli çalışma
	İş yükü fazlalığı
	Enfeksiyon kapma riski
	7/24 kesintisiz hizmet sunma
	Takım çalışması zorunluluğu
	Hasta/hasta yakını temelli iletişim zorlukları
Örgütsel Sorunlar	Mobbing
	Değer görmeme
	Takdir edilmeme
	Birimler arası rotasyondaki noksanlıklar
	Görev dağılımında adaletsizlik
	İnformal iletişim (duyumlar, söylentiler, dedikodu gibi)
Sistemsel Sorunlar	Maaş/ücret ve yan ödemelerin yetersizliği
	Sağlıkta şiddet
	Atama ve yükselmede liyakatsizlik
	Personel eksikliği
	Mezuniyet düzeyine göre ücret/maaş adaletsizliği
	Yetersiz özlük hakları (izin, rapor, emeklilik gibi)
	Psiko-sosyal destek eksikliği
	Kamu personeli atama takviminin net olmayışı

Yönetimsel Sorunlar	Kadrolu, sözleşmeli, taşeron personel ayrımı
	Görev tanımlarının net olmayışı
	Eksik ve kalitesiz malzemeyle çalışmak
	Yönetim tarafından desteklenmeme
	Eğitim düzeyine uygun bir birimde çalışmama
	Hizmet içi eğitim eksikliği
	Yetersiz temizlik hizmeti
Yetersiz güvenlik önlemleri	
Altyapı Kaynaklı Sorunlar	Kreş ve lojman gibi imkânların eksikliği
	Personel servisi imkânının olmayışı
	Otopark, kafeterya, yemekhane, ibadethane gibi imkânların yetersizliği
	Dinlenme ve ofis alanlarının yetersizliği

* Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Hemşirelerin kurumsal imaj önceliklerinin sıralanmasında ise Özata ve Sevinç (2009)'in çalışmasında yer alan altı adet ana kriterden faydalanılmıştır. Bu ana kriterler ve içerikleri şu şekilde ifade edilebilir:

Kurumsal iletişim: Yöneticilerin kendi çalışanlarıyla olan iletişimi, halka yönelik eğitim ve farkındalık çalışmalarının düzenlenmesi, tedavi sonrası hastaların takibi, sağlık kurumu içindeki bölümlere ulaşım, verilen sözlere sadakat, hasta mahremiyetine uyma, hastaneye telefonla veya e-mail yoluyla ulaşım bilgi alabilme...

Hizmet kalitesi: Bürokrasinin azlığı, hasta odalarının kalitesi, hastane yemeklerinin kalitesi, hastanenin güvenilirliği, temizliği, tıbbi donanımı, bekleme alanlarının uygunluğu...

Görünüm: Hastanenin tabelası, logosu, hekim ve hemşirelerin uniformaları, hastanenin toplumsal projelerde yer alması, hastanenin kurumsal sosyal medya platformlarındaki görünürlüğü...

Personelin niteliği: Yeterli sayıda personel, yöneticilerin niteliği, çalışanların yetkinliği, sunulan sağlık hizmetlerinin çeşitliliği...

Davranış: Sağlık ve idari personellerin sağlık hizmeti alıcılarına karşı tutumları, hasta ve yakınlarına karşı yardımcı olma ve empati düzeyleri...

Fiziki yeterlilik: Hastane binasının dış görünümü, hastanenin iç dekorasyonu, genel olarak fiziksel şartlarının uygun ve yeterli olması...

Çalışma kapsamındaki verilerin analizi Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Thomas L. Saaty tarafından 1970'lerde geliştirilen AHP, nitel verileri içeren işbirlikçi karar almaya uygun, çok kriterli bir karar verme tekniğidir (Boonsothonsatit vd., 2024). Karar vericilerin bilgi ve deneyimlerini ölçülebilir hale getiren bu yöntem, anlaşılır ve kolay olduğundan karar verme sürecini kısaltabilmektedir (Şahin ve Cezlan, 2022). Özellikle teknik yönü zayıf olan yöneticilere kolaylıkla ifade edilebilmesi, AHP uygulamalarının popülerliğini ve kullanım alanlarını artırmaktadır (Mamat ve Daniel, 2007). Zira bu yöntem; ekonomi (Lin vd., 2011), turizm (Yuvaraj vd., 2024), pazarlama (Paltayian vd., 2024), mühendislik (Altaie ve Distar, 2024), eğitim (Kostić-Ljubisavljević vd., 2024), sağlık (Hoşgör vd., 2017) gibi pek çok alandaki karmaşık karar analizlerinde sıklıkla kullanılmaktadır.

AHP'de öğeler arasındaki ikili karşılaştırmalardan elde edilen ağırlıklara dayalı olarak karar vericilerin kararlarının önemi belirlenir. Söz konusu ikili karşılaştırmalar; alt kademedeki her bir elemanın ağırlığına göre, üst kademedeki elemanlarla karşılaştırmalı değerlendirme yapılarak gerçekleştirilir. Bu hiyerarşik analiz sayesinde, alt kademedeki unsurların görece önem ağırlıklarının bir üst kademenin perspektifinden kavranması mümkündür (Park vd., 2023).

AHP'nin temel yapı taşı ikili karşılaştırmalar oluşturmaktadır. Kriterler arası karşılaştırmalar yapılırken, Tablo 2'de yer verilen Saaty (1986)'nin 1'den 9'a kadar değerler içeren karşılaştırma skalası kullanılmaktadır.

Tablo 2. İkili Karşılaştırmada Kullanılan Önem Dereceleri Tablosu

Önem Derecesi	Tanım	Açıklama
1	Eşit önem	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunuyor
3	Orta düzeyde önem	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine orta derecede tercih ettiriyor
5	Kuvvetli düzeyde önem	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine kuvvetli derecede tercih ettiriyor
7	Çok kuvvetli düzeyde önem	Bir faaliyet güçlü bir şekilde tercih ediliyor ve baskınlığı uygulamada rahatça görülüyor
9	Aşırı düzeyde önem	Bir faaliyetin diğerine tercih edilmesine ilişkin kanıtlar büyük bir güvenilirliğe sahip
2, 4, 6, 8	Ara değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasına düşen değerler

Şekil-1’de A, B ve C ana kriterlerinden oluşan örnek bir ikili karşılaştırma matrisi sunulmuştur. Buna göre; A kriteri B’den güçlü bir öneme sahipken, C kriteri A’dan çok güçlü öneme sahiptir. A ve C kriterleri ise eşit derecede bir öneme sahiptir.

A - AHP priorities ile karşılaştırılınca - B?	Eşit	Ne kadar daha önemli?
1 ☒ Ana Kriter-A ☐ Ana Kriter-B	☐ 1	☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☒ 5 ☐ 6 ☐ 7 ☐ 8 ☐ 9
2 ☐ Ana Kriter-A ☒ Ana Kriter-C	☐ 1	☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☒ 7 ☐ 8 ☐ 9
3 ☒ Ana Kriter-B ☐ Ana Kriter-C	☒ 1	☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7 ☐ 8 ☐ 9

Şekil-1. Örnek Bir İkili Karşılaştırma Matrisi

Bu çalışmada, gruplandırılan beş üst sınıfın önemini daha spesifik olarak analiz etmek için, üst sınıfları açıklamak üzere 32 alt sınıf oluşturulmuş ve öncelikler ikili karşılaştırma yoluyla elde edilmiştir. Bir diğer ifadeyle en üst katman olarak “hemşirelerin çalışma koşullarıyla ilgili sorunlar” oluşturulmuştur. “İşin doğasından kaynaklı sorunlar (6 ifade)”, “örgütsel sorunlar (6 ifade)”, “sistemsel sorunlar (9 ifade)”, “yönetimsel sorunlar (7 ifade)” ve “altyapı kaynaklı sorunlar (4 ifade)” olmak üzere beş adet ana kriterden oluşan 32 ifadeli alt kriter vasıtasıyla hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur.

AHP algoritması beş adımda formüle edilebilir (Aydın vd., 2009):

Adım-1: C_1, C_2, \dots, C_n kriterleri ve a_{ij} , C_i kriterleri ile C_j kriterleri arasındaki değerlendirmeyi ifade etmek üzere $n \times n$ boyutundaki A ikili karşılaştırma matrisi elde edilir (Tablo-3). Karşılaştırma matrisinde $a_{ji} = 1/a_{ij}$ ilişkisi ve $a_{ii} = 1$ eşitliği her zaman mevcuttur.

Tablo 3. $n \times n$ Boyutundaki A İkili Karşılaştırma Matrisi

	C_1	C_2	...	C_n	
A=	C_1	1	a_{12}	...	a_{1n}

C_2	$1/a_{12}$	1	...	a_{2n}
\square	\square	\square	\square	\square
C_n	$1/a_{1n}$	$1/a_{2n}$...	1

Adım-2: Karşılaştırma matrisinin her bir elemanı, kendi sütun toplamına bölünerek normalleştirilmiş karşılaştırma matrisi elde edilir.

Adım-3: Normalleştirilmiş karşılaştırma matrisinin her satırda geometrik ortalaması hesaplanır. Bu ortalama değerleri, kriterlerin görece önem ağırlıklarını ifade eder.

Adım-4: AHP sonuçlarının geçerli olabilmesi için, A matrisinin tutarlı bir matris olması gerekmektedir. Tutarlı bir A matrisinde $\sum_{j=1}^n W_j = 1$ olmak üzere, W_i ağırlık vektörü hesaplanır. Ağırlıklar, Adım-3'te hesaplanan görece önem değerleri ve Adım-1'de oluşturulmuş olan karşılaştırma matrisinin ilgili sütunun çarpılıp toplanması ile elde edilen vektördür. Tutarlık İndeksi (Consistency Index-CI) ile gösterilen tutarlık katsayısı $CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n-1}$ eşitliğinden hesaplanır. Buradaki λ_{max} değeri, ağırlık vektörünün ilgili görece önem değerlerine bölünmesiyle elde edilir.

Adım-5: CR (Consistency Rate) ile gösterilen tutarlık oranı $CR = \frac{CI}{RI}$ eşitliği ile hesaplanır. Burada RI (Random Index) ile ifade edilen rastgelelik indeksidir. Rastgelelik İndeksi n değerine (karşılaştırma matrisinin boyutuna) göre değişir.

Tutarlık oranının 0'a eşit olması, tamamıyla tutarlı bir matrisin elde edilmiş olduğunu göstermektedir. Uygulamada tam anlamıyla tutarlığın sağlanması mümkün olmadığından, $CR < 0,1$ için de ikili karşılaştırmaların tutarlı olduğu kabul edilir. $CR \geq 0,1$ olduğundan tutarlı bir matris elde edilinceye kadar karşılaştırmalar tekrarlanmalıdır.

İstatistiksel bir teknik olmayan AHP, örneklem büyüklüğüne ilişkin bir genellemeye ihtiyaç duymamakta, uygulama aşamasında küçük bir grubun fikrinden yararlanabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, Ege Bölgesi'ndeki bir kamu hastanesinde görev yapan 20 hemşirenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Veriler, 01-05 Nisan 2024 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcıların gönüllü onamları alınmıştır. Veriler Saaty'nin 1-9 ölçeği türündeki anketler yardımıyla, yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde Goepel (2018) tarafından geliştirilmiş olan online AHP-OS programından faydalanılmıştır.

BULGULAR

AHP yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, hemşirelerin çalışma koşullarıyla ilgili sorunların görece önem ağırlıkları sıralanmıştır. Ana kriterlere ait sorunların lokal ağırlıkları incelendiğinde; hemşireler için en yüksek değer atfedilen ilk sıradaki sorunun "Sistemsel sorunlar" (%50) olduğu görülmektedir. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla; "İşin doğasından kaynaklanan sorunlar" (%27,4), "Örgütsel sorunlar" (%12,4), "Yönetimsel sorunlar" (%6,9) ve "Altyapı kaynaklı sorunlar" (%3,3) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 4). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10'un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 4. Çalışma Koşulları Ana Kriterlere Ait Değerler

Ana Kriterler	Lokal					
	Ağırlıklar	Sıra	λ_{max}	CI	RI	CR
Sistemsel Sorunlar	0,500	1				
İşin Doğasından Kaynaklanan Sorunlar	0,274	2	5,181	0,045	1,125	0,040
Örgütsel Sorunlar	0,124	3				

Yönetimsel Sorunlar	0,069	4
Altyapı Kaynaklı Sorunlar	0,033	5

Sistemsel sorunlar alt kriterine ait değerlerin yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde; en yüksek lokal ağırlığa sahip olan ve dolayısıyla hemşireler tarafından en önemli olarak görülen sorunun “Personel eksikliği” (%30,1) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla “Maaş ve yan ödemelerin yetersizliği” (%27), “Sağlıkta şiddet” (%19,5), “Mezuniyet düzeyine göre ücret adaletsizliği” (%5,7), “Yetersiz özlük hakları” (%5,5), “Psiko-sosyal destek eksikliği” (%4,7), “Atama ve yükselmede liyakatsizlik” (%4,1), “Kamu personeli atama takviminin net olmayışı” (%1,8) ve “Kadrolu, sözleşmeli, taşeron personel ayrımı” (%1,6) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 5). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 5. Sistemsel Sorunlar Alt Kriterine Ait Değerler

Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ_{max}	CI	RI	CR
Personel eksikliği	0,301	1	9,832	0,104	1,444	0,072
Maaş ve yan ödemelerin yetersizliği	0,270	2				
Sağlıkta şiddet	0,195	3				
Mezuniyet düzeyine göre ücret adaletsizliği	0,057	4				
Yetersiz özlük hakları (izin, rapor, emeklilik gibi)	0,055	5				
Psiko-sosyal destek eksikliği	0,047	6				
Atama ve yükselmede liyakatsizlik	0,041	7				
Kamu personeli atama takviminin net olmayışı	0,018	8				
Kadrolu, sözleşmeli, taşeron personel ayrımı	0,016	9				

İşin doğasından kaynaklanan sorunlar alt kriterine ait değerlerin yer aldığı Tablo 6 incelendiğinde; en yüksek lokal ağırlığa sahip olan ve dolayısıyla hemşireler tarafından en önemli olarak görülen sorunun “Uzun mesai saatleri ve nöbetli çalışma” (%28,9) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla; “7/24 kesintisiz hizmet sunma” (%24,3), “İş yükü fazlalığı” (%23,1), “Enfeksiyon kapma riski” (%11,3), “Hasta/hasta yakını temelli iletişim zorlukları” (%7,9) ve “Takım çalışması zorunluluğu” (%4,5) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 6). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 6. İşin Doğasından Kaynaklanan Sorunlar Alt Kriterine Ait Değerler

Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ_{max}	CI	RI	CR
Uzun mesai saatleri ve nöbetli çalışma	0,289	1	6,273	0,054	1,227	0,044
7/24 kesintisiz hizmet sunma	0,243	2				
İş yükü fazlalığı	0,231	3				
Enfeksiyon kapma riski	0,113	4				
Hasta/hasta yakını temelli iletişim zorlukları	0,079	5				
Takım çalışması zorunluluğu	0,045	6				

Örgütsel sorunlar alt kriterine ait değerlerin yer aldığı Tablo 7 incelendiğinde; en yüksek lokal ağırlığa sahip olan ve dolayısıyla hemşireler tarafından en önemli olarak görülen sorunun “Mobbing” (%40,6) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla; “Takdir edilmeme” (%21), “Değer görmeme” (%13,8), “Görev dağılımında adaletsizlik” (%12,3), “Birimler arası rotasyondaki noksanlıklar” (%7,8) ve “İnformal iletişim” (%4,5) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 7). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 7. Örgütsel Sorunlar Alt Kriterine Ait Değerler

Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ_{max}	CI	RI	CR
Mobbing	0,406	1				
Takdir edilmeme	0,210	2				
Değer görmeme	0,138	3				
Görev dağılımında adaletsizlik	0,123	4	6,321	0,064	1,254	0,051
Birimler arası rotasyondaki noksanlıklar	0,078	5				
İnformal iletişim (duyumlar, söylentiler, dedikodu)	0,045	6				

Yönetimsel sorunlar alt kriterine ait değerlerin yer aldığı Tablo 8 incelendiğinde; en yüksek lokal ağırlığa sahip olan ve dolayısıyla hemşireler tarafından en önemli olarak görülen sorunun “Yetersiz güvenlik hizmeti” (%30,3) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla; “Görev tanımlarının net olmaması” (%27,4), “Yönetim tarafından desteklenmeme” (%17), “Eksik ve kalitesiz malzemeye çalışmak” (%15,2), “Eğitim düzeyine uygun bir birimde çalışmama” (%4,1), “Hizmet içi eğitim eksikliği” (%4) ve “Yeteriz temizlik hizmeti” (%2) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 8). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 8. Yönetimsel Sorunlar Alt Kriterine Ait Değerler

Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ_{max}	CI	RI	CR
Yetersiz güvenlik hizmeti	0,303	1				
Görev tanımlarının net olmaması	0,274	2				
Yönetim tarafından desteklenmeme	0,170	3				
Eksik ve kalitesiz malzemeye çalışmak	0,152	4	7,485	0,080	1,333	0,060
Eğitim düzeyine uygun bir birimde çalışmama	0,041	5				
Hizmet içi eğitim eksikliği	0,040	6				
Yetersiz temizlik hizmeti	0,020	7				

Altyapı kaynaklı sorunlar alt kriterine ait değerlerin yer aldığı Tablo 9 incelendiğinde; en yüksek lokal ağırlığa sahip olan ve dolayısıyla hemşireler tarafından en önemli olarak görülen sorunun “Dinlenme ve ofis alanlarının yetersizliği” (%44,6) olduğu anlaşılmaktadır. Bunu takiben diğer sorunların ise sırayla; “Personel servisi imkânının olmaması” (%37,7), “Kreş ve lojman gibi imkânların eksikliği” (%9,2) ve “Otopark, kafeterya, yemekhane ve ibadethane gibi imkânların yetersizliği” (%8,5) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 9). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 9. Altyapı Kaynaklı Sorunlar Alt Kriterine Ait Değerler

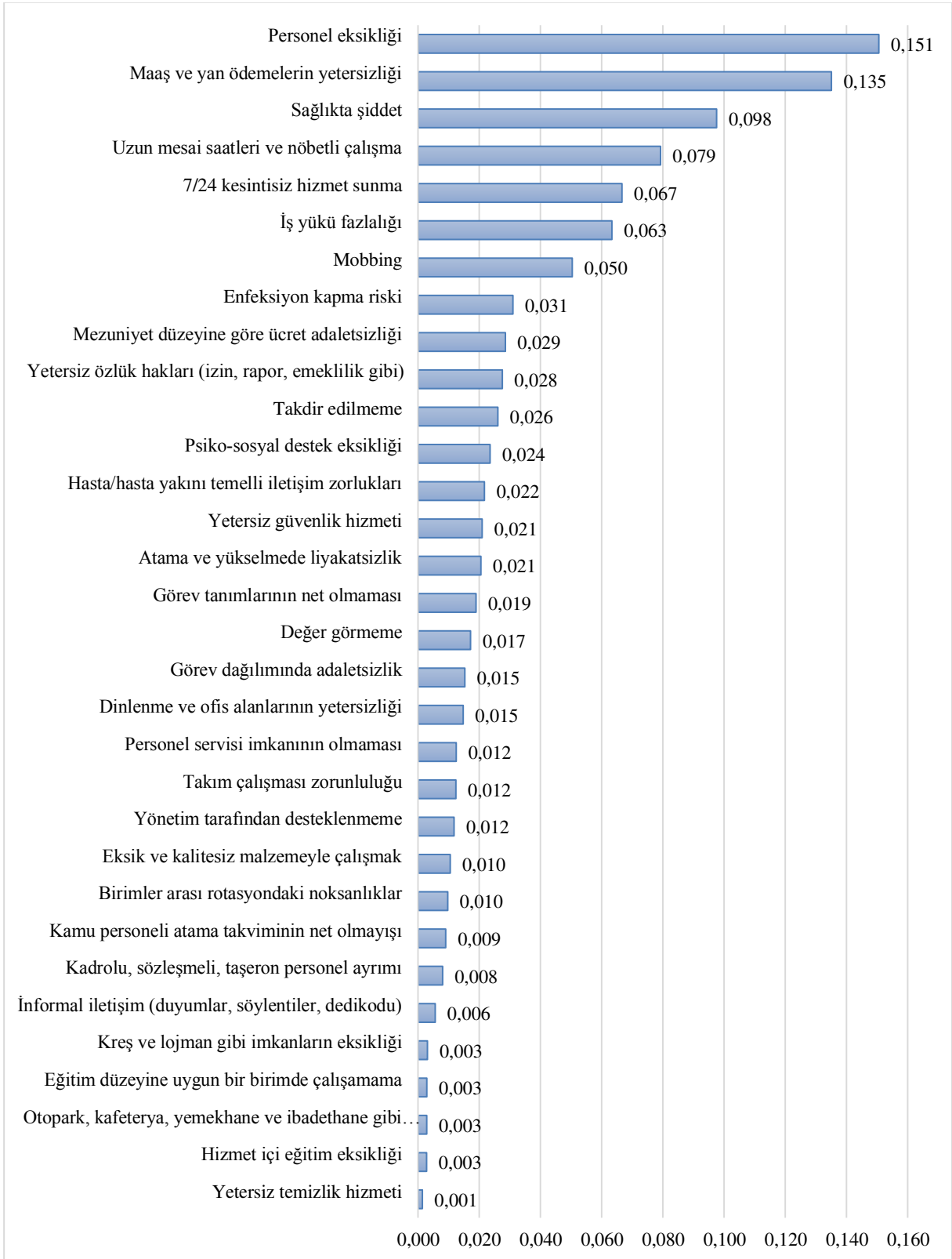
Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ max	CI	RI	CR
Dinlenme ve ofis alanlarının yetersizliği	0,446	1	4,049	0,016	0,888	0,018
Personel servisi imkânının olmaması	0,377	2				
Kreş ve lojman gibi imkânların eksikliği	0,092	3				
Otopark, kafeterya, yemekhane ve ibadethane gibi imkânların yetersizliği	0,085	4				

Hemşirelerin kurumsal imaj bileşenlerine ilişkin görece önem ağırlıklarının lokal değerleri incelendiğinde; hemşireler için en yüksek değer atfedilen ilk sıradaki bileşenin “Hizmet kalitesi” (%43,9) olduğu görülmektedir. Bunu takiben diğer kurumsal imaj bileşenlerinin ise sırayla; “Fiziki yeterlilik” (%25,7), “Görünüm” (%15,5), “Davranış” (%7,2), “Personelin niteliği” (%5,1) ve “Kurumsal iletişim” (%2,6) biçiminde önceliklendirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 10). Tutarlılık oranını ifade eden CR değerinin %10’un altında olması, sonuçların tutarlı olduğunu işaret etmektedir.

Tablo 10. Kurumsal İmaj Bileşenleri Ana Kriterlerine Ait Değerler

Ana Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Sıra	λ max	CI	RI	CR
Hizmet kalitesi	0,439	1	6,277	0,054	1,227	0,044
Fiziki yeterlilik	0,257	2				
Görünüm	0,155	3				
Davranış	0,072	4				
Personelin niteliği	0,051	5				
Kurumsal iletişim	0,026	6				

Ana kriterler ile onlara bağlı her bir alt kriterin lokal ağırlık değerleri çarpılarak tüm alt kriterlerin global ağırlık değerleri elde edilmektedir. Örneğin; “Sistemsel sorunlar” ana kriteri 0,500, ona bağlı “Personel eksikliği” alt kriteri ise 0,301 lokal ağırlık değerine sahiptir. Bu iki oran çarpıldığında “Personel eksikliği” alt kriterinin 0,151 global ağırlık değeri ile ilk sırada yer aldığı hesaplanmaktadır. Bir diğer ifadeyle hemşireler tarafından çalışma koşullarıyla ilgili en fazla önem atfedilen alt boyutun “Personel eksikliği” olduğu anlaşılmıştır. Buna ek olarak; “Maaş ve yan ödemelerin yetersizliği” (0,135), “Sağlıkta şiddet” (0,098), “Uzun mesai saatleri ve nöbetli çalışma” (0,079), “7/24 kesintisiz hizmet sunma” (0,067), “İş yükü fazlalığı” (0,063), “Mobbing” (0,050) ve “Enfeksiyon kapma riski” (0,031) alt boyutlarının sırayla en yüksek global yük değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışma koşullarıyla ilgili olarak hemşireler tarafından en az görece önem atfedilen alt kriterin ise 0,001 global ağırlık değeriyle “Yetersiz temizlik hizmeti” olduğu ortaya konulmuştur (Şekil-2).

Şekil 2. Global Ağırlık Değerleri

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hemşirelerin çalışma koşullarına ve kurumsal imaja ilişkin algılarının görece önem ağırlıklarına göre sıralanması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) kullanılmıştır. Saaty'nin 1-9 ölçeğinin kullanıldığı bu çalışmada, bir kamu sağlık kurumunda görev yapan 20 hemşirenin ikili kıyaslamalarına başvurulmuştur. Söz konusu sorunların belirlenmesinde literatüre ek olarak, farklı mesleki deneyim süresi ve geçmişi olan hemşirelerle yapılan odak grup görüşmesinden faydalanılmıştır. Nihai aşamada ise sağlık yönetimi ve hemşirelikte yönetim doktora derecesine sahip olan akademisyenlerden görüş alınmıştır.

“İşin doğasından kaynaklı sorunlar (6 ifade)”, “örgütsel sorunlar (6 ifade)”, “sistemsel sorunlar (9 ifade)”, “yönetimsel sorunlar (7 ifade)” ve “altyapı kaynaklı sorunlar (4 ifade)” olmak üzere beş adet ana kriterden oluşan 32 ifadeli alt kriter vasıtasıyla hiyerarşik bir yapı oluşturulmuştur. Elde edilen bu 32 ifadeli ikili karşılaştırma matrisi 20 hemşireden oluşan katılımcı grubuna yüz yüze anket şeklinde ayrı ayrı uygulanmıştır.

Çalışma sonucunda hemşireler tarafından en fazla önem atfedilen ana kriterin 0,500 lokal ağırlık değeriyle “Sistemsel sorunlar”, en az önem atfedilen ana kriterin ise 0,033 lokal ağırlık değeriyle “Altyapı kaynaklı sorunlar” olduğu saptanmıştır. Sistemsel sorunlar başlığı altında hemşireler tarafından en fazla önemli görülen sorunların sırayla; *personel eksikliği, maaş ve yan ödemelerin yetersizliği, sağlıkta şiddet, mezuniyet düzeyine göre ücret adaletsizliği, yetersiz özlük hakları, psiko-sosyal destek eksikliği, atama ve yükselmede liyakatsizlik, kamu personeli atama takviminin net olmayışı ile kadrolu, sözleşmeli, taşeron personel ayrımı* sorunları olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda çalışma sonuçlarımızın literatürdeki kimi çalışma (Uğurlu vd., 2015; Hoşgör ve Türkmen, 2021; Gün, 2024) bulgularıyla bu sorunlar açısından paralellik gösterdiği belirtilebilir.

Sistemsel sorunların ardından hemşireler tarafından en fazla görece önem atfedilen ikinci sıradaki alt kriterin “İşin doğasından kaynaklanan sorunlar” olduğu hesaplanmıştır. Lokal ağırlıkları itibariyle değerlendirildiğinde, hemşireler tarafından en önemli görülen sorunların sırayla; *uzun mesai saatleri ve nöbetli çalışma, 7/24 kesintisiz hizmet sunma, iş yükü fazlalığı, enfeksiyon kapma riski, hasta/hasta yakını temelli iletişim zorlukları ve takım çalışması zorunluluğu* olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla çalışma sonuçlarımızın literatürdeki kimi çalışma (Tervo-Heikkinen vd., 2008; Elbejjani vd., 2020; Archury Saldana vd., 2022; Aydan, 2023) bulgularıyla söz konusu bu sorunlar noktasında örtüştüğü ifade edilebilir.

Hemşireler tarafından en fazla görece öneme sahip olduğu belirlenen üçüncü sıradaki ana kriterin “Örgütsel sorunlar” olduğu anlaşılmıştır. Bu ana başlık altında yer alan ve katılımcılar tarafından en fazla görece önem atfedilen sorunların sırayla; *mobbing, takdir edilmeme, değer görmeme, görev dağılımında adaletsizlik, birimler arasındaki rotasyonel noksanlıklar ve informal iletişim* olduğu sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle alan yazındaki bazı çalışma (Kant ve Akpınar, 2017; Sarıhan ve Yazar, 2021; Ü. Dinçer vd., 2023) sonuçları ile bu çalışmanın bulgularının söz konusu bu sorunlar ile benzerlik gösterdiği belirtilebilir.

Örgütsel sorunların ardından hemşireler tarafından en fazla görece önem atfedilen dördüncü sıradaki alt kriterin “Yönetimsel sorunlar” olduğu hesaplanmıştır. Lokal ağırlıkları itibariyle değerlendirildiğinde, hemşireler tarafından en önemli görülen sorunların sırayla; *yetersiz güvenlik hizmeti, görev tanımlarının net olmayışı, yönetim tarafından desteklenmeme, eksik ve kalite düzeyi düşük malzemeyle çalışmak, eğitim düzeyine uygun bir birimde görevlendirilmemek, hizmet içi eğitimlerin eksikliği ve yetersiz temizlik hizmeti* olduğu sonucuna erişilmiştir. Mevcut alan yazın incelendiğinde, bu çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular ile bazı çalışma (Tervo-Heikkinen vd., 2008; Uğurlu vd., 2015; Elbejjani vd., 2020; Podgorica vd., 2024) sonuçlarının örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Hemşireler tarafından en düşük görece öneme sahip olduğu belirlenen son sıradaki ana kriterin ise “Altyapı kaynaklı sorunlar” olduğu bulunmuştur. Bu ana başlık altında yer alan ve katılımcılar tarafından en fazla görece önem atfedilen sorunların sırayla; *dinlenme ve ofis alanlarının yetersizliği, personel servisi imkânlarının olmaması, kreş ve lojman gibi olanakların olmayışı ile otopark, kafeterya, yemekhane ve ibadethane gibi alanların yetersizliği* olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda çalışma sonuçlarımızın literatürdeki kimi çalışma (Ojakaa vd., 2014; Öztürk vd., 2015) bulgularıyla benzerlik taşıdığı ileri sürülebilir. Ana kriterler ve onlara bağlı tüm alt kriterlerin global ağırlık değerlerine göre öncelikleri incelendiğinde, ilk 10 sırada yer alan sorunların sırayla; *personel eksikliği, maaş ve yan ödemelerin yetersizliği, sağlıkta şiddet, uzun*

mesai saatleri ve nöbetli çalışma, 7/24 kesintisiz hizmet sunma, iş yükü fazlalığı, mobbing, enfeksiyon kapma riski, mezuniyet düzeyine göre ücret adaletsizliği ve yetersiz özlük hakları olduğu sonucuna varılmıştır.

Hemşirelerin kurumsal imaj bileşenlerine ilişkin görece önemli önem ağırlıklarının lokal değerleri incelendiğinde; hemşireler için en yüksek değer atfedilen ilk sıradaki bileşenin *hizmet kalitesi* olduğu görülmektedir. Bunu takiben diğer kurumsal imaj bileşenlerinin ise sırayla; *fiziki yeterlilik, görünüm, davranış, personelin niteliği ve kurumsal iletişim* biçiminde önceliklendirildiği tespit edilmiştir.

Çetin rekabet ortamında sağlık işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmek için başvurabileceği en önemli çalışmalardan birinin olumlu bir kurumsal imajın ve itibarın tesis edilmesi olduğu düşünüldüğünde, elde edilen bu sonuçların sağlık kurumları için yol gösterici özellik taşımaktadır. Nitekim, olumlu iç imaj ile desteklenmediği sürece dış imajın kalıcı olamayacağı ifade edilebilir. Bunu başarabilen sağlık kurumlarının fiziksel ve finansal sürdürülebilirliklerini sağlama yolunda emin adımlar atacağı ileri sürülebilir. Zira, çalıştıkları kurumun mevcut imajını ve itibarını yüksek veya olumlu algılayan sağlık çalışanlarının daha yüksek bir tatmin, örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme ve iş performansına sahip olduklarını ortaya koyan araştırmaların (Karabey ve İşcan, 2007; Çınaroğlu ve Şahin, 2013; Taşcı, 2014) olduğu bilinmektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, hemşirelerin çalışma koşullarının ve kurumlarına dair mevcut imaj algılarının iyileştirilmesi noktalarında şu önerilerde bulunulabilir:

Personel sayısı artırılarak iş yükü dengelenebilir ve hemşirelerin daha iyi çalışma ortamlarına sahip olmaları sağlanabilir.

Toplumların sağlık düzeyinin yükseltilmesinde ve kaliteli hasta bakımının sürdürülmesinde hemşirelerin rol ve sorumlulukları göz önünde bulundurularak, maaş ve özlük haklarında iyileştirmeler yapılabilir.

Belirli periyotlarla çalışan memnuniyeti anketleri yapılarak geri bildirimler sağlanabilir ve buna göre gerekli iyileştirme adımları hayata geçirilebilir.

Güvenlik önlemlerine ek olarak, iş sağlığı ve güvenliği standartları da yükseltilerek sağlık çalışanlarının daha güvenli bir ortamda hizmet sunmaları sağlanabilir.

Hemşirelerin sürekli eğitim ve gelişimine yatırım yapılarak, yeni teknolojileri ve uygulamaları edinmeleri sağlanabilir.

Liderlik ve yönetim becerilerini geliştirecek programlar sunularak, hemşirelerin kariyerlerini ilerletmelerine imkân tanınabilir.

Hemşireler arasındaki iletişimi ve işbirliğini artırmak için eğitimler düzenlenebilir, takım çalışması ve iletişim becerileri desteklenebilir.

Hemşirelerin karar alma süreçlerine daha fazla katılımı teşvik edilip, fikirleri önemsenmelidir.

Hemşirelerin örgütsel bağlılık ve özdeşleşme düzeylerini artıracak birtakım yönetsel girişimler planlanabilir.

Toplumla etkileşimi artırmak için hastane tarafından düzenlenen etkinliklere ve projelere hemşirelerin destek olması özendirilebilir.

Hasta ve hasta yakınlarının, gerek sağlık çalışanlarıyla gerekse de hastaneyle yaşadığı olumlu deneyimlerini dijital platformlarda paylaşmaları teşvik edilebilir. Tüm bu öneriler, hemşirelerin çalışma koşullarını iyileştirirken aynı zamanda hastanenin hemşireler nezdindeki kurumsal imaj algısını da güçlendirebilir. Böylece hastanenin toplum gözünde de daha saygın bir konuma gelmesi kolaylaşmış olur.

KAYNAKÇA

- Achury Saldana, D. M., Achury Beltran, L. F., Rodriguez Colmenares, S. M., Alvarado Romero, H. R., Cavallo, E., Ulloa, A. C., ... & De las Salas Martinez, R. P. (2022). "Professional Profile and Work Conditions of Nurses Working in Intensive Care Units: A Multicentre Study", *Journal of Clinical Nursing*, 31(11-12), 1697-1708.
- Akbolat, M., Durmuş, A., Ünal, Ö., Amarat, M., & Fazla, İ. (2017). "Hastaların Kurumsal İmaj Algılarının Hastane Bağlılıklarına Etkisi", *European Journal of Educational and Social Sciences*, 2(2), 67-76.
- Aksoy, R., & Bayramoğlu, V. (2008). "Sağlık İşletmeleri için Kurumsal İmajın Temel Belirleyicileri: Tüketici Değerlemeleri", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 85-96.
- Altaie, M. R., & Dishar, M. D. (2024). "Applying the Analytical Hierarchy Process to Identify the Challenges and Priorities of Reconstruction Projects in Iraq", *Engineering, Technology & Applied Science Research*, 14(1), 12788-12796.
- Asnawi, A., Awang, Z., Afthanorhan, A., Mohamad, M., & Karim, F. J. M. S. L. (2019). "The Influence of Hospital Image and Service Quality on Patients' Satisfaction and Loyalty", *Management Science Letters*, 9(6), 911-920.
- Aydan, S. (2023). "Hekim Göçü Açısından Türkiye'nin Çalışma Koşullarının Değerlendirilmesi", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(3), 895-920.
- Aydın, Ö., Öznehir, S., & Akçalı, E. (2009). "Ankara için Optimal Hastane Yeri Seçiminin Analitik Hiyerarşi Süreci ile Modellenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 69-86.
- Bal, M. (2012). "Çalışan Personelin Kurumsal İmaj Oluşumuna Etkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 219-241.
- Bayın, G., & Önder, Ö. R. (2015). "Determination of the Effect of Corporate Image of Health Institutions on Patient Loyalty", *Ege Academic Review*, 15(4), 577-586.
- Bener, A., Alayoğlu, N., Çatan, F., Torun, P., & Yılmaz, E. S. (2019). "Health Services Management in Turkey: Failure or Success?", *International Journal of Preventive Medicine*, 10(30), 1-7.
- Boonsothonsatit, G., Vongbunyong, S., Chonsawat, N., & Chanpuypetch, W. (2024). "Development of a Hybrid AHP-TOPSIS Decision-Making Framework for Technology Selection in Hospital Medication Dispensing Processes", *IEEE Access*, 12, 2500-2516.
- Cristinawati, F. M., Respati, H., & Hariyanto, S. (2023). "The Role of Corporate Image as Mediating the Marketing Mix for Treatment Decisions in Private Hospitals, Indonesia", *East African Scholars Journal of Economics, Business and Management*, 6(8), 292-297.
- Çınaroğlu, S., & Şahin, B. (2012). "Kurumsal İtibar ve İmajın Hastanelerin Performansı ile İlişkisi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 27-55.
- Çınaroğlu, S., & Şahin, B. (2013). "Özel ve Kamu Hastanelerinin Algılanan Kurumsal İtibar ve İmaj Açısından Karşılaştırılması", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 283-298.
- DSÖ. (1978). Declaration of Alma-Ata. International Conference on Primary Health Care, Alma Ata.
- Duğan, Ö., Koç, B., Mutlu, A., Sebuktekin, S., & Gülçay, H. (2022). "Kurumsal İmaj ve Kurumsal Kişilik İlişkisinin İç Paydaşlar Perspektifinden İncelenmesi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (37), 168-186.
- Elbejjani, M., Abed Al Ahad, M., Simon, M., Ausserhofer, D., Dumit, N., Abu-Saad Huijjer, H., & Dhaini, S. R. (2020). "Work Environment-Related Factors and Nurses' Health Outcomes: A Cross-Sectional Study in Lebanese Hospitals", *BMC Nursing*, 19(95), 1-11.

- Erdoğan Kaya, A., Aktürk, B. E., & Aslan, E. (2023). "Factors Predicting the Motivation to Study Abroad in Turkish Medical Students: A Causal Investigation into the Problem of Brain Drain", *Journal of Health Sciences and Medicine*, 6(2), 526-531.
- Erdoğan, B.Z., Develioğlu, K., Gönüllüoğlu, S. & Özkaya, H. (2006). "Kurumsal İmajın Şirketin Farklı Paydaşları Tarafından Algılanışı Üzerine Bir Araştırma", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15: 55-76.
- Fornara, F., Bonaiuto, M., & Bonnes, M. (2006). "Perceived Hospital Environment Quality Indicators: A Study of Orthopaedic Units", *Journal of Environmental Psychology*, 26(4), 321-334.
- Giorgi, G., Mancuso, S., Fiz Perez, F., Castiello D'Antonio, A., Mucci, N., Cupelli, V., & Arcangeli, G. (2016). "Bullying Among Nurses and Its Relationship with Burnout and Organizational Climate", *International Journal of Nursing Practice*, 22(2), 160-168.
- Goepel, K.D. (2018). "Implementation of an Online Software Tool for the Analytic Hierarchy Process (AHP-OS)", *International Journal of the Analytic Hierarchy Process*, 10(3), 469-487.
- Gün, İ. (2024). "S'essiz İstifa Niyetini Etkileyen Faktörlerin AHP Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 22(52), 500-520.
- Güneş, M. & Demir, M. (2024). "Türkiye ve Seçilmiş OECD Ülkelerinde Kamu Sağlık Harcamalarının Gelişimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (2010-2022)", *R&S Research Studies Anatolia Journal*, 7(1). 29-71.
- Hoşgör, H., & Türkmen, İ. (2021). "Bitmeyen Çile: Sağlıkta Şiddet (Medimagazin Haber Portalı Üzerinden Bir Araştırma)", *Izmir Demokrasi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 192-211.
- Hoşgör, H., Akyüz, İ., & Cengiz, E. (2017). "İnfertil Hastaların Tüp Bebek Tedavisini Bırakmasında Etkili Olan Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir AHP Uygulaması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 64-84.
- Hoşgör, H., Memiş, K., Gündüz Hoşgör, D., & Koç Tütüncü, S. (2017). "Kurumsal Hastane İmajı, Algılanan Fiyat Uygunluğu, Hasta Tatmini ve Sadakati Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeliyle İncelenmesi", *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 439-453.
- Kalandyk, H., & Penar-Zadarko, B. (2013). "A Perception of Professional Problems by Nurses", *Progress in Health Sciences*, 3(2), 100-109.
- Kant, E., & Akpınar, R. B. (2017). "Hemşirelerin İletişim Doyumu ve Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişki", *Atatürk İletişim Dergisi*, (14), 203-216.
- Karabey, C. N. & İşcan, Ö. F. (2007). "Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel İmaj ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Uygulama", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 231-241.
- Kaur, M. S., & Rawat, H. (2017). "Impact of Self Perceived Public Image of Nursing on Nurses Work Behavior", *International Journal*, 3(2), 7.
- Kostić-Ljubisavljević, A., & Samčović, A. (2024). "Selection of Available GIS Software for Education of Students of Telecommunications Engineering by AHP Methodology", *Education and Information Technologies*, 29(4), 5001-5015.
- Köksal, K., & Mert, I. S. (2024). "The Role of Courage and Interactional Justice in Emotional Exhaustion of Emergency Nurses: A Cross-Sectional Study in Turkey", *International Nursing Review*, 71(1), 54-61.
- Lin, M. I., Lee, Y. D., & Ho, T. N. (2011). "Applying Integrated DEA/AHP to Evaluate the Economic Performance of Local Governments in China", *European Journal of Operational Research*, 209(2), 129-140.
- Mamat, N. J. Z., & Daniel, J. K. (2007). "Statistical Analyses on Time Complexity and Rank Consistency Between Singular Value Decomposition and the Duality Approach in AHP: A Case Study of Faculty Member Selection", *Mathematical and Computer Modelling*, 46(7-8), 1099-1106.
- Manyisa, Z. M., & Van Aswegen, E. J. (2017). "Factors Affecting Working Conditions in Public Hospitals: A Literature Review", *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 6, 28-38.

- Ojakaa, D., Olango, S., & Jarvis, J. (2014). "Factors Affecting Motivation and Retention of Primary Health Care Workers in Three Disparate Regions in Kenya", *Human Resources for Health*, 12, 1-13.
- Özata, M., & Sevinç, İ. (2009). "Hastanelerde Kurumsal İmajın Ölçülmesinde Dikkate Alınması Gereken Faktörlerin Belirlenmesi", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 12(2), 59-74.
- Öztürk, H., Candaş, B., & Babacan, E. (2015). "Devlet Hastaneleri, Toplum ve Aile Sağlığı Merkezlerinde Çalışan Hemşirelerin Yaşadıkları Sorunların Belirlenmesi", *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 1(2), 25-36.
- Paltayian, G., Georgiou, A., & Gotzamani, K. (2024). "A Combined QFD-AHP Decision-Making Tool for the Investigation and Improvement of e-Banking Usage", *International Journal of Quality & Reliability Management*, 41(1), 150-172.
- Panagopoulou, E., Montgomery, A. J., & Tsiga, E. (2015). "Bringing the Well Being and Patient Safety Research Agenda Together: Why Healthy HPS Equal Safe Patients", *Frontiers in Psychology*, 6, 122579.
- Park, S., Kim, H. K., & Lee, M. (2023). "An Analytic Hierarchy Process Analysis for Reinforcing Doctor–Patient Communication", *BMC Primary Care*, 24(24), 1-11.
- Podgorica, N., Pjetri, E., Müller, A. W., & Perkhofer, S. (2024). "Difficulties and Challenges Experienced by Nurses in Eldercare Institutions in Albania: A Qualitative Content Analysis", *Plos One*, 19(3), e0300774.
- Saaty, T.L. (1986). "Axiomatic Foundation of the Analytic Hierarchy Process", *Management Science*, 32 (7), 841-855.
- Sarıhan, M., & Yarar, O. (2021). "Sağlık Sektöründe Yönetmelik Kaygıları", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (27), 267-282.
- Şahin, K., & Cezlan E. Ç. (2022). "Hospital Selection of Health Tourists: A Study with AHP and TOPSIS Methods", *OPUS– Journal of Society Research*, 19(46), 327-339.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2022). <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/48054/0/siy202205042024pdf.pdf>
- Taşcı, Y. (2014). "Kurumsal imajın hemşirelerin örgütsel bağlılıkları üzerine etkisi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Temel, B.B. & Şantaş, F. (2024). "Sağlık Hizmetlerinde Arzın Talep Yaratması ve Hekimlere Güven: Hastaların Görüşleri Üzerine Bir Araştırma", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 27(1): 91-120.
- Tervo-Heikkinen, T., Partanen, P., Vehviläinen-Julkunen, K., & Laaksonen, K. (2008). "Working Conditions of Finnish Registered Nurses: A National Survey", *Vård i Norden*, 28(1), 8-17.
- Topal Kılınçarslan, G., Özcan Algül, A., & Gördeles Beşer, N. (2024). "Sleep Quality, Coping, and Related Depression: A Cross-Sectional Study of Turkish Nurses", *International Nursing Review*, 1-9.
- Türk Hemşireler Derneği (2023). Hemşire Göç Eğilim Çalışması Raporu, Ankara. https://www.thder.org.tr/uploads/subeler/THD%202023/hemsire_goc_egilimi_calismasi_ra.2023-.pdf
- Türkiye Raporu (2022). Türkiye’de Doktorların Yaşam Kalitesi, <https://turkiyeraporu.com/wp-content/uploads/2022/05/Doktorlar-Raporu-Mayis-2022.pdf>
- Uçar, A., Tunca, M. T., & Taşdemir, M. (2023). "Kavimler Göçünde Yeni Sezon", *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 1, 8-13.
- Uğurlu, Z., Karahan, A., Ünlü, H., Abbasoğlu, A., Özhan Elbaş, N., Avcı Işık, S., & Tepe, A. (2015). "The Effects of Workload and Working Conditions on Operating Room Nurses and Technicians", *Workplace Health & Safety*, 63(9), 399-407.
- Ü. Dinçer, N., Görgülü, R. S., & Boyacıoğlu, A. (2023). "Hemşirelerin İşyeri Şiddetine Maruz Kalma Durumları ile İş Doyumları ve İşten Ayrılma Eğilimleri", *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 42-54.
- Welp, A., Meier, L. L., & Manser, T. (2015). "Emotional Exhaustion and Workload Predict Clinician-Rated and Objective Patient Safety", *Frontiers in Psychology*, 5, 111843.

- Wu, C. C. (2011). "The Impact of Hospital Brand Image on Service Quality, Patient Satisfaction and Loyalty", *African Journal of Business Management*, 5(12), 4873.
- Yıldız, E., & İntepeler, Ş. S. (2024). "Cerrahi Ekiplerde Ekip Çalışması Tutumunun İş Doyumu ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi", *Etkili Hemşirelik Dergisi*, 17(1), 134-147.
- Yılmaz, K.G., Saygın, E., Tolon, M. (2021). "Hizmet İşletmelerinde Kurumsal İmaj Bileşenleri; Sağlık İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2780-2799.
- Yuvaraj, R. M., Ambrisha, S., & Muthunagai, S. (2024). "Integrated AHP-TOPSIS Models to Evaluate Suitability and Sustainable Development of Beach Tourism: A Case in Chennai City, Tamil Nadu, India", *Journal of Coastal Conservation*, 28(1), 1-16.

Çevrim İçi Ders Sürecinin Öğretici (Matematik Öğretmeni) Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi ¹

Assessment of the Online Course Process from the Perspective of the Instructor (Mathematics Teacher)

Habip Mehmet SEVGİ*

*Öğr. Gör. Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu & Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Matematik Eğitimi. ORCID: 0000-0001-9378-8826

E-mail: hmsmatematik@gmail.com

¹ Bu çalışma "Assessment Of The Online Course Process During The Pandemic Period From The Perspective Of Instructor (Mathematics Teacher)" adı ile "International Conference on Mathematics and Mathematics Education (ICMME-2021), Gazi University, Ankara, 16-18 September 2021" konferans özet kitapçığında yayımlanmış ancak yazarın ilgili tarihte Covid rahatsızlığından dolayı sözlü olarak sunulamamıştır.

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
21.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
26.06.2024

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Sevgi, H., M. (2024). Çevrim içi Ders Sürecinin Öğretici (Matematik Öğretmeni) Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi, Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 68-83.

ÖZET

Ülkemizde 2020 yılında yaşanan pandemiyle birlikte eğitim öğretimi aksatacak yangın (28 Temmuz 2021, Antalya), sel (11 Ağustos 2021, Batı Karadeniz) ve deprem (6 Şubat 2023, Kahramanmaraş) gibi doğal afetler gerçekleşmiştir. Bu gibi durumlarda okullar kapanabilmekte eğitim öğretim çevrim içi derslerle yürütülebilmektedir. Ülkemizde yaşanabilecek olağanüstü bir durumda eğitim öğretimin minimum düzeyde kayıpla telafi edilebilmesi için tekrar başvurulabilecek çevrim içi dersler hakkında öğretmenlerin değerlendirmeleri önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı pandemi dönemindeki çevrim içi ders sürecinin öğretici (matematik öğretmeni) bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni şeklinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken kolay ulaşılabilir durum örnekleme yapılmıştır. Araştırmanın verileri pandeminin hafiflediği ve yüz yüze eğitime tekrar dönülen 2021-2022 eğitim öğretim yılının başında toplanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığında görevli ve pandemi sürecinde çevrim içi dersler yapan toplam 4 matematik öğretmeni çalışma grubunu oluşturmaktadır. Çalışma grubu ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla veriler toplanmıştır. Elde edilen verilerin betimsel analizi sonucunda öğretmenlerin çevrim içi derslerde ilk başlarda zorlandıkları, teknolojik araçlara uyum sağlamada çaba harcadıkları görülmektedir. Öğretmenlerin tablet, grafik tablet veya akıllı tahta kullanarak daha kolay şekil çizimi ve soru çözümü yaptıkları, çeşitli Web 2.0 araçları ile ders süreçlerini zenginleştirdikleri, Z kitaplar yardımı ile ders işledikleri, materyal paylaşımının daha kolay olduğu, derse katılımın sınıf düzeylerine göre farklılık gösterdiği, çevrim içi derslerde ilk başlarda yaşanan disiplin sorunlarının daha sonrasında azaldığı, çevrim içi derslerde sınıf mahremiyetine çok dikkat edilmediği ve bu yüzden kameraların öğretmenler tarafından pek açılmadığı, çevrim içi derslerde daha çok öğretmen merkezli bir öğretimin gerçekleştiği, ödevlendirmenin çevrim içi derslerde daha kolay yapılabildiği, sayısal bir ders olan matematik dersinin çevrim içi derste öğretimin öğretici açısından zahmetli ve zaman alıcı olduğunu, öğretmenin çevrim içi ders materyali hazırlama konusunda fazla zaman harcadığını, uzaktan eğitimin ölçme değerlendirme boyutunun eksik kaldığı, öğretim programının verilen sürede yetiştiği, çevrim içi derslerin pedagojik olarak öğretmenlere olumlu katkı sağladığı bulguları elde edilmiştir. Öğretmenlerin çevrim içi ders sürecinde teknolojik pedagojik alan bilgilerini geliştirdikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, matematik öğretimi, öğretmen görüşleri, çevrim içi ders, pandemi.

ABSTRACT

With the pandemic in our country in 2020, natural disasters such as fire (July 28, 2021, Antalya), flood (August 11, 2021, Western Black Sea) and earthquake (February 6, 2023, Kahramanmaraş) occurred that would disrupt education. In such cases, schools may be closed and education can be carried out with online courses. In an extraordinary situation that may occur in our country, it is important for teachers to evaluate online courses that can be re-applied so that education can be compensated with minimal loss. In this context, the aim of the research is to evaluate the online course process during the pandemic period from the perspective of the instructor (mathematics teacher). The research was conducted as a case study design, one of the qualitative research designs. While determining the study group of the research, easily accessible case sampling was used. The data of the research was collected at the beginning of the 2021-2022 academic year, when the pandemic eased and face-to-face education was resumed. A total of 4 mathematics teachers, working in the Ministry of National Education and teaching online courses during the pandemic period, constitute the working group. Data were collected through semi-structured interviews with the study group. As a result of the descriptive analysis of the data obtained, it is seen that teachers had difficulty in online lessons at first and made efforts to adapt to technological tools. Teachers can draw shapes and solve questions more easily by using tablets, graphic tablets or smart boards, enrich their course processes with various Web 2.0 tools, teach with the help of Z books, share materials is easier, class participation varies according to grade levels, online It is a digital course, where the disciplinary problems experienced at the beginning of the lessons decrease later, the privacy of the classroom is not paid much attention in the online lessons and therefore the cameras are not turned on by the teachers, a more teacher-centered teaching takes place in the online lessons, homework can be done more easily in the online lessons. Findings were obtained that teaching mathematics in an online course is laborious and time-consuming for the instructor, the teacher spends too much time in preparing online course materials, the measurement and evaluation dimension of distance education is incomplete, the curriculum is developed within the given time, and online courses contribute positively to teachers pedagogically, have been made. It can be said that teachers improve their technological pedagogical content knowledge during the online course process.

Keywords: Distance education, mathematics teaching, teacher opinions, online course, pandemic.

GİRİŞ

Uzaktan eğitim; öğretimin sınıflarda yapılmasının mümkün olmadığı durumlarda, belirli bir yer ve zaman zorunluluğu olmadan, öğretene ve öğrenenin bir arada bulunmadığı ancak öğrenen ile öğretene etkileşim içinde eğitim sürecini devam ettirebildiği öğretim yöntemidir (Elcil ve Şahiner, 2014). Uzaktan eğitimde teknoloji aracılığıyla sanal ortam üzerinde, senkron (eş zamanlı) veya asenkron (eş zamansız) olarak, sesli veya görüntülü bir şekilde eğitimin yapıldığı, bireyin istediği zaman istediği yerde eğitime katılım sağlayabildiği, gerektiğinde yeniden dersi izleyebileceği akılcı, güncel, çağdaş ve yenilikçi bir eğitim programıdır. Eskiden posta yolu ile eğitimden başlayan uzaktan eğitim günümüz teknolojisi sayesinde çevrim içi ortamlara taşınmıştır (Albayrak, 2017; Pektekin, 2013).

Covid-19 virüs salgınından dolayı 23 Mart 2020 tarihinde ülkemizde uzaktan eğitime geçilmiştir. Vaka sayılarına ve pandeminin seyrine bakılarak okullar ara ara açılıp kapanmıştır. Uygulanan tedbirler ve aşılama çalışmalarıyla hafifleyen pandemiyle birlikte, tekrar yüz yüze eğitime 6 Eylül 2021 tarihinde dönülmüştür. Ülkemizde pandemi dışında eğitim öğretimi aksatacak yangın (28 Temmuz 2021, Antalya), sel (11 Ağustos 2021, Batı Karadeniz) ve deprem (6 Şubat 2023, Kahramanmaraş) gibi doğal afetler gerçekleşmiştir. Bu gibi durumlarda okullar kapanmakta, eğitim öğretim çevrim içi derslerle yürütülebilmektedir.

COVID-19 pandemisi sırasında da Türkiye'de eğitimde, acil uzaktan eğitim ve dijital platformların kullanımına hızlı bir geçiş yaşanmıştır (Çetin ve Göçebe Yüceer, 2023). Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), öğrenci ve öğretmenlere Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu üzerinden ders materyallerine erişim imkânı sağlamıştır (Aktay & Keskin, 2016). MEB, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) ile iş birliği yaparak, internet erişimi olmayan öğrencilere yönelik eğitim içeriği sunmak amacıyla EBA TV kanallarını kurmuştur (MEB, 2020a; MEB, 2020b). Ayrıca, öğrenci ve öğretmenlerin eş zamanlı olarak sanal ortamda bir araya gelmelerini sağlayan EBA Canlı Sınıf uygulaması ile uzaktan eğitime erişim daha da genişletilmiştir. Bu uygulama, öğretmenlerin ders anlatımını ve materyal paylaşımını kolaylaştırarak, eş zamanlı öğrenme deneyimlerini desteklemiştir (MEB, 2020b). Bu aşamada uzaktan eğitime geçiş hem öğrenciler için hem de öğretmenler için pek çok zorluğu beraberinde getirmiştir.

Bu araştırmanın amacı pandemi dönemindeki çevrim içi ders sürecinin öğretici (matematik öğretmeni) bakış açısıyla değerlendirilmesidir. Çalışmada matematik öğretmenlerinin görüşlerine odaklanılmıştır. Hem teknolojik açıdan hem de pedagojik açıdan uzaktan eğitime hazırlıksız yakalanan öğretmenlerin pandemi esnasındaki çevrim içi ders süreci ile ilgili değerlendirmeleri önemlidir. Bu değerlendirmeler olası başka kapanmalarda öğretmenlere ışık tutacaktır.

Literatür incelendiğinde pandemi dönemindeki uzaktan eğitimle ilgili benzer çalışmalara rastlanmaktadır (Mailizar, Almanthari, Maulina ve Bruce, 2020; Drijvers vd., 2021; Şimşek ve Yaşar, 2022; Çetin ve Göçebe Yüceer, 2023; Esendemir, 2023). Ancak bu çalışmalarda matematik öğretmenlerin görüşleri çoğunlukla online bir form aracılığı ile toplanmıştır. Çalışmalarda çok fazla katılımcının yüzeysel görüşlerine rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise daha az sayıdaki katılımcı ile daha uzun süren yüz yüze görüşmelerle araştırma verileri toplanmıştır. Dolayısıyla matematik öğretmenlerin pandemi sürecindeki çevrim içi ders süreci hakkında daha derinlemesine değerlendirmeler elde edildiği için araştırmanın literatüre katkısının daha fazla olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma, nitel araştırma desenlerinden durum çalışması deseni şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bir durum çalışması deseni, güncel bir olguyu kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde inceleyen ve soyut bir ilkenin ya da düşüncenin gerçek yaşamdaki yansımalarını ortaya koyan nitel bir araştırma desendir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007; Robson, 2002; Aktaran Sever, 2013; Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışma Grubu: Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken kolay ulaşılabılır durum örnekleme yapılmıştır. Bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durum ya da örnekleme seçmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada da araştırmacının yaşadığı ilçede görev yapan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 4 matematik öğretmeni belirlenmiştir. Öğretmenlerden lisede görev yapan kadın öğretmen KLÖ, lisede görev yapan erkek öğretmen ELÖ, ortaokulda görev yapan kadın öğretmen için KOÖ, ortaokulda görev yapan erkek öğretmen için EOÖ biçiminde kısaltma kullanılmıştır. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin cinsiyet, öğretmenlik deneyimi ve mezun oldukları bölüme ilişkin veriler Tablo 1'de paylaşılmıştır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Kadın Lise Öğretmeni (KLÖ)	Erkek Lise Öğretmeni (ELÖ)	Kadın Ortaokul Öğretmeni (KOÖ)	Erkek Ortaokul Öğretmeni (EOÖ)
<i>Lisans Mezuniyeti</i>		Matematik Bölümü	Lise Matematik Öğretmenliği	İlköğretim Matematik Öğretmenliği	İlköğretim Matematik Öğretmenliği
<i>Master</i>		Tezsiz YL	YL (halen öğrenci)	-	-
<i>Mesleki Deneyim</i>		17	16	15	16
<i>Çalıştıkları Okul Türü</i>		Anadolu Lisesi	Proje İHL	Ortaokul	Proje İHO
<i>Pandemi Sürecinde Okuttuğu Sınıflar</i>	İlk yıl	9 ile 11	11 ile 12	5, 7 ile 8	5, 6 ile 8
	İkinci yıl	10 ile 12	11 ile 12	5 ile 7	6 ile 7

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğretmenlerin 2’si kadın 2’si erkektir. Kadınlardan biri lise diğeri ortaokul öğretmenidir. Erkeklerden de biri lise diğeri ortaokul öğretmenidir. KLÖ Matematik bölümü mezunudur. ELÖ Matematik öğretmenliğinden mezundur. Ortaokul öğretmenin ikisi de İlköğretim Matematik Öğretmenliğinden mezundur. KLÖ tezsiz yüksek lisans mezunu iken ELÖ halen yüksek lisans öğrencisidir. KLÖ’nün mesleki tecrübesi 17 yıl iken ELÖ’nün 16 yıl, KOÖ 15 yıl ve EOÖ 16 yıldır. KLÖ Anadolu Lisesinde, KOÖ ortaokulda (nitelikli olmayan) çalışmaktadır. ELÖ ve EOÖ nitelikli okulda çalışmaktadır. KLÖ pandeminin ilk yılında 9 ile 11. sınıfları okutmakta iken ikinci yıl 10 ile 12. sınıfları okutmuştur. ELÖ ise pandeminin ilk yılında da ikinci yılında da 11 ile 12. sınıfları okutmuştur. KOÖ pandeminin ilk yılında 5, 7 ile 8. sınıfları, ikinci yılında 5 ile 7. sınıfları okutmuştur. EOÖ pandeminin ilk yılında 5, 6 ile 8. sınıfları, ikinci yılında 6 ile 7. sınıfları okutmuştur.

Veri Toplama Süreci: Araştırmanın verileri, görüşme sürecinden önce hazırlanmış sorular doğrultusunda gerçekleştirilen, ancak yapılandırılmış görüşmeden farklı olarak araştırmacının görüşme sürecine gerekli gördüğünde açıklamalar ya da görüşme sorularına eklemeler ve çıkarmalar yaparak etki edebildiği yarı-yapılandırılmış görüşmeler ile toplanmıştır (Fontana ve Prokos, 2007; Robson, 2002; Wengraf, 2006; Aktaran Sever vd., 2015). Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı-yapılandırılmış görüşme formuna Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Programları ve Öğretim alanında çalışan bir öğretim üyesi ile Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik Eğitimi alanında çalışan bir öğretim üyesinin görüşleri doğrultusunda son biçimi verilmiştir. Araştırma, pandeminin hafiflediği ve yüz yüze eğitime tekrar dönülen 2021-2022 eğitim öğretim yılının başında Konya iline bağlı bir ilçede görev yapan 4 gönüllü öğretmenin görüşleri ile sınırlıdır. Görüşmeler öğretmenlerin görev yaptıkları okulda müsait bir sınıfta bireysel olarak gerçekleştirilmiştir. Veriler araştırmaya katılan öğretmenlerin izniyle ses kayıt cihazı kullanılarak toplanmıştır. Görüşmelerin süreleri 20-35 dakika arasında değişmektedir. Görüşme sürecinde öğretmenlere Ek 1’deki gibi sorular yöneltilmiştir.

Verilerin Analiz Süreci: Verileri analizinde betimsel analiz yapılmıştır. Bu süreçte, öncelikle veriler araştırmacı tarafından yazıya geçirilmiş daha sonra araştırma sorularının ışığında kodlamalar yapılmıştır. Tematik kodlama sonucunda araştırmacı tarafından elde edilen ana ve alt temalar görüşme dökümleri ile birlikte nitel araştırma yöntemleri alanında bir başka uzman görüşüne sunulmuştur. Sonrasında iki araştırmacı bir araya gelerek elde ettikleri bulguları neden-sonuç ilişkisi kurarak tartışmışlardır. Analizler sonunda görüş birliği oranını hesaplamak için “Görüş Birliği/(Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)*100” formülünü kullanılmış ve %77,8 oranında görüş birliğine varılmıştır. Bu oran araştırma için güvenilir kabul edilmiştir (Miles & Huberman, 1994). Son olarak, araştırmacı verileri, yaptıkları kodlamaları görüş birliğine vardıkları temalara ve alt temalara göre düzenlemiştir.

BULGULAR

Pandemi dönemindeki çevrim içi ders sürecini deneyimleyen öğretmenler (matematik öğretmenleri) ile gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular, araştırmada yöneltilen soru sıralaması gözetilerek, ana tema ve alt temaları ile birlikte frekanslarını gösteren tablolarda karşılaştırmalı biçimde sunulmuştur.

Öğretmenlerin ilk çevrim içi ders yapacaklarını duyduklarındaki hislerine ilişkin dönütleri Tablo 2’deki gibi temalaştırılmıştır.

Tablo 2. Öğretmenlerin İlk Çevrim İçi Ders Yapacaklarını Duyduklarındaki Hisleri

Hisler	Kaygı (KLÖ, EOÖ)
	Mutluluk-Sevinç (ELÖ, EOÖ)
	Tedirginlik (KOÖ)

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin ilk çevrim içi ders yapacaklarını duyduklarındaki hisleri kaygı (KLÖ ve EOÖ olmak üzere 2 kişi), mutluluk-sevinç (ELÖ ve EOÖ olmak üzere 2 kişi) ve tedirginlik (KOÖ, 1 kişi) şeklindedir. Erkek öğretmenlerin çevrim içi ders haberini sevinçle karşıladıkları görülmektedir. Bunun nedeni olarak her iki erkek öğretmenin de sınava hazırlanan sınıf düzeyinin olduğu söylenebilir. Bu durumla ilgili EOÖ “Kendimiz ve çocuklar adına **sevindik**. 8. sınıf sınav yılındaki öğrenciler için daha çok sevindim. Mart ayında 2 hafta boşa geçmişti. Artık uzaktan bile olsa öğrencilerle görüşebilecektik.” şeklinde görüş belirtmiştir. ELÖ ise “habere hiç yoktan iyidir diye **sevindim**. Uzaktan eğitim kararı öncesi Youtube’den ders anlatım önerileri sunmuştum. O ara dönemi öğrenciler boş geçirmemişlerdi. O yüzden de en az kayıpla derslere bir türlü devam edebileceğimiz için **mutluydum**.” şeklinde görüş belirtmiştir. KLÖ ise öğrencilerinin bir kısmının köyden gelen öğrenciler olduklarından kısıtlı imkânları dolayısıyla onların uzaktan eğitime katılamayacaklarını düşündüğünü ve bu durumdan **kaygı** duyduğunu belirtmiştir. Ayrıca KLÖ ilk uzaktan eğitim tecrübesi yaşayacağı için çok zorlanacağını düşündüğünü de sözlerine eklemiştir. KOÖ ile EOÖ de ilk kez uzaktan eğitimde ders anlatacakları için tedirgin olduklarını kaygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumla ilgili KOÖ uzaktan eğitim dersleri başlamadan sosyal medyadaki paylaşımları incelediğini, uzmanların ve eğitimcilerin uzaktan eğitimle ilgili videolarını izlediğini, MEB’in hazırladığı seminerlere katıldığını belirtmiştir. KOÖ ayrıca “...Sabahlara kadar incelemelerim sonucunda DroidCam adlı bir program ile soru çözümü yapılabileceğini ya da grafik tablet kullanılabileceğini, cep telefonunun iki kamerasının birini kâğıttan soru çözümü için kullanılabileceğini vs. öğrendim. Eksiklerimi kabaca tamamladım.” şeklindeki görüşü ile teknolojik eksikliğini uzaktan eğitime başlamadan önce nasıl tamamladığını açıklamıştır. EOÖ de çeşitli araştırmaları sonucunda tablet ile uzaktan eğitimde daha rahat ders anlatabileceğine karar verip tablet satın aldığını, çevrim içi derslere daha uygun olacağını düşündüğü Z kitaplarla dersi devam ettirmeye karar verdiğini söylemiştir. Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenlerin uzaktan eğitim başlamadan teknolojik olarak kendilerini geliştirme ve uzaktan eğitimdeki dersi daha verimli işleyebilme adına arayışlara girdikleri, teknolojik olarak mevcut durumlarını iyileştirmek için tablet, grafik tablet, kamera vb. donanımlar satın aldıkları, çeşitli bilgisayar programlarını ve Z kitap uygulamalarını derslerinde kullanmak için deneyimledikleri görülmektedir.

Öğretmenlerin ilk çevrim içi ders süreci ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Öğretmenlerin İlk Çevrim İçi Ders Süreci Hakkında Değerlendirmeleri

İlk ders	Hatırlama (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Programı tanıma (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
Olumlu	Öğrencilerle yeniden görüşme (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Heyecan (ELÖ)

Olumsuz	Yok (ELÖ)
	Düşük katılım (KLÖ)
	Sürecin belirsizliği (KLÖ)
	Teknolojik aksaklıklar (KOÖ, EOÖ)
	Teknolojik donanım eksiklikleri (KOÖ, EOÖ)
	Öğrenci kaynaklı disiplin sorunları (KOÖ)

Tablo 3’de görüldüğü gibi öğretmenlerin tümü ilk çevrim içi dersi hatırlamaktadırlar. İlk dersin, uzaktan eğitim yapılan programı (EBA Zoom) tanımakla geçtiği görülmektedir. Öğretmenlerin tümü ilk derste öğrencileriyle tekrar görüştikleri için mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ELÖ’ye göre hem öğrenciler hem de kendi ilk derste çok heyecanlanmışlardır. ELÖ’ye göre ilk derste olumsuz bir durum ile karşılaşmamıştır. KLÖ katılımın düşük olduğunu, sürecin belirsizliğinin öğrencileri olumsuz etkilediğini söylemiştir. KOÖ ile EOÖ teknolojik aksaklıklar (ses ve görüntü gecikmeleri, bağlantı sorunları) ve donanım eksikliklerinden (kamera, kulaklık) bahsetmişlerdir. EOÖ’ye göre bilgisayarların eski olması EBA Zoom programında sorun yaratmıştır. KOÖ, öğretmenin teknolojik donanımı ne kadar iyi olursa çevrim içi derste sınıf hâkimiyetinin daha kolay olacağını söylemiştir. Ayrıca KOÖ ilk derste öğrencilerin ekranı karaladığını, söz isteyerek konuşmada kargaşanın olduğunu yani öğrenci kaynaklı bazı disiplin sorunlarının yaşandığını belirtmiştir. Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenlerin uzaktan eğitimdeki ilk derste öğrencileriyle tekrar görüşebildikleri için mutlu oldukları görülmektedir. İlk ders hem öğretmen hem de öğrenciler için EBA Zoom programını tanımakla geçmiştir. İlk derste teknolojik bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Öğrencilerin bir kısmının teknolojik eksiklerinin olduğu gözlemlenmiştir. Çevrim içi derste de bazı öğrenci disiplin sorunları da yaşanmıştır.

Öğretmenlerin çevrim içi derslere uyum süreci ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Çevrim İçi Derslere Uyum Süreci İle İlgili Görüşleri

Zorluklar	Teknik sorunlar (KLÖ, EOÖ)
	Öğrenciyle iletişim kuramama (KLÖ)
	Teknolojik araç arayışı (ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Teknolojiye zor adapte olma (ELÖ, KOÖ, EOÖ)
Beğenilen taraflar	Dersin video kaydının alınabilmesi (ELÖ)
	Materyal paylaşımı (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Ekranı verimli kullanma (ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Çizim yapabilme (ELÖ, KOÖ)
	Teknolojiyi derste daha çok kullanma (KOÖ)
	EBA’ dan ödev verme (EOÖ)
Konya ÖDM deneme sınavları (EOÖ)	

Tablo 4’de görüldüğü gibi öğretmenler çevrim içi derslere uyum sağlarken bazı zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin KLÖ ve EOÖ derse bağlanamama, internet bağlantı kopukluğu, sesin açılmaması gibi teknik sorunlarla karşılaşmışlardır. KLÖ öğrencileri ile iletişim kurmakta zorlandığını onlara ulaşamadığını belirtmiştir. ELÖ, KOÖ ve EOÖ çevrim içi dersleri daha etkin işleyebilmek için teknolojik araç arayışında bulduklarını belirtmişlerdir. Örneğin ilk başta sadece bilgisayar üzerinden derse başlamışlar daha sonra tablet, grafik tablet, kalem şeklindeki mouse, cep telefonu, harici kamera vb. araçlar yardımıyla çizim yapma soru

çözme yollarını denemişlerdir. Bu arayış ve teknolojiye adapte olma durumu ELÖ, KOÖ, EOÖ için oldukça zahmetli geçmiştir.

Çevrim içi derslere uyum sağlarken karşılaşılan zorlukların yanında beğenilen taraflar da olmuştur. Örneğin ELÖ'ye göre derslerin video kayıtlarının alınabilmesi öğrencilerin dersi tekrar edebilmeleri adına çok faydalı olmuştur. Tüm öğretmenlere göre çevrim içi derslerde materyal paylaşımı oldukça kolay olmaktadır. Buna rağmen materyali hazırlamak ise çok zaman almaktadır. ELÖ, KOÖ ve EOÖ'ye göre çevrim içi derslerde ekran daha verimli kullanılabilir. Bu durumla ilgili ELÖ çevrim içi derslerde ekranı daha etkili kullanabilmek için okuldaki akıllı tahtayı kullandığını, akıllı tahtanın dokunmatikinden faydalanarak daha rahat çizim yapabildiğini soru çözebildiğini söylemiştir. KOÖ ise teknolojiye uyum sağlamasıyla birlikte grafik tablet ve Fatih kalem aracı ile derste çizim yapabildiğini, paylaştığı materyal üzerinde soru çözebildiğini, önemli kısımları çizerek vurgulayabildiğini söylemiştir. Hatta KOÖ bazı özel durumlarda GeoGebra dinamik geometri programından faydalandığını söylemiştir. Bu sayede de KOÖ teknolojiyi matematik dersinde daha çok kullanabildiğini belirtmiştir. EOÖ ise EBA üzerinden öğrencilere ödevler verdiğini, ödevleri daha kolay takip ettiğini, öğrencilerin eksikliklerini ödevlere verilen cevaplar üzerinden tespit edebildiğini söylemiştir. Yine EOÖ Konya Ölçme ve Değerlendirme Merkezinin (ÖDM) yaptığı deneme sınavlarının ilk başlarda çok faydalı olduğunu sonraları ise çok sık yapıldığı için önemini yitirdiğini söylemiştir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenlerin çevrim içi derslere uyum sağlarken teknik sorunlar, öğrenci ile iletişimsizlik, teknolojik araç arayışı, teknolojiye uyum sağlama gibi zorluklar yaşadıkları görülmektedir. Ama buna rağmen öğretmenlerin bu zorlukları büyük oranda aştıkları söylenebilir. Öğretmenlerin çevrim içi derslerini akıllı tahtadan, tableten, grafik tableten, harici kameradan faydalanarak anlatmaya çalıştıkları, çizim yapabildikleri, çeşitli programlar kullanarak dersi görsel anlamda zenginleştirebildikleri, teknolojik anlamda daha zengin bir ders süreci tasarladıkları görülmektedir.

Öğrencilerin çevrim içi derslere uyum süreci ile ilgili öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Çevrim İçi Derslere Uyum Süreci İle İlgili Öğretmen Görüşleri

Zorluklar	Maddi imkansızlıklar (KLÖ, ELÖ, EOÖ)
	Teknolojik eksiklikler (ELÖ, EOÖ)
	Teknik sorunlar (ELÖ, EOÖ)
	Motivasyon eksikliği (KLÖ, KOÖ)
Beğenilen taraflar	Teknolojiye hızlı uyum sağlama (KLÖ)
	Ev konforunda ders işleme (ELÖ)
	İlk cevap vermeye çalışmak (KOÖ)
	Faaliyet planlama (KOÖ)
	Bilinçli öğrencinin konularda hızlı ilerlemesi (ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Derse daha çok bireysel katılım sağlama (KOÖ, EOÖ)
Bilgisayarın oyun dışında eğitim için kullanılması (EOÖ)	

Tablo 5'de görüldüğü gibi öğrencilerin çevrim içi derslere uyum süreci ile ilgili öğretmen görüşleri zorluklar ve beğenilen taraflar şeklinde iki başlıkta ele alınmaktadır. KLÖ, ELÖ ve EOÖ'ye göre uzaktan eğitimde en başta öğrencileri maddi imkansızlıklar zorlamıştır. KLÖ öğrencilerinin çoğunluğunun köyden geldiğini ve maddi durumlarının iyi olmadığını, o yüzden ilk başlarda derslere katılamadıklarını söylemektedir. EOÖ'ye göre ilk başlardaki bu sorun daha sonra devletin tablet dağıtmasıyla, ücretsiz internet paketi tanımlamasıyla, EBA destek noktalarındaki bilgisayarların kullanılmasıyla büyük ölçüde çözülmüştür. ELÖ'ye göre kırsaldaki öğrenciler için tanımlanan ücretsiz internet paketi yetersiz kalmıştır çünkü bir ders 400 megabayt civarında internet harcamıştır. Öğrencileri zorlayan diğer bir husus ise teknolojik eksikliklerdir. Bu hususta ELÖ kırsaldaki internet alt yapısındaki eksiklikler öğrencinin sağlıklı bir şekilde çevrim içi derslere bağlanmasına

engel olduğunu söylemektedir. EOÖ'ye göre öğrencilerin bazılarının eski bilgisayarlardan bağlanıyor olması dolayısıyla bu öğrenciler EBA zoom programına sağlıklı giriş yapamamışlar kopmalar yaşamışlardır. Yine EOÖ'ye göre öğrencilerin bazılarının mikrofon ve kamera eksikliğinin olması ilgili öğrencilerin derse katılımını engellemiştir. KLÖ'ye göre ilk kapanmadaki sürecin belirsizliğinden dolayı öğrenciler çevrim içi derslerde motivasyon eksikliği yaşadılar. Ancak Eylül ayı itibari ile uzaktan eğitimin zorunlu olacağı haberinden sonra öğrencilerin motivasyonları artmıştır. EOÖ 8.sınıf öğrencilerinin de daha motive derse katıldığını belirtmektedir. Bunların tam aksine, KOÖ ise küçük yaş grubu öğrencilerinin motivasyon eksikli yaşadıklarını, özellikle 5.sınıf öğrencilerinin çevrim içi derste olmalarına rağmen ruhen derste olmadıklarını sadece bilgisayar karşısında beklediklerini söylemektedir.

KLÖ'ye göre öğrenciler teknolojiye daha yatkın olduklarından çevrim içi derslere daha kolay uyum sağlamışlardır. ELÖ'ye göre öğrenci evinden dersine bağlanmış yani ev konforunda dersine girebilmiştir. KOÖ'ye göre çevrim içi derslerin ilk zamanlarında öğrenciler derste söz almaya çalışmışlar, bundan mutlu olmuşlar, sorulara ilk cevap vererek derste konuşmaları onları çok motive etmiştir. Yine KOÖ'ye göre öğrenciler çevrim içi derslerin aralarında organize olup online oyun, ödev yapma, kitap okuma, çeşitli konularda konuşma vb. faaliyetler planlamışlardır. ELÖ, KOÖ ve EOÖ'ye göre çevrim içi dersler bilinçli öğrencinin konularda hızlı ilerlemesini sağlamaktadır. ELÖ'ye göre imkânı yerinde ve bilinçli öğrenci ders için paylaştığı çalışma yapraklarının çıktısını alıp hızlıca çözmüş ve bireysel olarak ilerlemiştir. KOÖ'ne göre öğrenmenin idrakindeki öğrenci uzaktan eğitimde daha hızlı ilerlemiştir. EOÖ'ne göre de bireysel çalışabilen öğrenci uzaktan eğitimde zaman kaybetmeksizin daha hızlı konularda ilerlemiştir. KOÖ ve EOÖ'ye göre uzaktan eğitimde öğrenciler daha çok bireysel katılım sağlamışlardır. KOÖ bu hususu öğrencilerin sık sık söz almaya çalışmasıyla açıklamaktadır. EOÖ ise derste etkinliğe bireysel katılımın çevrim içi derslerde daha çok olduğunu "sınıfta tek tek yaptırdığımız hatta çok zamanımızı alan etkinlikleri, oyunları, soru çözümlerini her öğrenci kendi bilgisayarında deneyerek daha kısa sürede gerçekleştirebilmektedir" şeklindeki sözleri ile ifade etmiştir. Ayrıca EOÖ'ye göre öğrenci bilgisayarın sadece oyun için değil aynı zamanda dersler içinde işe yaradığını çevrim içi derslerle anlamıştır.

Öğrencilerin çevrim içi derslere katılım durumu ile ilgili öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 6'de verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Çevrim İçi Derslere Katılım Durumu İle İlgili Öğretmen Görüşleri

Katılım durumu	Katılım %50'in altında (KLÖ, EOÖ, ELÖ) Katılım %50 civarında (KOÖ) Katılım %50'nin üstünde (ELÖ, EOÖ)
Teknolojik imkânlar	Çoğunlukta yok (KLÖ) Zayıf (ELÖ, KOÖ, EOÖ)

Tablo 6'te görüldüğü gibi öğrencilerin çevrim içi derslere katılım durumu ile ilgili öğretmenler farklı görüşler bildirmiştir. Katılım sınıf düzeylerine göre ve sınav gruplarına göre farklılaşmaktadır. KLÖ pandeminin başında öğrencilerin ders katılımının az olduğunu, Eylül ayından itibaren 9.sınıflarda katılımın iyi olduğunu, yazılı sınavların yapılmayacağı haberinden sonra ise katılımın %50'nin çok altına indiğini belirtmiştir. ELÖ'ye göre ise 11.sınıfların katılım düzeyi %100'e yakın olmasına rağmen 12.sınıf öğrenciler derse çok az katılım sağlamışlardır. 12.sınıflar çevrim içi ders saatinde yani gündüz ya dersaneye ya da özel derse gitmişlerdir. Sınava hazırlanan bir diğer seviye grubu olan 8.sınıflar ise EOÖ'ye göre daima derslere yüksek katılım sağlamışlardır. KOÖ'ye göre ise katılım %50 civarındadır. Çevrim içi derslere katılımın azlığı öğrencilerin teknolojik imkanlarının olmamasına (KLÖ) ya da teknolojik imkanlarının zayıflığına (ELÖ, KOÖ, EOÖ) da bağlıdır.

KLÖ, ELÖ ve EOÖ'ye göre yazılıların yüz yüze yapılmayacağı haberinden sonra derslere öğrenci katılımı oldukça düşmüştür.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğrencilerin çevrim içi derslere katılım düzeyleri sınıf düzeylerine, sınava hazırlanan grup olmasına ve teknolojik imkânlar göre farklılık göstermektedir. Ayrıca yüz yüze sınavların yapılmayacağı haberinden sonra sınıflarda öğrenci katılımının düştüğü belirtilmiştir.

Öğretmenlerin çevrim içi derslerde karşılaştıkları disiplin sorunları ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgulara göre 3 öğretmen (KLÖ, ELÖ ve KOÖ) herhangi bir disiplin sorunu yaşamamıştır. 1 öğretmen (EOÖ) ise “disiplin sorunu var mı yok mu belli değildi” şeklinde cevap vermiştir. Disiplin konusu ile KLÖ “Öğrenci derse girerken bir an kamerası açıldı. Çocuk yatağından derse giriyordu. Farketti hemen kapattı.” şeklinde bir anısını paylaşmıştır. KOÖ de öğrencilerin çevrim içi ders esnasında tahtayı karaladıklarını, EOÖ ise bir öğrencinin derse “Ziya SELÇUK” adı ile girdiği anısını aktarmıştır. Öğretmenlerden KLÖ, KOÖ ve EOÖ disiplin sorunlarının önüne geçmek için çeşitli sınıf kuralları belirlediklerini söylemişlerdir. Örneğin EOÖ öğrencilerin derse girerken “sınıf_numara_isim_soyisim” şeklindeki isimle derse katılabildiklerini belirtmiştir. KOÖ ise kurallara uymayanları bekleme odasına atarak cezalandırdığını söylemiştir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenler çevrim içi derslerde çoğunlukla disiplin sorunu yaşamamışlardır. Disiplin sorunlarının önüne geçmek için sınıf kuralları belirlemişlerdir. Kurallara uymayan öğrenci ise cezalandırılabilir. Kurallara uymayan öğrenci ise cezalandırılabilir.

Öğretmenlerin çevrim içi derslerin sınıf mahremiyeti boyutu ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Çevrim İçi Derslerin Sınıf Mahremiyeti Boyutu İle İlgili Görüşleri

Sınıf mahremiyeti	Özen gösterilmeli (KLÖ) Dikkat edilen bir şey değil (KOÖ, EOÖ) Yabancılar girmesin gerisi önemli değil (ELÖ)
Başkasının takibi	Rahatsız eder (KLÖ, EOÖ) Rahatsız etmez (ELÖ) İzleyebilir ama karışmamalı (KOÖ)
Dersten (ses, video fotoğraf) paylaşım	Rahatsız eder (KLÖ, EOÖ) Rahatsız etmez (ELÖ, KOÖ)

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğretmenlerin çoğunluğu çevrim içi derslerin sınıf mahremiyetine özen gösterilmediğinden (KLÖ) ve dikkat edilmediğinden (KOÖ ve EOÖ) şikâyet etmişlerdir. Bu durumla ilgili ELÖ pandeminin ilk zamanlarında Eskişehir’de sınıf zoom linkinin yabancıların eline geçmesi sonucu çevrim içi derste yaşanan tatsız olayı hatırlatmıştır. Bu şekilde bir durumla karşılaşmayı asla istemeyen ELÖ diğer durumlardan örneğin velinin çevrim içi dersi izlemesinden rahatsızlık duymayacağını belirtmiştir. KOÖ ise başkasının çevrim içi dersini izleyebileceğini ancak ders sürecine karışmaması gerektiğini söylemiştir. KLÖ ve EOÖ ise anne babaların çevrim içi dersleri takip etmesinden rahatsız olmaktadır. KLÖ ve EOÖ ayrıca çevrim içi dersten yapılan bir paylaşımından rahatsız olmaktadır. ELÖ ise çevrim içi dersten paylaşım yapılabileceğini başkalarının da faydalanmasında bir sorun olmadığını söylemiştir. KOÖ ise iyi niyetli paylaşımlara karşı olmadığını ama öğretmenin kamerası açık iken öğrencinin kamerasının kapalı olmasını doğru bulmadığını sözlerine eklemiştir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenlerin çoğunluğu çevrim içi derslerin sınıf mahremiyetine özen gösterilmediğinden şikâyetçidirler. Çevrim içi dersleri başkasının takibinden ve çevrim içi ders paylaşımlarından öğretmenlerin yarısı rahatsızlık duyarken, bir kısmı ise iyi niyetli takip ve paylaşımlardan rahatsızlık duymamaktadır.

Öğretmenlerin çevrim içi derslerinde genel olarak başarılı bir öğretim süreci gerçekleştirip gerçekleştirmediği ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Çevrim İçi Derslerdeki Genel Durum İle İlgili Görüşleri

Başarı durumu	Yüz yüze göre başarısız (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Pandemi koşullarına göre başarılı (KLÖ, ELÖ, EOÖ)
Nedeni	Uzun süre ekrana bakmanın zararları (KLÖ)
	Etkili bir öğretim süreci (ELÖ)
	Öğrenci motivasyon düşüklüğü (KOÖ)
	Öğrenci katılımının azlığı (KOÖ)
	Ölçme değerlendirme boyutundaki eksiklikler (KOÖ)
	Devam-Devamsızlığın alınmaması (KOÖ)
	Öğrenci ve velilerden olumlu dönütler (EOÖ)

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenler çevrim içi derslerdeki genel durumu yüz yüze eğitimle karşılaştırıldığında başarısız bulmaktadırlar. Başarısızlığın nedenleri olarak KLÖ çok uzun süre ekrana bakmanın zararlarına bağlarken; KOÖ öğrencilerdeki motivasyon düşüklüğüne, çevrim içi derslere katılımındaki azlığa, ölçme değerlendirme boyutundaki eksikliklere, devam-devamsızlığın alınmamasından kaynaklandığını söylemiştir. Bu olumsuzluklara rağmen tüm öğretmenler pandemi koşulları dikkate alındığında ellerinden gelenin en iyisini yaptıklarını yani başarılı bir süreç geçirdiklerini de belirtmişlerdir. Bu durumu ELÖ “EBA Zoom uygulamasından, EBA dışı zoom uygulamasından dersler yaptık. WhatsApp’tan görüntülü soru çözümlerimiz oldu. İlk başlarda 1-2 kişi ile sonra program güncellemeleriyle 8 kişi görüntülü soru çözdük. EBA zoom uygulamasından ders tanımlamalarında sıkıntılar oldu. Önceleri idareciler tanımlıyordu. Sonra bu görevi öğretmenlere devrettiler. Biz bir müddet sonra kendimiz zoom’dan dersler tanımladık ve işledik. Linkleri sınıf WhatsApp gruplarında paylaşıldı. Genel olarak pandemide başarılı bir öğretim süreci geçirdik.” şeklinde görüşü ile pandemi koşullarında dolu dolu bir öğretim süreci geçirdiğini söylemiştir. EOÖ ise pandemi sürecindeki çabalarının hem öğrenciler hem de veliler tarafından takdir edildiğini dolayısıyla çevrim içi ders sürecinin pandemi koşullarında oldukça başarılı geçtiğini belirtmiştir.

Öğrencilerin çevrim içi derslerdeki motivasyonları hakkındaki öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

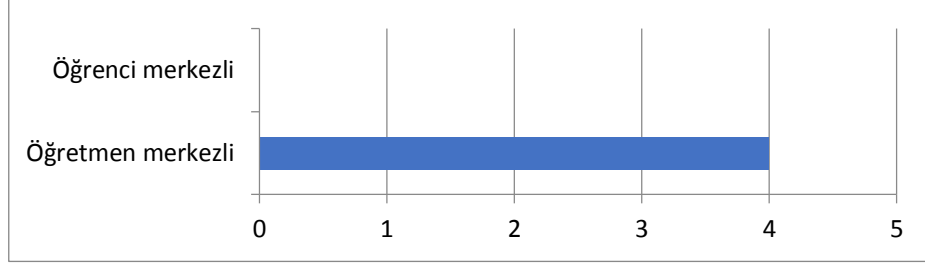
Tablo 9. Öğrencilerin Çevrim İçi Derslerdeki Motivasyonları Hakkında Öğretmen Görüşleri

Motivasyon durumları	Yüz yüze eğitimdeki ile benzer (KLÖ)
	Önceleri iyiydi sonra düştü (KOÖ)
	Düşük (ELÖ, EOÖ)
Nedeni	Öğrenmeye istekli olma (KLÖ)
	Zorunluluğun olmaması (KOÖ)
	Yaptırımın olmaması (ELÖ, KOÖ)
	Ev ortamında ders işleniyor olması (EOÖ)

Tablo 9’de görüldüğü gibi öğretmenlere göre öğrencilerin çevrim içi derslerdeki motivasyonları yüz yüze eğitimdekine benzer (KLÖ) ya da düşüktür (KOÖ, ELÖ ve EOÖ). KLÖ’ye göre yüz yüze eğitimde öğrenmeye istekli olan öğrencinin çevrim içi derste de motivasyonu yüksek olmaktadır. ELÖ’ye göre öğrenciler derse katılıyorlar ancak eve kapanmanın verdiği psikolojik sıkıntı ile öğrencilerin motivasyonları düşük kalmaktadır. KOÖ’ye göre ise öğrencilerin başlangıçta motivasyonları iyiyken daha sonra motivasyonları düşmüştür. Bunun nedeni olarak MEB’in kararı sonrası devamsızlık gibi zorunlulukların olmaması, sınav gibi bir yaptırımın olmaması gösterilmektedir. EOÖ’ye göre ise öğrencinin ev ortamından derse giriyor olması öğrencilerin ciddiyyetten uzaklaşmasına ve motivasyonlarının düşmesine neden olmuştur.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğrencilerin çevrim içi derslerde çoğunlukla motivasyonlarının düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak pandemide eve kapanma, yoklamaların alınmaması, sınavların çevrim içi yapılması gösterilmektedir.

Çevrim içi derslerin öğretmen merkezli mi yoksa öğrenci merkezli mi gerçekleştirildiği ile ilgili öğretmen görüşlerinden elde edilen bulgular Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1. Çevrim İçi Derslerin İşleniş Biçimleri Hakkında Öğretmen Görüşleri

Grafik 1’de görüldüğü gibi tüm öğretmenlere göre çevrim içi dersler öğretmen merkezli gerçekleşmiştir. EOÖ’ye göre öğrenci TV izler gibi çevrim içi derse katılmıştır. KOÖ’ye göre ise öğrenciler derse az katılmışlardır ya da katılmak istememişleridir. ELÖ’ye göre ise öğrencide mikrofonun olmamasından ya da öğrencinin sesli katılım sağlayacağı ortamının olmamasından dolayı çevrim içi derslere katılım az olmuştur. KLÖ’ye göre ise uzaktan eğitimde sözel bir ders gibi anlatımın olmadığı matematik dersinde öğrenciyi merkeze olmak çok zor olduğundan daha çok öğretmen merkezli bir ders süreci gerçekleşmiştir.

Sayısal bir ders olan matematik dersini uzaktan eğitim sürecinde işlerken öğretmenlerin karşılaştığı zorluklarla ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Çevrim İçi Matematik Dersinin Zorlukları İle İlgili Öğretmen Görüşleri

Zorluklar	Teknolojik sorunlar (KLÖ, ELÖ, KOÖ, EOÖ)
	Ders materyali hazırlama (KLÖ, KOÖ)
	Ekran kullanımındaki zorluklar
	Soru çözümünde (ELÖ, KOÖ) Çizimde (EOÖ)
	Öğrenciden geri dönüt alamama (KLÖ, KOÖ, EOÖ)

Tablo 10’da görüldüğü gibi öğretmenler çevrim içi matematik dersini işlerken en başta teknolojik sorunlarla karşılaşmışlardır. Sözel bir ders gibi anlatılamayan matematik dersinde KLÖ DroidCam adlı programı kullanarak A4 kâğıtlara yazarak dersi anlatmış ve ilgili program aracılığı ile ekrana yansıtmıştır. ELÖ ise tablet, cep telefonu, akıllı tahta gibi çeşitli teknolojik aletler aracılığı ile matematik dersini anlatmaya çalıştığını sonrasında okuldaki bir akıllı tahta ile çevrim içi dersteki ekranı etkili bir şekilde kullanabildiğini söylemiştir. KLÖ ve KOÖ ise ders materyali hazırlanın çok zahmetli ve vakit alıcı olduğunu söylemişlerdir. KOÖ pandeminin ilerleyen sürecinde internet ortamında paylaşılan ders materyallerini araştırıp derste kullanarak bu sorunu ortadan kaldırdığını belirtmiştir. EOÖ ise materyal hazırlamak yerine Z kitap kullanarak derslerini işlediğini söylemiştir. Çevrim içi derslerde ekranda soru çözme zorluğunu ELÖ akıllı tahtanın dokunmatikliğini kullanarak aşmıştır, KOÖ ise grafik tablet ve Fatih kalem araçları ile daha kolay soru çözebilmiştir. EOÖ ise ekranda çizim yapmanın zorluğunu tabletin dokunmatikliğini kullanarak aşmıştır. Çevrim içi matematik dersinde KLÖ, KOÖ ve EOÖ’göre öğrencilerden geri dönüt alınamamıştır. Örneğin EOÖ öğrencilerinin anlayıp anlamadıklarını kestiremediğini söylemiştir. KOÖ ise öğrenci kameralarının çoğunlukla kapalı olduğundan öğrenci ile konu bitimlerinde soru çözümlerinin sonlarında iletişim kuramadığını belirtmiştir. KLÖ’ye göre yüzlerini göremediği öğrenciler de bu süreçte rahatça soru sormamıştır. EOÖ’ye göre çekinmeden soru soran öğrenci eksikliğini kapatmaya çalıştı ama sessiz kalan öğrenci anladı mı anlamadı mı bilinmemektedir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenler çevrim içi matematik dersini işlerken ekranı verimli kullanmakta zorlanmışlardır. Bu sorunu tablet, grafik tablet, akıllı tahta kullanarak ya da kâğıtlara

yazarak ve yazdıklarını program aracılığı ile ekrana yansıtarak aşmışlardır. Bu sayede daha rahat soru çözebilmiş, çizim yapabilmış ve ders anlatabilmişlerdir. Ancak öğretmenler çevrim içi derslerde öğrenci ile birebir iletişim kuramadıkları için öğrenciden dönüt almakta sorun yaşamışlardır.

Sayısal bir ders olan matematik dersini uzaktan eğitim sürecinde işlerken öğretmenlerin karşılaştığı hoşlanılan durumlarla ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Çevrim İçi Matematik Dersinin Hoşlanılan Boyutları İle İlgili Öğretmen Görüşleri

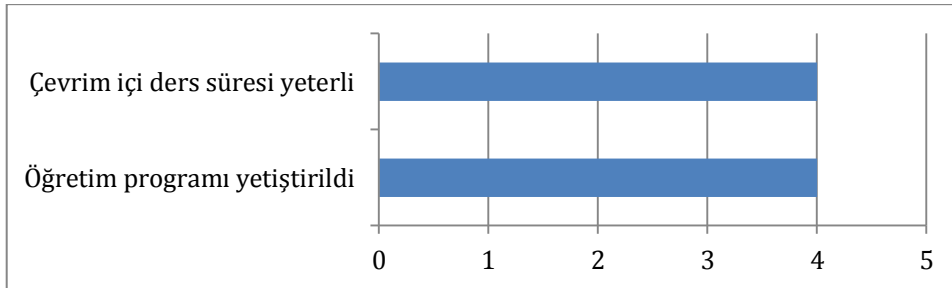
Hoşlanılan boyutlar	Yok (KLÖ)
	Yeterli süre (ELÖ, KOÖ)
	Ders video kaydı (ELÖ)
	Kolay doküman paylaşabilme (KOÖ, EOÖ)
	Büyük yaş grupları ile daha etkili iletişim kurabilme (KOÖ, EOÖ)

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğretmenlerin çevrim içi matematik dersini işlerken süre sıkıntısı yaşamadıkları görülmektedir. Örneğin ELÖ çevrim içi derslerde çok soru çözebildiğini hatta 30 dk.’lık derste 20 soru çözebildiğini söylemiştir. Ayrıca ELÖ, öğrenci izni ile video kaydı aldığını ve kayıtların öğrenciler için çok faydalı olduğunu belirtmiştir. KOÖ ve EOÖ’ye göre çevrim içi matematik dersinde kolaylıkla doküman paylaşılabilir. Ayrıca KOÖ öğrencilere şu sayfayı açın demediğini zaten ilgili sayfanın ekranda açık olduğunu sözlerine eklemiştir. KOÖ ve EOÖ’ye göre çevrim içi matematik dersinde büyük yaş grubu ile daha etkili ders işlenebilmektedir. KOÖ’ye göre lise ve üniversite uzaktan eğitim için daha elverişlidir. Çevrim içi matematik dersinde ELÖ, KOÖ ve EOÖ’nün hoşlandıkları boyutlar var iken KLÖ’nün çevrim içi matematik dersinde hoşlandığı bir boyut yoktur.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında çevrim içi matematik derslerinde öğretmenlerin çoğunluğu yeterli zamandan, derslerin video kaydının alınabilmesinden, kolay doküman paylaşılabilmesinden, büyük yaş grubu ile etkili iletişim kurulabilmesinden memnundurlar.

Öğretmenlerin pandemi dönemindeki çevrim içi eğitimin “ölçme ve değerlendirme” boyutu hakkındaki görüşlerinden elde edilen bulgulara göre öğretmenlere göre ölçme değerlendirme boyutu eksik kalmıştır. ELÖ’ye göre pandeminin başlarında sınavların yüz yüze okullarda yapılacağı belirtilmişti ancak MEB’in sınavların yapılmayacağı kararı sonrasında öğrencilerin motivasyonu bozulmuş ve ders katılımları düşmüştür. KLÖ’ye göre de bu haber sonrası derslere katılım 1/3’e düşmüştür. EOÖ’ye göre sınava hazırlanan 8.sınıflar dışında katılım çok düşmüştür. KOÖ’ye göre uzaktan eğitimin ölçme değerlendirme boyutunun eksik kalması öğrencilerin motivasyonlarını bitirmiştir. ELÖ ise çözüm olarak öğrencilere bağlayıcı bir yaptırımın yapılması gerektiğini örneğin derse katılıma göre performans notu verilebileceğini söylemektedir. BOÖ’ye göre derse girdiğinde bir şey kazanamayacağını düşünen öğrenci süreçten zihnen kopmuştur. Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında pandemi dönemindeki çevrim içi eğitimin ölçme değerlendirme boyutu MEB’in yazılılar yapılmayacak kararı sonrasında ortadan kalkmıştır. İlgili süreçte tüm öğrencilere tüm derslerden 100 verilmiştir.

Çevrim içi derslerin süresi ve öğretim programının yetiştirilebilirliği hususunda öğretmenlerden elde edilen bulgular Grafik 2’de sunulmuştur.

Grafik 2. Çevrim İçi Derslerin Süresi ve Öğretim Programının Yetiştirilebilirliği Hakkında Öğretmen Görüşleri

Grafik 2'ye göre öğretmenlerin görüşlerinden pandemi sürecinde uzaktan eğitimde matematik öğretim programının tümü yetiştirebilmiştir. Bu durumla ilgili KLÖ öğrenci merkezli bir ders süreci takip edemediği için müfredatı yetiştirebildiğini söylemiştir. KOÖ ise ilk başlarda 40 dk. olan dersler daha sonra 30 dk.'ya indirilmesine rağmen müfredatın yetiştirdiğini belirtmiştir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında çevrim içi derslerin süresinin yeterli olduğu ve öğretim programının ise yetiştirilebildiği görülmektedir.

Pandemi dönemindeki çevrim içi eğitimin öğretmenlere pedagojik olarak katısı ile ilgili öğretmen görüşleri incelendiğinde bu süreçte öğretmenlerin teknoloji ile daha iç içe oldukları görülmektedir. İlk kez uzaktan eğitimde ders verdiğini söyleyen çalışma grubundaki öğretmenler çevrim içi derslerinde DroidCam, Fatih kalem, Web2 araçları, Starboard, GeoGebra vb. programlarla derslerini teknolojik anlamda zenginleştirmişlerdir. Öğretmenler ayrıca çevrim içi derste ekranı daha etkin kullanmak için tablet, grafik tablet, akıllı tahta vb. teknolojik araçları da kullanmışlardır. Süreç sonunda öğretmenlerin teknolojik pedagojik alan bilgileri gelişmiştir. Örneğin yüz yüze eğitim esnasında teknolojiyi derste pek kullanmadığını söyleyen KOÖ “Web2 araçları, GeoGebra, Konya ÖDM, materyaller vb. olduğunu ben bu süreçte fark ettim. Deneyimledim. Öğrendim. Kullandım. Daha önce çok ihtiyaç mı duymuyordum bilemiyorum. Uzaktan eğitimde zaruret olunca öğrendim. Ama bu materyalleri derste kullanmak kolaymış.” şeklinde görüş bildirmiştir. Yine EOÖ “Teknolojinin benim için vazgeçilmez bir şey olduğunu anladım. Anlatım yöntemim yeterli değil farklı metotlar kullanmalıyım. Bundan sonra sınıftaki akıllı tahtayı daha aktif kullanmalıyım” şeklinde görüş bildirmiştir. KLÖ ise pandemi sürecinde teknolojik uygulamalar hakkında bilgisinin arttığını ve bundan sonra teknolojiyi takip etmenin bir zorunluluk haline geldiğini söylemiştir. ELÖ ise pandemi öncesinde olduğu gibi her dersini bir “standup” gösterisi gibi düşünüp ders senaryoları hazırladığını ve uyguladığını söylemiştir. Hatta bu süreçte oldukça doküman geliştirdiğini sözlerine eklemiştir.

Tüm öğretmenlerin dönütleri göz önüne alındığında öğretmenlerin pandemi sürecinde teknolojik olarak kendilerini geliştirdiklerini yani öğretmenlerin pandemi sürecinde teknolojik pedagojik alan bilgilerinin geliştiği söylenebilir.

Pandemi dönemindeki çevrim içi ders süreci ile ilgili öğretmenlerin eklemek istedikleri görüşlerinden elde edilen bulgulardan ilki uzaktan eğitimin, örgün eğitimin yerini asla alamayacağıdır (KLÖ ve KOÖ). KOÖ'ye göre ülkemizde yaşanabilecek salgın, deprem, yangın, sel, kar tatili gibi durumlarda örgün eğitimin aksamaması için alternatif bir eğitimin (uzaktan eğitim) olduğu deneyimlenmiştir. Ancak KLÖ ve EOÖ'ye göre matematik dersi uzaktan eğitimle değil de yüz yüze eğitimle verilmelidir. Sayısal bir ders olan matematik dersi kimyası gereği uzaktan eğitimle verilmeye müsait bir ders değildir. ELÖ'ye göre ise sınavlar her ne olursa olsun yüz yüze olmalıdır. Alternatif ölçme değerlendirme yolu arayan ELÖ çevrim içi sınav hazırlamıştır. PowerPoint'te geri dönmeye izin verilmeden, 3 dk kalıp geçen slaytlardaki soruları ilgili sürede öğrenciler çözmüştür. Bu şekilde gerçekleştirdiği ölçümlerin yüz yüze eğitimde karşılaştırmasını yapan ELÖ ölçümlerin hatalı olduğunu görmüştür. Her ne şekilde olursa olsun çevrim içi yapılan sınavların öğrenciyi objektif ölçemediğini sınavların yüz yüze olması gerektiğini söylemiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada pandemi döneminin en başında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin uzaktan eğitim konusundan tedirgin oldukları görülmektedir. Teknolojik olarak uzaktan eğitime alışkın olmayan hatta ilk kez kullanan öğretmenlerin uzaktan eğitimi kullanma ile ilgili arayışa girdiklerini görmekteyiz. Bu süreçte çeşitli sosyal medya kanallarında eğitimler düzenlenmiş, MEB'in de çevrim içi eğitimleri olmuş ve öğretmenlerin bir kısmı bu eğitimlerden faydalanmışlardır. Çetin ve Göçebe Yüceer (2023)'in uzaktan eğitim pedagojisini öğrenme olarak ifade ettiği bu çabalar sonucunda öğretmenlerin çevrim içi derslere daha hazır hale geldikleri söylenebilir. Bu konudaki yetersizliklerinin farkında olan öğretmenlerin bu şekilde kendilerini hazır hale getirme çabaları çevrim içi derslerdeki motivasyonlarını da yükseltmiştir. Bu durum aynı zamanda çevrim içi derslerde öğrencilere de yansımıştır ve öğrenci katılımını olumlu anlamda etkilemiştir. Araştırma kapsamında görüşülen 4 öğretmenden 3'ünün bu şekilde teknolojiye hızlıca uyum sağladıklarını ve bu öğretmenlerin çevrim içi derslerinde öğrencilerin daha fazla katılım sağladığını ve öğrencilerin motivasyonlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun aksine teknolojiye uyum sağlamada yetersiz kalan 1 öğretmenin ise uzaktan eğitim sürecinde kaygılar yaşadığı ve olumsuz görüşler bildirdiği görülmektedir. Çetin ve Göçebe Yüceer (2023)'e göre

bu kaygı mesleki yetersizlikten kaynaklanmaktadır. Bu durumdaki öğretmen Ünal ve Bulunuz (2022)'a göre öğrencilerin motivasyonunu sağlamada kendini yetersiz hissetmektedir. Bu öğretmenin çevrim içi derslerde motivasyonun düşük olduğunu ve öğrencilerinin de çevrim içi derslere katılım noktasında eksiklerinin olduğu araştırmadaki bulgulardan görülmektedir. Bu sürecin pedagojisini öğrenen öğretmenlerin yüz yüze eğitimde de teknolojik olarak kendini geliştirmiş, teknolojik araçların kullanımına hâkim ve kendilerini daha donanımlı hissettikleri söylenebilir. Bu araştırma sonucu Çetin ve Göçebe Yüceer (2023) ve Bakioğlu ve Çevik (2020)'in çalışmaları ile de örtüşmektedir. Uzaktan eğitim öncesi teknolojiyi derslerinde kullanmayan KOÖ'nin bu süreç sonunda teknolojinin ders anlatımını kolaylaştırdığını ve pandemi sonrasında da teknolojiden vazgeçmeyeceğini söylemesi, Satan ve Yıldız (2021)'in öğretmenlerin kolay ve yararlı bulduğu teknolojiyi daha çok kullanma eğiliminde olduğu sonucunu desteklemektedir.

Çevrim içi derslere uyum sürecinde teknolojik araç arayışına giren öğretmenlerin tablet, grafik tablet, akıllı tahta, fatih kalem, ekran yansıtma programlarını kullandıklarını gözlemlemektediriz. Satan ve Yıldız (2021) da uzaktan eğitimde öğretmenlerin benzer araçlar kullandıklarını söylemiştir. Bu araçları öğretmenlerin kullanmasının esas nedeni ekranda rahat çizim yapabilmek, soru çözebilmek ve ekranı daha etkin kullanabilmektir. Uzaktan eğitimde öğretmenler teknolojik araçları kullanmanın yanında GeoGebra dinamik geometri programı kullanımı, WhatsApp'tan görüntülü soru çözümü, Z kitap kullanımı, doküman paylaşımı, dersin video kaydının alınması, EBA'dan ödev verme ödev takibi yapma, Konya ÖDM deneme sınavları gibi pek çok çevrim içi faaliyeti derslerinde kullanmışlardır. Bu faaliyetler hem öğretmenlerin işini kolaylaştırmış hem de ders sürecine zenginlik katmıştır. Uysal (2023)'e göre de Z kitaplar zengin içerikleri ile öğretmenlere uzaktan eğitimde fayda sağlamıştır.

Öğrenciler çevrim içi derslere uyum sürecinde maddi imkansızlıklar, teknolojik eksiklikler ve teknik sorunlar yaşamışlardır. Bu zorluklar öğrencilerin motivasyonlarını düşürmüştür. Ancak devletin ve çeşitli kurumların destekleri ile bu zorluklar büyük oranda aşılmıştır. Öğrenciler öğretmenlerden daha hızlı teknolojiye uyum sağlayabilmiştir. Evlerinden derslerine girebilmiş, bireysel olarak derse katılmış, çevrim içi ders aralarında çeşitli faaliyetler planlamışlardır. Öğrencilerin derse katılım durumları ise sınıf düzeylerine ve okul türlerine göre farklılaşmaktadır. Nitelikli okulda öğrenciler daha çok derse katılmaktadırlar. Sınıf düzeyi yüksek olan öğrencilerin derse katılımı ve dersten faydalanma düzeyi daha fazladır. Bireysel çalışmaya daha yatkın bilinçli öğrencilerin öğretim faaliyetlerinden daha çok yararlanabildiği söylenebilir.

Çevrim içi derslere ilk başlanıldığında yaşanan disiplin sorunları ilerleyen süreçte azalmıştır. Öğretmenlerin süreç içerisinde sınıf kuralları koyarak sorunları azalttığı görülmektedir.

Öğretmenler çevrim içi derslerdeki sınıf mahremiyetine özen gösterilmediğini hatta hiç dikkat edilmediğini düşünmektedirler. Velilerin çevrim içi dersleri izlediklerini hatta derse karıştıklarını söylemektedirler. Velilerin ders sürecindeki atmosferi anlamadan derse karışmasının doğru olmadığı düşünülmektedir. Öğretmenlere göre veliler derse izlese takip etse bile müdahale etmemeli öğretmenin otoritesini asla sarsmamalıdır. Bunun dışında çevrim içi dersten yapılan paylaşımları bir kısım öğretmenler onaylarken diğer kısım öğretmenler ise onaylamamaktadırlar.

Öğretmenlerin pandemi sürecinde elindeki imkânların en iyisini yaparak başarılı bir süreç geçirdikleri görülmektedir. Bu süreçte yüz yüze öğretimdeki kadar etkili olmasa da eldeki imkânların en iyisi yapılmaya çalışılmıştır. Süreçte öğrenciyle ilişkili bazı olumsuzlukların yanında MEB'in aldığı yazılıların yüz yüze yapılmayacağı kararı çevrim içi derslerden alınan faydayı aşağıya doğru çekse de bu süreçten maksimum fayda sağlayan öğrenciler de olmuştur. Bu durum öğrenci, veli ve öğretmen saçı ayağında gerçekleşmiştir. Aydemir (2021) çalışmasındaki bir öğretmen katılımcının "uzaktan eğitimde öğrencileri motive etme açısından büyük zorluklar yaşıyoruz adapte sürecini daha kolay atlatmaları için hem velilerle hem öğrencilerimizle daha çok iletişim içerisinde olmamız gerekiyor." görüşü uzaktan eğitimdeki öğrenci-veli-öğretmen saçı ayağına vurgu yapmaktadır.

Öğretmenlerin görüşlerine göre çevrim içi derslerde daha çok öğretmen merkezli bir öğretim sürecinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin derse katılım düzeyi oldukça düşüktür. Bunun nedeni olarak öğrencinin mikrofonunun olmaması, öğrencinin söz alıp konuşabileceği ortamının olmaması ya da öğrencinin motivasyon eksikliği gösterilmektedir.

Öğretmenlerin göre çevrim içi derslerin süresinin yeterli olduğu ve öğretim programının ise yetiştirilebildiği görülmektedir. Bu sonucun aksine Arslan ve Şumuer (2020)'e göre ders süreleri yetersizdir. Çetin ve Göçebe Yüceer (2023)'in çalışmasında ise bir kısım öğretmen süreyi yeterli bulmaktadır. Hatta 40

dk'dan 30 dk'ya indirilen derslerin daha faydalı olduğu söylenmektedir. Ancak diğer bir kısım katılımcılar ise müfredatın yoğunluğu, uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan teknik sorunlar ve öğrencilerle etkili iletişim kuramama gibi nedenlerle bu süreyi yetersiz görmektedirler.

Araştırma sorularının dışında, çevrim içi ders süreci ile ilgili öğretmenlerin ekleyecekleri 3 durum ile karşılaşmaktadır. Bunlardan ilki uzaktan eğitimin örgün eğitimin yerini asla alamayacağıdır. İkincisi matematik derslerinin yüz yüze yapılmasıdır. Üçüncüsü ise uzaktan eğitimin ölçme değerlendirme boyutunun eksik kalmasıdır. MEB'in yazılılar yüz yüze yapılmayacak kararı sonrasında uzaktan eğitimin ölçme değerlendirme boyutu öğretmenlere göre bitmiştir. Zaten devam devasızlığa dikkat edilmeyen bir süreçte sınavların da olmaması hem öğretmenin hem öğrencinin motivasyonunu düşürmüştür. Ders katılımlarını ciddi oranda azaltmıştır. Öğretmenlere göre bu eksiklik sınavların yüz yüze yapılması ile giderilmeliydi. Çetin ve Göçebe Yüceer (2023)'in çalışmasında da öğretmenler süreçteki ölçme ve değerlendirmeye ilgili olumsuz görüşlere sahiptirler. Buna neden olarak da tüm öğrencilerin eğitim fırsatlarından eşit şekilde yararlanamaması, öğrencilerin derslere katılım konusundaki isteksizlikleri ve yeterli kaynağa erişim eksikliğini göstermişlerdir. Baki ve Çelik (2021) çalışmasında öğrencilerin genel olarak derslere katılımın istenen düzeyde olmaması nedeniyle öğretmenlerin herhangi bir ölçme-değerlendirme yapmadıklarını ifade etmiştir. İlgili süreçte öğrencilerin hepsine 100 verilerek devamsızlıklar dikkate alınmaksızın süreç atlatılmıştır. MEB'in olası kapanmalarda çevrim içi ders sürecinde derslerin ölçme değerlendirmesi için alternatif çözümler bulması gerekmektedir. ELÖ'nin çevrim içi derslerde derse katılımın ders içi performans notu için bir kıstas olabileceği önerisi değerlendirilebilir. Diğer bir çözüm yolu ise çevrim içi derslerin sınavlarının yüz yüze gerçekleştirilmesi de imkânlar dâhilinde öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Aktay, S., & Keskin, T. (2016). Eğitim bilişim ağı (EBA) incelemesi. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 27-44. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ekuat/issue/28248/300311>
- Albayrak, H. (2023). *Sınıf öğretmenlerinin sanal sınıf ortamına yönelik tutumları: ölçek geliştirme çalışması*. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, Y., & Şumuer, E. (2020). COVID-19 döneminde sanal sınıflarda öğretmenlerin karşılaştıkları sınıf yönetimi sorunları. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim* 49(1), 201-230. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.791453>
- Aydemir, A. (2021). Uzaktan eğitim sürecinde öğretmen ile öğrenci-veli iletişimi: Sosyal bilgiler öğretmenlerinin deneyimleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 813-827.
- Bakioğlu, B., & Çevik, M. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde fen bilimleri öğretmenlerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies*, 15(4), 109-129. <https://doi.org/10.7827/turkishstudies.43502>
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research methods in education*. NY, Routledge.
- Çetin, İ. & Göçebe Yüceer, E. (2023). Teachers in math lessons in the digital age: the real face of distance education. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi (AKEF) Dergisi*, 5(3), 1489-1514.
- Drijvers, P., Thurm, D., Vandervieren, E. vd. (2021). Distance mathematics teaching in Flanders, Germany, and the Netherlands during COVID-19 lock down. *Educational Studies in Mathematics*. <https://doi.org/10.1007/s10649-021-10094-5>
- Elcil, Ş., ve Şahiner, D. S. (2014). Uzaktan eğitimde iletişimsel engeller. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6(1), 21-33.
- Esendemir, O. (2023). Covid-19 pandemi döneminin ilkökul matematik eğitimi sürecine yansımaları: uygulamalar, yeterlilikler ve karşılaşılan sorunlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 14(27), 197-223.
- Fontana, A. ve Prokos, A. H. (2007). *The interview from formal to postmodern*. California, Left Coast Press.

- Mailizar, Almanthari, A., Maulina, S., ve Bruce, S. (2020). Secondary school mathematics teachers' views on e-learning implementation barriers during the covid-19 pandemic: the case of indonesia. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 16(7), 1860. <https://doi.org/10.29333/ejmste/8240>.
- MEB (2020a). <https://www.meb.gov.tr/resm-egitim-ve-ogretim-kurumlari-icin-yuz-yuze-telafi-tamamlama-ve-uyum-egitimi-31-agustosta-baslayacak/haber/21055/tr>.
- MEB (2020b). <https://www.meb.gov.tr/bakan-selcuk-canli-yayinda-egitim-gundeminidegerlendirdi/haber/23626/tr>.
- Miles, M. ve Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis*. USA, Sage Publications.
- Pektekin, P. (2013). *Web tabanlı uzaktan eğitimde teknoloji kabulünün eğitim becerisi üzerindeki rolü: Türk üniversitelerinde akademisyenler üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Robson, C. (2002). *Real world research*. Oxford, Blackwell Publishing.
- Satan, N. ve Yıldız, B. (2021). Uzaktan eğitim sürecinin matematik öğretmenlerinin görüşüne dayanarak teknoloji kabul modeli ile incelenmesi. 5. Uluslararası Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi (TÜRK BİLMAT-5) Sempozyumu, 28-30 Ekim Alanya/Antalya. *Tam Metin Kitabı*. 456-466.
- Sever, D. (2013). Türkiye ve İngiltere'deki fen bilimleri alanında öğrenim gören öğretmen adaylarının küresel ısınmaya yönelik düşünceleri. *İlköğretim Online*, 12(4), 1-10.
- Sever, D., Aktaş, B., Şahin, S., Tunca, N. (2015). Pedagojik formasyon sertifika programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine başladıklarında karşılaşılabileceklerini düşündükleri sorunlar. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 5(2), 1-23. <https://doi.org/10.18039/ajesi.35496>
- Şimşek, N. & Yaşar, A. (2022). Matematik öğretmenlerinin pandemi sürecindeki uzaktan öğretime ilişkin görüşleri. *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 58-92. <https://doi.org/10.54637/ebad.1030364>.
- Uysal, S. (2023). Yabancı dil öğretiminde z-kitap uygulamalarının öğrenmeye etkisi. E. Çelik (ed.), *Yabancı Dil Öğretiminde Güncel Yaklaşımlar* içinde (s. 135-143). İstanbul: Efe Akademi.
- Ünal, M. & Bulunuz, N. (2020). COVID-19 salgını döneminde yürütülen uzaktan eğitim çalışmalarının öğretmenler tarafından değerlendirilmesi ve sonraki sürece ilişkin öneriler. *Milli Eğitim Dergisi, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim*, 49(1), 343-369. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.775521>
- Wengraf, T. (2006). *Qualitative research interview*. London, Sage Publications.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

EK 1:“Çevrim içi Ders Sürecinin Öğretici (Matematik Öğretmeni) Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi” ile ilgili Görüşme Soruları:

1) Kendinizi tanıtır mısınız?

- Eğitim durumunuz nedir?
- Lisansüstü eğitim aldınız mı /almak ister misiniz?
- Kaç yıllık öğretmensiniz?
- Öğretmenlik yaptığınız okul türü nedir?
- Bu yıl hangi seviyelerde matematik dersine giriyorsunuz?

2) Pandemi sürecinde derslerin artık çevrim içi yapılacağını duyduğunuzda ne hissettiniz?

3) İlk çevrim içi dersinizi hatırlıyor musunuz? Nasıl ders süreci geçirmiştiniz?

- Yolunda giden şeyler nelerdi?

- Yaşadığınız olumsuzluklar nelerdi?
- 4) Çevrim içi derslere uyum sürecinizden bahsedebilir misiniz?**
 - Çevrim içi derslere ilişkin zorlandığınız boyutlar neler oldu?
 - Çevrim içi derslere ilişkin hoşunuza giden boyutlar neler oldu?
- 5) Öğrencilerinizin çevrim içi derslere adapte olma süreci hakkında neler söylersiniz?**
 - Öğrencilerinizin çevrim içi derslere ilişkin zorlandıkları boyutlar neler oldu?
 - Öğrencilerinizin çevrim içi derslere ilişkin hoşlandıkları boyutlar neler oldu?
- 6) Öğrencilerinizin çevrim içi derslere katılım durumlarıyla ilgili neler düşünüyorsunuz?**
 - Öğrencilerinizin derslere katılımı ne düzeydedir? Bunun için aldığınız bir önlem var mı?
 - Öğrencilerinizin çevrim içi derslere katılmak için yeterli teknolojik imkânları var mı? Bu konuda ne söylemek istersiniz?
- 7) Çevrim içi derslerinizde ne tür disiplin sorunları yaşıyorsunuz?**
 - Karşılaştığınız sorunları aşmak için neler yapıyorsunuz?
 - Çevrim içi derslerinizde disiplin konusunda yaşadığınız bir anınız varsa anlatır mısınız?
 - Disiplin sorunlarını önlemek amacıyla ne tür önlemler aldınız (kurallar belirlediniz mi)?
- 8) Çevrim içi derslerin sınıf mahremiyeti boyutunu nasıl değerlendirirsiniz?**
 - Öğrenci ile birlikte sınıf dışından birinin (örneğin velinin) çevrim içi dersinizi takip ettiğini fark etmeniz bu durum sizi rahatsız eder mi? Açıklayınız.
 - Çevrim içi dersinize ait fotoğraf, video vb. kayıtların alınıp paylaşımlarının yapılması durumunda tepkiniz ne olurdu? Bu konudaki görüşleriniz nelerdir?
- 9) Çevrim içi derslerinizde genel olarak başarılı bir öğretim süreci gerçekleştirdiğinizi düşünüyor musunuz?**
- 10) Öğrencilerin çevrim içi derslerdeki motivasyonları (güdülenmeleri) hakkında neler söylemek istersiniz?**
- 11) Çevrim içi dersler öğretmen merkezli mi öğrenci merkezli mi gerçekleşmektedir?**
 - Çevrim içi derslerde en çok kim konuşuyor? Siz mi öğrencileriniz mi?
- 12) Sayısal bir ders olan matematik dersini uzaktan eğitim sürecinde işlerken ne gibi zorluklarla karşılaştınız? Açıklar mısınız?**
- 13) Sayısal bir ders olan matematik dersini uzaktan eğitim sürecinde işlerken hoşunuza giden bir boyut oldu mu? Açıklar mısınız?**
- 14) Öğretim programını yetiştirebiliyor musunuz? Bu hususta çevrim içi derslerinizin süresi yeterli oluyor mu?**
- 15) Pandemi dönemindeki çevrim içi eğitimin size pedagojik olarak katkıları neler oldu?**
- 16) Pandemi dönemindeki çevrim içi eğitimin “ölçme ve değerlendirme” boyutu hakkında ne düşünüyorsunuz?**
- 17) Sizin Pandemi Dönemindeki Çevrim içi Ders Süreci hakkında eklemek istediğiniz bir nokta var mı?**
 - Araştırmacının gözünden kaçan ya da sizin için mutlaka ele alınması gereken bir durum varsa paylaşır mısınız?

Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi

YIL: 2024

Sayı: 17

ISSN: 1309-6729

Online Otel Yorumlarının Duygu Analizi ile İncelenmesi: Konya Beş Yıldızlı Oteller Örneği

Analyzing Online Hotel Reviews with Sentiment Analysis: The Case of Konya Five-Star Hotels

Ayşe CABİ BİLGE*

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0003-1380-0501
E-mail: cabi@selcuk.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
26.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
24.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Cabi Bilge, A. (2024). Online Otel Yorumlarının Duygu Analizi ile İncelenmesi: Konya Beş Yıldızlı Oteller Örneği, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 84-93.

ÖZET

Çevrimiçi yorumlar, konaklama konusunda karar verirken turistler için çok önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Bu makalede, dünya çapında bilinen ve çevrimiçi bir platform olan TripAdvisor'dan toplanan otel değerlendirmelerinden oluşan bir veri kümesini analiz etmek için metin madenciliği tekniklerinden biri olan duygu analizi kullanılmıştır. Duygu analizi, otellerin misafir deneyimlerini etkileyen yönlerine ilişkin içgörülerini ortaya çıkarmaya yarayan yöntemlerden biridir. Araştırmada Konya'da bulunan beş yıldızlı otellerde konaklayan misafirlerin yaptıkları 1.449 yorum analiz edilmiştir. Analiz sonucunda yorumlar pozitif, negatif ve nötr duygular bağlamında gruplandırılmış ve ısı haritaları ile duyguların yüzde değerleri elde edilmiştir. Ayrıca kelime bulutu ve kelime frekansları ile duygu türlerinde hangi kelimelerin ağırlıkta olduğuna dair bulgulara da yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre söz konusu otellerin yüksek memnuniyet düzeyine sahip olduğu, olumsuz yorumlarda genel olarak personel yetkinliği, check-in işlemlerinde yaşanan gecikmeler ve oda servisi ile ilgili aksaklıklar bulunduğu görülmüştür. Bulgularımız, otel yönetiminin hizmet kalitesini artırması ve müşteri memnuniyetini iyileştirmesi için değerli bilgiler sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: otel yorumları, duygu analizi, metin madenciliği, online yorum

ABSTRACT

Online reviews have become a very important source of information for tourists when making accommodation decisions. In this paper, sentiment analysis, a text mining technique, is used to analyze a dataset of hotel reviews collected from TripAdvisor, a globally known online platform. Sentiment analysis is one of the methods to reveal insights into the aspects of hotels that affect guest experiences. In the study, 1,449 comments made by guests staying in five-star hotels in Konya were analyzed. As a result of the analysis, comments were grouped in the context of positive, negative and neutral emotions and the percentage values of emotions were obtained with heat maps. In addition, word cloud and word frequencies and findings on which words are predominant in emotion types are also included. According to the findings, it is seen that the hotels have a high level of satisfaction, while the negative comments are generally related to staff competence, delays in check-in procedures and room service problems. Our findings provide valuable information for hotel management to increase service quality and improve customer satisfaction.

Keywords: hotel reviews, sentiment analysis, text mining, online reviews

GİRİŞ

İnternet teknolojisindeki ilerlemeler ve Web 2.0 uygulamalarının hızlı gelişimi sayesinde turizm endüstrisinde büyük bir değişiklik yaşanmış, seyahat bilgilerini aramak için başvuru online turizm forumları ve sosyal ağ platformları, sayısız otel yorumunun günlük olarak yayınlandığı popüler mecralar haline gelmiştir (Hu et al., 2017). Online otel yorumları, seyahat edenlerin deneyimlerini paylaştığı ve diğer kullanıcılar için kaynak olarak değerlendirilen önemli bilgilerdir. Bu yorumlar, hizmet kalitesi, olanaklar, temizlik ve genel konuk deneyimi hakkında iç görüler sağlar. Örneğin TripAdvisor.com gibi sık kullanılan bir seyahat sitesi, çeşitli otel ve restoranlar hakkında yorum ve görüş paylaşımına olanak tanır ve kullanıcılar, bu yorumları yararlılık derecelerine göre oylayabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre, seyahat edenlerin neredeyse %95'i rezervasyon kararlarından önce çevrimiçi otel yorumlarını okumakta ve üçte birinden fazlası, çevrimiçi bir otel seçerken yorumlardaki görüşleri en kritik faktör olarak değerlendirmektedir (Hu et al., 2017). Ancak, tek bir otel için binlerce yorumun birikmesi bilgi aşırı yüklenmesine neden olabilir. Bu anlamda araştırmacıların sektördeki işletmelerin bu verileri özetlenmiş bir şekilde ve anlamlı veriler ışığında değerlendirebilmesi için veri madenciliği tekniklerinin kullanılması kaçınılmaz olmaktadır.

Metin madenciliği teknikleri, çevrimiçi otel yorumlarında bulunan büyük miktardaki veriyi analiz etmek için güçlü bir araç sunar. Bu yorumların metin madenciliği ile incelenmesi, otel işletmeleri için müşteri memnuniyetini artırmak, hizmet kalitesini yükseltmek ve rekabet avantajı elde etmek adına önemli bir araçtır. Ayrıca, seyahat edenler için de doğru tercihler yapmalarına yardımcı olmaktadır. Veri madenciliği teknikleri sayesinde, otel yorumlarından elde edilen veriler analiz edilerek, müşteri tercihleri, beklentileri ve memnuniyet düzeyleri hakkında kapsamlı bilgiler elde edilmektedir. Çalışmada metin madenciliği tekniklerinden olan duygu analizi ya da diğer adıyla fikir madenciliği tekniği kullanılmıştır. Duygu analizi, iletilen duyguyu belirlemek için metinde ifade edilen duyguların sayısallaştırılmasını ve kategorize edilmesini içermektedir. Liu'ya (2012) göre duygu analizi, metinsel verilerden öznel bilgileri çıkarmayı ve bunları anlamlı bir şekilde ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu öznel bilgi, neşe ve coşkudan öfke ve hayal kırıklığına kadar uzanan bir duygu yelpazesini kapsamakta ve böylece kamuoyu görüşü ve duygu eğilimleri hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Çalışmada kullanılan duygu analizi tekniği ile Konya'da bulunan beş yıldızlı otellerde konaklayan müşterilerin bu oteller hakkındaki duyguları pozitif ve negatif ve nötr olacak şekilde kategorize edilerek tüm oteller hakkında genel bir yargı elde edilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca duygu durumlarına göre oluşturulan kelime bulutları ve elde edilen frekans değerleri ile olumlu ve olumsuz duyguların hangi kelimeler etrafında oluştuğuna dair bilgilerin elde edilmesi de amaçlar arasındadır.

LİTERATÜR TARAMASI

TripAdvisor, Yelp ve Booking.com gibi çevrimiçi değerlendirme platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, turistler dünya çapındaki oteller hakkında çok sayıda bilgiye erişebilmektedir. Bu çevrimiçi yorumlar yalnızca potansiyel misafirler için bir rehber görevi görmekle kalmamakta, aynı zamanda otellere hizmetlerini iyileştirmeleri için değerli geri bildirimler de sağlamaktadır. Metin madenciliği teknikleri, büyük hacimli metinsel verilerden içgörü çıkarmak için sistematik bir yaklaşım sunarak çevrimiçi yorumları yapılandırılmış ve anlamlı bir şekilde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Metin madenciliği tekniklerinden biri olan duygu analizi ya da diğer adıyla fikir madenciliği, belirli bir metin içindeki görüşleri belirlemeye ve çıkarmaya çalışan Doğal Dil İşleme'nin (NLP) bir alt alanıdır. Duygu analizinin amacı, bir metindeki öznelğin hesaplamalı olarak ele alınmasına dayalı olarak bir konuşmacının / yazarın tutumunu, duygularını, değerlendirmelerini, tutumlarını ve duygularını ölçmektir (Pandey, 2018). Duygu analizi teknikleri, genel olarak üç ana tipte sınıflandırılmaktadır (Pang ve Lee, 2008):

- Belge düzeyinde Duygu Analizi: Bu yaklaşım, bir ürün incelemesi veya sosyal medya gönderisi gibi bir belgenin tamamında ifade edilen duyguları dikkate alır ve bunları olumlu, olumsuz veya tarafsız olarak sınıflandırır.
- Cümle düzeyinde Duygu Analizi: Bu analiz türünde, bir belge içindeki her cümle bağımsız olarak duyarlılık açısından değerlendirilir. Bu granüler yaklaşım, metin içindeki duygu dağılımının nüanslı bir şekilde anlaşılmasını sağlar.

- Unsur Tabanlı Duyarlılık Analizi: Belge ve cümle düzeyinde analiz üzerine inşa edilen bu teknik, her bir yönle ilişkili duyarlılığı analiz etmek için bir incelemedeki ürün nitelikleri gibi bir metinde bahsedilen belirli yönleri veya özellikleri daha derinlemesine inceler.

Çok yaygın bir uygulama alanına sahip olan duygu analizinin kullanımları ve etkilerini Liu (2015) 4 başlıkta gruplamaktadır:

- Pazarlama yönetiminde, duygu analizi işletmelerin marka algısını izlemelerini, müşteri geri bildirimlerini analiz etmelerini ve pazarlama stratejilerini buna göre uyarlamalarını sağlar.
- Müşteri hizmetlerinde, duygu analizi, müşteri sorularını ve geri bildirimlerini analiz etme sürecini otomatikleştirerek sorunların hızlı bir şekilde çözülmesini kolaylaştırır.
- Finansal piyasalarda, haber makalelerinin ve sosyal medya paylaşımlarının duyarlılık analizi, tüccarlara ve yatırımcılara piyasa duyarlılığını ölçme ve bilinçli yatırım kararları alma konusunda yardımcı olur.
- Sağlık hizmetlerinde, hasta incelemelerinin ve sosyal medya tartışmalarının duyarlılık analizi, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve tedavileri hakkında kamuoyunun görüşlerine ilişkin iç görüşler sağlar ve böylece sağlık hizmeti kuruluşlarının hasta bakımını iyileştirme çabalarını bilgilendirir.

Literatürde online otel yorumlarını veri madenciliği kullanılarak incelenmesi farklı alanlarda çalışılmıştır. Yapılan bir çalışmada Londra otellerinin çevrimiçi yorumlarının nitel analizi sonucunda en çok bahsedilen ilk 10 konu; otel konumu, oda büyüklüğü, personel, temizlik, kahvaltı, odadaki tesisler, rahatlık, sıcaklık, kir ve bakım gibi konular olmuştur. Araştırma aynı zamanda müşterilerin otellere ilişkin olumlu ve olumsuz yorumlarının ana temalarını ve oteller hakkındaki değerlendirmeleri yazmaya neyin motive ettiğini de incelemiştir (O'Connor, 2010). Bir diğer çalışmada, Paris'teki turistlerin çevrimiçi incelemelerini analiz etmek için duygu analizi yöntemini uygulanmıştır. Bir seyahat inceleme sitesinden (www.virtualtourist.com) toplanan toplam 19.835 inceleme verisi ön işleme aşamada 14 kategoriye ayrılarak turistlerin her kategoride hizmet hakkındaki algısı ölçülmüştür (Kim et al., 2017). TripAdvisor.com'dan Sarasota, Florida bölgesinde konaklayan 2.510 otel misafirinin çevrimiçi incelemelerinin toplandığı bir çalışmada (Berezina et al., 2015), olumlu ve olumsuz incelemelerde kullanılan bazı ortak kategorileri ortaya koyulmuştur. Çalışmada memnun olmayan müşterilerin daha çok mobilya ve finans gibi otel konaklamalarının somut yönlerinden bahsettikleri görülmüştür. Portekiz yemek dersleri bağlamında yaratıcı turizm vakasını metin madenciliği yoluyla inceleyen çalışmada (Huang & Yi, 2021), TripAdvisor'dan toplanan 426 çevrimiçi incelemenin metin madenciliği analizleri, frekans analizi ve kelime bulutu, duygu analizi, kelime ilişkilendirmesi ve konu modellemesi gibi bir dizi analiz yapılmıştır. Bulgular, önceki çalışmalarda yaratıcı turizmin temel unsurları olarak kabul edilen olumlu duygular, hedonik deneyim, otantiklik, hizmet sağlayıcılarla etkileşim, yerel halkla etkileşim ve öğrenme deneyiminin, yemek derslerinin çevrimiçi inceleyicileri tarafından gerçekten takdir edildiğini göstermiştir. Ayrıca, yemek dersi deneyiminde işlevsel ve duygusal değer de dahil olmak üzere farklı türde değerler belirlenmiştir. Daha geniş bir alanda yapılan bir başka çalışmada çevrimiçi seyahat acentesinden Türkiye'deki konaklama işletmeleri için yapılan Türkçe yorumlar ve puanlar web madenciliği yöntemi ile toplanmış ve metin madenciliği analizi yapılmıştır (Ağca ve Gündüz, 2023: 397). Çalışmada Türkiye'deki konaklama tesislerinin ortalama konuk puanının 3,93 olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda, düşük puan verilen tesislerde en çok oda, kahvaltı, su ve temizlik hakkında şikayetlerin olduğu belirlenmiş, yüksek puan alan tesislerde ise temizlik ve personelin ilgisinin öne çıktığı görülmüştür. Lüks turizm kapsamında butik otellerin değerlendirildiği çalışmada Kapadokya'daki lüks mağara otellerini ziyaret eden yabancı turistlerin oteller hakkındaki algıları incelenmiştir (Özen, 2022: 24). Araştırma, TripAdvisor sitesi üzerinden seçilen Kapadokya'daki en iyi 14 lüks mağara oteline ait 3430 İngilizce yorumdan oluşan bir örnekleme dayanmaktadır. Metin madenciliği yöntemlerinden konu çıkarımı tekniği kullanılarak yapılan analizler sonucunda, turistlerin mağara otellerindeki eşsiz deneyimlerini vadilerden, sıcak hava balonu seyirlerinden ve peri bacalarından bahsettikleri belirlenmiştir. Ayrıca, otellerde sunulan hizmetler arasında şömineler, modern olanaklar, yardımsever personel, şarap mahzenleri ve akşam yemeği gibi unsurların öne çıktığı ve turistlerin otel deneyimlerini başkalarına tavsiye etme niyetlerini ve otellerde kendilerini evlerinde gibi hissettiklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Gaziantep yöresel yemekleri sunan restoranlar hakkında TripAdvisor sitesindeki yabancı turist yorumlarının, yön bazlı duygu analizi tekniği kullanılarak değerlendirilmesini amaçlayan bir çalışmada (Özen, 2022: 377), veriler Gaziantep'te faaliyet gösteren ve TripAdvisor sitesinde en iyi sekiz restoran arasında yer alan işletmeler seçilerek restoran hakkında yabancı turistler tarafından oluşturulan 358 yorum toplanmıştır. Araştırma bulgularına göre; turistler, yemekleri lezzetli bulmuş ve tazeliklerini ve baharatlı tatlarını olumlu değerlendirmiştir. Ayrıca, restoranların

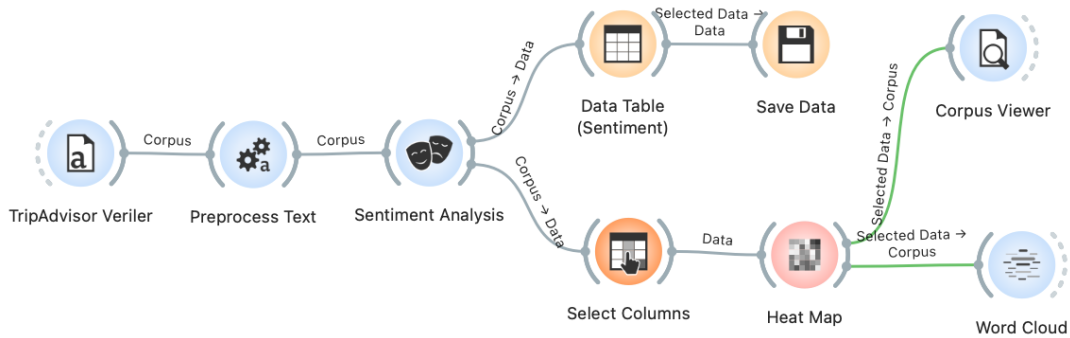
atmosferinden ve personelin dostça yaklaşımından memnuniyetlerini dile getirmişlerdir. Diğer yandan, restoranların pahalı ve kalabalık olmasını olumsuz olarak değerlendirmiştir. Farklı bir platformdan veri çekerek yapılan başka bir çalışmada (Sezgin ve Karagöz, 2023: 1161); Türkiye'nin en önemli turistik destinasyonlarından biri olan Göbeklitepe kalıntıları hakkında YouTube'da yayımlanan "Göbekli Tepe: Medeniyetin Şafağı" adlı bir videonun yorumlarına duygu analizi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre yorumların %44,68'inin olumlu, %21,57'sinin olumsuz ve %33,73'ünün nötr olduğu sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, en fazla olumlu yorumun yapıldığı gözlenmiştir. Bu durumun, izleyicilerin destinasyonla ilgili videoları beğendiği, destinasyon hakkında olumlu bir algı oluşturulduğu ve sosyal medya aracılığıyla paylaşılacak destinasyon tanıtım videolarının insanların destinasyon hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olabileceği ve bu şekilde destinasyon ziyaretlerini etkileyebileceği sonucunu ortaya çıkardığı ifade edilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın amacı Konya'da faaliyet gösteren beş yıldızlı otellere yapılan çevrimiçi yorumların duygusal analiz yöntemi ile incelenmesidir. Çalışmada veri seti olarak önemli bir platform olan Tripadvisor sitesinde yapılan İngilizce içerikli yorumlar ve puanlamalar kullanılmıştır. Verileri çekmek için Chrome web tarayıcısı uzantısı olan Tripadvisor Review Scraper kullanılmıştır. Tripadvisor Review Scraper, kullanıcıların oteller, turistik yerler, restoranlar, havayolları ve tatil kiralamaları dahil olmak üzere Tripadvisor web sitesinin çeşitli bölümlerinden yorumları çekmesine ve dışa aktarmasına olanak tanıyan bir Chrome uzantısıdır (extensionbox.com). Araştırmada verilerin hangi duyguyu ifade ettiğini tanımlamak ve sınıflandırmak (Medhat vd., 2014: 1093) için metin madenciliği tekniklerinden biri olan duygu analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda oruç yazılımı kullanılmıştır (Demsar vd.,2013). Orange, açık kaynaklı bir veri görselleştirme, makine öğrenimi ve veri madenciliği araç setidir. Keşif amaçlı nitel veri analizi ve etkileşimli veri görselleştirme için görsel bir programlama ön ucuna sahiptir (wikipedia) ve herhangi bir kollamaya ihtiyaç duymadan pek çok analizin yapılmasına olanak tanımaktadır. Çalışmada yapılan duygu analizinde VADER sözlüğü kullanılmıştır. Valence Aware Dictionary for Sentiment Reasoning (Duygu Akıl Yürütme için Değer Duyarlı Sözlük) ifadesinin kısaltması olan VADER, duygunun yoğunluğuna ve pozitif ya da negatif yüküne duyarlı olan kullanılan bir modeldir (Choyan, 2021: 39).

Verilerin Toplanması Ve Analizi

Araştırmada ilk olarak verilerin Tripadvisor web sitesinden çekilmesi işlemi yapılmıştır. Bu işlem için Chrome web tarayıcısının bir uzantısı olan Tripadvisor Review Scraper'dan faydalanılmıştır. Elde edilen veriler Orange veri madenciliği yazılımına aktarılarak duygu analizi için gerekli olan adımlar yerine getirilmiştir. Orange yazılımında oluşturulan model şekilde gösterilmiştir.

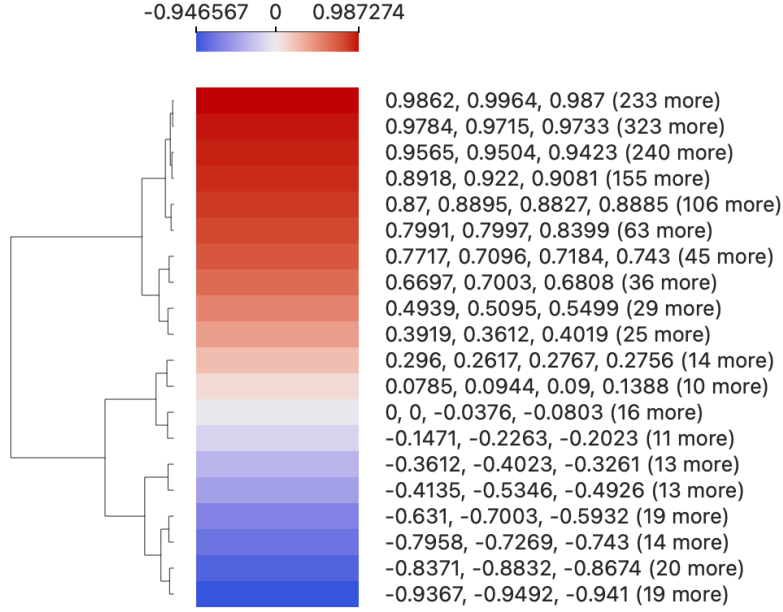

Şekil 1. Araştırma Analizi İçin Orange Yazılımında Hazırlanan Model

Orange yazılımında ilk olarak TripAdvisor platformundan çekilen veriler yazılıma aktarılmıştır. Daha sonra duygu analizinin yapılabilmesi için metinlere ön işlem uygulanmıştır (Preprocess Text). Ön işlem aşaması sonrası metinlere duygu analizi yapılarak sonuçlar ısı haritasında görsel olarak gösterilmiştir. Isı haritasından yapılan filtrelemeler ile duygu durumlarına ait kelime bulutları ve frekansları oluşturulmuştur. Ayrıca duygu analizi sonrasında elde edilen veriler excel formatında tablo halinde dışarıya aktarılmıştır.

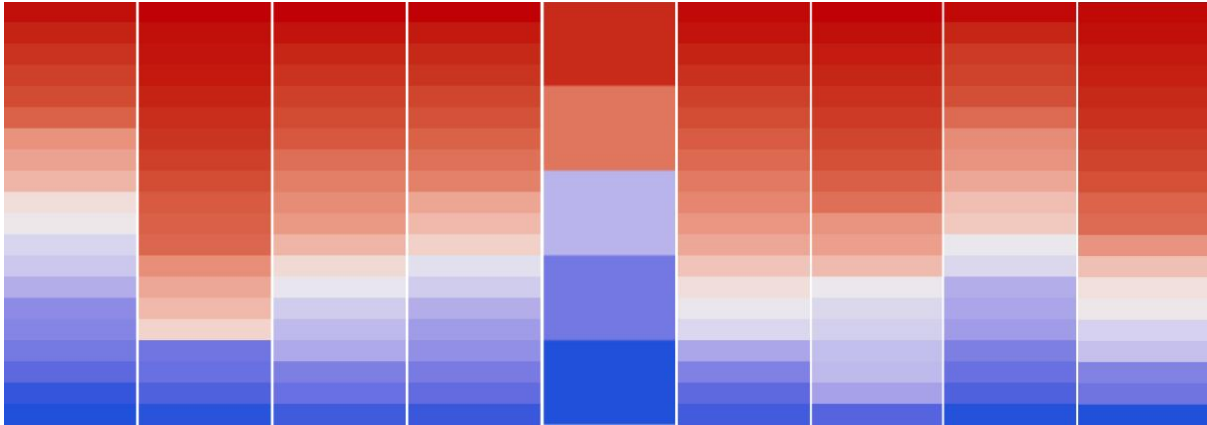
BULGULAR

Araştırmada duygu analizi neticesinde ortaya çıkan ısı haritaları aşağıda verilmiştir

Şekil 2. Oteller için Yapılan Tüm Yorumlarının Duygu Analizi Sonrasında Oluşan Isı Haritası

Şekil 2'deki otellere yapılan tüm yorumların duygu analizi sonrasında oluşan ısı haritasına bakıldığında olumlu yorumların nötr ve olumsuz yorumlara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca renk skalasından da anlaşılacağı üzere yüksek skorlardaki olumlu yorumların çok daha fazla olduğu görülmektedir. Yorum sayılarına bakıldığında da toplam 1.449 yorum içerisinde 1.265 adet olumlu yorum (% 87,3), 96 olumsuz yorum (% 6,6) ve 88 (% 6,1) nötr yorum olduğu görülmüştür. Yorumların bileşik değer ortalaması ise 0,7469 olarak hesaplanmıştır. Bileşik değer, -1 (negatif) ile +1 (pozitif) arasında normalize edilmiş tüm pozitif ve negatif duyguların toplamını hesaplayan bir sözlük metriğidir (Arya vd., 2022: 53).

Şekil 3. Otellerin Yorumlarının Duygu Analizi Sonrasında Oluşan Isı Haritası

Şekil 3'teki otellere ayrı ayrı yapılan yorumların duygu analizi sonrasında oluşan ısı haritalarına bakıldığında çoğu otelin genel ısı haritasına yakın bir görünümü olduğu söylenebilir. Otel bazında bakıldığında da genel olarak olumlu yorumların daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Otelere Ait Kullanıcı Puanlaması, Pozitif, Negatif, Nötr Yorum Yüzdeleri ve Bileşik Değer Verileri

	Puanlama	Pozitif Yorum %	Negatif Yorum %	Nötr Yorum %	Bileşik Değer
Otel 1	3,44	69,20	16,70	14,10	0,4983
Otel 2	4,45	87,80	6,10	6,10	0,7857
Otel 3	4,29	93,30	3,10	3,50	0,8243
Otel 4	4,12	82,60	12,00	5,40	0,6587
Otel 5	2,86	57,10	28,60	14,30	0,1831
Otel 6	4,26	89,00	5,30	5,70	0,7683
Otel 7	4,34	86,80	4,40	8,80	0,7630
Otel 8	3,05	65,00	15,00	20,00	0,4312
Otel 9	4,72	94,90	2,30	2,80	0,8762

Tabloya göre otellere yapılan puanlama 2,86 ile 4,72 arasında, bileşik değer verisi ise 0,1831 ile 0,8762 arasında değişmektedir. Turistler tarafından otellere yapılan puanlama ile yazdıkları yorumların duygu analizi sonucunda elde edilen bileşik değer verisi büyük oranda paralellik göstermekte, ancak örneğin puanlama değeri 4,34 olan Otel 7, bileşik değer verisine göre sıralamada beşinci sırada yer alırken, puanlama değeri 4,45 olan Otel 2 bileşik değer verisine göre yedinci sırada yer almaktadır.

Tabloya bakıldığında Otel 1, Otel 5 ve Otel 8'in verilerinin diğer otellere göre düşük olması genel ortalamayı etkilemiştir. Söz konusu 3 otele ait veriler olmadan genel ortalama değeri önemli ölçüde artış göstermektedir. Bahsi geçen 3 otele ait olumsuzlukları daha iyi bir şekilde analiz edebilmek için bu otellere ait olumsuz ifadelerle ait kelime frekans verileri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Otel 1, Otel 5 ve Otel 8'e ait Olumsuz Yorumlardaki Kelime Frekansları

Kelime	Frekans	Kelime	Frekans
room	48	bedroom	4
hotel	30	buffet	4
bad	10	change	4
night	10	cool	4
dinner	9	day	4
air condition	9	experience	4
stayed	8	extremely	4
smell	7	problem	4
food	6	spacious	4
service	6	bathroom	3
staff	6	first	3
breakfast	5	gate	3
dirty	5	get	3
hot	5	give	3

Tabloya bakıldığında en sık geçen kelimeler arasında oda (room), hizmet (service), klima (air condition) ve personel (staff) kelimeleri dikkat çekmektedir. Tablo 3'te verilen yorumlar içerisindeki ifadelerle de

bakıldığında genel olarak odalarda temizlik ile ilgili sorun olduğu, odalardaki klima başta olmak üzere sıkıntılı olduğu, personel ve hizmetin kötü olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Otel 1, Otel 5 ve Otel 8'e ait Olumsuz Yorumlardan İfadeler

Kategori	Yorumlar
Oda (Room)	<p><i>The room was smelly, dirty, broken handles.</i></p> <p><i>Not sure how clean the rooms were...</i></p> <p><i>Rooms were dirty and the food served for dinner was horrible I wouldn't give it to a stray dog, imagine eating it!!!!</i></p>
Hizmet (Service)	<p><i>Service is poor</i></p> <p><i>Frustrating guest service, extremely poor breakfast and unpleasant personnel.</i></p>
Klima (Air Condition)	<p><i>Air conditioning did not work so we had to open the window with all the street noise.</i></p> <p><i>The A/C was misery - our room actually got warmer as we slept.</i></p>
Personel (Staff)	<p><i>Staff extremely unhelpful with problem, infact rude.</i></p> <p><i>At check out the staff were even worse and I had to ask for the manager to make a complaint!</i></p>

Konya beş yıldızlı otellerin tamamı için yapılan yorumlardan olumlu yorumlara ait kelime bulutu Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4. Tüm oteller için yapılan olumlu yorumlara ait kelime bulutu

Şekil 4'e bakıldığında kahvaltı, oda, otel, personel, hizmet gibi kavramlarla beraber arkadaşça, iyi, güzel, rahat, lezzetli, harika, teşekkürler gibi kelimelerin yer aldığı görülmektedir. Olumlu yorumlardan bazıları tablo 4'te verilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Konya'daki beş yıldızlı otellere yapılan yorumların duygu analizinin yapıldığı bu çalışma ile söz konusu otellerin özellikle olumsuz yorumlarla ilgili tespitlerin yapılması ve otellere yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmıştır. Metin madenciliği sürecinde yorumların detayları kaybolabilirken, bu yöntem yöneticilere ve araştırmacılara otel konuklarının memnun oldukları veya memnuniyetsiz oldukları hizmet öğeleri hakkında büyük resmi görmelerinde yardımcı olabilmektedir (Kim et al., 2017).

Otellere yapılan tüm yorumların duygu analizi sonrasında oluşan ısı haritasına bakıldığında olumlu yorumların daha fazla olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgular Konya'da bulunan beş yıldızlı otellerdeki memnuniyetin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Aynı otellerin yorumlarına ait ısı haritalara bakıldığında otellerin %67'sinde genel duruma yakın bir durum söz konusudur. Olumsuz yorumun nispeten daha fazla olduğu 3 otel bulunmaktadır. Bu otellerdeki olumsuz durumlarla ilgili kelime frekanslarına bakıldığında odalar, hizmet, personel ve yemekler hakkında olumsuzlar yaşandığı görülmüştür. Ancak aynı konularla ilgili olumlu yorumlarda bulunmaktadır. Bu durumun çekilen verilerin çok geniş tarih aralığında değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Sonraki çalışmalarda son yıllara ait veriler çekilerek otellerin güncel durumları hakkında daha net bilgi sahibi olmak mümkündür.

Kelime bulutları ve kelimelerin frekansları incelendiğinde olumlu yorumlarda da olumsuz yorumlarda da aynı kelimelerin öne çıktığı görülmüştür. Bu durumun tüm otellerin puan ortalamasını aşağıya çeken 3 otelden kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim Tablo 5'te diğer 3 otel dışındaki otellere ait olumsuz yorumlara yer verilmiş ve oda, temizlik, yemek gibi konularda fazla olumsuz yoruma rastlanmamıştır. Bu bulgular ışığında Konya'daki beş yıldızlı otellerde genel problemlerin personel niteliği, oda servisi, check-in ile ilgili gecikmeler olarak gözükmektedir. Özellikle birkaç yorumda personel yabancı dil konusunda zayıf olduğuna dair ifadeler rastlanmıştır. Bunun dışında otellerin yoğun olduğu dönemlerde yaşanan check-in gecikmeleri ve oda servisindeki aksaklıklar otel yönetimlerinin dikkat etmesi gerek konular arasındadır. Bahsedilen konulara dikkat edilmesi halinde otellerin memnuniyet puanının çok daha yükseleceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağca, Y., & Gündüz, C. (2023). Türkiye'deki Otel Konuk Yorumları ve Puanlarının Metin Madenciliği ile Analizi. *Yonetim ve Ekonomi*, 30(2), 397-411
- Arya, V., Mishra, A. K. M., & González Briones, A. (2022). Analysis of sentiments on the onset of COVID-19 using machine learning techniques. *ADCAIJ: Advances in Distributed Computing and Artificial Intelligence Journal*, 11(1), 45-63
- Berezina, K., Bilgihan, A., Çobanoğlu, C., Okumuş, F. (2015, February 27). Understanding Satisfied and Dissatisfied Hotel Customers: Text Mining of Online Hotel Reviews. *Taylor & Francis*, 25(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/19368623.2015.983631>
- Choyan, K.Z.H. (2021) Güney Çin Denizi Politikaları Üzerine Twitter Verileriyle Duygu Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Demsar J, Curk T, Erjavec A, Gorup C, Hocevar T, Milutinovic M, Mozina M, Polajnar M, Toplak M, Staric A, Stajdohar M, Umek L, Zagar L, Zbontar J, Zitnik M, Zupan B (2013) Orange: Data Mining Toolbox in Python, *Journal of Machine Learning Research* 14(Aug): 2349–2353.
- extensionbox.com, <https://tripadvisorreviewscraper.extensionsbox.com>, Erişim Tarihi: 29.04.2024
- Hu, Y., Chen, Y. ve Chou, H. (2017, March 1). Opinion mining from online hotel reviews – A text summarization approach. *Elsevier BV*, 53(2), 436-449. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2016.12.002>
- Huang, S Y. ve Yi, S. (2021, January 1). Exploring creative tourist experience: a text-mining approach based on TripAdvisor reviews of a cooking workshop in Lisbon, Portugal, *Revista Turismo & Desenvolvimento* 135-148. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8063054>

- Kim, K., Park, O J., Yun, S., & Yun, H. (2017, October 1). What makes tourists feel negatively about tourism destinations? Application of hybrid text mining methodology to smart destination management. *Elsevier BV*, 123, 362-369. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.01.001>
- Liu, B. (2012). Sentiment Analysis and Opinion Mining. *Synthesis Lectures on Human Language Technologies*, 5(1), 1-167
- O'Connor, P. (2010). Managing a hotel's image on TripAdvisor. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 19(7), 754-772
- Özen, İ. A. (2021). Yerel restoranların değerlendirilmesinde fikir madenciliği: Gaziantep örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9 (1), 377-391
- Özen, İ. A. (2022). Lüks turizm kapsamında butik otellerin değerlendirilmesi: Kapadokya örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 24-39
- Pandey (2018), Simplifying Sentiment Analysis using VADER in Python (on Social Media Text), <https://medium.com/analytics-vidhya/simplifying-social-media-sentiment-analysis-using-vader-in-python-f9e6ec6fc52f>, Erişim Tarihi: 30.04.2024
- Pang, B., & Lee, L. (2008). Opinion Mining and Sentiment Analysis. *Foundations and Trends® in Information Retrieval*, 2(1-2), 1-135
- Sezgin, M., & Karagöz, B. S. (2023). Turistik Destinasyon Tanıtımında Sosyal Medyanın Rolü: Göbeklitepe Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), 1161-1176.
- Wikipedia. [https://en.wikipedia.org/wiki/Orange_\(software\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Orange_(software)), Erişim Tarihi: 01.05.2024

**Popülizm İle İlgili Çalışmaların Anahtar Kelimeler Üzerinden
Bibliyometrik Analizi: 2014-2023 Yılları Arası Dönem**

**Bibliometric Analysis of Studies on Populism Through Keywords: The Period from 2014
to 2023**

Nurhan SAĞLAM*

* Doktora Öğrencisi,
Karadeniz Teknik
Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü,
Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı
ORCID: 0000 0002
0744 7062
E-mail:
nurhanhsghlm@gmail.co
m

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
28.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
24.06.2024

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Sağlam, N. (2024).
Popülizm İle İlgili
Çalışmaların Anahtar
Kelimeler Üzerinden
Bibliyometrik Analizi:
2014-2023 Yılları Arası
Dönem, *Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 17, 94-
106.

ÖZET

Popülizmin gündelik siyasetin normal bir unsuruna dönüşmesi araştırmacılar tarafından popülizme gösterilen ilginin artmasına neden olmuştur. Popülizm yıllar içerisinde giderek büyüyen ve kavramsal açıdan giderek çeşitlenen bir literatüre sahiptir. Bu çalışmada Web of Science veri tabanında bulunan popülizm ile ilgili çalışmaların özellikle anahtar kelimeleri bağlamında bibliyometrik analiz ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Popülizm literatürünün çok uzun bir tarihsel geçmişe sahip olması nedeniyle çalışmaya zaman kısıtlaması getirilmiştir. Bu bağlamda çalışma 2014-2023 yılları arasını kapsamaktadır. Bu sayede özellikle 2016 sonrası çalışma sayısında ciddi bir artış görülen popülizm literatürünü artış döneminde ve sonraki yıllardaki niceliksel gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışma 2014-2018 ve 2019-2023 yılları arasını anahtar kelimeler bağlamında ayrı ayrı ele alarak popülizm literatüründeki kavramsal değişimi ve anahtar kelime bağlantılarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Web of Science, Bibliyometrik Analiz.

ABSTRACT

The transformation of populism into a normal element of daily politics has led to increased interest in populism by researchers. Populism has a literature that has been growing and conceptually diversifying over the years. In this study, it is aimed to examine the studies on populism in the Web of Science database with bibliometric analysis, especially in the context of their keywords. Due to the fact that populism literature has a very long historical background, a time limitation was imposed on the study. In this context, the study covers the period 2014-2023. In this way, it is aimed to reveal the quantitative development of the populism literature, which has seen a significant increase in the number of studies especially after 2016, during the increase period and in the following years. The study reveals the conceptual change and keyword connections in the populism literature by examining the years 2014-2018 and 2019-2023 separately in the context of keywords.

Keywords: Populism, Web of Science, Bibliometric Analysis.

GİRİŞ

Siyaset bilimi yazınında oldukça tartışmalı bir kavram olan popülizm 21. yüzyılın en popüler kavramlarından biridir. Kökeni 19. yüzyıla dayanan popülizm zaman içerisinde birbirinden farklı pek çok siyasi olguyu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu durum popülizm yazınında pek çok popülizm tanımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Popülizmin ne olduğuna dair kavramsal tartışmalar bugün hala güncelliğini korumaktadır. Günümüzde popülizm hakkında yaygın olarak benimsenen dört tanımı bulunmaktadır. Yaygın kullanılan bu tanımlar popülizm zayıf merkezli bir ideoloji (Mudde, 2004), bir strateji (Weyland, 1999; 2001; Barr, 2009), söylem (Laclau, 2005), bir tarz (Mair, 2002; Moffit ve Tormey, 2014)'dir.

Gerek akademisyenler arasında gerekse de medyada popülerliği yıldan yıla artış gösteren popülizm sözcüğünün, 2018 yılında Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi olarak seçilmesi belki de kavramın artan popülerleşmesinin zirve noktası olmuştur. 2016 yılında “popülist” olarak nitelendirilen Donald Trump’ın Amerika Birleşik Devletleri başkanı seçilmesi, tüm dünyada sayıları giderek artan popülist siyasi aktörlerin ortaya çıkması ve bu aktörlerin seçim başarılarının günden güne artıyor olması gibi çeşitli etmenler akademisyenler arasında popülizme olan ilginin son on yılda gözle görülür şekilde artmasına neden olmuştur.

Bir çalışmanın içeriğinin anlaşılmasının en iyi yollarından biri anahtar kelimelerine bakmaktır. Çalışmanın başlığında kendisine yer verilmeyen kavram ve olgular o çalışmanın temellerinden birini oluşturabilmektedir. Popülizm hakkında çokça atıf alan kimi çalışmaların başlıklarında “popülizm” kelimesine yer verilmediği görülmektedir. Bununla beraber popülizmin konusu olduğu hemen her çalışmanın anahtar kelimelerinde “popülizm” kelimesine yer verildiği bilinmektedir. Bu bağlamda herhangi bir literatürün haritalandırılması söz konusu olduğunda başlığında çok anahtar kelimelerden yola çıkmak daha doğru bir sonuç verecektir. Anahtar kelimeler yoluyla analiz aynı zamanda popülizmin sıklıkla hangi kavram, olgu ve ülkeler ile beraber çalışıldığı konusunda daha gerçekçi sonuçlar verecektir. Bu çalışmada, anahtar kelimeler üzerinden popülizm literatürünün son on yılına dair bibliyometrik analiz ile haritalandırma yapılacaktır.

Bu çalışmada, Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan “popülizm” ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın zaman aralığı 2014-2023 arası 10 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. 2014-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili yapılan çalışma sayısı 10337’dir. Çalışmanın zaman aralığı olarak belirlenmiş on yıllık süreç beşer yıllık iki yarıya ayrıldığında ilk beş yıl olan 2014-2018 arası dönemde popülizm konusunda yapılan çalışmaların sayısının 2735 olduğu, ikinci beş yıl olan 2019-2023 arası dönemde ise bu çalışmaların sayısının 7602 olduğu görülmektedir.

Çalışmanın amacı 2014-2023 yılları arasında Web of Science veri tabanının popülizm ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizini sunmak ve bu çalışmaları özellikle anahtar kelimeleri ve anahtar kelime bağlantıları özelinde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen 10 yıllık süre iki ayrı beşer yıllık sürece ayrılarak daha kapsamlı bir haritalandırma sunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada, belirlenen süre içerisinde popülizm ile ilgili çalışmaların sayısı, yıllara göre dağılımı, alanlara göre dağılımı ve ülkelere göre dağılımı incelendikten sonra 2014-2023 arası dönem anahtar kelimeler ve bağlantıları üzerinden haritalandırılacaktır. Daha sonrasında çalışmada 2014-2018 ve 2019-2023 yılları arası dönemler, anahtar kelimeler ve bağlantıları özelinde incelenerek anahtar kelimeler üzerinden popülizm literatürünün bibliyometrik profilinin oluşturulması amaçlanmaktadır.

POPÜLİZM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Popülizm günümüzde en popüler siyasi kavramlardan biridir. Popülizm yazını incelendiğinde en büyük düşünsel karmaşanın kavramın tanımı konusunda yaşandığı görülmektedir. Popülizmin kavramsallaştırılması popülizm çalışan akademisyenler arasında en büyük anlaşmazlıkların yaşandığı konudur. 1967 yılında gerçekleştirilen ünlü popülizm kongresinden sonra, popülizm gerek coğrafya bazında gerekse de tarihsel dönemler açısından farklılaşmıştır. Batı Avrupa’da popülist siyasi aktörlerin iktidara gelmeye başladığı 1980’li yıllardan günümüze, popülizm literatürü pek çok kavramı içerisinde barındıracak şekilde genişlemiştir.

2000’li yılların başlarına kadar gündelik siyasetin bir unsuru olarak görülmeyen, siyasetin bir “anomalisi” olan ve aşırı sağ partiler sınıflandırması içerisinde kendisine yer bulan popülizm, Mudde’in 2004 yılında yayınladığı ünlü çalışmada ifade ettiği gibi, bu tarihlerden sonra “gündelik siyasetin normal bir unsuru haline gelmiştir” (Mudde, 2004). Popülist siyasi aktörlerin başta Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Latin Amerika olmak üzere tüm dünyada sayılarının 2000’li yılların başından itibaren artması ve bazılarının iktidara gelmeleri ve

popülist politikalarını devam ettirmesi ile bu yıllara kadar popülist partilerin genellikle muhalefette kaldıkları, iktidara gelmeleri halinde ise söylem ve politikalarının giderek ana akım partilere yaklaşacağı ve böylelikle “popülist” tutumlarının zamanla azalacağına dair düşünce çürütülmüş olmuştur (Canovan, 1999). Bu tarihten itibaren Moffit (2020)’in deyişiyle “dünya popülizmin küresel yükselişine tanıklık etmektedir”.

Tanımlanması zor bir kavram olan popülizmin sıklıkla popülizmi oluşturan siyasi içeriğinden bağımsız olarak sadece “halk sesleniş” veya “düzen karşıtlığı” ile ilişkilendirilen kullanımının yaygınlaşması kavramın doğru anlaşılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir (Taggart, 2000; Müller, 2017). “Popülist” sıfatının günümüz kullanımı incelendiğinde, kelimenin genel olarak karşı tarafı “aşağılayıcı veya ötekileştirici” anlamda kullanıldığı görülmektedir. Herhangi bir siyasi aktör, kendisini “popülist” olarak tanımlamamaktadır. Kavram, sıklıkla “bir diğer” siyasi aktör için kullanılmaktadır. Kavramın kullanımın popülerleşmesinin getirdiği rahatlık bazı akademik çalışmalarda ve medyada siyasi aktörlerin veya bir politik düşüncenin kolaylıkla “popülist” olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır. Bu durumun herhangi bir siyasi aktörün, kendi düşünceleriyle bağdaşmayan politik bir düşüncüyü ve/veya aktörü kolaylıkla “popülist” olarak nitelendirmesine olanak sağladığı görülmektedir (Albertazzi ve McDonnel, 2008; 2).

Popülizmin “yaygın ve keyfi” kullanımının artması, her siyasi aktörün “sevmediği” bir öteki siyasi aktörü “popülist” olarak nitelendirmesini kolaylaştırırken aynı zamanda popülizm hakkındaki mevcut kuramsal tartışmaların gerçeklikten uzaklaşmasına neden olmaktadır (Taggart, 2000; 148). Birçok siyasi fenomen tartışmalıdır. Ancak popülizmin zamansal ve bağlamsal değişkenlik gösteren doğası ve bu doğasının bir sonucu olarak farklı coğrafyalarda farklı kavramlarla ilişkilendirilmesinin getirdiği sorunlar Mudde (2017; 12)’ın ifadesiyle popülizmi “gerçekten de tartışmalı bir kavram” haline getirmektedir. Dolayısıyla, popülizmin popüler olduğu günümüzde, kavram hakkındaki karmaşayı azaltmak için popülizmin kavramsal çerçevesinin belirlenmesi popülizmi konu alan her çalışma için önem arz etmektedir.

Popülizm literatürü incelendiğinde, günümüzde yaygın olarak kullanılan popülizm tanımı Cass Mudde (2004; 2007)’ye ait olduğu görülmektedir. Mudde popülizmi “toplumu nihai olarak, “saf halk” ve “yozlaşmış elitler” şeklinde iki homojen ve uzlaşmaz karşıtlık içinde olan gruba ayrılmış olarak değerlendiren ve siyasetin halkın genel iradesinin bir ifadesi olması gerektiğini ileri süren bir ideoloji” şeklinde tanımlamaktadır (Mudde, 2004; 543). Mudde’nin popülizm görüşü “ideolojik yaklaşım” olarak bilinmekte ve pek çok akademisyen tarafından paylaşılmaktadır (Canovan, 2002; Stanley, 2008; Hawkins, 2010). İdeolojik yaklaşımın yanında alternatif popülizm yaklaşımları/tanımlamaları da mevcuttur. Bu bağlamda popülizm düşünsel yaklaşımın dışında genel olarak; bir politik organizasyon şekli veya bir hareket (Taggart, 1995; Taguieff, 1995; Mair, 2002) veya politik bir iletişim şekli (Laclau, 2005; Panizza, 2005) olarak tanımlanmaktadır.

Popülizmin doğası gereği zamansal ve bağlamsal olarak değişkenlik göstermesi, kavramın farklı coğrafyalarda ve/veya farklı zamanlarda farklı kavramlarla ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Popülizmin bu “muğlak” doğası (Canovan, 1999), popülizm kavramının ortaya çıktığı 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze kadar kavramın birbirinden farklı siyasi olguları nitelenmek için kullanılmasına neden olmuştur (Allcock, 1971; 372).

Popülizm tanımı konusunda uzun yıllar devam eden tartışmaların, popülizmin doğası gereği sahip olduğu özellikler dolayısıyla uzun yıllar devam etmesi beklenmektedir (Hackney, 1971). Ancak, yarım asırdan fazla bir süredir siyaset bilimcileri meşgul eden popülizmin tanımlaması konusunda, hemen her araştırmacı tarafından popülizm tanımlamasında değinilen iki unsur bulunmaktadır. Bu iki unsur popülizmin temel bileşenleri olarak kabul edilmektedir. (Jagers ve Walgrave, 2007). Bu bileşenler “halk” ve “elitler”dir. Canovan (1981)’e göre popülizm kavramının sonu gelmeyen ve büyük olasılıkla gelmeyecek olan bir tartışmanın merkezinde olmasının nedeni, temel bileşenlerinden biri olan “halk” kavramının “muğlak” oluşudur. Benzer düşünceye sahip olan ve popülizmi siyasi bir mantık olarak kabul eden Laclau (2005), popülizmin ancak “halk” kavramının netleştirilmesi ile anlaşılabilceğini savunmaktadır.

Popülistlere göre toplum iyi ve kötü şeklinde net bir ayrıma sahiptir. Popülistlerin tasnif ettiği bu toplumun bir tarafında vergilerini ödeyen, iyi kalpli ve toplumun homojen sosyo-ekonomik özelliklere sahip kesimini oluşturan “halk” (genel irade) ve diğer tarafında halk ile herhangi bir konuda ortak bir zeminde bulaşamayacağı gibi aynı zamanda “genel irade”ye karşı hareket eden “elitler/ötekiler” bulunmaktadır. Popülist siyasi aktörler, toplumun “yozlaşmış elitler” yüzünden haksızlığa uğrayan kesiminin sesi olduklarını iddia etmektelerdir. Dolayısıyla, popülist siyasi aktör mevcut düzen eleştirisini, ortaya çıktığı bağlama göre farklı “taşıyıcı” ideolojiler ile birleştirerek gerçekleştirmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2015; 17). Popülizmin, iki

temel bileşeni olan halk ve elitler kavramının (Jagers ve Walgrave, 2007) her toplum için farklı zamansal bağlamlarda yeniden oluşturulma ihtimalini içinde barındırması popülizmi “muğlak, belirsiz” bir kavram haline getirmektedir. Bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye ve hatta ülke içinde farklı popülizm türlerinin oluşumunun temel sebebi budur. Örneğin günümüzde popülizm, Batı Avrupa için genellikle yerlilik, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı kavramları ile birlikte var olurken Latin Amerika’da genellikle sol siyaset ile özdeşleşmiş olarak ekonomik ve örgütsel kavramlar etrafında ele alınmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2015; 17).

Popülizmin ortaya çıktığı ve geliştiği dönemlerden popülizmin küresel yükselişinin yaşandığı günümüze kadar kavramın çeşitli dönüşümlerden geçtiği bilinmektedir. Taggart (2003; 8)’ın ifadesiyle “bukalemun” bir kavram olan popülizm, ortaya çıktığı kültürel, siyasal ve toplumsal bağlamlara göre birçok farklı tezahürlerde olabilmektedir. Popülizmin bir toplumda nasıl ortaya çıkacağına cevabı ise, kavramın ortaya çıktığı bağlamda hakim olan toplumsal sorunlar ile yakından ilişkilidir (Mudde ve Kaltwasser, 2019; 55). Dolayısıyla, dünyada popülist siyasi aktörler arttıkça ve bu aktörlerin başarıları çeşitlendikçe popülizm ile daha önce ilişkisi kurulmayan veya daha az güçlü bir ilişkisi olduğu düşünülen konu ve kavramlar zaman içerisinde popülizm ile yakından ilişkilendirilebilmektedir. Popülizmin değişken doğası kavramı, diğer siyasi fenomenlerden ayırarak incelenmesi göreceli olarak daha zor bir konuma sokmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışmanın konusu olan popülizmin anahtar kelimeler üzerinden bibliyometrik analizi, sadece popülizm çalışmak isteyen yeni araştırmacılara ufuk açmakla kalmayacak aynı zamanda popülizmin hangi yeni bağlamlar ile dünyada var olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde giderek genişlemekte olan popülist literatürün zamansal eğilimlerinin ortaya çıkarılması önem arz etmektedir. Bibliyometrik analiz popülizm literatürünün gelişimi ve bundan sonraki süreci hakkında bilgi verebilir.

MATERYAL ve METOT

Bibliyometri kısaca, “yayınların ya da belgelerin yazar, konu, yayın bilgisi, atıf yapılan kaynaklar ve benzeri özelliklerinin niceliksel analizidir” (Al ve Tonta, 2004). Chen ise (2017) bibliyometrik analizin, “bilimsel faaliyetlerin haritalandırması için gerekli olan süreç” olduğunu öne sürmektedir. Bibliyometrik araştırmaların yapıldığı çalışmalar incelendiğinde genel olarak iki tip haritalandırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Eck ve Waltman (2010), bu iki yöntemi “mesafeye dayalı haritalandırma” ve “grafik bazlı haritalandırma” olarak adlandırmıştır. Bu iki yöntem arasındaki temel fark iki öge arasındaki ilişkinin gücünü birinin yansıtır birinin yansıtmamasıdır. Mesafeye dayalı haritalandırma, iki öge arasındaki ilişkinin gücünü yansıtmaktadır. İki öge arasındaki mesafe ne kadar kısa ise bağlantıları o kadar güçlüdür. Öte yandan grafik bazlı haritalandırma yönteminde bu ilişki gücüne yer verilmemektedir. Ögeler arasındaki ilişkiler tekdüze şekilde haritalandırılmaktadır. Bu çalışmada, ögeler arasındaki ilişkinin boyutlarının detaylı olarak açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Dolayısıyla mesafeye dayalı haritalandırma yöntemlerinden biri tercih edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, “mesafeye dayalı haritalandırma” için birbirinden farklı bibliyometrik analiz araçlarının olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, işlevsel özelliklerinin VxOrd ve Kopcsa-Schiebel gibi diğer bibliyometrik programlara göre daha gelişmiş olması nedeniyle VOSviewer programı tercih edilmiştir. VOSviewer, bibliyometrik haritaların oluşturulması ve görüntülenmesi amacıyla Ness Jan van Eck ve Ludo Waltman (2010) tarafından geliştirilmiştir. Program benzerlerine göre daha geniş kapsamlı bibliyometrik haritalandırma sunmaktadır. VOSviewer, belirli bir kavramı veya kavramlar arasındaki ilişkiyi konu alan bir literatüre dair geniş kapsamlı bilgi sunan bir program olarak değerlendirilmektedir. VOSviewer, kullandığı algoritmalar sonucu “bağlantı” ve “bağlantı gücü” isimleriyle iki farklı çıktı sunmaktadır. Elde edilen “bağlantı” çıktısı ile, mevcut literatür ile analiz kapsamında aratılan öge arasındaki benzerlik, ilişki ve ortaklıklar ifade edilmektedir. Diğer bir çıktı olan “bağlantı gücü” ile aratılan literatüre dair unsurlar arasındaki benzerlik, ilişki ve ortaklık potansiyeli ifade edilmektedir.

VOSviewer, analize konu olan literatürde en çok kullanılan anahtar kelimelerin belirlenmesinde, bu anahtar kelimelerin birbirleriyle ilişkilerinin haritalandırılmasında, bu anahtar kelimelerin yıllara göre değişen kullanım yoğunluklarının belirlenmesinde; analize konu olan literatürün önde gelen akademisyenlerinin belirlenmesinde, bu akademisyenlerin en çok atıf alan çalışmalarını ve bu çalışmaların birbirleriyle bağlantılarının haritalandırılmasında; analize konu olan literatüre dayalı çalışmaların hangi dergilerde daha çok yayınlandığı gibi çeşitli konularda kapsamlı bibliyometrik bir haritalandırmaya olanak sağlamaktadır.

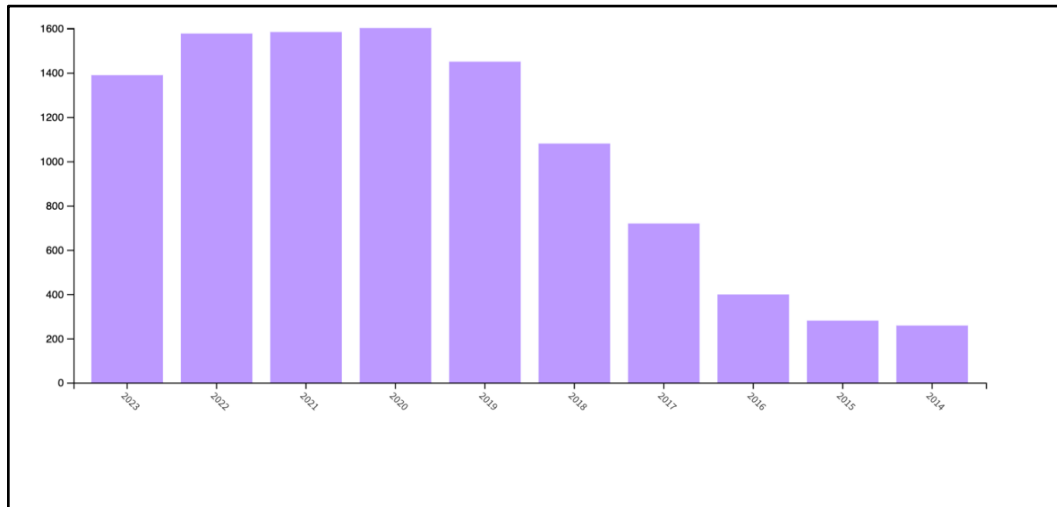
Bu çalışmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Web of Science veri tabanı, çeşitli analizler için araştırmacılar tarafından araştırmalarının güvenilirliği açısından sıklıkla tercih edilmektedir. Web of Science, 1900'lerin başından günümüze kadar bilimsel içerik, etki ve ileri düzey veri analizi için oldukça kapsamlı bir veri seti sunmaktadır. Ayrıca, farklı disiplinlerden oluşan kapsamlı bir veri seti sunmasının yanı sıra, bu çalışmaların nitelikli ve güvenilir olmaları ve Web of Science veri tabanının ileri düzey analizler için geliştirmiş olduğu göstergelere sahip olması araştırmacıların Web of Science veri tabanını tercih etmesinin nedenleri arasındadır.

15.05.2024 tarihinde, Web of Science arama motorunda "populizm" kelimesi tüm alanlarda aratılmıştır. Zaman aralığı olarak 2014-2023 arası dönem seçilmiş ve bu sitede taranan tüm indekslerde aratılmıştır. Bibliyometrik analiz gerçekleştiren çalışmalar incelendiğinde çalışmaların öncelikli ele alınan literatürdeki çalışmaların yıllara göre dağılımı, alanlara göre dağılımı, ele alınan konu hakkında ülkelerin yayın sayısına göre dağılımı gibi daha genel, WoS veri tabanından elde edilen, bilgiler ile başladığı ve daha sonrasında çalışmanın cevap aradığı sorular çerçevesinde, bibliyometrik analizi gerçekleştirdikleri program aracılığı ile elde edile bulgulara ve bu bulguların yorumlanmasına yer verildiği görülmektedir (Saf, 2023; Seyran, 2021). Bu çalışma da benzer bir yol izlemektedir. Yapılan incelemeler sonucu elde edilen bulgular tablo, şekil ve haritalar aracılığıyla ortaya koyulmuştur. Çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır:

- 1) 2014-2023 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalar yıllara, alanlara ve ülkelere göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 2) 2014-2023, 2014-2018 ve 2018-2023 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?
- 3) 2014-2023, 2014-2018 ve 2018-2023 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin bağlantıları nasıldır ve bu bağlantılar yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- 4) 2014-2018 ve 2019-2023 yıllarında kullanılan farklı anahtar kelimeler var mıdır?

BULGULAR

Çalışmada incelemeye tabi tutulan 2014-2023 arası on yıllık süreçte, populizm ile ilgili gerçekleştirilmiş olan 10337 çalışmanın tamamının yıllara göre dağılımı Şekil 1 ve Tablo 1'de verilmiştir. Disiplinler açısından bakıldığında populizm ile ilgili çalışmaların alanlara göre dağılım ve oranları Şekil 2 ve Tablo 2'de verilmiştir. Şekil 3 ve Tablo 3'te populizm ile ilgili çalışmaların ülkelere göre dağılım ve oranları verilmiştir. Şekil 4'te 2014-2023 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin bağlantılarına; Şekil 5'te 2014-2018 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin bağlantılarına ve Şekil 6'da 2019-2023 yılları arasında populizm ile ilgili çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin bağlantılarına verilmiştir.

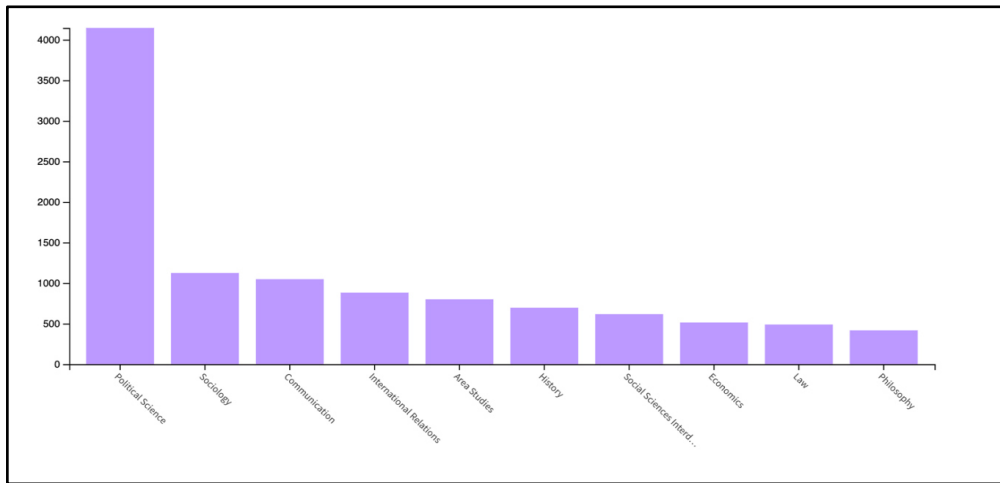
Şekil 1: 2014-2023 Yılları Arasında Populizm ile İlgili Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı (Web of Science, 2023)

Şekil 1, popülizm ile ilgili çalışmaların sayısının yıllara göre dağılımını göstermektedir. Bu doğrultuda ele alınan dönem içerisinde 2014 yılında popülizm çalışmalarının en düşük seviyede olduğu dikkat çekmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında çalışma sayısı artmaya başlasa da asıl artış 2017 yılında gerçekleşmiştir. 2017 yılında popülizm ile ilgili çalışmaların sayısı daha önceki yıllara nazaran çok ciddi bir artış sergilemiştir. 2017 yılında gerçekleştirilen çalışma sayısına bakıldığında bir önceki yıla göre yaklaşık olarak iki katına yakın sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. 2018 yılında çalışma sayısı artmaya devam etmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise gerçekleştirilen çalışma sayısında bir önceki yıla göre neredeyse %40'luk bir artışla 2017 yılından sonra ikinci önemli artış gerçekleşmiştir. Ele alınan dönem içerisinde popülizm çalışmalarının sayısı 2020 yılında zirve yapmıştır. 2021 ve 2022 yıllarında ise 2020 yılı ile neredeyse aynı sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. 2023 yılına bakıldığında ise önceki iki yıla göre çalışma sayısının azaldığı ve neredeyse 2019 yılında gerçekleştirilen çalışma sayısına kadar gerilediği dikkat çekmektedir.

Tablo 1: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı ve Yüzdeleri

Yayın Yılı	Yayın Sayısı	Yüzde
2023	1389	13.437
2022	1577	15.256
2021	1584	15.324
2020	1602	15.498
2019	1450	14.027
2018	1080	10.448
2017	719	6.956
2016	398	3.850
2015	280	2.709
2014	258	2.496

Şekil 1'e ek olarak Tablo 1'de 2014-2023 yılları arası dönemde popülizm ile ilgili çalışmaların yüzdelerine yer verilmiştir. Bu doğrultuda en çok yayın yapılan 2020 yılında toplam yayınların %15.498'i gerçekleştirilmiştir. En az yayın yapılan 2014 yılında ise toplam yayınların %2.496'sı gerçekleştirilmiştir. 2014-2018 yılları arası dönem en az yayın yapılan dönemi teşkil etmektedir. 2014-2018 yılları arası gerçekleştirilen yayınlar ele alınan dönem içerisinde toplam yayınların %26.459'unu oluşturmaktadır. 2019-2023 yılları arası gerçekleştirilen yayınlar ise ele alınan dönem içerisinde toplam yayınların %73.541'ini oluşturmaktadır.

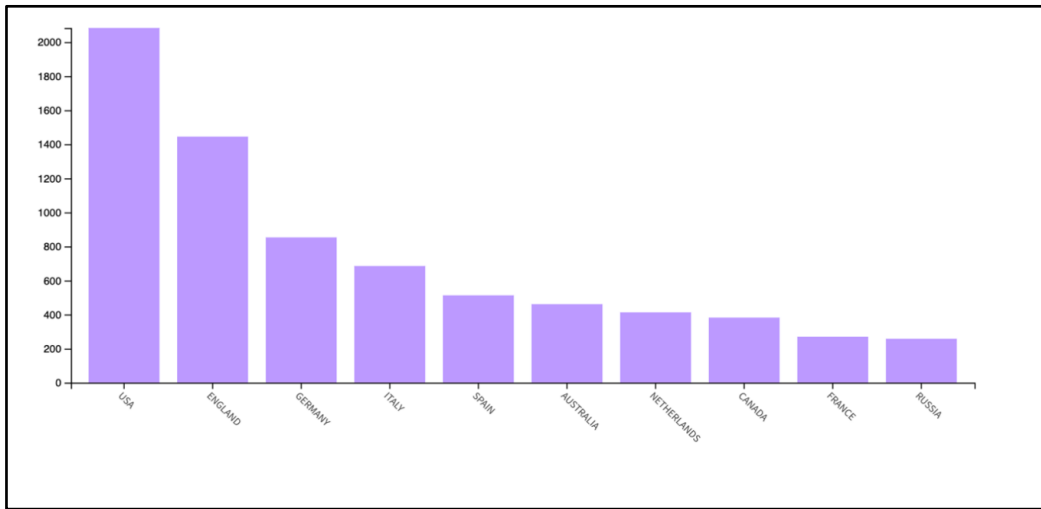
Şekil 2: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmaların Alanlara Göre Dağılımı (Web of Science, 2023)

Şekil 2’de 2014-2023 yılları arası dönemde popülizm ile ilgili çalışmaların alanlara göre dağılımı sunulmaktadır. Şekil 2 incelendiğinde ele alınan dönem içerisinde en çok çalışmanın siyaset bilimi alanında gerçekleştirildiği görülmektedir. Tablo 2’de görüleceği üzere popülizm anahtar kelimesinin yer aldığı çalışmaların büyük çoğunluğu diğer alanlara kıyasla siyaset bilimi alanında gerçekleştirilmektedir. Siyaset bilimi alanında ilgili dönem içerisinde 4145 adet çalışma gerçekleştirilmiştir. İkinci sırada sosyoloji alanında yapılan çalışmalar gelmektedir. Sosyoloji alanında yapılan çalışmalar, siyaset bilimi alanında yapılan çalışmaların yaklaşık olarak dörtte biri oranındadır. İletişim alanında gerçekleştirilen çalışmalar üçüncü sırada yer almaktadır. Uluslararası ilişkiler alanı ile alan çalışmaları kapsamında yapılan yayınların sayısı birbirlerine oldukça yakındır. Bu bağlamda popülizm ile ilgili çalışmaların 882 tanesi uluslararası ilişkiler alanı kapsamında, 800 tanesi ise alan çalışmaları kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmaların Alanlara Göre Yayın Sayıları ve Yüzdeleri

Alan Türü	Yayın Sayısı	Yüzde
Siyaset Bilimi	4145	40.099
Sosyoloji	1124	10.874
İletişim	1048	10.138
Uluslararası İlişkiler	882	8.532
Alan Çalışmaları	800	7.739
Tarih	696	6.733
Disiplinlerarası Sosyal Bilimler	617	5.969
Hukuk	514	4.972
Ekonomi	489	4.731
Felsefe	417	4.034

Şekil 2’ye ek olarak Tablo 2’de 2014-2023 yılları arası dönemde popülizm ile ilgili çalışmaların çalışma alanına göre yüzdelerle dağılımlarına yer verilmiştir. Tablo 2’ye göre popülizm ile ilgili yayınların %40.099’u siyaset bilimi alanında gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda popülizm ile ilgili çalışmaların üçte birinden fazlası siyaset bilimi alanında yapılmıştır. İlgili dönemde sosyoloji alanında gerçekleştirilen popülizm çalışmaları toplam çalışmaların %10.874’ünü oluşturmaktadır. İletişim alanında yapılan çalışmalar ise toplam çalışmaların %10.138’ini oluşturmaktadır. Uluslararası İlişkiler alanında yapılan popülizm ile ilgili çalışmalar ise popülizm ile ilgili çalışmaların %8.532’sini oluşturmaktadır. Bu bağlamda popülizm ile ilgili çalışmalar incelendiğinde ilk dört sırada siyaset bilimi, iletişim, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler alanlarında yapılan çalışmaların olduğu ve bu alanlardaki çalışmaların toplamda %69.643’lük bir paya sahip oldukları görülmektedir.

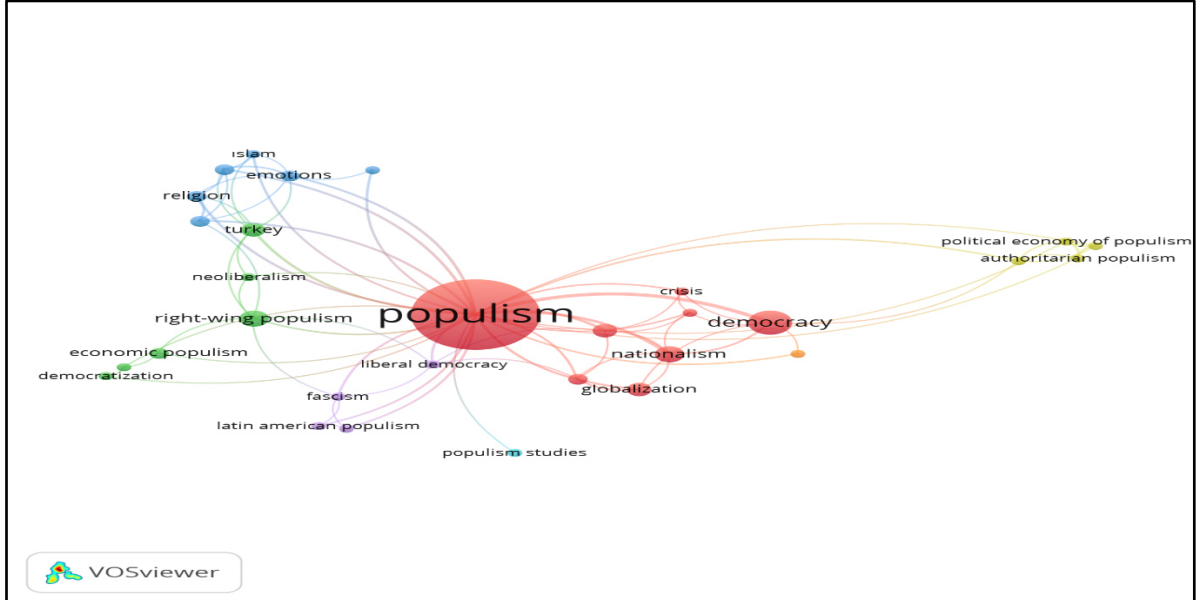
Şekil 3: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı (Web of Science, 2023)

Şekil 3’de 2014-2023 yılları arası dönemde popülizm ile ilgili çalışmaların ülkelere göre dağılımına yer verilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde ilgi yıllar içerisinde anahtar kelime olarak popülizm kelimesi yer alan çalışmaların en fazla Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) gerçekleştirildiği görülmektedir. ABD’yi İngiltere’de yapılan çalışmalar takip etmektedir. ABD ve İngiltere’ye göre nispeten az sayıda çalışma gerçekleştirilmiş olsa da bu ülkeleri Almanya izlemektedir.

Tablo 3: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmaların Ülkelere Göre Dağılımı ve Yüzdeleri

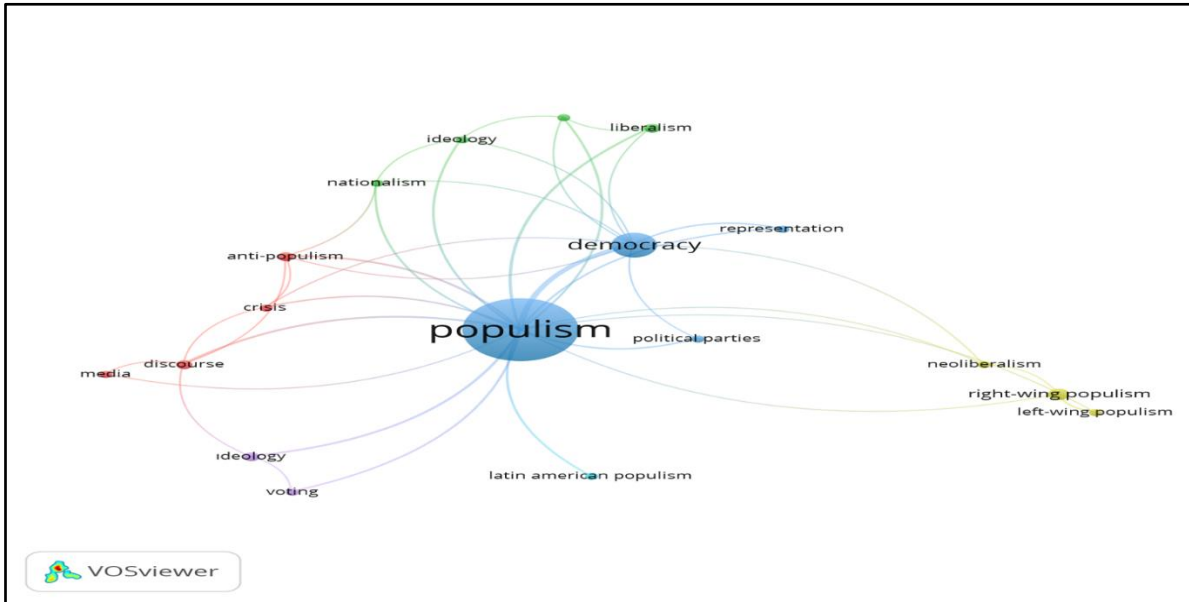
Ülke	Yayın Sayısı	Yüzdesi
Amerika Birleşik Devletleri	2083	20.151
İngiltere	1445	13.979
Almanya	853	8.252
İtalya	685	6.627
İspanya	513	4.963
Avustralya	416	4.460
Hollanda	413	3.995
Kanada	382	3.695
Fransa	270	2.612
Rusya	258	2.496

Tablo 3’te 2014-2023 yılları arası yayınlanan ve dönemde popülizm ile ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği ülkelerin yüzdeler dağılımına yer verilmiştir. Bu bağlamda ele alınan dönemde en çok çalışmanın gerçekleştirildiği ülke olan ABD’de yayınlanan çalışmaların toplam çalışmalar içerisindeki payı %20.151 olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada yer alan İngiltere’de gerçekleştirilen çalışmalar ise toplam yayınlanan çalışmalar içerisinde %13.979’luk bir paya sahip olmuştur. Anahtar kelimeleri içerisinde popülizm kelimesinin olduğu çalışmaların gerçekleştirildiği ülkeler içerisinde ilk beş sırada yer alan ülkelerin toplam payı ise %53.972 olarak gerçekleşmiştir. Bu ülkeleri takip eden altıncı sıra ile onuncu sıra arasında yer alan ülkelerde yapılan çalışmalar ise toplam çalışmalar içerisinde %17.258’lik bir paya sahip olmuştur.

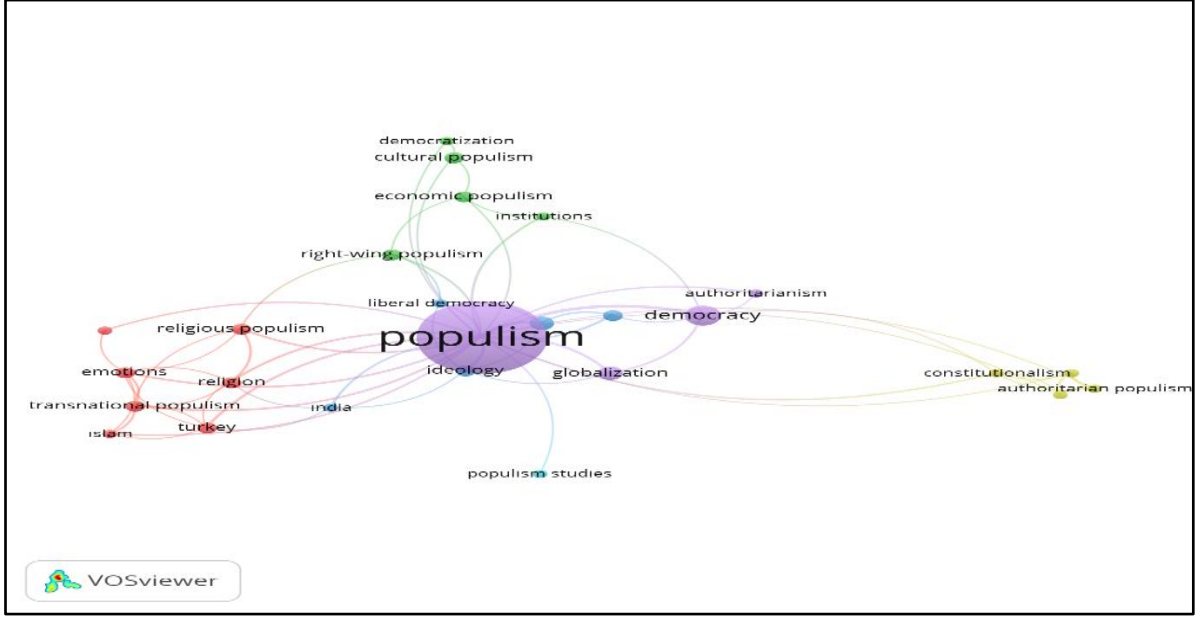
Şekil 4: 2014-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Bağlantıları

Şekil 4'te 2014-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantıları yer almaktadır. Karmaşıklığa yol açmaması açısından popülizm ile ilgili incelenen dönemde yayınlanan çalışmalarda yer alan 161 anahtar kelime sınırlandırılmıştır. Böylelikle popülizm literatürü hakkında daha doğru bir şekil elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda en az 2 kere kullanılan anahtar kelimelerin şekilde yer alması tercih edilmiştir. 161 anahtar kelimedenden 30 tanesi en az iki kere kullanılmıştır. Söz konusu olan 30 anahtar kelimeye Şekil 4'te yer verilmiş ve incelenmiştir. Popülizm ile ilgili çalışmalarda popülizmden sonra en çok bağlantıya sahip anahtar kelimeler, 16 bağlantı ile demokrasi, 12 bağlantı ile milliyetçilik, 10 bağlantı ile söylem, 10 bağlantı ile duygular, 10 bağlantı ile ulus ötesi popülizm ve 9 bağlantı ile Türkiye olmuştur. Popülizm ile kendisinden sonra en çok bağlantıya sahip demokrasi kelimelerinin birbiriyle bağlantılarının oldukça güçlü olduğu da Şekil 4'ten elde edilen sonuçlardan biridir. Din, dini popülizm, sağ popülizm, küreselleşme, anti-popülizm, otoriter popülizm anahtar kelimelerinin Türkiye anahtar kelimesi ile benzer bağlantı sayılarına sahip olduğu görülmektedir. Şekil 4'ten elde edilen en önemli bulgu, 2014-2023 yılları arasında popülizm, demokrasi, milliyetçilik, küreselleşme, liberal demokrasi, kriz ve sağ popülizm gibi anahtar kelimeleri arasında güçlü bağların varlığıdır.

Şekil 5: 2014-2018 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Bağlantıları

Şekil 5'te 2014-2018 yılları arasında popülizm ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantıları yer almaktadır. Şekil 4 ile benzer şekilde, incelenen dönemde yayınlanan çalışmalarda yer alan 167 anahtar kelime sınırlandırılmıştır. 167 anahtar kelime içerisinde en az 2 kere kullanılan anahtar kelimelerin sayısının 18 olduğu görülmüştür. Söz konusu 18 kelime Şekil 5'te incelenmiştir. Popülizm ile ilgili çalışmalarda popülizmden sonra en çok bağlantıya sahip anahtar kelimeler, 22 bağlantı ile demokrasi, 7 bağlantı ile söylem, 5 bağlantı ile kriz, 5 bağlantı ile ideoloji, 5 bağlantı ile liberalizm, 5 bağlantı ile milliyetçilik, 5 siyaset teorisi ve 5 bağlantı ile ideoloji olmuştur. Latin Amerika popülizmi ve medya anahtar kelimelerinin ise ikişer bağlantı ile en az bağlantıya sahip anahtar kelimeler olduğu görülmektedir. 2014-2018 yılları arasında gerçekleşen popülizm çalışmalarında kullanılan anahtar kelime bağlantıları arasında popülizm ile demokrasinin çok güçlü bir bağa sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu dönemde popülizm çalışmalarının genellikle demokrasi ekseninde çalışıldığı görülmektedir.

Şekil 6: 2019-2023 Yılları Arasında Popülizm ile İlgili Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Bağlantıları

Şekil 6'da 2019-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantılarına yer almaktadır. Bu şekilde de önceki iki haritada kullanılan yol takip edilerek 159 anahtar kelime içerisinden en az 2 kere kullanılan anahtar kelimeler üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Bu doğrultuda 159 anahtar kelime içerisinde en az 2 kere kullanılan 26 anahtar kelime olduğu saptanmıştır. Popülizm ile ilgili çalışmalarda popülizmden sonra en çok bağlantıya sahip anahtar kelimeler, 13 bağlantı ile demokrasi, 10 bağlantı ile duygu, 10 bağlantı ile ulus ötesi popülizm, 9 bağlantı ile din, 8 bağlantı ile söylem, 8 bağlantı ile dini popülizm, 8 bağlantı ile Türkiye olmuştur. 6 bağlantıya sahip anahtar kelimeler: otoriter popülizm, meşruiyet, demokratik popülizm, küreselleşme, ideoloji, milliyetçilik, popülizmin politik ekonomisi ve İslam'dır. Şekil 6'dan elde edilen en önemli bulgulardan biri, 2014-2018 yılları arasında görülmeyen bazı anahtar kelimelerin bu beş yılda en az iki bağlantı alacak şekilde güncel popülizm literatürüne girmeleri olmuştur. Bu anahtar kelimelerden özellikle Ernesto Laclau anahtar kelimesi dikkat çekicidir. Popülizm çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Laclau, 2000 yılı sonrasında Mudde'in önderliğini yaptığı ve giderek popülerleşen popülizm yaklaşımının uzun bir süre gerisinde kalmıştır. Ernesto Laclau anahtar kelimesinin en çok kullanılan anahtar kelimelerden biri olması, Laclau popülizm anlayışının önem kazanmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. 2014-2018 yılları arasında görülmeyen diğer önemli anahtar kelimeler "kültürel popülizm", "kurumlar", "meşruiyet" ve "demokratikleşme" olmuştur.

SONUÇ

Popülizmin zamana ve mekana göre değişen doğası popülizm hakkında yapılan çalışmalara olan ilgiyi canlı tutmaktadır. Popülizm en nihayetinde mevcut sistemin bir eleştirisidir. Bu sistem eleştirisini ortaya çıktığı coğrafyaya ve zamana bağlı olarak bir araya geldiği diğer ideoloji ve kavramlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla zamana ve mekana bağlı olarak değişmesinden ötürü kimi akademisyenler tarafından "bukalemun" ideoloji olarak nitelendirilen popülizmin farklı konak ideolojilerle birleşmesi popülizm çalışmalarına olan ilgiyi artırmaktadır.

Bu durum aynı zamanda popülizm literatürünün zamana bağlı olarak hangi kavram ve anahtar kelimelerle çalışıldığının anlaşılmasının önemini artırmaktadır. Bu bağlamda popülizmin hangi anahtar kelimelerle sıklıkla bir araya geldiğinin analizi diğer siyasi fenomenlere kıyasla daha büyük bir önem arz etmektedir. Zamana bağlı olarak anahtar kelimeler üzerinden yapılan bir analiz araştırmacılara popülist siyasi aktörlerin sistem eleştirilerini hangi kavram aracılığıyla yaptıklarını, popülizmin anlaşılmasında ve/veya ortaya çıkışında etkili olan kavramların hangileri olduğu, popülizmin değişen doğasının anlaşılmasını sağlaması ve popülizm literatüründe yeni araştırma alanlarının hangileri olduğu gibi pek çok farklı konuda araştırmacılara fayda sağlamaktadır.

Popülizm hakkında yapılan çalışmalar özellikle son on yılda artmıştır. Popülizm çalışmalarında gözle görülür en büyük artış ise şüphesiz 2016-2019 yılları arasında yaşanmıştır. Bu çalışmanın amacı belirlenen on yıllık süre içerisinde öncelikle popülizm literatürünün sayısal verilerini ortaya koymaktır. İkinci olarak popülizm literatürünün genişlediği 2014-2023 arası dönemi anahtar kelimeler üzerinden analiz etmektir. Bu bağlamda 2014-2023 arası dönem beşer yıllık iki alt dönem halinde incelenerek anahtar kelimeler üzerinden bibliyometrik profilinin oluşturulması amaçlanmıştır.

Web of Science veri tabanı arama motoruna “populism” konusu yazılmış ve tüm zamanlarda yazılan yazılar bu sitede taranan indekslerde aranmıştır. Daha sonrasında zaman aralığı 2014-2023 yıllar arasında kapsayacak şekilde daraltılmıştır. 2014-2023 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar VOSviewer programı ile ele alınmıştır. Bibliyometrik analiz yönteminin tercih edildiği bu çalışmada popülizm ile ilgili araştırmalar yıllara, alanlara, ülkelere göre ve anahtar kelime ve bağlantıları bakımından analiz edilmiştir.

Araştırma sonunda popülizm ile ilgili en çok çalışmanın 2020 yılında yapıldığı görülmüştür. Çalışmada belirlenen zaman aralığı olan 2014-2023 yılları arasında ilk beş yıl içerisinde popülizm hakkında gerçekleştirilen çalışmaların istikrarlı olarak arttığı görülmüştür. Bir önceki yıla göre en büyük artışın 2019 yılında yaşandığı görülmektedir. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri şüphesiz 2016 Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimlerini Donald Trump’ın kazanmasıdır. Bununla beraber 2016 ve sonrasında Avrupa’da da ABD’ye benzer şekilde popülist liderlerin iktidara gelmesi popülizm hakkında yapılan çalışmaların sayısının iki yıl içerisinde dramatik şekilde artışında önemli bir etkidir.

Çalışmada, 2014-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili araştırmaların diğer alanlara kıyasla büyük bir farkla siyaset bilimi alanında yapıldığı ortaya koyulmuştur. Siyaset bilimi alanını; sosyoloji, iletişim, uluslararası ilişkiler, alan çalışmaları, tarih, disiplinlerarası sosyal bilimler, hukuk, ekonomi ve felsefe takip etmiştir. Ülkelere göre bakıldığında ise en çok çalışmanın sırasıyla ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, İspanya, Avustralya ve Hollanda olmuştur.

Çalışmada 2014-2023 yılları arasında popülizm çalışmalarında kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantıları üç haritada incelenmiştir. Bunlardan birincisinde araştırmaya konu edilen on yıl için anahtar kelimeler ve bağlantılarına bakılmıştır. Haritadan elde edilen bulgulara göre 2014-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili çalışmalarda 161 anahtar kelimenin kullanıldığı ve bu anahtar kelimelerden ise 30 tanesinin en az iki kere kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. 30 anahtar kelimedenden en güçlü bağlantılara sahip olan anahtar kelimeler sırasıyla; demokrasi, milliyetçilik, söylem, duygular ve ulusötesi popülizm olmuştur. Bununla beraber 2014-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili çalışmalarda anahtar kelimelerin bağlantılarının incelendiği haritadan elde edilen en önemli sonuçlardan biri, popülizm, demokrasi, milliyetçilik, küreselleşme, liberal demokrasi, kriz, sağ popülizm gibi anahtar kelimeleri arasında güçlü bağların varlığıdır.

2014-2018 yılları arasında popülizm ile ilgili çalışmalarda 167 farklı anahtar kelimenin kullanıldığı ve bu anahtar kelimelerden 18 tanesinin en az iki kere kullanıldığı çalışmada ortaya konulmuştur. 2014-2023 on yıllık döneme kıyasla bu dönemde kullanılan farklı anahtar kelime sayısının daha fazla olmasına rağmen en az iki kere kullanılan anahtar kelime sayısının önemli bir farkla daha az olması popülizm literatürünün 2014-2018 yılları arasında henüz yeterince farklı bağlamlarda incelenmediği şeklinde yorumlanabilir. En az iki kere kullanılan 18 anahtar kelimedenden en güçlü bağlantılara sahip olan anahtar kelimeler sırasıyla; demokrasi, söylem, kriz, ideoloji, liberalizm, milliyetçilik ve siyaset teorisi olmuştur. Bununla beraber haritadan çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri, diğer tüm anahtar kelimeler ile bağlantı gücünün hemen hemen eşit olmasına rağmen, popülizmin demokrasi ile bağının oldukça güçlü olduğudur. Dolayısıyla bu durum popülizm hakkındaki çalışmaların giderek artmaya başladığı 2014-2018 yılları arasında popülizm genel olarak demokrasi ile ilişkisi ekseninde çalışıldığını göstermektedir.

2019-2023 yılları arasında popülizm ile ilgili çalışmalarda 159 farklı anahtar kelime tercih edildiği görülmektedir. VOSviewer aracılığıyla 159 anahtar kelimedenden 26 tanesinin en az iki kere kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum bir önceki beş yıl ile kıyaslandığında popülizm ile ilgili çalışmaların çeşitliliğinin arttığı ve bu çeşitlilikle ilgili pek çok araştırmacının katkıda bulunduğu sonucuna götürmektedir. En az iki kere kullanılan 26 anahtar kelimedenden en güçlü bağlantılara sahip olan anahtar kelimeler sırasıyla; demokrasi, duygu, ulusötesi popülizm, din, söylem, dini popülizm ve Türkiye olmuştur. Bu dönemden elde edilen en önemli sonuç, bir önceki beş yılda en az iki kere kullanılan anahtar kelimeler içerisinde olmayan Ernesto Laclau anahtar kelimesinin varlığıdır. Popülizm literatüründe oldukça eski ve önemli bir siyaset bilimci olan Laclau, popülizm literatüründe kendi adıyla bilinen popülizm yaklaşımının öncüsüdür. Bir önceki dönemde anahtar kelimelerde

olmayıp son dönem anahtar kelimelerinde olması popülizm literatüründe Laclau yaklaşımının tekrar önem kazanmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir.

KAYNAKÇA

- Albertazzi, Daniele ve McDonnell, Duncan. *Twenty-First Century Populism*, London, Palgrave Macmillan, 2008.
- Allcock, J. B. (1971), "Populism: A Brief Biography", *Sociology*, 5 (3): 371-387.
- Barr, R. R. (2009), "Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics", *Party Politics*, 15 (1): 29-48.
- Canovan, Margaret. *Populism*, New York, Hartcourt Brace Javonovich, 1981.
- Canovan, M. (1999), "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, 47 (1), 2-16.
- Canovan, M. (2002), "Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy", Y.Meny ve Y. Surel (Ed.) *Democracies and the Populist Challenge*, içinde (25-44) New York, Palgrave Macmillan.
- Chen, C. (2017), "Science Mapping: A Systematic Review of the Literature", *Journal of Data and Information Science* 2 (2), 1-40.
- Eck, N. J. ve Waltman, L. (2010), "Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping", *Scientometrics*, 84, 523-538.
- Hackney, S. (1971), "Introduction", *Populism: The Critical Issues*, Sheldon Hackley (Der.), Little, Brown, Boston, 7-22.
- Hawkins, K. A. (2009), "Is Chávez Populist? Measuring Populist Discourse in Comparative Perspective", *Comparative Political Studies*, 42 (8), 1040-1067.
- Jagers, J. ve Walgrave, S. (2007), "Populism as Political Communication Style: an Empirical Study of Political Parties" Discourse in Belgium", *European Journal of Political Research*, 46, 319-345.
- Laclau, Ernesto. *On Populist Reason*, London, Verso, 2005.
- Mair, P. (2002), "Populist Democracy vs Party Democracy" Yves Meny ve Yves Surel (Ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, içinde (81-98), New York: Palgrave Macmillan.
- Mair, Peter (2002), "Populist Democracy vs Party Democracy" Yves Meny ve Yves Surel (Ed.), *Democracies and the Populist Challenge*, içinde (81-98), New York. Palgrave Macmillan.
- Moffit, Benjamin. *Popülizmin Küresel Yükselişi Performans, Siyasi Üslup ve Temsil*, Çev. Onur Özgür, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.
- Mudde, C. (2004), "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39 (4), 541-563.
- Mudde, C. (2017), "Populism: An Ideational Approach", Kaltwasser, Taggart, Ostiguy (Der.), *The Oxford Handbook of Populism* 1. Baskı içinde (36-53), Oxford, Oxford University Press.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. (2015) "Vox Populi or Vox Masculini? Populism and Gender in Northern Europe and South America", *Patterns of Prejudice*, 49 (1-2), 16-36.
- Müller, Jan-Werner. *Popülizm Nedir?*, (Çev. Onur Yıldız), İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Panizza, Francisco. *Populism and the Mirror of Democracy*, London-New York, Verso, 2005.
- Saf, H. H. (2023), "Popülizm ve Sosyal Medya İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi", *Erciyes İletişim Dergisi*, 10 (1), 283- 304.
- Seyran, F. (2021), "İşyeri Şiddeti Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17 (36), 2868-2889.
- Stanley, B. (2008), "The Thin Ideology of Populism", *Journal of Political Ideologies*, 13 (1), 95- 110.

- Taggart, P. (1995), "New Populist Parties in Western Europe", *West European Politics*, 18 (1), 34–51.
- Taggart, Paul. *Populism*, Buckingham, Open University Press, 2000.
- Taguieff, P. A. (1995), "Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem", *Telos*, 1995 (103), 9-43.
- Umut A. ve Yaşar T. (2004), "Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar", *Bilgi Dünyası*, 5 (1), 19-47.
- Weyland K. (1999), "Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe", *Comparative Politics* 31 (4), 379- 401.
- Weyland K. (2001), "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34 (1), 1-22.

**Sağlık Kurumlarında Toksik Liderlik Davranışlarının İş Gören Üzerindeki
Stres ve Tükenmişliğe Etkileri Demografik Veri Analizleri**

**The Effects of Toxic Leadership Behaviors on Stress and Burnout on Employees in
Health Institutions Demographic Data Analysis**

Mustafa Kemal DOĞMAK* - Mustafa METE**

* Yüksek lisans Öğrencisi,
İstanbul Aydın
Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Sağlık
Yönetimi Ana Bilim Dalı,
Sağlık Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0009-0008-5276-
6792
E-mail:
mustafakemaldogmak@stu
.aydin.edu.tr

** Doktor Öğretim Üyesi,
İstanbul Aydın
Üniversitesi, Lisansüstü
Eğitim Enstitüsü, Sağlık
Yönetimi Ana Bilim Dalı,
Sağlık Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-1332-
7905
E-mail:
mustafamete@aydin.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
29.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
26.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Doğmak, M. K. & Mete,
M. (2024). Sağlık
Kurumlarında Toksik
Liderlik Davranışlarının İş
Gören Üzerindeki Stres ve
Tükenmişliğe Etkileri
Demografik Veri
Analizleri, Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 17, 107-
125.

ÖZET

Liderlik türlerinden biri olan toksik liderliğin temel özellikleri çalışanları kullanmak, onlara karşı kırıcı davranmak, aşağılamak, mesleki görevlerini aksatmak, kendi sorunları için başkalarını suçlamak, işini iyi yapan kişilere karşı aşırı derecede eleştirel tavır göstermek ve korkutmaktır. Toksik liderler, sağlık kurum ve kuruluşlarına, çalışanlar üzerindeki stres ve tükenmişliği artırarak büyük ölçüde zarar vermektedir. Sağlık kurum/kuruluşlarında görev yapan çalışanlar kurumda görev yapan liderlerin davranışlarından doğrudan etkilenmektedir. Toksik liderlerin çalıştığı kurumlar üzerinde oluşturduğu negatif etkiye bağlı hizmet kalitesi ve performansında da bir düşme görülmektedir. Farklı görevlerdeki 470 sağlık çalışanından oluşan örneklem üzerinde yapılan bu çalışmanın amacı toksik liderlik davranışlarının çalışanların farklı demografik özelliklerine göre stres ve tükenmişliklerine olan etkilerini araştırmaktır. Analiz sonucunda, toplam toksik liderlik davranışı boyutlarının iş görenlerin stresini ve tükenmişliğini artırdığı görülmüştür. Diğer yandan, cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, eğitim durumu, meslekteki toplam çalışma süresi, mevcut kurumundaki toplam çalışma süresi, haftalık çalışma süresi açısından toksik liderlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum, toksik liderlik toplam algı düzeylerinin bazı gruplarda anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, toksik liderlik ölçeği alt boyutlarından çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve değer bilmezlik algılarının daha çok öne çıktığı belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları açısından, gelecekte yapılacak araştırmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toksik Liderlik, Sağlık, Çalışanlarda Stres ve Tükenmişlik.

ABSTRACT

The main characteristics of toxic leadership, which is one of the leadership types, are using employees, being hurtful towards them, humiliating them, disrupting their professional duties, blaming others for their own problems, being overly critical towards people who do their job well and intimidating them. Toxic leaders cause great damage to health institutions and organisations by increasing stress and burnout among employees. Employees working in health institutions/organisations are directly affected by the behaviours of the leaders working in the institution. There is a decrease in service quality and performance due to the negative impact of toxic leaders on the organisations they work for. The aim of this study, which was conducted on a sample of 470 healthcare workers in different positions, is to investigate the effects of toxic leadership behaviours on stress and burnout according to different demographic characteristics of employees. As a result of the analysis, it was seen that the total toxic leadership behaviour dimensions increased the stress and burnout of the employees. On the other hand, gender, age group, marital status, educational status, total working time in the profession, total working time in the current institution, total working time in the current organisation, weekly working time in terms of toxic leadership scale sub-dimensions, it was determined that the total perception levels of selfishness, self-interest, selfishness, negative mental state, toxic leadership showed significant differences in some groups. As a result of the study, it was determined that the perceptions of self-interest, selfishness, negative mental state and unappreciative leadership were more prominent among the sub-dimensions of the toxic leadership scale. In terms of the results of the study, it is predicted that it will shed light on future researches.

Keywords: Toxic Leadership, Health, Employee Stress and Burnout.

GİRİŞ

Sağlık kurum ve kuruluşlarında toksik liderlerin iş gören üzerindeki stres ve tükenmişliğe etkisinin olup olmadığının ölçülmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın frekans dağılımlarını ve grup farklılıklarını şu şekildedir:

Araştırmaya katılan 470 sağlık çalışanının 325'i kadın, 145'i erkektir. Katılımcıların oranlarına baktığımızda ise %69,1 kadın ve %30,9 erkektir.

Yaş gruplarına göre frekans değerlerine bakıldığında; 284'ünün (%60,4) 20-30 yaş grubunda, 110'unun (%23,4) 31-40 yaş grubunda, 58'inin (%12,3) 41-50 yaş grubunda, 18'inin (%3,8) 50+ yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Katılımcıların medeni durumu açısından bakıldığında; 211'inin (%44,9) evli, 259'unun (%55,1) bekar olduğu görülmektedir.

Eğitim durumuna göre frekans değerlerine baktığımızda; 72'sinin (%15,3) lise mezunu, 198'inin (%42,1) ön lisans mezunu, 164'ünün (%34,9) lisans mezunu, 36'sinin (%7,7) lisansüstü eğitim mezunu olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda sağlık kurum ve kuruluşlarında görev yapan personelin Sağlık Bakanlığı'nın çalıştırılması gereken personel kriterlerine uygun olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılanların meslekteki toplam çalışma süresine bakıldığında; 232'sinin (%49,4) 1-5 yıl, 99'unun (%21,1) 6-10 yıl, 139'unun (%29,6) 11,15 yıl olduğu görülmektedir.

Katılımcıların mevcut kurumundaki toplam çalışma süresine bakıldığında; 236'sinin (%50,2) 1-3 yıl, 110'unun (%23,4) 4-6 yıl, 47'sinin (%10) 7-9 yıl, 77'sinin (%16,4) 9 yıl ve üzeridir.

Çalıştıkları kurumda haftalık çalışma süresi açısından değerlendirildiğinde; 124'ünün (%26,4) 40 saat ve altında, 204'ünün (%43,4) 4-45 saat, 78'inin (%16,6) 46-50 saat, 64'ünün (%13,6) 51 saat ve üzeridir.

Katılımcıların kurumdaki göreve yönelik frekanslara bakıldığında; araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun hemşire (95 kişi, %20,2), sağlık çalışanı (60 kişi, %12,8), hasta danışmanı (54 kişi, %11,5) ve idari amir (46 kişi, %9,8) olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Frekans ve Yüzdeler Dağılımları

Pozisyon	Değişken	Kategori	f
Cinsiyet	Kadın	325	69,1
	Erkek	145	30,9
Yaş grubu	20-30 yaş	284	60,4
	31-40 yaş	110	23,4
	41-50 yaş	58	12,3
	50+ yaş	18	3,8
Medeni durum	Evli	211	44,9
	Bekar	259	55,1
Eğitim durumu	Lise	72	15,3
	Ön lisans	198	42,1
	Lisans	164	34,9
Meslekteki toplam çalışma süresi	Lisansüstü	36	7,7
	1-5 yıl	232	49,4
	6-10 yıl	99	21,1
	11-15 yıl	139	29,6
Mevcut kurumundaki toplam çalışma süresi	1-3 yıl	236	50,2
	4-6 yıl	110	23,4
	7-9 yıl	47	10,0
Haftalık çalışma süresi	9 yıl ve üzeri	77	16,4
	40 saat ve altı	124	26,4

Kurumdaki pozisyon	40-45 saat	204	43,4
	46-50 saat	78	16,6
	51 saat ve üzeri	64	13,6
	Hemşire	95	20,2
	Sağlık çalışanı	60	12,8
	Hasta danışma	54	11,5
	İdari amir	46	9,8
	Veri giriş personeli	37	7,9
	Tekniker / teknisyen	35	7,4
	Tıbbi sekreter	27	5,7
	Anestezi teknikeri	20	4,3
	Eczane teknikeri	18	3,8
	Radyoloji teknikeri	14	3,0
	Doktor	13	2,8
	Laboratuvar teknikeri	11	2,3
	Ebe	8	1,7
	Otomasyon	6	1,3
	Vezne personeli	6	1,3
	Ortopedi teknikeri	6	1,3
	Numune kabul personeli	6	1,3
Patoloji teknikeri	4	0,9	
Fizyoterapist	3	0,6	
Diyaliz teknikeri	1	0,2	

Çizelge incelendiğinde, araştırmaya katılanların %69,1'inin kadın, %30,9'unun erkek, %60,4'ünün 20-30 yaş grubunda, %23,4'ünün 31-40 yaş grubunda, %12,3'ünün 41-50 yaş grubunda, %3,8'inin 50+ yaş grubunda, %44,9'unun evli, %55,1'inin bekar olduğu, %15,3'ünün lise mezunun, %42,1'inin ön lisans mezunu, %34,9'unun lisans mezunu, %7,7'sinin lisansüstü eğitim mezunu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların %49,4'ünün meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl, %21,1'inin 6-10 yıl, %29,6'sının 11,15 yıl olup, %50,2'sinin mevcut kurumundaki toplam çalışma süresi 1-3 yıl, %23,4'ünün 4-6 yıl, %10'unun 7-9 yıl, %16,4'ünün 9 yıl ve üzeridir. Katılımcıların %26,4'ünün haftalık çalışma süresi 40 saat ve altında, %43,4'ünün 4-45 saat, %16,6'sının 46-50 saat, %13,6'sının 51 saat ve üzeridir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu hemşire (%20,2), sağlık çalışanı (%12,8), hasta danışmanı (%11,5) ve idari amir (%9,8) olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarına İlişkin Bilgiler

Çizelge 2. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	N	X	SS
Değer bilmezlik	470	2,40	1,00
Çıkarıcılık	470	2,66	1,21
Bencillik	470	2,91	1,19
Olumsuz ruhsal durum	470	2,95	1,22
Toksik liderlik toplam	470	2,66	1,06

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların toksik liderliğe ilişkin değer bilmezlik algılarının orta seviyenin altında olduğu, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve topla toksik liderlik algılarının ise orta seviyede olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Durumu**Çizelge 3. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi**

Ölçek	Cinsiyet	N	X	SS	t	P
Değer bilmezlik	Kadın	325	2,44	0,98	1,178	,239
	Erkek	145	2,32	1,05		
Çıkarıcılık	Kadın	325	2,72	1,21	1,568	,118
	Erkek	145	2,53	1,22		
Bencillik	Kadın	325	2,98	1,19	2,141	,033
	Erkek	145	2,73	1,19		
Olumsuz ruhsal durum	Kadın	325	3,04	1,23	2,382	,018
	Erkek	145	2,75	1,17		
Toksik liderlik toplam	Kadın	325	2,71	1,05	1,808	,071
	Erkek	145	2,52	1,07		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre değer bilmezlik, çıkarıcılık ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak kadın katılımcıların bencillik ve olumsuz ruhsal durum algılarının erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Durumu**Çizelge 4. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi**

Ölçek	Yaş grubu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Değer bilmezlik	20-30 yaş	284	2,51	1,06	3,874	,009	1>2, 1>4
	31-40 yaş	110	2,17	0,83			
	41-50 yaş	58	2,41	0,99			
	50+ yaş	18	2,09	0,82			
Çıkarıcılık	20-30 yaş	284	2,77	1,25	2,716	,044	-
	31-40 yaş	110	2,47	1,08			
	41-50 yaş	58	2,62	1,26			
	50+ yaş	18	2,19	0,97			
Bencillik	20-30 yaş	284	3,00	1,20	2,345	,072	-
	31-40 yaş	110	2,78	1,17			
	41-50 yaş	58	2,88	1,22			
	50+ yaş	18	2,33	0,96			
Olumsuz ruhsal durum	20-30 yaş	284	3,08	1,25	3,446	,017	1>2, 1>4
	31-40 yaş	110	2,77	1,10			
	41-50 yaş	58	2,79	1,25			
	50+ yaş	18	2,42	1,01			
Toksik liderlik toplam	20-30 yaş	284	2,77	1,10	3,436	,017	1>2, 1>4
	31-40 yaş	110	2,46	0,92			
	41-50 yaş	58	2,61	1,10			
	50+ yaş	18	2,21	0,82			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların yaş gruplarına göre çıkarıcılık ve bencillik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, 20-30 yaş ve 31-40 yaş gruplarındaki katılımcıların değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin 50+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Durumu

Çizelge 5. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi

Ölçek	Medeni durum	N	X	SS	t	p
Değer bilmezlik	Evli	211	2,39	1,01	-,263	,792
	Bekar	259	2,41	1,00		
Çıkarıcılık	Evli	211	2,64	1,22	-,402	,688
	Bekar	259	2,68	1,20		
Bencillik	Evli	211	2,84	1,20	-1,015	,311
	Bekar	259	2,96	1,19		
Olumsuz ruhsal durum	Evli	211	2,95	1,20	,056	,956
	Bekar	259	2,94	1,23		
Toksik liderlik toplam	Evli	211	2,63	1,06	-,410	,682
	Bekar	259	2,67	1,06		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Durumu

Çizelge 6. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p
Değer bilmezlik	Lise	72	2,55	1,08	,675	,568
	Ön lisans	198	2,39	0,99		
	Lisans	164	2,35	0,99		
	Lisansüstü	36	2,39	0,99		
Çıkarıcılık	Lise	72	2,80	1,22	,555	,645
	Ön lisans	198	2,66	1,23		
	Lisans	164	2,59	1,18		
	Lisansüstü	36	2,72	1,27		
Bencillik	Lise	72	3,04	1,14	,655	,580
	Ön lisans	198	2,87	1,23		
	Lisans	164	2,85	1,16		
	Lisansüstü	36	3,05	1,27		
Olumsuz ruhsal durum	Lise	72	3,15	1,23	,832	,477

	Ön lisans	198	2,92	1,25		
	Lisans	164	2,91	1,18		
	Lisansüstü	36	2,84	1,19		
	Lise	72	2,81	1,08		
Toksik liderlik toplam	Ön lisans	198	2,64	1,07	,670	,571
	Lisans	164	2,60	1,03		
	Lisansüstü	36	2,68	1,10		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Durumları

Çizelge 7. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Değer bilmezlik	1-5 yıl	232	2,50	1,09			
	6-10 yıl	99	2,45	0,92	3,993	,019	1>3
	11-15 yıl	139	2,21	0,88			
Çıkarıcılık	1-5 yıl	232	2,74	1,27			
	6-10 yıl	99	2,76	1,20	2,990	,051	-
	11-15 yıl	139	2,45	1,11			
Bencillik	1-5 yıl	232	2,98	1,22			
	6-10 yıl	99	2,93	1,18	1,281	,279	-
	11-15 yıl	139	2,77	1,16			
Olumsuz ruhsal durum	1-5 yıl	232	3,06	1,26			
	6-10 yıl	99	2,95	1,13	2,558	,079	-
	11-15 yıl	139	2,76	1,20			
Toksik liderlik toplam	1-5 yıl	232	2,75	1,12			
	6-10 yıl	99	2,71	1,01	3,214	,041	1>3
	11-15 yıl	139	2,47	0,97			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların meslekteki toplam çalışma sürelerine göre çıkarıcılık, bencillik ve olumsuz ruhsal durum algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak değer bilmezlik ve toplam toksik liderlik algılarının meslekteki toplam çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl olan katılımcıların değer bilmezlik ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Durumları

Çizelge 8. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Değer bilmezlik	1-3 yıl	236	2,46	1,05	3,116	,026	1>3, 2>3
	4-6 yıl	110	2,49	1,00			
	7-9 yıl	47	2,00	0,75			
	9 yıl ve üzeri	77	2,35	0,94			
Çıkarıcılık	1-3 yıl	236	2,70	1,24	1,945	,121	-
	4-6 yıl	110	2,77	1,24			
	7-9 yıl	47	2,29	1,01			
	9 yıl ve üzeri	77	2,61	1,19			
Bencillik	1-3 yıl	236	2,92	1,20	,933	,425	-
	4-6 yıl	110	3,02	1,22			
	7-9 yıl	47	2,69	1,12			
	9 yıl ve üzeri	77	2,84	1,17			
Olumsuz ruhsal durum	1-3 yıl	236	3,00	1,24	,617	,604	-
	4-6 yıl	110	2,94	1,26			
	7-9 yıl	47	2,74	1,09			
	9 yıl ve üzeri	77	2,93	1,17			
Toksik liderlik toplam	1-3 yıl	236	2,70	1,10	1,945	,121	-
	4-6 yıl	110	2,74	1,08			
	7-9 yıl	47	2,32	0,84			
	9 yıl ve üzeri	77	2,61	1,01			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların kurumdaki toplam çalışma sürelerine göre çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak değer bilmezlik toksik liderlik algılarının kurumdaki toplam çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, kurumdaki toplam çalışma süresi 1-3 yıl ile 4-6 yıl olan katılımcıların değer bilmezlik toksik liderlik algı düzeyinin kurumdaki toplam çalışma süresi 7-9 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Durumları

Çizelge 9. Katılımcıların Toksik Liderlik Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (saat)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Değer bilmezlik	40 saat ve altı	124	2,05	0,80	10,424	,000	1<2, 1<3, 1<4
	40-45 saat	204	2,42	0,97			
	46-50 saat	78	2,58	1,01			
	51 saat ve üzeri	64	2,84	1,23			
Çıkarıcılık	40 saat ve altı	124	2,20	1,03	10,702	,000	1<2, 1<3, 1<4

	40-45 saat	204	2,70	1,21			
	46-50 saat	78	2,88	1,14			
	51 saat ve üzeri	64	3,14	1,36			
	40 saat ve altı	124	2,50	1,09			
Bencillik	40-45 saat	204	2,88	1,21	11,249	,000	1<2, 1<3, 1<4, 2<4
	46-50 saat	78	3,15	1,12			
	51 saat ve üzeri	64	3,47	1,15			
	40 saat ve altı	124	2,53	1,10			
Olumsuz ruhsal durum	40-45 saat	204	2,92	1,26	11,672	,000	1<2, 1<3, 1<4, 2<4
	46-50 saat	78	3,19	1,10			
	51 saat ve üzeri	64	3,54	1,17			
	40 saat ve altı	124	2,25	0,88			
Toksik liderlik toplam	40-45 saat	204	2,66	1,06	12,520	,000	1<2, 1<3, 1<4, 2<4
	46-50 saat	78	2,87	1,01			
	51 saat ve üzeri	64	3,15	1,16			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların haftalık çalışma sürelerine göre değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, haftalık çalışma süresi 40-45 saat, 45-50 saat, 51 ve üzeri saat olan katılımcıların değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca haftalık çalışma süresi 51 ve üzeri saat olan katılımcıların bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarına İlişkin Bilgiler

Çizelge 10. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	N	X	SS
Sosyal destek	470	3,87	0,62
İş yükü	470	3,71	0,78
Beceri kullanımı	470	3,64	0,69
Karar verme	470	3,09	1,08

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların sosyal destek, iş yükü ve beceri kullanımı algı düzeylerinin orta seviyenin üzerinde olduğu, karar verme örgütsel algı düzeylerinin ise orta seviyede olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 11. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi

Ölçek	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
Sosyal destek	Kadın	325	3,86	0,60	-,702	,483
	Erkek	145	3,90	0,65		
İş yükü	Kadın	325	3,81	0,80	4,259	,000
	Erkek	145	3,48	0,71		
Beceri kullanımı	Kadın	325	3,64	0,68	-,123	,902
	Erkek	145	3,65	0,72		
Karar verme	Kadın	325	3,04	1,12	-1,402	,162
	Erkek	145	3,19	0,99		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların cinsiyetlerine göre sosyal destek, beceri kullanımı ve karar verme algı düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak kadın katılımcıların iş yükü algı düzeylerinin erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 12. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Yaş grubu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Sosyal destek	20-30 yaş	284	3,83	0,64	1,413	,238	-
	31-40 yaş	110	3,93	0,57			
	41-50 yaş	58	3,95	0,60			
	50+ yaş	18	4,00	0,45			
İş yükü	20-30 yaş	284	3,78	0,83	2,866	,036	1>4
	31-40 yaş	110	3,63	0,70			
	41-50 yaş	58	3,60	0,70			
	50+ yaş	18	3,35	0,70			
Beceri kullanımı	20-30 yaş	284	3,65	0,71	1,917	,126	-
	31-40 yaş	110	3,55	0,66			
	41-50 yaş	58	3,76	0,67			
	50+ yaş	18	3,87	0,68			
Karar verme	20-30 yaş	284	2,97	1,12	2,971	,032	1<2, 1<3
	31-40 yaş	110	3,27	0,97			
	41-50 yaş	58	3,28	1,10			
	50+ yaş	18	3,25	0,97			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların yaş gruplarına göre sosyal destek ve beceri kullanımı algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak iş yükü ve karar verme algılarının yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamli farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, 20-30 yaş grubundaki katılımcıların iş yükü algı düzeyinin 50+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), karar verme algısında ise 31-40 yaş ile 41-50 yaş gruplarındaki katılımcıların karar verme düzeyinin 20-30 yaş gruplarındaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 13. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi

Ölçek	Medeni durum	N	X	SS	t	p
Sosyal destek	Evli	211	3,87	0,62	,049	,961
	Bekar	259	3,87	0,61		
İş yükü	Evli	211	3,69	0,75	-,549	,583
	Bekar	259	3,73	0,81		
Beceri kullanımı	Evli	211	3,64	0,64	-,048	,962
	Bekar	259	3,65	0,74		
Karar verme	Evli	211	3,14	1,03	,930	,353
	Bekar	259	3,05	1,13		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre değer sosyal destek, iş yükü, beceri kullanımı ve karar verme algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 14. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p
Sosyal destek	Lise	72	3,88	0,61	,191	,903
	Ön lisans	198	3,85	0,64		
	Lisans	164	3,89	0,62		
	Lisansüstü	36	3,88	0,49		
İş yükü	Lise	72	3,71	0,83	1,851	,137
	Ön lisans	198	3,74	0,80		
	Lisans	164	3,74	0,75		
	Lisansüstü	36	3,42	0,74		
Beceri kullanımı	Lise	72	3,63	0,76	1,008	,389
	Ön lisans	198	3,59	0,70		
	Lisans	164	3,70	0,65		
	Lisansüstü	36	3,74	0,70		
Karar verme	Lise	72	2,92	1,10	,992	,396
	Ön lisans	198	3,10	1,10		
	Lisans	164	3,10	1,11		
	Lisansüstü	36	3,28	0,82		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre değer sosyal destek, iş yükü, beceri kullanımı ve karar verme algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 15. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Sosyal destek	1-5 yıl	232	3,85	0,62	3,032	,049	2<3
	6-10 yıl	99	3,77	0,64			
	11-15 yıl	139	3,97	0,58			
İş yükü	1-5 yıl	232	3,70	0,84	2,062	,128	-
	6-10 yıl	99	3,84	0,75			
	11-15 yıl	139	3,63	0,69			
Beceri kullanımı	1-5 yıl	232	3,63	0,73	,591	,554	-
	6-10 yıl	99	3,61	0,64			
	11-15 yıl	139	3,70	0,68			
Karar verme	1-5 yıl	232	2,94	1,13	5,232	,006	1<3
	6-10 yıl	99	3,14	1,01			
	11-15 yıl	139	3,31	1,02			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların meslekteki toplam çalışma süresine göre iş yükü ve beceri kullanımı algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak sosyal destek ve karar verme algılarının meslekteki toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcıların sosyal destek algı düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 6-10 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), karar verme algısında ise meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcıların karar verme düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 16. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Sosyal destek	1-3 yıl	236	3,84	0,63	,552	,647	-
	4-6 yıl	110	3,86	0,65			
	7-9 yıl	47	3,94	0,52			
	9 yıl ve üzeri	77	3,93	0,56			
İş yükü	1-3 yıl	236	3,66	0,84	,694	,556	-
	4-6 yıl	110	3,78	0,77			
	7-9 yıl	47	3,75	0,76			

Beceri kullanımı	9 yıl ve üzeri	77	3,74	0,64	,766	,513	-
	1-3 yıl	236	3,61	0,69			
	4-6 yıl	110	3,63	0,72			
	7-9 yıl	47	3,67	0,65			
Karar verme	9 yıl ve üzeri	77	3,75	0,67	3,102	,026	1<3, 1<4, 2<3, 2<4
	1-3 yıl	236	3,00	1,10			
	4-6 yıl	110	3,00	1,12			
	7-9 yıl	47	3,39	0,88			
	9 yıl ve üzeri	77	3,31	1,03			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların kurumdaki toplam çalışma süresine göre sosyal destek, iş yükü ve beceri kullanımı algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak karar verme algılarının kurumdaki toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, kurumdaki toplam çalışma süresi 7-9 yıl ile 9 yıl ve üzeri olan katılımcıların karar verme algı düzeyinin kurumdaki toplam çalışma süresi 1-3 yıl ve 4-6 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Durumu

Çizelge 17. Katılımcıların Örgütsel Stres Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (saat)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Sosyal destek	40 saat ve altı	124	3,91	0,67	,705	,549	-
	40-45 saat	204	3,85	0,60			
	46-50 saat	78	3,81	0,64			
	51 saat ve üzeri	64	3,93	0,54			
İş yükü	40 saat ve altı	124	3,45	0,78	13,038	,000	1<3, 1<4, 2<4
	40-45 saat	204	3,67	0,78			
	46-50 saat	78	3,90	0,68			
	51 saat ve üzeri	64	4,12	0,72			
Beceri kullanımı	40 saat ve altı	124	3,55	0,75	4,327	,005	1<4, 2<4
	40-45 saat	204	3,58	0,66			
	46-50 saat	78	3,76	0,72			
	51 saat ve üzeri	64	3,88	0,62			
Karar verme	40 saat ve altı	124	3,21	1,07	1,998	,114	-
	40-45 saat	204	3,08	1,03			
	46-50 saat	78	3,13	1,01			
	51 saat ve üzeri	64	2,81	1,30			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların haftalık çalışma süresine göre sosyal destek ve karar verme algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak iş yükü ve beceri kullanımı algılarının haftalık çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, haftalık çalışma süresi 46-50 saat ile 51 saat ve üzeri olan katılımcıların iş yükü algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların iş yükü algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40-45 saat olan katılımcılardan

istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), beceri kullanımında ise haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların beceri kullanımı algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan ve 40-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarına İlişkin Bilgiler

Çizelge 18. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	N	X	SS
Duygusal tükenme	470	2,89	0,92
Zihinsel tükenme	470	2,61	0,74
Fiziksel tükenme	470	2,98	0,80
Mesleki tükenmişlik toplam	470	2,83	0,79

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin orta seviyede olduğu görülmektedir.

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Durumu

Çizelge 19. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi

Ölçek	Cinsiyet	N	X	SS	t	p
Duygusal tükenme	Kadın	325	3,00	0,90	3,903	,000
	Erkek	145	2,65	0,92		
Zihinsel tükenme	Kadın	325	2,67	0,74	2,446	,015
	Erkek	145	2,49	0,74		
Fiziksel tükenme	Kadın	325	3,07	0,78	3,959	,000
	Erkek	145	2,76	0,81		
Mesleki tükenmişlik toplam	Kadın	325	2,91	0,77	3,621	,000
	Erkek	145	2,63	0,79		

Çizelge incelendiğinde, kadın katılımcıların duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Durumu

Çizelge 20. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Yaş grubu	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Duygusal tükenme	20-30 yaş	284	3,01	0,95	5,615	,001	1>2, 1>3, 1>4
	31-40 yaş	110	2,80	0,85			
	41-50 yaş	58	2,72	0,79			
	50+ yaş	18	2,25	0,92			
Zihinsel tükenme	20-30 yaş	284	2,69	0,75	3,201	,023	1>2, 1>3, 1>4
	31-40 yaş	110	2,52	0,72			
	41-50 yaş	58	2,49	0,69			
	50+ yaş	18	2,31	0,78			

Fiziksel tükenme	20-30 yaş	284	3,05	0,83	3,069	,028	1>4
	31-40 yaş	110	2,90	0,74			
	41-50 yaş	58	2,88	0,67			
	50+ yaş	18	2,56	0,84			
Mesleki tükenmişlik toplam	20-30 yaş	284	2,92	0,81	4,250	,006	1>4
	31-40 yaş	110	2,74	0,74			
	41-50 yaş	58	2,70	0,69			
	50+ yaş	18	2,37	0,82			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların yaş gruplarına göre duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, duygusal tükenme ve zihinsel tükenmede 20-30 yaş grubundaki katılımcıların tükenmişlik düzeyinin 31-40 yaş, 41-50 yaş ve 50+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlikte 20-30 yaş grubundaki katılımcıların tükenmişlik düzeyinin 50+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Durumu

Çizelge 21. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Independent Samples T Test Analizi

Ölçek	Medeni durum	N	X	SS	t	p
Duygusal tükenme	Evli	211	2,81	0,90	-1,763	,079
	Bekar	259	2,96	0,93		
Zihinsel tükenme	Evli	211	2,55	0,75	-1,734	,084
	Bekar	259	2,67	0,73		
Fiziksel tükenme	Evli	211	2,94	0,79	-,803	,422
	Bekar	259	3,00	0,80		
Mesleki tükenmişlik toplam	Evli	211	2,77	0,79	-1,500	,134
	Bekar	259	2,88	0,79		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Durumu

Çizelge 22. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Eğitim durumu	N	X	SS	F	p
Duygusal tükenme	Lise	72	2,72	1,00	1,802	,146
	Ön lisans	198	2,99	0,87		
	Lisans	164	2,88	0,94		
	Lisansüstü	36	2,77	0,89		
Zihinsel tükenme	Lise	72	2,55	0,77	1,646	,178
	Ön lisans	198	2,70	0,72		

	Lisans	164	2,56	0,76		
	Lisansüstü	36	2,49	0,69		
	Lise	72	2,85	0,83		
Fiziksel tükenme	Ön lisans	198	3,05	0,77	1,536	,204
	Lisans	164	2,98	0,84		
	Lisansüstü	36	2,83	0,72		
	Lise	72	2,71	0,83		
Mesleki tükenmişlik toplam	Ön lisans	198	2,91	0,75	1,686	,169
	Lisans	164	2,81	0,81		
	Lisansüstü	36	2,70	0,75		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların eğitim durumlarına göre duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Durumu

Çizelge 23. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Meslekteki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Duygusal tükenme	1-5 yıl	232	2,96	0,93			
	6-10 yıl	99	3,13	0,96	11,100	,000	1>3, 2>3
	11-15 yıl	139	2,61	0,80			
Zihinsel tükenme	1-5 yıl	232	2,64	0,73			
	6-10 yıl	99	2,82	0,79	9,213	,000	1>3, 2>3
	11-15 yıl	139	2,42	0,69			
Fiziksel tükenme	1-5 yıl	232	3,02	0,82			
	6-10 yıl	99	3,16	0,81	7,605	,001	1>3, 2>3
	11-15 yıl	139	2,77	0,70			
Mesleki tükenmişlik toplam	1-5 yıl	232	2,87	0,79			
	6-10 yıl	99	3,04	0,82	10,092	,000	1>3, 2>3
	11-15 yıl	139	2,60	0,70			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların meslekteki toplam çalışma sürelerine göre duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl ve 6-10 yıl olan katılımcıların duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bilgiler

Çizelge 24. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Mevcut Kurumlarındaki Toplam Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (yıl)	N	X	SS	F	p
Duygusal tükenme	1-3 yıl	236	2,90	0,93	2,149	,093
	4-6 yıl	110	3,03	0,95		
	7-9 yıl	47	2,85	0,87		
	9 yıl ve üzeri	77	2,69	0,85		
Zihinsel tükenme	1-3 yıl	236	2,61	0,73	,829	,478
	4-6 yıl	110	2,69	0,79		
	7-9 yıl	47	2,60	0,77		
Fiziksel tükenme	9 yıl ve üzeri	77	2,52	0,70	1,238	,295
	1-3 yıl	236	2,98	0,80		
	4-6 yıl	110	3,08	0,87		
	7-9 yıl	47	2,91	0,73		
Mesleki tükenmişlik toplam	9 yıl ve üzeri	77	2,86	0,73	1,495	,215
	1-3 yıl	236	2,83	0,79		
	4-6 yıl	110	2,93	0,84		
	7-9 yıl	47	2,79	0,77		
	9 yıl ve üzeri	77	2,69	0,73		

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların mevcut kurumlarındaki çalışma sürelerine göre duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Durumu

Çizelge 25. Katılımcıların Mesleki Tükenmişlik Ölçeği Puanlarının Haftalık Çalışma Sürelerine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

Ölçek	Çalışma süresi (saat)	N	X	SS	F	p	Gruplar arası fark
Duygusal tükenme	40 saat ve altı	124	2,78	0,96	3,012	,030	1<3, 2<3
	40-45 saat	204	2,83	0,89			
	46-50 saat	78	3,11	0,82			
	51 saat ve üzeri	64	3,04	1,01			
Zihinsel tükenme	40 saat ve altı	124	2,56	0,79	1,532	,205	-
	40-45 saat	204	2,57	0,72			
	46-50 saat	78	2,76	0,72			
	51 saat ve üzeri	64	2,66	0,73			
Fiziksel tükenme	40 saat ve altı	124	2,87	0,85	3,211	,023	1<3, 1<4, 2<3
	40-45 saat	204	2,93	0,76			
	46-50 saat	78	3,16	0,75			
	51 saat ve üzeri	64	3,13	0,83			
Mesleki tükenmişlik toplam	40 saat ve altı	124	2,73	0,84	2,731	,043	1<3, 2<3
	40-45 saat	204	2,78	0,75			
	46-50 saat	78	3,01	0,74			
	51 saat ve üzeri	64	2,94	0,82			

Çizelge incelendiğinde, katılımcıların haftalık çalışma süresine göre zihinle tükenme düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olmadığı ($p>0,05$), ancak duygusal tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin haftalık çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ($p<0,05$) görülmektedir.

Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, duygusal tükenme ve toplam mesleki tükenmişlikte haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan ve 40-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), fiziksel tükenmede ise haftalık çalışma süresi 46-50 saat ile 51 saat ve üzeri olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$), ayrıca haftalık çalışma süresi 46-50 saat olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 40-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu ($p<0,05$) görülmektedir.

SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Cinsiyet açısından toksik liderlik ölçeği alt boyutlarından bencillik ve olumsuz ruhsal durum alt boyutlarında anlamlı farklılık elde edilmiştir. Farkın kaynağına bakıldığında toksik liderlik ölçeği genel skorunda en yüksek değere sahip olan “kadın” katılımcılardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu sonuca göre kadın katılımcılar söz konusu alt boyutlara göre erkeklere oranla daha çok ehemmiyet vermektedir. Bu durumun kadınların erkeklere kıyasla daha duygusal ve mental olarak daha kırılabilir yapıda olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Ayrıca duyguları yoğun olarak yaşamakta olan kadınların bu sayede erkeklere nazaran daha çabuk karakterleri kavradığı ve birkaç davranışı neticesinde toksik liderleri tespit edebilecek sezgilere sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Yaş grupları açısından toksik liderlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı olduğu görülmektedir. Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna bakıldığında, 20-30 yaş ve 31-40 yaş gruplarındaki katılımcıların değer bilmezlik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin 51+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu duruma 20-30 ve 31-40 yaş aralığındaki insanların hayata bakış açıları, hayattan beklentilerinde 51+ yaş grubundaki insanlara göre büyük farklılıklara sahip olmasının sebep olduğu öngörülmektedir. Genç ve orta yaş grubunda değerlendirebileceğimiz yaşlardaki kişiler daha üst yaş gruplarına kıyasla hayatı daha büyük beklentilerle ve jenerasyon farklılığı nedeniyle daha farklı bakış açısıyla yaşamaktadırlar. Hemen hemen her çağda görülen bu jenerasyon farklılığı sonuçlarının son zamanlarda teknolojinin hayatımıza daha çok müdahil olması ve günlük yaşamımızdaki birçok şeyi hızla değiştirmesi sonucunda artış gösterdiği değerlendirilmektedir.

Meslekteki toplam çalışma süresi açısından toksik liderlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında değer bilmezlik ve toplam toksik liderlik algılarının meslekteki toplam çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl olan katılımcıların değer bilmezlik ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun ise meslekte nispeten daha yeni çalışan konumunda olan 1-5 yıl grubundaki insanların mesleki koşulları ve ihtimalleri 11-15 yıl grubuna kıyasla daha yeni yeni keşfettiği ve olaylara daha çok değer atfetme eğiliminde olunan ilk izlenim döneminde bulunmalarından dolayı kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir mesleği ilk kez deneyimleyen kişilerin, tecrübeli personellere göre olaylar karşısında daha duygusal olabilmesi ve davranışları daha kişisel algılayabilmesi neticesinde toksik liderlerin yeni personelleri kısa sürede kendilerinden ve işten soğutup uzaklaştırdığı değerlendirilmektedir.

Kurumdaki toplam çalışma süresi açısından toksik liderlik ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında değer bilmezlik toksik liderlik algılarının kurumdaki toplam çalışma sürelerine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, kurumdaki toplam çalışma süresi 1-3 yıl ile 4-6 yıl olan katılımcıların değer bilmezlik toksik liderlik algı düzeyinin kurumdaki toplam çalışma süresi 7-9 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebi olarak, uzun yıllar bir iş yerinde sabit çalışan konumunda bulunan insanların buldukları kurumdaki yerlerini ve önemini edindikleri tecrübeler neticesinde daha realist

yorumlama becerisini kazanırken öte yandan daha yeni personellerin kendi öz potansiyelleri ile kurumdaki değerlerini ölçümlenmelerinin olduğu düşünülmektedir. Kurum ve kuruluşlarda görece yeni personellerin kurum içerisinde diğer personellere nazaran kendilerine daha fazla önem atfetme eğiliminde olduğu değerlendirilmektedir.

Haftalık çalışma süresi açısından toksik liderlik ölçeğinin alt boyutlarına bakıldığında, değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algılarının arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, haftalık çalışma süresi 40-45 saat, 45-50 saat, 51 ve üzeri saat olan katılımcıların değer bilmezlik, çıkarıcılık, bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, ayrıca haftalık çalışma süresi 51 ve üzeri saat olan katılımcıların bencillik, olumsuz ruhsal durum ve toplam toksik liderlik algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Farklılıkların haftalık çalışma süresiyle doğru orantılı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun haftalık çalışma süresi uzadıkça iş yerinde daha fazla iş yükünü yüklenmekte olan insanların ilgili boyutlarda daha fazla etkilendiğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yoğun iş temposuna sahip olan kişilerin iş yerlerinden daha fazla problemle karşı karşıya kaldığı ve bunun sonucunda da daha fazla yıprandığı değerlendirilmektedir.

Cinsiyet açısından örgütsel stres ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, katılımcılar arasında anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir. Farklılığın ise “kadın” katılımcıların iş yükü algı düzeylerinin erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Kadınların fiziken ve ruhen erkeklere kıyasla daha narin olmalarının bu durumun sebebi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca görev dağılımı konularından kurum kuruluşlardan çalışan kadın personellerin erkeklere göre daha titiz ve detaylı gözlemlerde bulunduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların yaş grupları açısından örgütsel stres ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, iş yükü ve karar verme algılarının yaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna irdelendiğinde, 20-30 yaş grubundaki katılımcıların iş yükü algı düzeyinin 51+ yaş grubundaki katılımcılardan daha yüksek olduğu, karar verme algısında ise 31-40 yaş ile 41-50 yaş gruplarındaki katılımcıların karar verme düzeyinin 20-30 yaş gruplarındaki katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun ise günümüzde genç yaştaki insanlarda görülen kolay iş arayışı olurken orta yaş grubunda ise tecrübelerine binaen kararlarının iş ortamında etkili olduğu kanısında olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Meslekteki toplam çalışma süresi açısından örgütsel stres ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, sosyal destek ve karar verme algılarının meslekteki toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna bakıldığında, meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcıların sosyal destek algı düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 6-10 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, karar verme algısında ise meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcıların karar verme düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebeplerine eğildiğimizde ise çalışanların zamanla yapmakta olduğu mesleği sahiplenmesi ve şartlarını kabullenmesi ve çalışma süresi uzadıkça kendilerini o mesleğin bir parçası olarak görmelerinin bu duruma yol açtığı tahmin edilmektedir. İnsanların yeni yapmaya başladıkları bir işte sorgulayıcı bir kimlikle çalıştıkları görülürken öte yandan uzun süredir bir işi yapmakta olan insanların yapılan işleri çok daha az sorguladığı ve yeni durumları dahi normalleştirmeye yatkın olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların kurumdaki toplam çalışma süresi açısından örgütsel stres ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, karar verme algılarının kurumdaki toplam çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, kurumdaki toplam çalışma süresi 7-9 yıl ile 9 yıl ve üzeri olan katılımcıların karar verme algı düzeyinin kurumdaki toplam çalışma süresi 1-3 yıl ve 4-6 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin ise iş yerlerinde belli bir tecrübeye sahip olan çalışanlara zamanla bazı sorumluluklar ve yetkiler verilmesinin olduğu düşünülmektedir. Tecrübeli personellerin kurumlardaki sorumluluk ve yetkilerinin yeni çalışanlardan daha fazla olması sebebiyle kurum içerisinde kendilerini daha etkili ve yetkin gördüğü değerlendirilmektedir.

Haftalık çalışma süresi açısından örgütsel stres ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, iş yükü ve beceri kullanımı algılarının haftalık çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Farklılıkların hangi gruplar arasında olduğuna bakıldığında, haftalık çalışma süresi 46-50 saat ile 51 saat ve üzeri olan katılımcıların iş yükü algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, ayrıca haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların iş yükü algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 41-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, beceri kullanımında ise haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların beceri kullanımı algı düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan ve 41-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun kurumlarda çalışanların haftalık çalışma süresi arttıkça daha fazla iş yükü stresine maruz kalmasının ve daha fazla becerilerine ihtiyaç olduğunu düşünmelerinin bir sonucu olduğu tahmin edilmektedir. Çalışma süresi artarken iş yükünün de genel olarak doğrusal yönde arttığı ve çalışanın becerilerine daha fazla ihtiyaç duyulduğunu düşündüğü değerlendirilmektedir.

Cinsiyet açısından mesleki tükenmişlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında, kadın katılımcıların duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni olarak kadınların erkeklere kıyasla fiziksel olarak daha güçsüz ve duygusal olmalarının sebep olduğu tahmin edilmektedir. İş ortamlarında benzer şartlar altında çalışan kadınların erkeklerden birçok konuda erkeklerden önce tükenmişliğe ulaştığı değerlendirilmektedir.

Yaş grupları açısından mesleki tükenmişlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, duygusal tükenme ve zihinsel tükenmede 20-30 yaş grubundaki katılımcıların tükenmişlik düzeyinin 31-40 yaş, 41-50 yaş ve 51+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlikte 20-30 yaş grubundaki katılımcıların tükenmişlik düzeyinin 51+ yaş grubundaki katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun sebebinin genç yaşlardaki çalışanların iş ortamında zorluklarla yeni yüzleşmesi ve teknoloji çağında hayata geldikleri için her işte bir kolay yol aramaları olduğu düşünülmektedir. Genç yaştaki insanların iş hayatında kendilerini ispat etme ve hızlı yükselme arzuları taşımaları, iş hayatındaki zorluklarla ilk yüzleştikleri dönemde bulunmaları ve iş ortamlarının bu isteklerini çoğunlukla karşılamamasının tecrübeli insanlardan çok daha hızlı bir şekilde tükenmişliğe ulaşmalarına sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Katılımcıların meslekteki toplam çalışma süreleri açısından mesleki tükenmişlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, meslekteki toplam çalışma süresi 1-5 yıl ve 6-10 yıl olan katılımcıların duygusal tükenme, zihinsel tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeyinin meslekteki toplam çalışma süresi 11-15 yıl olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun insanların yaptıkları mesleğin zorluklarına 10 yıl gibi bir süre sonra uyum sağlamasından ve bu zorlukları normalleştirmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bir mesleğe yeni başlamış veya ilk yıllarında olan çalışanların ise içinde buldukları zorlukları tanıma aşamasında tecrübeli personellere kıyasla daha çabuk tükendiği değerlendirilmektedir.

Haftalık çalışma süresi açısından mesleki tükenmişlik ölçeği alt boyutlarına bakıldığında duygusal tükenme, fiziksel tükenme ve toplam mesleki tükenmişlik düzeylerinin haftalık çalışma süresine göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğu incelendiğinde, duygusal tükenme ve toplam mesleki tükenmişlikte haftalık çalışma süresi 51 saat ve üzeri olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat ve altı olan ve 41-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, fiziksel tükenmede ise haftalık çalışma süresi 46-50 saat ile 51 saat ve üzeri olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 40 saat altı olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu, ayrıca haftalık çalışma süresi 46-50 saat olan katılımcıların tükenmişlik düzeyinin haftalık çalışma süresi 41-45 saat olan katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun çalışanlarının haftalık çalışma süresi arttıkça tükenmişliğinin de doğrusal olarak artmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Çalışanların haftalık

çalışma sürelerinin 40 saatin üzerinde olması onların iş ortamında duygusal, fiziksel ve mesleki tükenmişlik hislerini yukarı taşıdığı değerlendirilmektedir.

- Kurumdaki kadın çalışanların duygusal ve mental açıdan yönden destek verilmesi gerekmektedir.
- Kurumdaki yaş ortalamalarının kararlar alınırken farklı bakış açılarının olduğu göz ardı edilmemeli ve dikkate alınması gerekmektedir.
- Kurumlarda daha yeni işe başlamış kişilerin kuruma uyum sağlamaları ve kurumu benimsemeleri için oryantasyon toplantıları düzenlenip kurumun uyumları için kolaylık sağlanmalıdır.
- Kurumdaki tecrübeli iş görenlerle tecrübesiz iş görenleri birbirleriyle çalışmalarının teşviki sağlanmalıdır.
- Kurumdaki iş temposunu ve çalışma saatlerini daha uyum hale getirilmelidir.
- Kurumdaki iş dağılımının hakkaniyetli yapılması gereklidir.
- Kurumdaki stres ve tükenmişlik seviyelerinin belirli aralıklarla ölçülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

BAYRAM N.,(2016). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Bursa, Ezgi Kitapevi,

GEORGE, D., & MALLERY, M., (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10 ed.) Boston: Pearson,

ÖZDAMAR K.,(2013a). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi – 1, MINITAB 16 – IBM SPSS 21, Nisan Kitapevi, Eskişehir,

ÖZDAMAR K.,(2013b). Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi – 2, MINITAB 16 – IBM SPSS 21, Nisan Kitapevi, Eskişehir,

PEKER, Ö.& AYTÜRK N.(2000). Etkili Yönetim Becerileri, Ankara, Yargı Yayınları,

Liderlik Tarzlarının Siyasal Pazarlama Uygulamalarına Etkileri¹

The Effects of Leadership Styles on Political Marketing Practices

Emel Eylül ERUL* - Muammer ZERENLER**

* Dr. Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0001-5090-
6271
E-mail:
ee_erul@hotmail.com

** Prof. Dr., Selçuk
Üniversitesi İİBF
Fakültesi, İşletme
Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0002-3876-
5805
E-mail:
zerenler@selcuk.edu.tr

¹ Bu çalışma, 2024 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD'nda tamamlanan "Yerel Yönetimlerdeki Liderlerin Liderlik Tarzları ile Kişilik ve Beğenilme Özelliklerinin Siyasal Pazarlama Uygulamalarına Etkileri" adlı doktora tezinden türetilmiştir

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received

31.05.2024

Kabul Tarihi

Accepted

24.06.2024

Önerilen Atf Şekli / Recommended Citation:

Erul, E. E., & Zerenler, M. (2024). Liderlik Tarzlarının Siyasal Pazarlama Uygulamalarına Etkileri, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 126-141.

ÖZET

Rekabetin oldukça yoğun yaşandığı günümüz koşullarında, kâr amacı güden ve kâr amacı gütmeyen örgütleri başarıya ulaştıracak konular arasında yer alan ve her ülkenin yönetsel yapılanmasında önemli bir yer tutan lider ve liderlik kavramlarının özellikle siyasi örgütler tarafından da bilinmesi gerekmektedir. Siyasi aktörlerin başarılı olmalarında, seçmenler tarafından tercih edilmelerinde, halkın üzerinde olumlu algılar yaratılmasında ve özellikle de kararsız seçmeni etkilemede pazarlama ve pazarlamanın bir alanı haline gelen siyasal pazarlama uygulamalarının siyasetle ilgilenen tüm bireyler ve kurumlar tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Tüm bu durumlardan dolayı; lider, liderlik, pazarlama, siyasal pazarlama kavramlarının ve liderlerin seçmenlere yönelik sergiledikleri liderlik tarzlarının detaylı bir şekilde incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarına etkilerinin belirlenmesi amacıyla tasarlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, liderlik tarzları ve siyasal pazarlama uygulamalarıyla ilgili alan yazın taraması yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak; nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler; tarama modellerinden ilişkisel tarama araştırmasıyla, tesadüfi olmayan/olasılıksız örneklem türlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle ve yüz yüze görüşme tekniğiyle uygulanmıştır. Araştırmanın evreni; Türkiye'de İç Anadolu Bölgesinde yer alan; Ankara, Konya, Nevşehir, Karaman ve Kırşehir illerinde ikamet eden, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, 18 yaşını dolduran ve seçmen olmaya engeli olmayan kamu sektöründe ya da özel sektörde çalışan seçmenlerdir. Belirlenen evren dâhilinde anket çalışmasının örneklemini; bu illerde ikamet eden ve çalışan kişilerden toplanan 716 (yedi yüz on altı) anket oluşturmaktadır. Katılımcılardan toplanan anketlerden elde edilen veriler SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiş ve bazı analizlere tabii tutulmuştur. Araştırmanın amacına, önemine, sahip olduğu teorik yapıya ve belirlenen araştırma modeline göre bazı hipotezler oluşturulmuş ve bu hipotezler test edilmiştir. Güvenirlilik ve geçerlilik analizleri yapılan ölçeklerin değerlendirilmesinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lider, Liderlik, Pazarlama, Siyasal Pazarlama

ABSTRACT

In today's conditions where competition is quite intense, the concepts of leader and leadership, which are among the issues that will make for-profit and non-profit organizations successful and have an important place in the administrative structure of every country, need to be known, especially by political organizations. Marketing and political marketing practices, which have become a field of marketing in helping political actors to be successful, to be preferred by voters, to create positive perceptions on the public, and especially to influence undecided voters, need to be taken into consideration by all individuals and institutions interested in politics. Due to all these situations; There has been a need to examine in detail the concepts of leader, leadership, marketing, political marketing and the leadership styles that leaders display towards voters. This study was designed to determine the effects of leadership styles on political marketing practices. For this purpose, a literature review was conducted on leadership styles and political marketing practices. One of the models used for the surveys was relational survey research. In addition, face-to-face interviews were conducted using the convenience sampling method, a non-random/non-probability sampling technique. Voters who are over 18, citizens of the Republic of Türkiye, work in the public or private sector and have no barriers to voting make up the research population. They also must reside in the provinces of Ankara, Konya, Nevşehir, Karaman, and Kırşehir in the Central Anatolia Region of Türkiye. The sample of the study within the specified universe consists of 716 (seven hundred and sixteen) surveys collected from people residing and working in these provinces. The data obtained from the surveys collected from the participants were evaluated using the SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) statistical program and were subjected to some analyses. Some hypotheses were created and tested according to the purpose of the research, its importance, its theoretical structure and the determined research model. A 5-point Likert scale was used to evaluate the scales for which reliability and validity analyzes was performed.

Keywords: Leader, Leadership, Marketing, Political Marketing.

GİRİŞ

Günümüz demokratik ülkelerinde seçme ve seçilme hakkı verilen vatandaşlar, kendi ülkelerini yönetecek olan siyasi iktidarları, kendi hür iradeleriyle seçerken, liderlerin sergiledikleri liderlik tarzlarından (otoriter, bürokratik, demokratik, tam serbestlik, karizmatik, vizyoner vb.) etkilenirler. Bu etkilerden dolayı iktidar olmak isteyen siyasi aktörlerin (hükümetler, devlet başkanları, yerel yönetimler, siyasi partiler, siyasi liderler, siyasi adaylar vb.) sergiledikleri liderlik tarzlarının seçmendeki etkisi bağlamında doğru siyasal pazarlama uygulamalarıyla birlikte (siyasal pazar araştırması, siyasal pazarlama karması, siyasal kampanyalar vb.) kullanılması önemlidir.

Liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarına etkilerine yönelik yapılan bu çalışma 4 (dört) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; araştırma konusunun içeriğine yönelik kavramsal bir çerçeve oluşturmak adına, ilgili alan yazından faydalanılarak konuyla ilgili kaynaklar (makale, tez, kitap vb.) incelenerek “Lider ve Liderlik” kavramlarının tanımları yapılmıştır. Sonra “Liderlik Tarzları” hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra “Pazarlama ve Siyasal Pazarlama” kavramlarının üzerinde durularak, günümüzün siyasi örgütlerinde önemi her geçen gün daha da artan “Siyasal Pazarlama Uygulamaları (siyasal pazar araştırması, siyasal pazarlama karması, siyasal kampanyalar)” ve bu uygulamaların kullanım yöntemleri hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünü, araştırmanın metodolojisi oluşturmaktadır. Bu bölümde araştırmanın amacı, evreni ve örnekleme, modeli, hipotezleri ile birlikte güvenilirlik ve geçerliliği kapsayan analiz sonuçları yer almaktadır. Üçüncü bölümde; yapılan araştırmaya ilişkin demografik bulgular, korelasyon ve regresyon analizleri yer almaktadır. Son olarak dördüncü bölümde ise sonuç ve öneriler bölümüne yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Lider ve Liderlik Kavramı

Sosyal yapının bir gereği olarak topluluklar halinde yaşanan bir ortamda, bu toplulukları idare edip onları belirlenen amaçlara ulaştırabilecek liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Lider; örgütünü ve kendisine inanan takipçilerini/izleyicilerini önceden belirlenmiş olan örgüt hedeflerine ya da kendisinin belirlediği bireysel hedeflere ulaştırmak için yönlendiren, onları peşinden sürükleyen, koordine ve kontrole eden kişidir (Koçel, 2011: 569; Özgül, 2019: 62). Başka bir tanıma göre lider; değişime açık ve yenilikleri örgüte kazandıran, uzağı gören (Gündüz ve Dedekorkut, 2014: 95), belirlenen hedeflere ulaşmak için çalışanları etkileyen ve motive eden kişidir (Baydın vd., 2017: 90; Akyürek, 2020: 17). Liderlik ise; değişim yoluyla örgütsel hedeflere ulaşabilmek için takipçilerin/izleyicilerin davranışlarını etkileyebilme, onları motive edebilme (Voon vd., 2011: 24; Arabacı, 2012: 13; Lussier ve Achua, 2014: 5) ve örgütte yer alan tüm bireylerin hareketlerini yönlendirebilme gücü ve sanatıdır (Karahan, 2008: 147; Gül ve Şahin, 2011: 239). Başka bir tanıma göre liderlik; kendini sürekli yenileyerek, bilgi ve becerilerini sürekli geliştirerek, örgütün her seviyesindeki üyesine yol göstererek onları geliştirebilme ve onlara önderlik edebilme sanatıdır (Drury, 2004: 18).

Liderlik Tarzları

İnsanları belirli bir amaç doğrultusunda bir araya getirmek ve onları yönetmek için liderin örgütte yer alan kişileri tanıması, onların davranış özelliklerini çok iyi analiz etmesi gerekmektedir. Liderin tüm bu çabalarının sonucunda takipçilerine karşı sergilediği davranışlar bütününe ve takipçilerinin bu davranışları algılama tarzlarına liderlik tarzları denilmektedir (Akman, 2019:102). Liderliğin bir örgütün başarısına ya da başarısızlığına, liderlik tarzlarının ise çalışanların performanslarına olumlu ya da olumsuz yönde etki ettiği yapılan birçok çalışmada belirtilmiştir (Lok & Crawford, 2004: 321; Voon vd., 2011: 24; Aktuna, 2016: 77). Yapılan bu çalışmalarda; liderlik tarzlarının iş görenlerin iş tatmini, performansı ve örgütsel bağlılıkları üzerinde de önemli derecede etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Klasik/Geleneksel Liderlik tarzları

Kurt Lewin ve arkadaşları tarafından 1938-1939 yıllarında başlatılan Iowa Üniversitesi liderlik araştırmalarında, liderlerin grup içerisinde ne tür bir davranış sergiledikleri ve liderlik tarzlarının/yaklaşımlarının neler olduğu incelenmiştir. Bu araştırmanın sonucunda, klasik/geleneksel liderlik tarzları olan; otoriter/otokratik, bürokratik, demokratik/katılımcı ve tam serbest bırakan liderlik tarzları ortaya çıkmıştır (Avcı ve Yaşar, 2016: 189; Canbolat, 2016: 26; Sökmen, 2016: 149-150).

- **Otoriter/Otokratik Liderlik:** En eski liderlik tarzı olan otoriter/otokratik liderlikte lider, emirlerine kayıtsız şartsız uyulmasını ve kendisine güven duyulmasını ister ancak kendisi astlarına karşı hiç güven duymaz ve onların düşüncelerini dikkate almaz (Bakan vd., 2013: 74). Güç odaklı, denetleyici ve kapalı

bir görüşe sahip olan otoriter lider, karar alma konusunda da tek olmayı ister (Giltinane, 2013: 36). Örgütle ilgili amaçların ve hedeflerin, politikaların ve planların belirlenmesinde astların söz hakkı olmadığı için karar alma sürecine de astlar katılamaz (Közleme, 2013: 241; Lussier ve Achua, 2014: 121).

- **Bürokratik Liderlik:** Yapılacak işlerin nesnel olarak kişilere göre değişmeyen ve hesaplanabilir kurallara göre yürütülmesi gerektiğini savunan (Göktaş, 2015: 67), yasalara, tüzüklere ve yönergelere bağlı kalınarak yönetmeyi tercih eden liderlerin benimsediği liderlik tarzıdır. Bu liderler astlarının istek ve ihtiyaçlarını samimiyetle dinlemeye çalışırlar ve hatalı iş yapanları uyarırlar (Canbolat, 2016: 46). Yapılan iş yasalara ya da kurallara bağlıysa, iş süreci aynı devam ediyorsa ya da uzun süre boyunca iş yapış şekli değişmediyse bürokratik liderlik fayda sağlayabilir.
- **Demokratik/Katılımcı Liderlik:** Çalışanlara rehberlik ve öncülük edilmesini gerektiren, onlara motivasyon ve güç kazandıran, çalışanların planlama, örgütlenme ve karar verme faaliyetlerine katılmalarını teşvik eden (Çetin ve Beceren, 2007: 121; Arabacı, 2012: 34; Aktuna, 2016: 29) çalışan odaklı bir liderlik tarzıdır. Demokratik lider, örgüt içinde karar alma durumundayken astlarının fikirlerini alarak onların düşüncelerini önemseydiğini gösterir, iş bölümü yapılmasını destekler ve onların örgütsel faaliyetlere katılmalarını sağlar (Tağraf ve Çalman, 2009: 138; Eren, 2012: 461).
- **Tam Serbestlik Tanıyan Liderlik:** Yönetim sorumluluğuna en az ihtiyaç duyulan, astları yönlendirme eylemi en alt düzeyde olan (Bass, 1990: 20) ve liderin sadece işin yerine getirilmesi için astlara kaynak ve bilgi sağlamada yardımcı olduğu değişim ve insan odaklı bir liderlik tarzıdır (Akoğul ve Seçilmiş, 2018: 105). Lider astlara bir hedef gösterir ve kendi yetenekleriyle bu hedefi gerçekleştirmeleri konusunda onları tamamen serbest bırakır. Astların örgütsel konularda alacakları kararları kendilerinin belirlemelerine olanak tanır (Tağraf ve Çalman, 2009: 138; Keleş, 2022: 77).

Modern Liderlik Tarzları

Örgüte yenilik ve değişim getirerek, etkili ve başarılı olmak isteyen bir liderin klasik/geleneksel liderlik yaklaşımları dışında kalan yeni yaklaşımları benimsemesi, kişisel özellikleri ile birleştirerek uygulaması ve bu yaklaşımların sürdürülebilirliğini sağlaması gerekmektedir. Modern dönemde; çalışanların iş ortamını benimsemelerini ve daha verimli çalışmalarını sağlayacak olan yeni teoriler ortaya atılmış ve yeni liderlik tarzları olan etkileşimci/işlemsel ve dönüşümcü liderlik tarzları ortaya çıkmıştır (Canbolat, 2016: 45; Avcı, 2019: 151).

- **Etkileşimci/İşlemsel Liderlik:** İşini iyi yapan ve işinde iyi performans gösteren çalışanlara lider tarafından övgülerin yapıldığı, ödüllerin ve vaatlerin verildiği (ücret artışı, ilerleme vb.), işini iyi yapmayan ve kötü performans gösteren çalışanlara ise cezaların verildiği (çok çalışma, tehdit, disiplin cezası vb.) bir sosyal değişim sürecidir (Bass, 1990: 20; Voon vd., 2011: 25; Cemaloğlu ve Kılınç, 2012: 135). Takipçilerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmelerine, iş yeri kaygılarını en aza indirmelerine ve gerekli görevleri tamamlamalarına, liderin ise mevcut örgütsel durumu sürdürmeye ve kendi performans hedeflerine odaklandığı liderlik tarzıdır (Sadeghi ve Pihie, 2012: 188; McCleskey, 2014: 122).
- **Dönüşümcü Liderlik:** Takipçilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik adımlar atan ve farklılıklara duyarlı olan liderlerdir. Takipçilerine özel bir önem göstererek her bir takipçisinin akıl hocası olmayı ve onlara koçluk etmeyi isterler (Nicholason, 2007; Voon vd., 2011: 25). Daha uzun vadeli hedefleri olan bazı amaçlar sunarak takipçilerinin daha yüksek düzeydeki ihtiyaçlarına (güvenlik, başarı, kendini gerçekleştirme vb.) ve kişisel gelişimlerine odaklanırlar (Judge & Piccolo, 2004: 755).

Post-Modern Liderlik Tarzları

Bu dönemde liderden, sahip olduğu kişisel özelliklerini etkili bir şekilde birleştirmesi ve güçlü bir liderlik sergilemesi beklenmektedir (A. Avcı, 2019: 151). Kamu kurumlarında ya da özel sektörlerde kabul edilen esas düşünce iyi bir liderliğin gerekli olduğudur. Tüm bu düşüncelerin tartışıldığı bir ortamda geliştirilen birçok liderlik tarzı vardır. Bunlar; karizmatik liderlik, vizyoner liderlik ve hizmetkâr liderlik tarzlarıdır (Akman, 2019: 115).

- **Karizmatik Liderlik:** Buldukları ortamlarda farklı tutum ve davranışlar sergileyerek ilgi odağı olan karizmatik liderler aynı zamanda çevrelerine kendilerini çok iyi tanıtarak etkileyici olmayı da başarırlar

(Avcı, 2019: 152). Karizmatik lidere duyulan saygı ve güven derecesi oldukça yüksek olduğu için (Conger, Kanungo ve Menon, 2000: 748) takipçiler örgütün misyonunu ve vizyonunu gerçekleştirmek amacıyla yapabileceklerinin ötesinde bir performans sergileyerek liderle özdeşleşmek isterler (Bass, 1990: 21; Avolio vd., 2009: 428). Karizmatik liderler etkili iletişim becerilerine, güçlü bir hitap yeteneğine ve etkili bir beden dili kullanımına sahip oldukları için astlarını jest, mimik ve söylemleriyle etkileyebilirler (Akyürek, 2020: 18).

- **Vizyoner Liderlik:** Gelecekle ilgili kararların sistematik bir şekilde, belirli bir plan ve program dâhilinde alınarak uygulanmasını sağlayan, sorunlara çözüm bulurken de uzun vadeli düşünmeyi gerektiren liderlik tarzıdır (Avcı ve Topaloğlu, 2009: 13). Vizyoner liderler; takipçilerini etkileyen ve onları belirli amaçlar uğrunda harekete geçiren, örgüt çalışanlarının gelecekte yapılması istenilen uygulamalarla ilgili öngörü sahibi olmalarını sağlayan ve örgütsel performansın artmasına katkıda bulunan kişilerdir (Baltacı vd., 2014: 63). Vizyoner liderliği benimseyen liderler, takipçilerine sürekli yaptıkları işlerin daha büyük ve etkili amaçlarını anlatarak, her gün yapılan sıradan işlere bile büyük anlamlar katabilirler.
- **Hizmetkâr Liderlik:** Günümüz liderlerinin ilgisini çeken hizmetkâr liderlikte; küreselleşmeye hazırlıklı olmak, teknolojik gelişmeleri takip etmek, değişen çevre koşullarına uyum sağlamak, çeşitliliği kabul etmek ve pazarda rekabet sağlamak için her seviyede öğrenmeye açık olmak ve sürekli iyileştirme yapmak gerektiği vurgulanır (Drury, 2004: 13). Hizmetkâr liderler; iyi iletişim kurabilen, karşısındaki insanları dinleyebilen ve anlayabilen, onların kusurlarını kapatabilen, empati yapabilen, dürüst, güvenilir, yetkin ve hizmet odaklı liderlerdir (Avolio vd., 2009: 437).

Pazarlama ve Siyasal Pazarlama Kavramı

Pazarlama kavramı, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmış ve farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır. İlk yapılan tanımlarda pazarlama genellikle somut olan ticari ürünlerin değişimi, başka bir ifadeyle değiş tokuş işlemi olarak yorumlanmıştır. Sonra ticari bir ürün için yapılan satış işlemiyle karıştırılmış ve sadece ürünün üretimine ve satışına yönelik tanımlamalar yapılmıştır. Pazarlamanın üretim öncesi ya da satış sonrası uygulamaları kapsadığına yer verilmemiştir. Daha sonra sadece somut olan ürünlerin değil soyut olan hizmetlerin de (eğitim, sağlık, turizm, bankacılık vb.) pazarlamanın konusu olduğu belirtilmiştir. Pazarlama; tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik en uygun ürünlerin (somut olan her şey) ve hizmetlerin (soyut olan her şey) tasarlanarak üretilmesi ve hedef kitleye ulaştırılması için satış süreçlerinin ortaya çıkmasıdır (Karafakıoğlu, 2012: 3; Erdoğan, 2022: 38). İnsanların istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak ürün, hizmet ya da fikirlerin karşılıklı tatmin sağlayacak bir değişim/mücadele aracıyla ve ikna yoluyla (Kozlu, 2013: 8; Erdoğan, 2018: 5), pazarlama karmaşı/bileşenleri (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) unsurları kullanılarak planlanması ve uygulanması sürecidir (Ülgen ve Mirze, 2010: 281). Siyaset ve pazarlama biliminin ortak noktalarının olması bu iki bilimin birleşmesini ve siyasal pazarlama kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Lees Marshment, 2001: 693). Siyasal pazarlama; siyasi aktörlerin (hükümetler, devlet başkanları, yerel yönetimler, siyasi parti, siyasi lider, siyasi aday vb.) asıl amaçları olan seçimleri kazanmak için pazarlama uygulamalarından yararlanmaları ve bu uygulamaları kullanmalarıdır (Savigny, 2004: 23). Seçim dönemlerinde siyasi aktörlerin potansiyel oluşturan seçmenlerinin oy tercihlerini biçimlendirmek ve desteklerini alabilmek için gerek duyulan fikirlerin, ilkelerin ve politikaların pazarlanmasıdır (Butler ve Collins, 1994: 19). Bu açıdan bakıldığında siyasal pazarlama, siyasi aktörlerin iktidarı elde etmek için seçmenlerin oy verme davranışlarını etkilemeye yönelik yaptıkları faaliyetlerle doğrudan ilgilidir (Lock ve Harris, 1996: 14).

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Siyasi aktörlerin iktidarı elde etmek amacıyla girdikleri seçimlerde seçmenleri; liderlik tarzlarıyla etkileyip onların oylarını almaları gerekmektedir. Bu gereklilik bağlamında yapılan çalışmanın amacı, Türkiye'de İç Anadolu Bölgesinde yer alan Ankara, Konya, Nevşehir, Karaman ve Kırşehir illerinde ikamet eden ve seçmen olma şartlarını yerine getiren çalışan seçmenlerin seçtikleri liderlerin; liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarına etkilerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamaları üzerinde olumlu ya da olumsuz anlamda etkilerinin neler olduğu ilgili yazın taranarak araştırılmıştır. Araştırmada liderlik tarzlarının (otoriter, demokratik, tam serbestlik, karizmatik) siyasal

pazarlama uygulamalarına (siyasal pazar araştırması, siyasal pazarlama karması, siyasal kampanyalar vb.) etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Belirlenen tüm bu amaçlara bağlı olarak yapılan bu araştırma; hem kamu sektöründe hem de özel sektörde faaliyette bulunan örgütlere, bu örgütlerin yöneticilerine ya da liderlerine, liderlik tarzlarına yönelik genel bilgiler sunması ve bu konularla ilgili bulgular vermesi açısından önemlidir. Bu çalışma siyasal pazarlamanın, Türkiye'deki uygulamalarının araştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi bağlamında yönetim, siyaset ve pazarlama bilimlerine ve ilgili mevcut yazına katkılar sunması açısından önemlidir. Yönetim, liderlik, siyaset, pazarlama vb. gibi konulara ilgi duyanları desteklemesi ve bu konuların daha iyi anlaşılmasını sağlaması açısından önemlidir. Türkiye'de ve yurt dışında bundan sonra yapılacak olan çalışmalara yol göstermesi ve çalışmalarını zenginleştirmesi, araştırmacılara öngörülerde bulunması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

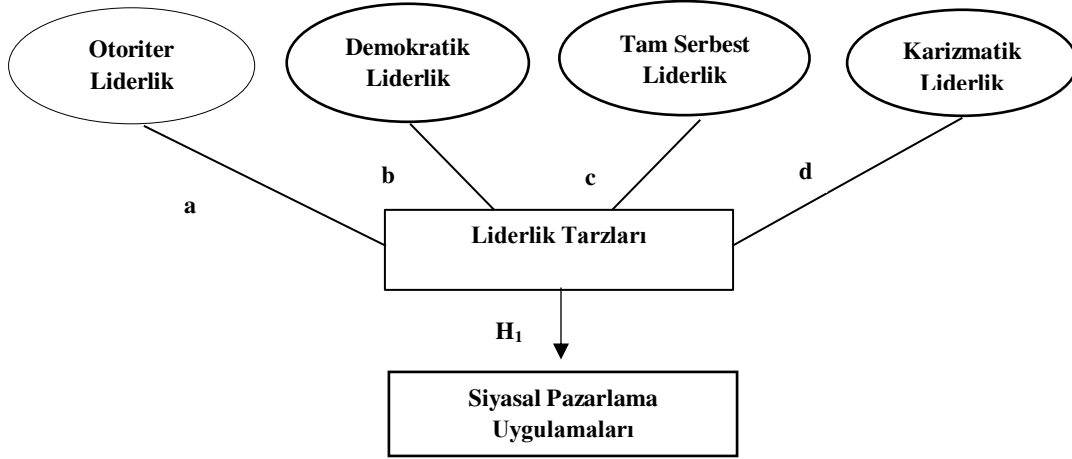
Bu çalışmada, bilimsel araştırma yöntemlerinin en önemlileri arasında olan ve sayısal yöntem olarak da adlandırılan nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve model olarak da ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Nicel araştırma yöntemi; deneysel ve deneysel olmayan araştırmalarda ölçme ve gözlem tekniğinin, verilerin analiz edilmesinde ise istatistiksel ve matematiğe dayalı sayısal ifadelerin kullanıldığı, kişisel çıkarımlardan uzak araştırma yöntemidir (Bekman, 2022: 248). İlişkisel tarama modeli; iki veya daha fazla değişken arasında değişim olup olmadığını, değişim varsa ne derecede olduğunu belirleme amacıyla geçmişte olan ya da şu anda var olan bir durumu, ilişkiyi ya da etkiyi var olduğu şekliyle betimleyen bir yaklaşımdır (Creswell, 2017: 12). Veri toplama yöntemi olarak; sorulardaki standartlık, cevaplama kolaylığı ve veriler arasında kolay kıyaslama olanağı sunan ayrıca günümüzde en çok kullanılan yöntem olan anket yöntemi tercih edilmiştir (Burns vd., 2017: 172; Bekman, 2022: 251). Anketler belirlenen illerde yüz yüze görüşme tekniği ile yapılmıştır. Ankette liderlik tarzlarına yönelik olarak; otoriter/otokratik liderlik ile ilgili 9 (dokuz), demokratik liderlik ile ilgili 9 (dokuz), tam serbestlik tanıyan liderlikle ilgili 7 (yedi) ve karizmatik liderlikle ilgili 10 (on) ifade olmak üzere toplamda 35 (otuz beş) önerme yer almaktadır. Liderlik tarzlarıyla ilgili önermeler; Çakıcı (2014) tarafından yazılan doktora tezi ve Özer (2022) tarafından yazılan yüksek lisans tezi incelenerek araştırma konumuza uygun olacak şekilde uyarlanmıştır. Siyasal pazarlama uygulamalarından biri olan siyasal pazarlama karmasına yönelik olarak; siyasal ürün için 15 (on beş), siyasal fiyat için 4 (dört), siyasal dağıtım için 2 (iki), siyasal tutundurma için 8 (sekiz) ifade olmak üzere toplamda 29 (yirmi dokuz) önerme yer almaktadır. Siyasal pazarlama uygulamalarına yönelik önermeler Akyüz (2014) ve Demirtaş (2015) tarafından yazılan doktora tezlerinden araştırmamıza uygun olacak şekilde uyarlanmıştır. Ayrıca araştırma konusuyla ilgili diğer alan yazın incelemeleri de (Kaleli, 2014; Koyuncuoğlu, 2021; Gökçe, 2022; Aytay, 2023) yapılarak anket soruları için gerekli olan derlemeler yapılmıştır. Liderlik tarzları ve siyasal pazarlama uygulamalarından biri olan siyasal pazarlama karmasına yönelik önermelerin ölçek değerlendirilmelerinde "1=Kesinlikle Katılmıyorum", "5=Kesinlikle Katılıyorum" olmak üzere 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini; Türkiye'de İç Anadolu bölgesinde yer alan Ankara, Konya, Karaman, Nevşehir ve Kırşehir illerinde yaşayan, T.C. vatandaşı olan, 18 yaşını dolduran ve seçmen olma şartlarını sağlayan, kamu sektöründe ve özel sektörde her kademe (alt, orta, üst kademe) çalışan seçmenler oluşturmaktadır. Araştırmada zaman, maliyet ve ulaşım açısından bazı sınırlılıklar olduğundan, evrenin içinde olmakla birlikte özellikleri ve verdikleri cevaplar açısından evreni yansıtmaya ve temsil etme anlamında güçlü ve yeterli görülebilecek 5 (beş) il, gerçek evren olarak belirlenmiştir. Araştırmada örnekleme seçme yöntemi olarak olasılık hesabına dayanmayan, tesadüfi olmayan (rassal olmayan/olasılıksız) örnekleme türlerinden "kolayda örnekleme yöntemi" tercih edilmiş ayrıca bu yöntemin sağladığı avantajlar ve özellikler gereğince; ilgili 5 (beş) il ve bu illerde kamu sektöründe ve özel sektörde çalışan seçmenler tercih edilmiştir. Bu kapsamda çalışmaya konu olan 5 (beş) ilde, her il için 200 (iki yüz) adet olmak üzere toplamda 1000 (bin) adet anket dağıtılmıştır. Cevaplanan anketler arasında tutarsızlık bulunanlar ya da eksik doldurulanlar çıkarılarak sağlıklı veri girişine sahip anketlerin toplamı 716 (yedi yüz on altı) olarak analize tabii tutulmuştur. Yapılan araştırmada anketlere katılım gönüllük esasına dayanmakta olup 15 Eylül-15 Ekim 2023 tarihleri arasında, belirlenen illerde uygulanmıştır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli oluşturulurken, yapılan araştırmanın temel amacı olan; liderlerin liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarına etkileri dikkate alınmış ve araştırmada kullanılan anket soruları göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmanın kavramsal modeli Şekil-1'deki gibi gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Şekil 1’de görüldüğü üzere araştırmanın modeli; liderlerin liderlik tarzlarının (otoriter/otokratik, demokratik/katılımcı, tam serbestlik tanıyan, karizmatik), siyasal pazarlama uygulamalarına (siyasal pazarlama karması) etkileri üzerine kurulmuştur.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı, önemi, sahip olduğu teorik altyapı ve modeli dikkate alınarak yapılan çalışmada; bazı ana hipotezler ve alt hipotezler oluşturulmuştur. Siyasal pazarlama uygulamalarından biri olan siyasal pazarlama karması; siyasal ürün, siyasal fiyat, siyasal dağıtım ve siyasal tutundurma bileşenlerinden oluşmaktadır. Siyasal ürün (siyasi parti, lider, aday, parti programı, parti ideolojisi vb.), siyasal fiyat (oy kullanmak için katılan psikolojik ve ekonomik maliyetler), siyasal tutundurma (siyasal tanıtım ve reklam, halkla ilişkiler, sosyal ağlar vb.), siyasal dağıtım (doğrudan ya da dolaylı dağıtım) bileşenleri siyasal pazarlama karmasıdır (Bongrand, 1992: 18-20). İlgili alan yazın incelendiğinde; liderlerin liderlik tarzlarıyla siyasal pazarlama uygulamaları arasında anlamlı ilişkiler olduğu, liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarını etkilediği ve seçmenler tarafından tercih edilmede etkili olduğu (Çakıcı, 2014; Gökteş, 2015; Özer, 2022) tespit edilmiştir. Çalışmanın temel hipotezi; liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarını etkilediğidir. Temel hipoteze bağlı olarak oluşturulan alt hipotezler; otoriter/otokratik, demokratik/katılımcı, tam serbestlik tanıyan ve karizmatik liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarını etkilediğidir. Bu bağlamda oluşturulan temel hipotez ve alt hipotezler:

H1: Liderlik tarzları siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir.

H1a: Otokratik/Otokratik liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir.

H1b: Demokratik/Katılımcı liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir.

H1c: Tam Serbestlik Tanıyan liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir.

H1d: Karizmatik liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir.

Araştırmada Güvenirlik ve Geçerlilik

Anket yöntemiyle elde edilen verilerin güvenirliliğini ölçmek için en çok kullanılan ve bir ölçekte yer alan ifadelerin toplam madde korelasyonuna dayanarak güvenirliliği ölçen test Cronbach’s Alfa testidir. Cronbach’s Alfa katsayısı “0” ve “1” arasında değerler almaktadır (Apa, 2013: 113). Katsayısının 0,60 oranından büyük olması araştırma ölçeğinin güvenilir olduğunu ve 0,80-1 arasında olması yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Kayış, 2014: 405). Bu çalışmada da ölçeğin güvenirliliğini test etmek ve ölçeğin tutarlılığını göstermek için Cronbach’s Alfa katsayısı kullanılmıştır. Likert ölçüm aralığına sahip bir ölçeğin yapısal geçerliliğini test edebilmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biri Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett test

istatistiğidir. KMO örneklem büyüklüğünün belirlenmesiyle ilgilidir ve örneklem yeterliliği, “0” ve “1” arasında değişen bir katsayıdır. Katsayının 0,50’den az olması halinde faktör analizi uygulanamazken, değeri 0,60-0,70 arasında kabul edilebilir bir düzeyde, 0,70- 0,80 arasında iyi; 0,80-0,90 arasında çok iyi, 0,90-1 arasında ise mükemmel düzeyde olduğu değerlendirilmektedir. Evrendeki dağılım ise Barlett testi ile analiz edilmektedir. Bu test sonucunun anlamlı olabilmesi için $p < 0,05$ olmalıdır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 311). Aşağıda yer alan Tablo-1’de araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir.

Tablo 1. Ölçek Güvenirliliği ve Geçerliliği

	İlk Durum		Son Durum		Toplam Madde Korelasyonuna Göre Çıkarılan Maddeler
	Madde Sayısı	Cronbach' s Alpha	Madde Sayısı	Cronbach' s Alpha	
Otoriter Liderlik (OL)	9	0,797	9	0,797	
Demokratik Liderlik (DL)	9	0,916	7	0,926	31 ve 32
Tam Serbest Liderlik (TSL)	7	0,759	5	0,847	34 ve 35
Karizmatik Liderlik (KL)	10	0,877	9	0,88	48
Liderlik Tarzları (LİDTARZ)	35	0,845	30	0,88	31, 32, 34, 35 ve 48
KMO	0,896				
Balett's Testi	11649,515				
Siyasal Ürün (SÜ)	15	0,819	13	0,825	72 ve 84
Siyasal Fiyat (SF)	4	0,674	3	0,724	
Siyasal Dağıtım (SD)	2	0,708	2	0,708	
Siyasal Tutundurma (ST)	8	0,902	8	0,902	
Siyasal Pazarlama Uygulamaları (SPU)	29	0,882	26	0,889	72,84 ve 87
KMO	0,883				
Balett's Testi	9355,786				

Tablo-1 incelendiğinde; ankette yer alan ölçeklere göre yapılan güvenilirlik analizi neticesinde toplam madde korelasyonu 0,30’un altında olan maddeler çıkarılmıştır. Buna göre Liderlik Tarzlarından (LİDTARZ) 5 (beş) madde (31, 32, 34, 35 ve 48), Siyasal Pazarlama Uygulamaları (SPU) ölçeğinden 3 (üç) madde (72, 84 ve 87) çıkarılmıştır. Liderlik tarzlarına ilişkin soruların güvenilirlikleri; otoriter/otokratik liderlik için 0,797; demokratik/katılımcı liderlik için 0,926; tam serbestlik tanıyan liderlik için 0,847; karizmatik liderlik için 0,88 olmak üzere oldukça yüksek bulunmuştur. Siyasal pazarlama uygulamalarına yönelik güvenilirlikler; siyasal ürün 0,825; siyasal fiyat 0,724, siyasal dağıtım 0,708 ve siyasal tutundurma 0,902 olmak üzere oldukça yüksek bulunmuştur. Araştırmada; Liderlik Tarzları ölçeğinin KMO değeri 0,896 ve Siyasal Pazarlama Uygulamaları ölçeğinin KMO değeri ise 0,883 çıkmıştır. KMO değerlerine bakıldığında ölçeklerde yer alan maddeler arasında mükemmel düzeyde uyum vardır. Barlett testinin istatistiğine bakıldığında ise anlamlı olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre ölçeklerin yapısal geçerlilikleri sağlanmıştır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Liderlerin liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamalarına olumlu ya da olumsuz yansımalarına yönelik elde edilen veriler SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiş ve bazı analizlere tabii tutulmuştur. Elde edilen verilerle katılımcıların demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, ikamet yeri, çalışılan sektör, çalışma alanı, meslek, gelir durumu)

tespit edilmiştir. Katılımcıların demografik değişkenleri, onların ortalama yaşam düzeylerini belirlemek adına, tanımlayıcı bilgiler sunduğu için oldukça önemlidir.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Verileri-1

Demografik Bilgiler	Gruplar	Frekanslar (n)	Yüzdeler (%)
Cinsiyet	Kadın	289	40,36
	Erkek	427	59,64
	Toplam	716	100
Yaş	18-25	91	12,71
	26-35	244	34,08
	36-45	241	33,66
	46-55	112	15,64
	56 ve üstü	28	3,91
	Toplam	716	100
Medeni Durum	Evli	449	62,71
	Bekâr	267	37,29
	Toplam	716	100
Eğitim Durumu	İlköğretim	59	8,24
	Lise	156	21,79
	Ön Lisans	139	19,41
	Lisans	256	35,75
	Lisansüstü	106	14,80
	Toplam	716	100
İkamet Yeri	Ankara	182	25,42
	Konya	155	21,65
	Nevşehir	126	17,60
	Karaman	121	16,90
	Kırşehir	132	18,44
	Toplam	716	100

Tablo-2 incelendiğinde ve araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında; katılımcılardan 427 kişinin (%59,64) erkek, 289 kişinin (%40,36) ise kadın olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına ve katılım oranlarına bakıldığında; 18-25 yaş arası 91 kişi (%12,71), 26-35 yaş arası 244 kişi (%34,08), 36-45 yaş arası 241 kişi (%33,66), 46-55 yaş arası 112 kişi (%15,64), 56 yaş ve üzeri 28 kişi (%3,91) olduğu görülmektedir. Bu durumda; araştırmaya katılanların genç, orta yaşlı ve yaşlı olmak üzere tüm yaş gruplarını temsil ettiği söylenebilir. En yoğun katılım sağlayanların yaş aralığı ve katılım oranları incelendiğinde ise ağırlıklı olarak 26-35 yaş arası 244 kişi (%34,08) ve 36-45 yaş arası 241 kişi (%33,66) olduğu görülmektedir. Bu yaş aralıklarında katılım oranının toplamda %67,74 olması, araştırma sonuçlarının gelecek dönemlerdeki seçimler açısından önemli olduğunu göstermektedir. Katılımcıları medeni durumları incelendiğinde; evli olan katılımcıların sayısının 449 kişi (62,71), bekâr olan katılımcıların sayısının 267 kişi (37,29) olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında; ilköğretim 59 kişi (%8,24), lise 156 kişi (%21,79), ön lisans 139 kişi (%19,41) lisans 256 kişi (%35,75) ve lisansüstü 106 kişi (%14,80) olduğu görülmektedir. Bu durumda araştırmaya katılım sağlayanların ağırlıklı olarak 256 kişiyle ve %35,75 katılım oranıyla lisans mezunu oldukları ve eğitim düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların ikamet ettikleri yerlere bakıldığında; Ankara 182 kişi (%25,42), Konya 155 kişi (%21,65), Nevşehir 126 kişi (%17,60), Karaman 121 kişi (%16,90) ve Kırşehir 132 kişi (%18,44) olmak üzere büyük şehirler ile illerin katılımcı sayılarının birbirine yakın ve orantılı olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Verileri-2

Demografik Bilgiler	Gruplar	Frekanslar (n)	Yüzdeler (%)
Çalışılan Sektör	Kamu	359	50,14
	Özel	357	49,86
	Toplam	716	100
Çalışma Alanı	Merkezi Yönetimler	63	8,8
	Yerel Yönetimler	60	8,4
	Eğitim	153	21,4
	Sağlık	113	15,8
	Askeriye/Emniyet	40	5,6
	Sanayi/Ticaret	106	14,8
	Tarım	49	6,8
	Turizm	44	6,1
	Finans	63	8,8
	Diğer	25	3,5
	Toplam	716	100
Meslek	Memur	170	23,74
	İşçi	177	24,72
	Akademisyen	55	7,68
	Öğretmen	56	7,82
	Doktor/Hemşire	47	6,56
	Mimar/Mühendis	40	5,59
	Girişimci	35	4,89
	Çiftçi	32	4,47
	Esnaf	55	7,68
	Diğer	49	6,84
Toplam	716	100	
Gelir Durumu	10.000 TL'den az	10	1,4
	10.000-20.000 TL	174	24,3
	21.000-30.000 TL	303	42,3
	31.000-40.000 TL	164	22,9
	41.000 ve üstü	65	9
Toplam	716	100	

Tablo-3 incelendiğinde katılımcıların çalıştıkları sektörler göre kamu sektöründe 359 kişi (%50,14) ve özel sektörde 357 kişi (%49,86) olduğu görülmektedir. Buradaki katılımcı sayılarına ve oranlarına bakıldığında ise kamu sektörüne ve özel sektöre dağıtılan anketlerin sektör bazındaki dağıtımında birbirine eşit ya da yakın sayıda katılımcı olmasına dikkat edildiği söylenebilir. Çalışma alanlarına bakıldığında; merkezi yönetimler 63 kişi (%8,8), yerel yönetimler 60 kişi (%8,4), eğitim 153 kişi (%21,4), sağlık 113 kişi (%15,8), askeriye/emniyet 40 kişi (%5,6) olduğu görülmektedir. Ayrıca sanayi/ticaret 106 kişi (%14,8), tarım 49 kişi (%6,8), turizm 44 kişi (%6,1), finans 63 kişi (%8,8) ve diğer alanlarda 25 kişi (%3,5) olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleklerine bakıldığında; memur 170 kişi (%23,74), işçi 177 kişi (%24,72), akademisyen 55 kişi (%7,68), öğretmen 56 kişi (%7,82), doktor/hemşire 47 kişi (%6,56) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mimar/mühendis 40 kişi (%5,59), girişimci 35 kişi (%4,89), çiftçi 32 kişi (%4,47), esnaf 55 kişi (%7,68) ve diğer 49 kişi (%6,84) olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda araştırmaya katılan seçmenlerin kamu sektöründe ve özel sektörde bulunan birçok çalışma alanını ve meslek grubunu temsil ettikleri söylenebilir. Katılımcıların gelir durumlarına bakıldığında ise; 10 000TL'den az (%1,4), 10.000-20.000 TL (%24,3), 21.000-30.000 TL (%42,3), 31.000-40.000 TL (%22,9), 41.000 TL ve üstü (%9), olduğu görülmektedir.

Araştırmaya Yönelik Korelasyon Analizi

Korelasyon; iki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi ya da bir değişkenin iki ve daha çok değişken ile olan ilişkisini test etmek için kullanılan, değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini, derecesini ve yönünü açıklayan istatistiksel bir yöntemdir (Gürbüz ve Şahin, 2018: 261). Korelasyon katsayısı “r” ile gösterilmekte ve -1 ile +1 arasında değerler almaktadır. Katsayının +1 olması iki değişken arasında tam bir pozitif doğrusal ilişki

olduğunu (değişkenler arası aynı yönlü ilişki), -1 olması iki değişken arasında tam bir negatif ilişki olduğunu (değişkenler arası ters yönlü ilişki) göstermektedir. Katsayının 0 olması ise iki değişken arasında bir ilişki olmadığını göstermektedir (Kalaycı, 2008: 116; Kaya ve Şahin, 2013: 103). SPSS istatistik paket programı korelasyon analizinde aralarında anlamlı ilişki bulunan değişkenleri * ve ** ile işaretlemektedir. *'ın anlamı 0,05; **'ın anlamı ise 0,01 anlamlılık düzeyinde ilişki olduğunu belirtmektedir. Çalışmada yer alan liderlik tarzları ve alt boyutları (otoriter/otokratik liderlik, demokratik/katılımcı liderlik, tam serbestlik tanıyan liderlik ve karizmatik liderlik) ile siyasal pazarlama uygulamaları (siyasal pazarlama karması) ve alt boyutlarıyla (siyasal ürün, siyasal fiyat, siyasal dağıtım, siyasal tutundurma) arasındaki ilişkiyi veren korelasyon analizi sonuçları aşağıda verilen Tablo-4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

	OL	DL	TSL	KL	LİDTA RZ	SÜ	SF	SD	ST	SPU
OL	1	- 0,102**	- 0,119**	0,208**	0,469**	0,316**	0,045	0,176**	0,192**	0,299**
DL		1	0,448**	0,449**	0,701**	0,153**	0,029	0,019	-0,075*	0,078*
TSL			1	0,194**	0,546**	0,124**	-0,029	0,094*	0,181**	0,176**
KL				1	0,740**	0,236**	0,193**	0,047	-0,035	0,149**
LİDTARZ					1	0,338**	0,098*	0,141**	0,110**	0,287**
SÜ						1	0,367**	0,449**	0,466**	0,883**
SF							1	0,252**	0,195**	0,452**
SD								1	0,257**	0,520**
ST									1	0,792**
SPU										1

Notlar: *p<0,05; **p<0,001

Tablo-4'te verilen korelasyon analizi sonuçlarına göre araştırmada ele alınan; otoriter/otokratik liderlik-siyasal fiyat (0,045), demokratik liderlik-siyasal fiyat (0,029) ve siyasal dağıtım (0,019), tam serbestlik tanıyan-siyasal fiyat (-0,029), karizmatik liderlik-siyasal dağıtım (0,047) ve siyasal tutundurma (-0,035) değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Diğer boyutlar arasında ise %5 ve %1 düzeyinde anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir.

Araştırmaya Yönelik Regresyon Analizi

Regresyon analizinde değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisi araştırılırken bağımlı ve bağımsız değişkenler şeklinde ele alınır. Bağımsız değişken X ile sembolize edilen, herhangi bir durumdan etkilenmeyerek

kendiliğinden oluşan (Gürbüz ve İnal, 2018: 268) ve bağımlı değişken üzerinde değişime/etkiye neden olan değişkendir. Bağımlı değişken ise Y sembolü ile gösterilen, sonuç ve tepki olarak ele alınan değişkendir. Değişkenler arasındaki etki, regresyon katsayısı ile açıklanmaktadır (Aziz, 2018: 173). Araştırma kapsamında öne sürülen hipotezleri test edebilmek ve değişkenler arasındaki ilişkinin nedenselliğini belirleyebilmek için doğrusal regresyon (tekli ve çoklu regresyon) analizi yapılmıştır. Regresyon analizinde ilgili hipotezde öne sürülen nedensel ilişki bağlamında test edilen model aşağıdaki gibidir:

Y Bağımlı Değişken ve Xi Bağımsız Değişken(ler)i göstermek ve ϵ hata terimi üzerinde klâsik regresyon varsayımları geçerli olmak üzere; $Y = \beta_0 + \sum \beta_i X_i + \epsilon$

Siyasal pazarlama uygulamalarının liderlik tarzlarınca nasıl etkilendiğini belirlemek adına regresyon analizi yapılmıştır. Öne sürülen model şu şekildedir: $SPU = a_0 + a_1 LİDTARZ + \epsilon$

Tablo 5. H₁ Hipotez Testi

Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Error	t	F*
SPU	0,082	0,081	Sabit	1,666	0,21	7,941*	56,344
			Liderlik Tarzları	0,421	0,056	7,506*	

Not: *=p<0,05

Tablo-5'e göre; öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (Anova testi F değeri için p<0,05). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R² (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri siyasal pazarlama uygulamalarının liderlik tarzları ölçeği ile açıklanabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda Tablo-5'teki sonuçlar araştırmanın gerçekleştirildiği örneklem için "H₁: Liderlik tarzları siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir." hipotezi bağlamında H₁ hipotezi desteklenmiştir.

Siyasal pazarlama uygulamalarının otoriter/otokratik liderlik, demokratik/katılımcı liderlik, karizmatik liderlik ve tam serbestlik tanıyan liderlik boyutlarınca nasıl etkilendiğini belirlemek adına regresyon analizi yapılmıştır. Öne sürülen model şu şekildedir: $SPU = a_0 + a_1 OL + a_2 DL + a_3 TSL + a_4 KL + \epsilon$

Tablo 6. H₁ a-b-c-d Hipotez Testi

Birinci Durum							
Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Error	t	F*
SPU	1,138	0,132	Sabit	1,66	0,213	7,81*	25,032
			OL	0,296	0,036	8,306*	
			DL	0,013	0,036	0,359	
			TSL	0,157	0,032	4,939*	
			KL	0,015	0,05	0,297	

Not: *=p<0,05

İkinci Durum							
Bağımlı Değişken	R ²	ΔR ²	Bağımsız Değişken	B	Std. Error	t	F*
SPU	0,131	0,129	Sabit	1,774	0,15	11,804	48,983
			OL	0,295	0,034	8,78*	
			TSL	0,159	0,028	5,62*	

Not: *=p<0,05

Tablo-6'da görüldüğü üzere; yapılan birinci regresyon analizinde öne sürülen model istatistiksel bakımdan anlamlıdır (Anova testi F değeri için p<0,05). Regresyon analizi sonuçlarına göre, R² (açıklanan varyansın yüzdesi) ve F (regresyon modelinin anlamlılık derecesi) değerleri siyasal pazarlama uygulamalarının OL, DL, TSL ve KL değişkenlerinden en az birisi ile açıklanabileceğini göstermektedir. Diğer yandan birinci

durumda modelde yer alan bağımsız değişkenlerin anlamlılıklarını ölçen t testi sonuçlarına göre DL ve KL değişkenlerinin katsayıları anlamlı bulunmadığı için bu değişkenler SPU değişkenini açıklamamaktadır. Buna göre bu iki değişken modelden çıkarılıp model tekrar test edilmiş ve ikinci durumdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda ikinci durumda test edilen modelde yer alan bağımsız değişkenlerin OL ve TSL katsayıları anlamlı bulunmuştur. Tablo-6'daki sonuçlar araştırmanın gerçekleştirildiği örneklem için "H_{1a}: Otoriter/Otokratik liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir." ve "H_{1c}: Tam serbestlik tanıyan liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir." hipotezlerini desteklemektedir. Ayrıca "H_{1b}: Demokratik liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir." ve "H_{1d}: Karizmatik liderlik siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir." hipotezleri ise desteklenmemiştir. Bu durumda; H_{1a} ve H_{1c} hipotezleri desteklenmiş, H_{1b} ve H_{1d} hipotezleri desteklenmemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Siyasi aktörlerin başarılı olup iktidara gelebilmeleri için; nasıl bir politika ve yol izlenmesi gerektiğini planlamaları, seçmenlere ulaşip onları ikna etmeleri, seçmenlerin isteklerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğunu bilmeleri gerekmektedir. Siyasetin içinde yer almak isteyen bireylerin seçmenler tarafından seçilerek liderlik görevini yerine getirebilmeleri, rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri ve başarılı olabilmeleri için en çok ihtiyaç duydukları uygulama siyasal pazarlamadır. Siyasi aktörler, siyasal pazarlama uygulamalarıyla (siyasal pazar araştırması, siyasal pazarlama karması, siyasal kampanyalar vb.) seçmenlerin isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacaklarını düşündükleri pazarlama karması unsurlarını (siyasal ürün, siyasal fiyat, siyasal dağıtım, siyasal tutundurma) seçmenlere sunmakta ve seçmenlerle etkili bir iletişime geçmektedirler. Bu çalışma, Türkiye'de İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ankara, Konya, Nevşehir, Karaman ve Kırşehir illerinde 716 (yedi yüz on altı) çalışan seçmenle yüz yüze anket tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Anketlerin analizi için SPSS istatistiksel analiz programı kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonuçlarının yerel yönetimler, yönetim ve organizasyon, pazarlama, siyaset bilimi ve bu bilimlerin içeriğini oluşturan konularına yönelik alan yazına katkı sunması amaçlanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olacak şekilde oluşturulan model ve hipotezler çerçevesinde yapılan analiz sonuçlarından elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir.

- Araştırmaya katılan çalışan seçmenlerin demografik özelliklerinden olan cinsiyet unsuru incelendiğinde; yoğun olarak erkek ve medeni durum olarak da evli oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların yaş unsuruna bakıldığında; 18 (on sekiz) yaşını dolduran ve oy kullanmaya engeli olmayan çalışan seçmenlerden araştırmaya katılanların; genç, orta yaşlı ve yaşlı olmak üzere tüm yaş gruplarını temsil ettiği görülmüştür. Ancak en yoğun katılım sağlayanların yaş aralığının orta yaş grubuna ait olduğu ve bu durumun gelecek dönemde yapılacak olan seçimlere katılım sağlayacak olan seçmenlerin yaş grubunu temsil etmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.
- Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında; araştırmaya katılım sağlayanların ağırlıklı olarak lisans mezunu oldukları görülmüştür. Bu durumda çalışan seçmenlerin en az üniversite mezunu oldukları ve eğitim düzeyinin yüksek olduğu söylenebilir. Katılımcıların ikamet ettikleri yerlere bakıldığında araştırmaya dâhil edilen Ankara, Konya, Nevşehir, Karaman ve Kırşehir olmak üzere 5 (beş) ildeki katılımcı sayılarının birbirine yakın ve orantılı olduğu görülmektedir.
- Araştırmaya katılım sağlayan seçmenlerin çalıştıkları sektörler incelendiğinde; kamu sektöründe ve özel sektörde yer alan katılımcı sayılarının ve oranlarının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Çalışma alanlarına bakıldığında yoğun olarak eğitim, sağlık, sanayi/ticaret alanlarında çalıştıkları ve meslek olarak da memur ve işçi oldukları söylenebilir.
- Liderlik tarzlarının siyasal pazarlama uygulamaları üzerindeki etkileri incelendiğinde; siyasi partinin lideri/adayı seçim kampanyalarının odak noktası olduğu için seçmenlerin oy verme davranışını etkilemektedir. Bu nedenle siyasi liderin/adayın seçmenlere yönelik sergilediği liderlik tarzı siyasal pazarlama uygulamalarını etkilemektedir. Özellikle otoriter/otokratik liderlik tarzının siyasal pazarlama uygulamalarını etkilediği tespit edilmiştir. Demokratik ve karizmatik liderlik tarzlarının ise siyasal pazarlama uygulamalarına herhangi bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır.
- Seçmenler oy kullanarak kendilerine ve ülkelerine bir lider seçerken en çok dikkat ettikleri siyasal ürün bileşenleri; liderin seçmen isteklerine duyarlı olması ve problem çözme yeteneğidir. Siyasi ürün

içerisinde yer alan siyasi partilerin desteklediği ideolojiler de yapılması gereken siyasal pazarlama uygulamalarını doğrudan etkilemektedir.

- Araştırmaya katılan çalışan seçmenlerin en çok önem verdiği siyasal fiyat karması bileşeni; siyasi parti liderinin/adayının ekonomik konular hakkındaki düşünceleridir. Seçmenler yaşadıkları ildeki mevcut sorunları çözeceğine inandığı siyasi lidere oy vermektedirler.
- Araştırmaya katılım sağlayan çalışan seçmenlerin siyasal dağıtım (doğrudan ya da dolaylı) unsurlarına ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde; siyasi parti gönüllülerinin ya da siyasi liderin/adayların ev, iş yeri vb. gibi yerleri dolaşması seçmenlerin oy vermeye yönelik algısını yüksek düzeyde etkilemektedir. Siyasi partiler, siyasi liderler/adaylar tarafından seçim öncesi seçmenlere verilen sözlerin ve vaatlerin ise seçim sonrasında unutulacağı düşünülmektedir.
- Siyasal tutundurma unsurunun çalışan seçmen tercihlerine yönelik etkileri incelendiğinde; seçmenlerin tercihlerini en yüksek düzeyde etkileyen iletişim çabasının televizyonda siyasi parti liderlerinin/adaylarının katıldığı açık oturum (tartışma) programları olduğu tespit edilmiştir. Seçmenlerin oy verme davranışına yönelik kararlarında siyasi partilerin, siyasi parti liderlerinin/adaylarının seçim dönemlerinde dağıttıkları hediyelik eşyalardan, yardım paketlerinden ya da telefonlarına SMS gönderilmesinden neredeyse hiç etkilenmedikleri ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma, İç Anadolu bölgesinde yer alan 5 (beş) ili kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda; tüm Türkiye ya da Türkiye'nin farklı bölgeleri ele alınarak araştırmaya dâhil edilebilir. Tüm Türkiye'yi ya da farklı bölgeleri kapsayacak olan bir çalışma, farklı sonuçların elde edilmesini sağlayabilir. Böyle bir araştırma planının özellikle tüm Türkiye'yi temsil edecek şekilde hazırlanması durumunda ilgili alan yazına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmada daha sağlıklı ve net verilere ulaşılması amacıyla, sadece çalışma/iş hayatında olan T.C. vatandaşı, 18 (on sekiz) yaşını dolduran ve seçmen olmaya engeli olmayan çalışan seçmenler anket uygulamasına dâhil edilmiştir. Diğer seçmenler araştırma dışında bırakıldığı için yeni yapılacak bir çalışmada tüm seçmenler araştırmaya dâhil edilebilir ya da farklı örneklem seçimleri (ev kadınları, emekliler, öğrenciler, sağlık çalışanları vb.) yapılarak farklı bir araştırma gerçekleştirilebilir. Araştırma için katılımcılara uygulanan anket, mesai saatlerinde yüz yüze görüşme tekniği ile yapılmıştır. İş yoğunluğu nedeniyle anketi cevaplamaktan kaçınan seçmenler açısından düşünüldüğünde; böyle bir çalışmanın mesai saatleri dışında ev ziyaretleri yapılarak gerçekleştirilmesi daha çok katılım sağlanmasına olanak tanıyabilir.

KAYNAKÇA

- Akman, E. (2019). "Yerel Yönetimlerde Dönüştürücü ve Etkileşimci Liderlik: Isparta Belediyesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(1), 101-117.
- Akoğul, E. ve Seçilmiş, C. (2018). "Liderlik Tarzları, Tükenmişlik ve Yaratıcılık İlişkisinin Belirlenmesi: Ankara'da Otel İşletmelerinde Bir Uygulama". Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 99-117. ISSN-25647946.
- Aktuna, H. C. (2016). "Yöneticilerin Liderlik Tarzları İle İş görenlerin Performansı Arasındaki İlişki: Ankara'daki 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Akyüz, İ. (2014). "Siyasal Pazarlama Yaklaşımı ile Seçim Öncesi ve Sonrası Seçmen Davranışının İncelenmesi". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı Doktora Tezi. İstanbul.
- Akyürek, M. İ. (2020). "İnovasyon ve Liderlik". Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3(1), 15-24.
- Apa, Y. (2013). "Seçmenlerin Belediyeler Hakkındaki Etik Algısı: Ankara Örneği". Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi. Ankara.

- Arabacı, S. (2012). “Yoğun Bakımlarda Görevli Hemşire Yöneticilerin Liderlik Davranışlarının Hemşirelerin Motivasyonu Üzerine Etkisi”. Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Avcı, A. (2019). “Örgütsel Değişim ve Örgüt Yönetiminde Karizmatik Liderlik ve Eleştirel Bir Bakış” Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi, 2(2), 148-157.
- Avcı, Ö. ve Yaşar, Y. (2016). “Bir Kamu Kuruluşunda Çalışanların Liderlik Algıları: Olgubilimsel Bir Yaklaşım”. Akademik İncelemeler Dergisi, 11(1), 187-205.
- Avcı, U. ve Topaloğlu, C. (2009). “Hiyerarşik Kademelere Göre Liderlik Davranışlarını Algılama Farklılıkları: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma”. KMU İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(16), 1- 20.
- Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Weber, T. J. (2009). “Leadership: Current Theories, Research, and Future Directions”. Published in Annual Review of Psychology, 60, 421-449.
- Aytay, T. (2023). “Siyasi Liderlikte Algı ve İmaj Yönetimi”. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi. Aksaray.
- Aziz, A. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri (12. Baskı), Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Bakan, İ., Büyükbeşe, T., Erşahan, B. ve Kefe, İ. (2013). “Kadın Çalışanların Yöneticilere İlişkin Algıları: Bir Alan Çalışması. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi”, 3(2), 71-84.
- Baltacı, F., Kavacık, M., Şentürk, F. K. ve Kurar, İ. (2014). “Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Alanya’da Bulunan 4 ve 5 Yıldızlı Otel Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 59-85.
- Bass, B. M. (1990). “From Transactional to Transformational Leadership”. Learning to Share The Vision. Organizational Dynamics, 18(3), 19-31.
- Baydın, N. Ü., Yıldırım, A., Topçu, İ., Şen, H. İ., Ateş, N. ve Erdem, B. (2017). “Kamu Hastanelerinde Çalışan Yönetici Hemşirelerin Liderlik Davranışları Üzerine Bir Araştırma”. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, 3(4), 89-97.
- Bekman, M. (2022). “Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli”. Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 6(16), 238-258. ISSN: 2587-2206.
- Bongrand, M. Politikada Pazarlama, F. Ersoy (Çev.), İstanbul, İletişim Yayınevi, 1992.
- Burns, A. C., Bush, R. F., & Sinha, N. Marketing Research (8th Edition), Global Pearson, 2017.
- Butler, P., & Collins N. (1994). “Political Marketing Structure And Process. European Journal of Marketing”, 28(1), 14-25.
- Canbolat, S. G. (2016). “Yöneticilerin Liderlik Tarzlarına İlişkin Çalışan Algıları: Çedaş Grup Şirketleri Örneği (Çorumgaz, Sürmeli gaz, Kargaz)”. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Çorum.
- Cemaloğlu, N. ve Kılınç, A. Ç. (2012). “Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Güven Düzeyleri Arasındaki İlişki”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, 132–156.
- Conger, J. A., Kanungo, R.N., & Menon, S.T. (2000). “Charismatic Leadership and Follower Effect”. Journal of Organizational Behavior, 21, 747-767.
- Creswell, J. W. Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları, S. B. Demir (Çev.), Eğiten Yayıncılık, 2017.
- Çakıcı, F. O. (2014). “Seçmen Tercihinin Belirmesinde Lider Faktörü: Doğu Karadeniz Örneği”. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Doktora Tezi. Malatya.
- Çetin, N. G. ve Beceren, E. (2007). “Lider Kişilik: Gandhi”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(5), 110-132.

- Demirtaş, M. C. (2015). “Seçmen Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin Siyasal Pazarlama Açısından Analizi: İzmir İlinde Çok Değişkenli Bir İnceleme”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Programı Doktora Tezi. İzmir.
- Drury, S. Employee Perceptions of Servant Leadership: Comparisons By Level and With Job Satisfaction and Organizational Commitment. School of Leadership Studies Regent University. Londra, 2004.
- Erdoğan, B. Z. Bilim Olarak Pazarlama, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2018.
- Erdoğan, U. (2022). “Alışveriş Merkezlerinde Deneyimsel Pazarlama Uygulamalarının Müşteri Memnuniyeti ve Sadakatine Etkisi”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı Doktora Tezi. Konya.
- Eren, E. Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi (13.Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım A.Ş., 2012.
- Giltinane, C. L. (2013). “Leadership Styles and Theories”. Nursing Standard, 27(41), 35-39.
- Gökçe, A. (2022). “Seçmen Davranışı ve Seçmen Davranışı Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin İncelenmesi: İstanbul İli Örneği”. İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Göktaş, P. (2015). “Siyasal Liderlerden Beklenen Liderlik ve İletişim tarzları: Y Kuşağı Üzerine Bir Araştırma”. Süleyman Demirel Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi. Isparta.
- Gül, H. ve Şahin, K. (2011). “Bilgi Toplumunda Yeni Bir Liderlik Yaklaşımı Olarak Transformasyonel Liderlik ve Kamu Çalışanlarının Transformasyonel Liderlik Algısı”. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25, 237- 249.
- Gündüz, Y. ve Dedekorkut, S. E. (2014). “Yıkıcı Liderlik”. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10(1), 95-104.
- Gürbüz, E. ve İnal, M. E. Siyasal Pazarlama Stratejik Bir Yaklaşım (1. Baskı), Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe Yöntem-Analiz (5. Baskı), Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Judge, T. A., & Piccolo, R. F. (2004). “Transformational and Transactional Leadership: A Meta-Analytic Test of Their Relative Validity”. Journal of Applied Psychology, 89(5), 755–768.
- Kalaycı, S. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (3.Baskı), Ankara, Asil Yayınları, 2008.
- Kaleli, S. (2014). “Siyasal Pazarlama Sürecinde Siyasi Liderin İmajının Parti İmajına ve Seçmen Tercihlerine Etkisi (İstanbul İli Örneği)”. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Isparta.
- Karafakıoğlu, M. Uluslararası Pazarlama Yönetimi (7. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2012.
- Karahan, A. (2008). “Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. Sosyal Bilimler Dergisi 10(1), 145-162.
- Kaya, Z. ve Şahin, M. Araştırma Yöntem ve Teknikleri (2. Baskı), Konya, Eğitim Yayınevi, 2013.
- Kayış, A. Güvenilirlik Analizi, (Editör: Ş. Kalaycı), içinde, SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (ss. 401-426). Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2014.
- Keleş, N. (2022). “Liderlik, Liderlik Tarzları ve Türk Gümrük İdareleri Özelinde Kamu Yönetiminde Liderlik”. Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 5(2), 72-85.
- Koçel, T. İşletme Yöneticiliği (13. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2011
- Koyuncuoğlu, G. S. (2021). “Siyasal Pazarlama Unsuru Olarak Sosyal Medyanın Seçmen Davranışlarına ve SeçmenSadakatine Etkisi: Ankara İli Özelinde Bir Araştırma”. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Programı Doktora Tezi. İstanbul.
- Kozlu, C. 21. Yüzyılda Uluslararası Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar (13. Basım), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

- Közleme, O. (2013). "Liderlik, Siyasal Otorite Tipleri ve Karizma. Toplum Bilimleri Dergisi", 7(13), 239-250.
- Lees-Marshment, J. (2001). "The Marriage of Politics and Marketing". Political Studies, 49(4), 692-713.
- Lock, A., & Harris, P. (1996). "Political Marketing-Vive la Difference". European Journal of Marketing, 30(10-11), 14-24.
- Lok, P., & Crawford, J. (2004). "The Effect of Organisational Culture and Leadership Style on Job Satisfaction and Organisational Commitment A Cross-National Comparison". Journal of Management Development, 23(4), 321-338.
- Lussier, R. N., & Achua, C. F. Leadership. Theory, Application and Skill Development (6th Edition), Boston USA: Cengage Learning Nelson Education LTD., 2014.
- McCleskey, J. A. (2014). "Situational, Transformational, and Transactional Leadership and Leadership Development". Journal of Business Studies Quarterly, 5 (4), 117-130.
- Nicholson II, W. D. (2007). "Leading Where It Counts: An Investigation of The Leadership Styles and Behaviours That Define College and University Presidents As Successful Fundraisers". International Journal of Educational Advancement, 7(4), 256- 270.
- Özer, Ü. (2022). "Türkiye'de Siyaset Pazarlaması ve Bunun Seçmen Üzerindeki Etkileri: Trabzon Örneği". Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Tezli Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.
- Özgül, B. (2019). "Siyasi Partilerde Yandaşların Liderlik Beklentilerini Etkileyen Sosyal Faktörler". Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 60-88.
- Sadeghi, A., & Pihie, Z. A. L. (2012). "Transformational Leadership and Its Predictive Effects on Leadership Effectiveness". International Journal of Business and Social Science, 3(7), 186-197.
- Savigny, H. (2004). "Political Marketing: A Rational Choice?" Journal of Political Marketing, 3(1), 21-38.
- Sökmen, A. İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon (2. Baskı), Ankara, Detay Yayıncılık, 2016.
- Tağraf, H. ve Çalman, İ. (2009). "Ohio Üniversitesi Liderlik Modeline Göre Oluşan Liderlik Biçimlerinin İşletmelerin İhracat Performansı Üzerine Etkisi ve Gaziantep İlinde Bir Araştırma". Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(2), 135-154.
- Ülgen, H. ve Mirze, S. K. İşletmelerde Stratejik Yönetim (5. Baskı), İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2010.
- Voon, M. L., Lo, M. C., Ngui, K. S., & Ayob, N. B. (2011). "The Influence of Leadership Styles on Employees Job Satisfaction in Public Sector Organization in Malaysia". International Journal of Business, Management and Social Sciences, 2(1), 24-32.

**The Interplay of Love, Reality, and Poetic Imagination:
Astrophil and Stella as a Sonnet Sequence**

**Aşk, Gerçeklik ve Şiirsel Hayal Gücünün Etkileşimi:
Bir Sone Dizisi Olarak Astrophil ile Stella**

Aslı KUTLUK *

* Dr., Selçuk
University, Faculty of
Letters
ORCID: 0000-0002-
3704-7609
E-mail:
akutluk@selcuk.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
03.06.2024

Kabul Tarihi
Accepted
26.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Kutluk, A. (2024). The
Interplay of Love, Reality,
and Poetic Imagination:
Astrophil and Stella as a
Sonnet Sequence, *Akşehir
Meslek Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 17, 142-
152.

ABSTRACT

This article aims to explore a complicated interplay of the notion of love, the perception of reality, and poetic imagination in Sir Philip Sidney's famous sonnet sequence, *Astrophil and Stella*. By looking at the complexities of unreciprocated love and sexual desire, the use of auto/biographical details, and the most important of all, the reflections of poetic imagination, the study briefly examines the echoes of the Petrarchan sonnet tradition in Sidney's sonnet sequence that he composed in his own distinctive style. Examples selected from one hundred and eight sonnets and eleven songs that articulate Astrophil's unfulfilled love and desire for Stella unfold the role and importance of the poet's imagination in constructing the themes of love and beauty in the English sonnet form. The study also reveals the embedded relationship between reality and poetic imagination through auto/biographical details given from Sidney's own life. Therefore, Sidney's *Astrophil and Stella*, which is innovative in its employment of the poetic persona, serves as an outstanding sonnet sequence for examining the dynamics of love, reality, and poetic imagination.

Keywords: Sidney, Astrophil, sonnet sequence, poet-lover, poetic imagination

ÖZET

Bu makale, Sir Philip Sidney'in ünlü sone dizisi *Astrophil ile Stella*'da aşk kavramı, gerçeklik algısı ve şiirsel hayal gücünün karmaşık etkileşimini keşfetmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, karşılıksız aşk ve cinsel arzunun karmaşıklığına, oto/biyografik detayların kullanımına ve en önemlisi de şiirsel hayal gücünün yansımalarına bakarak Sidney'in kendi üslubuyla yazdığı sone dizisinde Petrarca sone geleneğinin yansımalarını ana hatlarıyla incelemektedir. *Astrophil*'in *Stella*'ya olan karşılıksız aşkı ve arzularını dile getiren yüz sekiz sone ve on bir şarkı arasından seçilmiş olan örnekler, İngiliz sone formunda aşk ve güzellik temalarının inşasında şairin hayal gücünün rolünü ve önemini ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda, Sidney'in kendi hayatından verilen oto/biyografik detaylarla, gerçeklik ve şiirsel hayal gücü arasındaki iç içe geçmiş ilişkiye de işaret etmektedir. Sonuç olarak, Sidney'in şiirsel personayı ele alması bakımından da yenilikçi bir eser olan *Astrophil ile Stella*'sı, aşk, gerçeklik ve şiirsel hayal gücünün dinamiklerinin incelenmesi açısından göze çarpan bir sone dizisi olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sidney, Astrophil, sone dizisi, aşık şair, şiirsel hayal gücü

INTRODUCTION

Sir Philip Sidney (1554-1586) was one of the most significant poets of the Renaissance England. His literary works include almost a hundred and fifty sonnets, songs, translations of Latin and French poetry, pastoral narratives, and so forth (Brooke and Shaaber, 1967: 478-479). Sidney owns the authorship of “the most important work of prose fiction, the most important piece of literary criticism [*The Defence of Poesie*, also known as *An Apologie for Poetrie*, written c. 1583], and the most important sonnet cycle of the Elizabethan age” (Abrams, 1993: 459). Furthermore, “no previous English poet, from Old English to Tudor Times, even approached Sidney in the variety and complexity of metrical forms that he used” (Ringler, Jr., 1962: lviii). Besides all these attributes, Sidney is known to have developed his own literary policy—to be followed by his literary circle—while searching for “a distinctly national literary identity” (Umunç, 1995: 113).

This article focuses on Sidney’s *Astrophil and Stella* (written c. 1580), the first and the most significant English sonnet sequence, which is also regarded as “one of the world’s great collections of lyric poetry” (Craik, 1967: 7). The sequence was posthumously printed from a manuscript circulated by Thomas Newman in 1591 (Stillinger, 1986: 169), and the circulation of the manuscript “released a flood of Petrarchan sonnet sequences” (Salinger, 1976: 92). As Robert Kimbrough states, Sidney’s sonnet sequence “triggered an explosion of sonneteering,” through which “Sidney taught a whole generation how to write English poetry” (1971: 113). Hence, while *Astrophil and Stella* took its place as a literary work “wherein the excellence of sweet poesy is concluded” (Newman qtd. in Hamilton, 1977: 10), Sidney gained the title of “English Petrarch” with its circulation (Muir, 1960: 26). As Gary Waller likewise underlines, Sidney’s sonnet sequence

marks the triumphant maturity of Elizabethan poetry and the first full, belated but spectacular, adaptation of Petrarchism to English aristocratic culture. It remains today one of the most moving, delightful and provocative collections of love poems in the language, all the more powerful in its impact because of the variety of discourses that strain within it for articulation—erotic, poetic, political, religious, cultural. (2013: 136)

More notably, Sidney’s *Astrophil and Stella* as a sonnet sequence has cultivated the existing convention of love poems through its one hundred and eight sonnets and eleven songs. While Sidney expresses “all the conflicting feelings of a lover—hope and despair, tenderness and bitterness, exultation and modesty—by the use of ‘conceits’ or ingenious comparisons” (Abrams, 1993: 459) in *Astrophil and Stella*, the sequence stands out in its portrayal of a self-conscious poetic persona, namely Astrophil. Representing Sidney himself as a poet, Astrophil narrates his feelings of unrequited love and desire for Stella in the style of a dramatic monologue while commenting on the art of writing poetry.

Hence, this study seeks to explain how feelings of love and desire, Sidney’s personal experiences given as auto/biographical periphrases, and most importantly, the poet’s creative mind altogether blur the distance between reality and imagination in *Astrophil and Stella*. Sidney plays with the boundaries of lived experience and imagination through poetic creativity in his sonnet sequence. He illustrates the emotions of love, passion, hope, despair, sorrow, and anger in vivid and vibrant ways, which contributes to the creation of a sense of reality. He also incorporates auto/biographical elements, which increases the authentic quality of the sequence. Above all else, Sidney’s skilful use of poetic language and imagery plays an important role in blurring the distance between the real world and the imagined world.

ASTROPHIL AND STELLA AS A SONNET SEQUENCE

‘Sonnet’ is briefly defined as “a lyric poem consisting of a single stanza of fourteen iambic pentameter lines linked by an intricate rhyme scheme” (Abrams and Harpham, 2015: 369). It can be categorised into two main groups according to its structural and stylistic features, which are the Petrarchan and the English. The Petrarchan sonnet was named after the Italian poet Petrarch of the fourteenth century. It usually consists of an octave of eight lines rhymed as “abbaabba” followed by a sestet of six lines rhymed as “cdecde” (Abrams and Harpham, 2015: 369). The sonnet form reached its peak with Petrarch’s *Canzoniere* (1327), a sequence of three hundred and seventeen sonnets, the main theme of which is the poet’s platonic love and adoration for a woman

named Laura (“Laura,” 2024). Petrarch’s *Canzoniere* was “a kind of encyclopaedia of love and passion” (Cuddon, 1999: 844), in which the idealized woman was probably Laure de Noves of Avignon, a married woman, whom Petrarch allegedly met in a chapel. While Laura’s identity remains unclear, some scholars believe that Laura was only a production of the poet’s creative mind rather than being a real person. Petrarch’s sonnets made the poet himself and his beloved Laura an eternally famous couple, Dante and Beatrice being “their nearest rivals” (Trapp, 2001: 56). In fact, as Trapp underlines, “[b]ecause Petrarch’s own words have ensured that he and Laura are among the most famous—and certainly the most often portrayed—pairs of lovers of post-classical times, it is hardly possible to consider her portraiture in isolation from his” (2001: 56).

Petrarch’s love poetry was widely imitated in Europe, especially in the 16th century. The tradition is known as “Petrarchism,” and it is characterized by “the increasingly conventional presentation of courtly love, in which the despairing poet speaks in fanciful and paradoxical terms of his torments as the worshipper of a disdainful mistress” (Baldick, 2001: 191). Petrarchan sonnets often employed vivid metaphorical expressions of an idealized woman’s “physical beauty such as “coral lips, pearly teeth, alabaster neck etc.” (Baldick, 2001: 191).

In the 16th century, Petrarch’s works were translated into and imitated in the English language by names such as Sir Thomas Wyatt and the Earl of Surrey, who laid the foundations of the English sonnet tradition (Cuddon, 1999: 845). Wyatt and Surrey popularized Petrarch’s sonnets; however, “in the process they also modified the established Italian sonnet structure in ways that would allow the English vernacular tongue to speak most eloquently in verse” (Regan, 2019: 15). Furthermore, in Seber’s words, “[t]heir translations from Petrarch not only formed a literary link between the Middle Ages and the Renaissance but also made the traditional attitude of love the basis of a rich variety of amorous verse” (1995: 117). Meanwhile, Elizabethan writers such as Edmund Spenser, Sir Philip Sidney, and William Shakespeare were highly concerned with establishing “a distinct English literary identity” (Umunç, 2024). In this respect, as Umunç argues,

they increasingly turned away from the imitation of Continental literary norms and explicitly rejected Petrarchan populism; instead, they were involved in a deliberate and focused engagement in a process of theoretical and pragmatic politics for the creation of national literature. (2024)

Hence, for Elizabethan poets, although Petrarch’s sonnets provided a model, they established the English sonnet tradition in their own style, with similar themes but structural differences. The English sonnet form developed by Surrey and others from English literary circles is also known as ‘the Shakespearean sonnet’ since it was employed famously and successfully by Shakespeare. This sonnet structure involves three *quatrains* and a concluding *couplet*, rhymed as *abab cdcd efef gg*. Another outstanding variant is the Spenserian sonnet, “in which Spenser linked each quatrain to the next by a continuing rhyme: *abab bcbc cdcd ee*” (Abrams and Harpham, 2015: 369). The sonnet form was later employed, both in form and in the subject matter of “the hopes and pains of an adoring male lover” among various other subjects (religion, for example, as in the case of John Donne’s *Holy Sonnets*, published in 1633) by poets such as William Wordsworth (1770-1850), Elizabeth Barrett Browning (1806-1861), and Dante Gabriel Rossetti (1828-1882), “who sometimes made it technically easier in English” (Abrams and Harpham, 2015: 369).

In addition to such structural developments in the sonnet form, Elizabethan poets such as Sidney and Shakespeare composed ‘sonnet sequences’ as well, following Petrarch’s early examples in their own style. In sonnet sequences, “a series of sonnets are linked together by exploring the varied aspects of a relationship between lovers, or else by indicating a development in the relationship that constitutes a kind of implicit plot” (Abrams and Harpham, 2015: 370). The framework of the plot marks “the stages of a love relationship from its starting point in the lover’s attraction to the lady’s beauty, through various trials, sufferings, conflicts, and occasional encouragements, to a conclusion in which nothing is resolved” (Abrams, 1993: 459). Shakespeare’s sonnets, Sidney’s *Astrophil and Stella*, and Spenser’s *Amoretti* (1595) can be regarded as the best examples of the sonnet sequence as a literary form.

Although English poets often produced sonnet sequences that followed Petrarch’s style strictly, Sidney’s *Astrophil and Stella* differs from other examples in terms of the poet’s ability to maintain a balance between the “borrowed material” and “his own innovations” (Seber, 1995: 118). In other words, rather than staying within

the defined limits of the Petrarchan sonnet form, Sidney chooses to go beyond what is considered acceptable. To exemplify, although the main theme of love for a glorified and magically beautiful woman persists in Sidney's work, the focus sometimes moves from the beloved lady to the poetic persona and the act of writing poetry. Moreover, as Seber argues, while Petrarch displays "the refining power of love" in his sonnets, Sidney focuses more on

the disruptive nature of love, a sensuous love in which the lover is not content with carrying the image of the beloved in his heart in adoration but in which the demands of the appetite clash with the world of Platonic ideas, precluding any possibility of reconciliation [*sic*]. (1995: 118)

It can thus be argued that Sidney's *Astrophil and Stella* successfully combines the structural and thematic features of the Petrarchan sonnet form and the poetic persona's self-conscious voice enriched with the power of imagination. In this regard, the next section delves into exploring the interplay of love, reality, and poetic imagination in Sidney's sonnet sequence.

BLURRED LINES BETWEEN REALITY AND IMAGINATION IN *ASTROPHIL AND STELLA*

In the above-mentioned context, this article focuses on Sidney's *Astrophil and Stella* as a sonnet sequence, which "took the Petrarchan way of loving and adoring the beloved" as a model (Seber, 1995: 117) and was developed in a highly authentic style by the poet. In his sequence, Sidney has advanced the sonnet form while articulating a poet-lover's emotional state in creative ways, through which he also reveals his literary policy. To explain further, according to Salingar, *Astrophil and Stella* "runs through the whole gamut of the self-dramatizing lover, with his ecstasies of hope and despair, of reproach and entreaty, of 'living deaths, dear wounds, fair storms, and freezing fires'" (1976: 92). For this purpose, as Edward Berry argues, Sidney

offers a sustained and creative experiment in metrical and poetic forms, a sophisticated exploration of the wide-ranging emotions of love, witty meditations upon the nature of love poetry, an engaging and richly human pair of lovers, and a subtle narrative design. (1998: 102)

More remarkably, Sidney introduces Astrophil (meaning 'star lover,' with a pun on the poet's first name, Philip), a poetic persona representing himself, in a "radically innovative" manner (Berry, 1998: 102), displaying the highest elaborateness of poetic imagination and creativity. The sonnets are based on Astrophil's inner monologues rather than on a dialogue with his beloved Stella (meaning 'star'). In this respect, as Abrams also points out, "what gives Sidney's sonnets their extraordinary vigor and freshness is his ability to dramatize Astrophil's state of mind through the use of dialogue, colloquial speech, and probing self-analysis" (1993: 459).

Furthermore, while most sonnet sequences adhere to Petrarchan conventions in which the poet articulates the dilemmas of love, Sidney rejects these conventions to convey his own ideas on writing poetry through the poetic persona that he has created. In this regard, Sidney, taking the role of Astrophil, stresses that "he uses no standard conventional phrases, that his verse is original and comes from the heart" (Abrams, 1993: 459). In other words, according to the poet himself, his poems that reflect the poet's true love and burning desire for the beloved, are also stylistically authentic and unconventional.

In the opening sonnet of the sequence, Sidney draws attention to the relationship between love and poetic creativity. Astrophil the poet-lover—or Sidney—expresses his literary intentions, by introducing the themes of love and poetic inspiration together and setting the scene for the rest of the sequence. Astrophil also reveals that he has a strong desire to show his true love for Stella through his poetry. He believes that Stella might read his poems, take pleasure from his pain of love, and eventually understand and appreciate his feelings for her. He also

explains that he has read other poets for inspiration—in vain—, looking for better ways of expressing his deep feelings of love and admiration:

Louing in trueth, and fayne in verse my loue to show,
That she, deare Shee, might take som pleasure of my paine,
Pleasure might cause her reade, reading might make her know,
Knowledge might pittie winne, and pity grace obtaine,
I sought fit wordes to paint the blackest face of woe;
Studying inuentions fine, her wits to entertaine,
Oft turning others leaues, to see if thence would flow
Some fresh and fruitfull showers vpon my sun-burnd brain. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Despite all his efforts, Astrophil cannot find the right words to express his deep love for Stella. While he likens poetic creativity to “Natures childe,” he compares himself to a pregnant woman in labour pain, “helpless” to deliver his emotions:

But words came halting forth, wanting Inuentions stay;
Inuention, Natures childe, fledde step-dame Studies blowes;
And others feet still seemde but strangers in my way.
Thus, great with childe to speak, and helplesse in my throwes,
Biting my trewand pen, beating myselfe for spite,
Fool, said my Muse to me, looke in thy heart, and write. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

His “Muse”—representing poetic inspiration—finally comes to him and calls him a “[f]ool” when Astrophil is so frustrated that he is biting his pen, as a sign of his inner struggle. While the sonnet concludes, Astrophil realizes that he can write his poem from his own heart, out of love, and he does not need another source of inspiration.

According to Umunç, Sidney’s first sonnet in the sequence can be regarded as the “key to the whole cycle” since it reflects Sidney’s “literary policy” (1995: 114). As Umunç underlines,

[t]his fundamental principle of Sidney’s literary policy is metaphorically expressed in the last line of the sonnet where the woeful and frustrated poet-lover is directed by his ‘Muse’ to the expression of his own self and true feelings. Instead of concentration solely on the study and use of other poets’ versification techniques and stylistic embellishments, he is advised to reveal in his poetry his individuality and inner reality. (1995: 115)

In this respect, while the poet-lover’s intention is to explore the theme of love through his poems since writing poetry becomes the only way to express his true feelings and to capture Stella’s attention, Sidney—represented by Astrophil—emphasizes the particulars of writing genuine poetry—in other words, using ‘his pen.’ Hence, the themes of love and poetic inspiration are elaborately intertwined in the very first sonnet, implying that the experience of true love feeds the creative imagination to write poetry.

It should be noted that Sidney underlines his literary strategy as a poet in his *An Apologie for Poetrie* (c. 1583) as well. Sidney appreciates the value of poetry and the poet as the creator in this work, defending the idea that “imaginative literature is a better teacher than philosophy or history,” and “literature has the power to reproduce an ideal golden world, not just the brazen one we know” (Ousby, 1994: 32). Among many critical references, he refers to Plato’s verdict to ban poets from the state in his *Republic* (c. 375 BCE), and Aristotle’s *Poetics* (c. 335 BCE) in order to underline the importance of the art of poetry, both to teach and amuse the reader. According to Sidney as he explains in *An Apologie for Poetrie*,

Poesie therefore is an arte of imitation, for so *Aristotle* termeth it in his word *Mimesis*, that is to say, a representing, counterfetting, or figuring foorth: to speake metaphorically, a speaking picture: with this end, to teach and delight. (in Smith, 1904: 158)

In this context, Sidney's literary approach as a poet and Astrophil's desire to draw "a speaking picture" to convey his love for Stella are noticeable from the very beginning of the sequence. Therefore, it can be argued that Sidney reformulates figures of speech, employs unusual conceits, and refers to works by other poets to create an authentic work of art in his *Astrophil and Stella*.

Sidney reveals his literary strategy in the sixth sonnet as well. Representing Sidney, Astrophil proves that he is aware of all the conventions employed by previous poets, and he explains, with specific examples, why he should not imitate them. He states that other poet-lovers express the overwhelming feelings "of hopes begot by feare," "of force of heau'nly beames infusing hellish paine," "of liuing deaths, dere wounds, faire storms, and freeing fires" (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). He adds that some poets refer to mythological stories in their expressions of love while some others employ the "humbler wit" of the pastoral tradition (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). The poet further explains that some poets use heavy metaphors such as tears pouring out as the poet's ink, or sighs breathing out his words while "[h]is paper pale despaire" (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). The poet ends the sonnet by emphasizing, once more, that he can write his poems only in his own style directed by his feelings, as an expression of his genuine love for Stella:

I can speake what I feele, and feele as much as they,
But thinke that all the map of my state I display
When trembling voyce brings forth, that I do *Stella* loue. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995).

As another outstanding feature of his poetic style, Sidney employs nature imagery throughout *Astrophil and Stella*, to delineate Stella's beauty and Astrophil's platonic love for her. The employment of nature imagery exposes Sidney's—and the poet-lover's—creativity as well. To explain further, as Gül Kurtuluş underlines, "[a]rt and nature exist in a creative tension in Sidney's sonnets, and the aspect of art which is most closely related to nature is the poet's use of natural images" (2015: 694). While Sidney in the role of Astrophil calls "inuentation"—poetic inspiration or imagination, in other words—"Nature's childe" (Sonnet 1) as mentioned earlier, he uses scents, hues of colours in nature, birds, lions, trees, flowers, season changes, planets, and so forth in a highly picturesque manner in most of the sonnets. Some examples of nature's visible aspects in *Astrophil and Stella* can be "morning sun on snow" (Sonnet 8), "the curtaines of the skies" (Sonnet 13), the shade of a "pleasant Orange-tree" (Sonnet 30), "Sweet-gard'n-nymph, which keeps the Cherrie-tree" (Sonnet 82), "[a] nest for my young praise in lawrell tree" (Sonnet 90), "rose cheeks" (Sonnet 91) and "rose-enameld skies" (Sonnet 99), "that sweete aire which is [m]ornes messenger" (Sonnet 99), "wanton winds" (Sonnet 103), "[t]he beasts, birds, stoness, and trees feele this, and, feeling, loue" (Third Song), and so forth. Hence, as Kurtuluş further notes,

[b]y creating a resemblance between his beloved and nature, the persona elevates his beloved Stella's beauty or personality to a rank higher than that human beings usually occupy in the chain of being, and thus illustrates how beautiful, gracious, and virtuous Stella is as a part of the perfection of nature. (2015: 694)

The relationship of love, reality, and poetic imagination is also emphasized in references to sleep and dreams in Sidney's sonnet sequence. As a matter of fact, writers have always been fascinated by the world of sleep and dreams since they both represent a liminal state of consciousness, blurring the lines between fact and fiction. To be more specific, "dreams [and sleep] can surpass the rational boundaries," which makes anything possible (Altunsoy, 2021: 183). Furthermore, it is not surprising to find endless examples of the use of sleep and dreams in literature (e.g., Chaucer's dream visions; Shakespeare's *A Midsummer Night's Dream* and his sonnets 27 and 43; sleep and dreams as a recurrent theme in examples from British romantic poetry such as John Keats's

“Sleep and Poetry” and “Lamia,” and Samuel Taylor Coleridge’s “Kubla Khan: or A Vision in a Dream;” fairy tales such as “The Sleeping Beauty” and “Snow White”) since, as Ed Simon underlines, “[d]reaming is the substance of literature. It’s what comes before, during, and after writing and reading, and there can be no fiction or poetry without it” (2020). In this context, Astrophil refers to Morpheus, the Greek god of sleep and dreams, described paradoxically as “the liuely sonne of deadly Sleepe” in Sonnet 32 (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). He feels the urge to picture Stella’s unmatched, dazzling beauty in his mind, and he asks Morpheus where and how he can find this in his own dreams:

But by thy worke my Stella I descrie,
Teaching blind eyes both how to smile and weepe;
Vouchsafe, of all acquaintance, this to tell,
Whence hast thou ivory, rubies, pearl, and gold,
To shew her skin, lips, teeth, and head so well? (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Hence, Sidney’s employment of sleep and dreams as a theme represents, once more, the significance of imagination and creativity in poetry since the art of writing poetry necessitates a transformative level of consciousness, or the act of seeing beyond what is real.

Likewise, Astrophil kisses Stella in her sleep because of his irresistible desire for her, which is, in fact, “a stock subject” of literature “for more than a thousand years” (Muir, 1960: 28). As Seber argues, Astrophil “seems to forget the difference between the stolen and the freely given kiss” in Sonnet 73 (1995: 121). While kissing becomes a delightful experience for Astrophil that needs to be repeated, it makes Stella very uneasy, as understood from Astrophil’s monologue:

And yet my Starre, because a sugred kisse
In sport I suckt while she asleepe did lye,
Doth lowre, nay chide, nay threat for only this.
Sweet, it was saucie Loue, not humble I.
But no scuse serues; she makes her wrath appeare
In beauties throne: see now, who dares come neare
Those scarlet Iudges, thretning bloudie paine.
O heau’nly foole, thy most kisse-worthy face
Anger inuests with such a louely grace,
That Angers selfe I needs must kisse againe. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Some of the following sonnets in the sequence—especially 82 and 83—make it clear that Astrophil wants to go further and make love with Stella. In fact, as John Roe argues, “[t]here is no doubt that the love he proposes is technically adulterous—or would be were Stella to accede to it—since she is a married lady” (1998: 104). However, as a platonic lover depicted in the Petrarchan style, Astrophil must be rejected, and his love must remain unreciprocated. Although Astrophil wishes to come together with Stella, he realizes that she has been married, which draws him into deep sorrow.

As David Kalstone draws attention, “[t]he final sonnets of the cycle perform a ceremony of grief. Astrophel addresses the personified companions of his woe: Grief (94), Sighs (95), Thought (96), Tears (100), Absence (106), Sorrow (108)” (1965: 177). In Sonnet 105, Astrophil mentions that he cannot see Stella with his “Dead Glasse” eyes anymore although his “hart still sees” what his eyes cannot see (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). In Sonnet 106, Astrophil finally realizes that Stella has already been physically absent, and his love for Stella has only been based on false hopes. In other words, Stella has been an oxymoronic creation of his own imagination:

O absent presence! *Stella* is not here;
False-flatt'ring hope, that with so faire a face
Bare me in hand, that in this orphane place,
Stella, I say my *Stella*, should appeare (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995).

After his realisation of *Stella*'s absence, *Astrophil* decides to distract himself with other women around him, as he reveals in Sonnet 106. He expresses his longing for *Stella* although there are many "faire ladies" available around him, with whom he can have sweet and meaningful conversations:

But thou art gone, now that selfe-felt disgrace
Doth make me most to wish thy comfort neer.
But heere I do store of faire ladies meet,
Who may with charme of conuersation sweete,
Make in my heauy mould new thoughts to grow. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Therefore, despite *Astrophil*'s attempts to distract himself, nothing is resolved at the end of his platonic love story. He is left with sorrow and despair, as they are metaphorically described in Sonnet 108:

When Sorrow (vsing mine owne fiers might)
Melts downe his lead into my boyling brest
Through that darke furnace to my hart opprest,
There shines a ioy from thee my only light:
But soone as thought of thee breeds my delight,
And my yong soule flutters to thee his nest,
Most rude Despaire, my daily vnbidden guest,
Clips streight my wings, streight wraps me in his night,
And makes me then bow downe my heade, and say,
Ah, what doth Phoebus gold that wretch auaille
Whom Iron doores doe keepe from vse of day?
So strangely (alas) thy works on me preuaile,
That in my woes for thee thou art my ioy,
And in my ioyes for thee my onely annoy. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

While sorrow melts *Astrophil*'s heart, despair appears as a rude, uninvited guest. The last sonnet also draws attention to the paradoxical nature of platonic love in which "woes" and "ioy [joy]" exist together (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). In this respect, Sidney employs vivid imagery and poetic expressions of conflicting emotions to convey the complicatedness of love. Therefore, like the Petrarchan concept of love, *Astrophil*'s love for *Stella* remains unrequited, and *Astrophil* experiences the dilemma of love between union and separation throughout the sequence, without any solution in the end.

As for the auto/biographical aspects of the sequence, according to some critics, *Stella* might be representing Lady Penelope Rich (1563-1607)—also known as Penelope Devereux—for whom Sidney probably had affection (Ringler, Jr., 1962: 436). As Michael R. G. Spiller argues, Penelope Rich,

who was certainly responsible for the erotic fascination that produced Sir Philip Sidney's *Astrophel and Stella*, may also thereby have been responsible for the whole Elizabethan sonnet sequence craze: for until she entered Sidney's life in the early months of 1581 neither he nor anyone else appears to have thought of writing a sequence of English sonnets in the Petrarchan style. (2005: 101)

On the other hand, according to some other critics, Sidney's sonnet sequence was only "imitated from continental models," and it did not reflect a representation of his true love for Penelope Rich (Muir, 1960: 27). The former commentary seems plausible, though—resembling Petrarch's association with Laure de Noves of Avignon in *Canzoniere*—especially if Sidney's 24th, 35th, and 37th sonnets in *Astrophil and Stella* are taken into consideration. In these sonnets, Sidney puns on Lord Robert Rich's surname—Penelope's husband—which may not be coincidental (Craik, 1967: 8). Sidney's wordplay is obvious especially in Sonnet 37, in which he refers to Stella's deserved reputation, her precious heart as well as her virtues that give her the eternal crown:

Rich in the treasure of deseru'd renowne,
Rich in the riches of a royall heart,
Rich in those gifts which giue th'eternall crowne;
Who, though most rich in these and eu'ry part
Which make the patents of true worldly blisse,
Hath no misfortune but that Rich she is. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

This sonnet describes a woman who is endowed with admirable qualities. She has a well-deserved reputation, with a rich and noble heart. She has qualities that are worthy of "th'eternall crowne" (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). Although she has everything that brings worldly happiness, her only misfortune is being "Rich" (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995). The wordplay in this sonnet cannot be disregarded since the word 'Rich' refers to both being rich and being Lord Robert Rich's wife.

In sonnet 78, likewise, Astrophil explains his jealousy for Lord Robert Rich as Penelope's husband:

O how the pleasant ayres of true loue be
Infected by those vapours which arise
From out that noysome gulfe, which gaping lies
Betweene the iawes of hellish Ielousie!
A monster, others harme, selfe-miserie,
Beauties plague, Vertues scourge, succour of lies;
Who his owne ioy to his owne hurt applies,
And onely cherish doth with iniurie:
Who since he hath, by Natures speciall grace,
So piercing pawes as spoyle when they embrace;
So nimble feet as stirre still, though on thornes;
So many eyes, ay seeking their owne woe;
So ample eares as neuer good newes know:
Is it not euill that such a deuill wants hornes? (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Although Astrophil's love for Stella is mostly a pleasant experience, as he underlines in the sonnet above, "hellish" jealousy is depicted as a monstrous gulf that swallows the beauty of love. Sidney's powerful depictions of jealousy as a monster, a plague, and a scourge in this sonnet and Astrophil's reference to Robert Rich as a devil without horns in the last line also reveal the blurred lines between reality and poetic imagination.

To extend the discussion, in the fourth and eighth songs in *Astrophil and Stella*, Astrophil wants Stella to lie with him. According to Craik, it may be a reference to Sidney's "adulterous love for Penelope Rich" (1967: 8). The following lines are taken from the fourth song:

Better place no wit can finde,
Cupids knot to loose or binde;
These sweet flowers our fine bed too,
Vs in their best language woo:
Take me to thee, and thee to mee:
No, no, no, no, my Deare, let bee. (Sidney, *Astrophel and Stella*, 1995)

Sidney might have been inspired by his real-life experiences, and auto/biographical details may help us understand the connections between reality and literary creativity; however, it should be kept in mind that *Astrophil and Stella* is primarily a production of poetic imagination. Sidney has successfully merged auto/biographical elements with his poetic creativity in his sequence, in a similar manner to Petrarch (and his sonnets written for Laura). He even refers to Petrarch directly, in the role of Astrophil, comparing his literary style to his, in the line “[y]ou that poore *Petrarchs* [*sic*] long deceased woes” in Sonnet 15 (*Astrophel and Stella*, 1995). Hence, as Abrams also underlines, “[a]s in this case, there are often autobiographical elements behind an Elizabethan sequence, but they are subsumed into the created fiction and its Petrarchan conventions” (1993: 459). Therefore, *Astrophil and Stella* remains a prosperous exploration of the notion of love within the sonnet tradition, which blends reality and poetic imagination.

CONCLUSION

To conclude, Sidney employs the Petrarchan sonnet sequence in his unique literary style in *Astrophil and Stella*, also representing a generation of Elizabethan poets who were seeking for their own literary policy. His poetic persona, Astrophil, is an authentic character whose love is depicted as a blend of reality and imagination. Furthermore, Sidney’s poetic creativity, represented by Astrophil, shapes the narrative throughout the sequence, displaying the depths of a poet-lover’s platonic feelings. Astrophil describes his love, desire, and longing for Stella by using the power of imagination in various ways. He—or Sidney himself—employs vivid imagery ornamented with colours, scents, dreams, and so forth, appealing to one’s five senses. He visualizes Stella’s beauty in every possible detail, and he makes imaginary plans to show his passionate love for her. Therefore, Sidney, in the role of Astrophil, blurs the gap between reality and imagination in *Astrophil and Stella* while exploring the themes of love, sexual desire as well as personal experiences.

REFERENCES

- Abrams, M. H. (Ed.). (1993). *The Norton Anthology of English Literature*. 6th ed. Vol. 1. New York: W.W. Norton & Company.
- Abrams, M. H. and Harpham, G. G. (Eds.). (2015). *A Glossary of Literary Terms*. 11th ed. Stamford, CT: Cengage Learning.
- Altunsoy, Ş. (2021). Fantastic and Romantic: Generic Multiplicity of John Keats’ “Lamia.” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*, Spring (23), 179-201. Doi: 10.30767/diledeara.899719.
- Baldick, Chris. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Oxford University Press.
- Berry, E. (1998). *The Making of Sir Philip Sidney*. Toronto: University of Toronto Press.
- Brooke, T. and Shaaber, M. A. (1967). *A Literary History of England: The Renaissance* (A. C. Baugh, Ed.). London: Routledge.
- Craik, T. W. (Ed.). (1967). *Sir Philip Sidney: Selected Poetry and Prose*. London: Methuen.
- Cuddon, J. A. (1999). *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books.
- Hamilton, A. C. (1977). *Sir Philip Sidney: A Study of His Life and Works*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalstone, D. (1965). *Sidney’s Poetry: Contexts and Interpretations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kimbrough, R. (1971). *Sir Philip Sidney*. New York: Twayne Publishers.
- Kurtuluş, G. (September 2015). Ecology, Love, and Relationships in Sir Philip Sidney’s *Astrophil and Stella*. *Journal of Literature and Art Studies*, 5 (9), 692–705. Doi: 10.17265/21595836/2015.09.002
- “Laura.” (2024). In *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Laura-literary-subject>.

- Muir, K. (1960). *Sir Philip Sidney*. London: Longmans, Green & Co.
- Ousby, I. (Ed.). (1994). *The Wordsworth Companion to Literature in English*. Hertfordshire: Wordsworth Editions.
- Regan, S. (2019). *The Sonnet*. Oxford: Oxford University Press.
- Ringler, Jr., W. A. (Ed.). (1962). *The Poems of Sir Philip Sidney*. Oxford: Clarendon Press.
- Roe, J. (1998). Italian Neoplatonism and the Poetry of Sidney, Shakespeare, Chapman and Donne. Anna Baldwin and Sarah Hutton (Eds.), in *Platonism and the English Imagination* (100-116). Cambridge: Cambridge UP.
- Salingar, L. G. (1976). The Elizabethan Literary Renaissance. Boris Ford (Ed.), in *The Pelican Guide to English Literature: The Age of Shakespeare* (51–116). Aylesbury: Penguin Books.
- Seber, H. (1995). The Concept of Love in the Renaissance Sonnet and Astrophel the Outsider. *Journal of English Language and Literature*, 3, 117–126. Ankara: Hacettepe University Department of English Language and Literature.
- Sidney, S. P. (1995). *Astrophel and Stella*. Alexander B. Grosart (Ed.), in *The Complete Poems of Sir Philip Sidney*. Prepared by Risa S. Bear, on *Renascence Editions* website. Retrieved from <https://pages.uoregon.edu/rbear/stella.html>.
- (1904). *An Apologie for Poetrie*. G. Gregory Smith (Ed.), in *Elizabethan Critical Essays* (150–207). Oxford: Clarendon Press.
- Simon, E. (December 2020). On Dreams and Literature. Retrieved from *The Millions* website: <https://themillions.com/2020/12/on-dreams-and-literature.html>.
- Spiller, M. R. G. (2005). *The Development of the Sonnet: An Introduction*. London: Routledge.
- Stillinger, J. (1986). The Biographical Problem of *Astrophel and Stella*. A. F. Kinney (Ed.), in *Essential Articles: Sir Philip Sidney*. Connecticut: Archon Books.
- Trapp, J. B. (2001). Petrarch's Laura: The Portraiture of an Imaginary Beloved. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 64, 55–192. <https://doi.org/10.2307/751561>.
- Umunç, H. (2024). "Turning Others' Leaves": The Politics of National Literary Identity in Renaissance England. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1). <https://doi.org/10.32600/huefd.1302429>.
- Umunç, H. (1995). Sidney's Sonnet 1: An Epitome of His Literary Policy. *Journal of English Language and Literature*, 3, 113–116. Ankara: Hacettepe University Department of English Language and Literature.
- Waller, G. (2013). *English Poetry of the Sixteenth Century*. 2nd ed. London: Routledge.

Yönetim Kurulunda Cinsiyet Çeşitliliği ve Kurumsal İnovasyon Üzerine
Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Studies on Board Gender Diversity and Corporate Innovation

Zehranur SANIOĞLU TANIŞ *

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk
Üniversitesi, Sivil
Havacılık Yüksekokulu,
Havacılık Yönetimi
Bölümü
ORCID: 0000-0003-
1241-7463
E-mail:
zsanioglu@selcuk.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Received
20.06.2024

Kabul Tarihi
Accepted
27.06.2024

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Sanioğlu Tanış, Z. (2024).
Yönetim Kurulunda
Cinsiyet Çeşitliliği ve
Kurumsal İnovasyon
Üzerine Yapılan
Çalışmaların Bibliyometrik
Analizi, *Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi*, 17, 153-
166.

ÖZET

Günümüz iş dünyasında kadın istihdamı, dünyanın birçok ülkesinde hala erkek istihdamına göre daha düşüktür. Bununla birlikte, kadınlar şirketlerin yönetim kurullarında da azınlıktadırlar. Dünya genelinde birçok ülke hem kadın istihdamı artırmak hem de yönetim kurullarında kadınlarının oranını artırmak adına gönüllü ve yasal girişimler yürürlüğe koymaya başlamıştır. Kadın yöneticilerin sayısının artmasının, yönetim kurullarında daha çok bulunmalarının işletmelere birçok açıdan yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki özellik farklılıklarından kaynaklı olarak işletme yönetim kurullarında farklı bakış açılarının artmasıyla birlikte iş inovasyonun, yeni uzmanlık ve deneyimlerin, yaratıcı ve yenilikçi düşüncenin artacağı da beklenmektedir. Yönetim kurullarında kadınların yer almasıyla beraber inovasyonla sonuçlanan stratejik kararları da teşvik edecektir. Bu çalışmanın amacı, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliğiyle ilişkili olduğu düşünülen kurumsal inovasyon ile ilgili literatürü bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak analiz etmek ve gidişata dair bir bakış açısı sunmaktır. Bu kapsamda, 2003-2023 yılları arasında Scopus veri tabında bulunan 309 çalışmaya performans analizleri uygulanmıştır. Bulgular, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon üzerine yapılan çalışmalarda Amerika Birleşik Devletleri'nin en üretken ve en yüksek atf üretkenliğine sahip ülke olduğunu göstermektedir. Uluslararası iş birliği oranlarına bakıldığında yayınların %35,28'i iş birliği yaptığı ve en fazla iş birliği yapan ülkelerin Pakistan, İngiltere ve Çin olduğu bulgulanmıştır. Tematik analiz ve eş-oluşum analizi ile ortaya çıkan ağların gelecekteki çalışmalar için bir bakış açısı kazandırması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği, Kurumsal İnovasyon, Bibliyometrik analiz, Performans analizi.

ABSTRACT

In the contemporary business environment, female employment remains below that of male employment in numerous countries worldwide. Moreover, women are underrepresented on corporate boards. In response, numerous countries have enacted voluntary and legislative initiatives with the dual objective of increasing female employment and the proportion of women on boards of directors. It is widely believed that increasing the number of women managers and their presence on boards of directors will confer numerous benefits upon businesses. It is also anticipated that business innovation, new expertise and experiences, creative and innovative thinking will increase with the increase of different perspectives in business boards due to the differences in characteristics between men and women. The presence of women on boards will also encourage strategic decisions that result in innovation. The purpose of this study is to analyze the literature on corporate innovation, which is thought to be related to board gender diversity, using a bibliometric analysis method and to provide a perspective on the trajectory. In this context, performance and science mapping analyses were applied to 324 studies in the Scopus database between 2003 and 2023. The results show that the United States is the most productive country and has the highest citation productivity for studies on board gender diversity and firm innovation. In terms of international collaboration rates, 35.28% of publications were found to be collaborative and the countries with the highest collaboration rates were Pakistan, the UK and China. It is expected that the networks revealed by thematic and co-occurrence analysis will provide a perspective for future studies.

Keywords: Board gender diversity, Corporate innovation, Bibliometric analysis, Performance analysis

GİRİŞ

Günümüzde kadınlar birçok farklı sektörde iş hayatına devam etmekte, varlıklarını sürdürmekte ve ekonomik kalkınmaya da katkı sağlamaktadır. Dünya nüfusunun neredeyse yarısını kadınlar oluşturmaktadır ve geçmişten günümüze iş hayatı içerisinde kadınlar da yer almaktadır. Fakat, kadınlar tüm dünyada eğitim, medeni durum, yaş, çocuk sayısı gibi birçok nedenden dolayı uygun işi bulma, iş hayatı içerisinde kendini kabul ettirme, iş rollerinin yanında diğer rollerini de yerine getirme çabası içerisinde olmuştur (Doğanalp ve Ortakarpuz, 2021: 1245). Bu sorun aslında günümüz iş dünyasında küresel toplumun karşı karşıya kaldığı en zorlu işgücü piyasası sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma hayatında kadın-erkek arasında yaşanan bu uçurum, kadınların erkeklere kıyasla işgücü piyasasına katılımlarını ve iş bulma olasılıklarını olumsuz yönde etkilemektedir (Şahin, Eser, Kaplan ve Özdündar). Kadınlar sadece istihdam edilmeleri açısından değil bununla birlikte işgücüne katıldıktan sonra da farklı birçok eşitsizliğe maruz kalmaktadırlar.

Kadınların kariyerleri önündeki en önemli sorunlardan biri “Cam Tavan”lardır. Cam tavan, örgütsel önyargılar tarafından oluşturulan görünmez engelleri ifade eder. Bu engeller kadınların üst düzey yönetici pozisyonlarına gelmelerine engel olmaktadır (Wirth, 2001:1). Örgütlerde kadınların üst düzey pozisyonlara getirilmemeleri de yönetim kurullarında temsilleri açısından bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum da yönetim kurullarında kadınların bulunmamasına ya da çok düşük oranda bulunmalarına neden olmaktadır (Burgess & Tharenou, 2002: 39). Bununla birlikte, yönetim kurullarında kadın temsili etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve ilk sırada sayılabilecek olan faktör var olan kadın işgücünün sayısı, bunların ne kadarının işgücüne katılarak istihdam edildiğidir. Yönetim kurullarında kadın temsili söz edebilmek için öncelikle kadınların işgücüne katılmaları, istihdam edilmeleri ve devamında üst düzey yöneticilik pozisyonlarına gelebilmeleri gereklidir (Şahin vd., 2018: 1150).

Kadınların yönetim kurullarında temsillerinin, sayılarının artması, örgütlerin yönetiminde alınan stratejik kararlarda daha çok söz sahibi olmalarına, örgütsel performansın olumlu yönde etkilenmesine, yenilikçi kararlar alınmasına katkı sağlaması beklenmektedir. İlgili yazında, yönetim kurullarındaki cinsiyet çeşitliliğinin firmaların performansı, karlılığı, inovasyonu gibi pek çok değişken üzerine olan etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmada, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon ile ilgili literatürü bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak analiz etmek ve gidişata dair bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla, Scopus veri tabanında uluslararası alanda “Board Gender Diversity” ve “Corporate Innovation” konuları ile ilgili makalelere yönelik bir durum tespiti yapılmıştır. Araştırma konuları ile ilgili 2003-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında bulunan 309 çalışmaya performans analizleri uygulanmıştır. Çalışmaların yayın bilgileri, anahtar kelimeler ve anahtar kelimeler arası ilişki ağı analizleri, konu ile ilgili makalelerin yer aldığı dergilerin, ülkelerin ve kurumların analizi, atf analizi ve atf ilişki ağı, tematik haritalama ve eş-oluşum analizi yapılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yönetim Kurulu Cinsiyet Çeşitliliği ve Kurumsal İnovasyon

Yönetim kurullarında kadın yönetici konusu teorik olarak, geleneksel kurumsal yönetim teorileri içerisinde oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kapsamda, vekâlet teorisi, üst kademe teorisi, kaynak bağımlılığı yaklaşımı ve feminist yaklaşım yönetim kurullarındaki kadın yönetici temsili ve onların organizasyonlar üzerindeki etkilerini araştırmıştır (Carter vd., 2003; Erhardt vd., 2003; Kogut vd., 2014; Mahadeo vd., 2012; Hillman vd., 2007; Bear vd., 2010). Kadınların üst düzey yönetici pozisyonlarındaki rolü esas olarak *üst kademe teorisiyle* açıklanmaktadır (Hambrick ve Mason, 1984). Bu teoriye göre, işletmelerin stratejik karar verme kapasitesi, üst düzey yöneticilerinin psikolojik ve kişisel özelliklerinden güçlü bir şekilde etkilenmektedir (Ntim ve Soobaroyen, 2013). Ampirik çalışmalar da üst düzey yöneticilerin cinsiyet gibi kişisel özelliklerinin firmaların sürdürülebilir davranışlarını yönlendirdiğini gösteren bu teorik öneriyi desteklemektedir (Horbach ve Jacob, 2018). Sınırlı rasyonellik öncülüne dayanan, üst kademeler teorisi de üst düzey yöneticilerin yaptıkları seçimleri açıklamada zihinsel modelleri anlamının önemini vurgulamaktadır. Buna göre teori, işletmelerin üst kademelerindeki yöneticilerin karşılaştıkları durumlara ilişkin kişiselleştirilmiş yorumlarına göre hareket ettiklerini ileri sürmektedir. Bu kişiselleştirilmiş yorumlar deneyimlerinin, değerlerinin ve kişiliklerinin

bir fonksiyonudur (Seijts ve diğerleri, 2019). Üst kademe teorisine göre yönetim kurulu üyelerinin özelliklerinin karar alma süreçlerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu özellikler, cinsiyet, kültürel değerler, kişilik ve hatta riskten kaçınma düzeyi gibi çeşitli faktörleri içerir. Yönetim kurulu, inovasyon faaliyetleri başta olmak üzere stratejik faaliyetlere verilecek desteğin düzeyi konusunda önemli söz sahibidir (Zahra vd., 2000). Muhammed ve ark. (2022), yönetim kurullarının, firmaların inovasyonu da dahil olmak üzere stratejik karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynadığını öne sürmüştür.

Vekalet teorisine göre, yönetim kurulunun birincil rolü, organizasyondaki izleme fonksiyonudur; yöneticilerin iş projelerini seçerken fırsatçı (kısa vadeli) davranış şansını düzenlemektir. İzlemenin rolü, mülkiyetin ve kontrolün ayrı ellerde olmasından kaynaklanabilecek ahlaki tehlikeyle mücadele etmektir (Adams ve Ferreira, 2007). Vekâlet teorisi çeşitlilik içeren bir yönetim kurulunu destekler çünkü kurulun bağımsızlığını artırır ve bir kişinin veya bir grup insanın yönetim kurulu kararlarını kontrol altına olasığını azaltır (Anh ve Khuong, 2022). Ayrıca, kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre izleme konusunda daha titiz oldukları düşünülmektedir. Yönetim kurulu odasındaki cinsiyet çeşitliliğinin etik bağlılığa yardımcı olacağı ve şirket riskini azaltacağı beklenmektedir (Chen vd., 2016). Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği daha iyi izlemeye yol açar ve yönetim kurulunun, yöneticilerin yenilik yapma eğilimlerine erişme yeteneklerini değerlendirmesine yardımcı olur (Aghion ve ark. 2013).

Kaynak bağımlılığı teorisine göre, yöneticiler tavsiye ve danışmanlık sağlamanın yanı sıra dış grup ve kuruluşlarla iletişim kanalları yaratarak firma performansına katkıda bulunurlar (Pfeffer ve Salancik, 1978). Teori, yönetim kurulunun gelişmiş performans için şirketin elindeki kritik kaynaklar, yetenekler ve beceriler kaynağı olduğunu vurgular (De Villiers, Naiker ve Van Staden, 2011). Yönetim kurulu üyeleri firma stratejilerinin geliştirilmesine ve uygulanmasına yardımcı olabilir (Haynes ve Hillman, 2010). Bu teoriye göre, cinsiyet çeşitliliğinin daha fazla yönetim kuruluna sahip firmalar, yeniliği teşvik etmek için çeşitli fırsatlar sunan dış çevrelerle geniş ağlara ve bağlantılara sahip olabilir. Ayrıca yönetim kurulu çeşitliliği firmalara daha çeşitli ve değerli kaynaklar sağlar (Hillman ve diğerleri, 2000). Bu da firmaların yenilik kapasitelerini etkileyebilir. Bu teorik perspektiflerden bakıldığında yönetim kurulunun cinsiyet çeşitliliği, yönetim kurulunun firma inovasyonuna katkısını etkileyen temel bir özellik olarak düşünülebilir. Literatürdeki bazı çalışmalarda, yönetim kurullarında kadın temsiliinin kurumsal inovasyon kapasitesini geliştirdiğini ifade etmişlerdir (Diaz-Garcia ve diğerleri, 2013, Griffin ve diğerleri, 2021, Attah-Boakye ve diğerleri, 2020).

Üst düzey iş rollerinde cinsiyet çeşitliliği, son zamanlarda hem düzenleyici kurumların hem akademik camianın hem de özel sektörün ilgisini çekmiştir ve önemi giderek artmıştır. İşletme yönetim kurullarında kadınların oranını artırmak için dünya çapında birçok ülke hem gönüllü hem de yasal girişimler yürürlüğe koymuştur. Bu girişimler nedeniyle yönetim kurulunda kadın üyelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Terjesen ve Singh, 2008; Adams ve Rangunathan, 2015; Hsu ve Hu, 2016). Kadınların yönetim kurullarında temsillerinin, sayılarının artması, stratejik kararlarda daha çok söz sahibi olmalarına, örgütlerin performanslarının pozitif yönde etkilenmesine, yenilikçi kararlar alınmasına katkı sağlayacaktır. Literatürde, yönetim kurullarındaki cinsiyet çeşitliliğinin firmaların performansı, karlılığı, inovasyonu gibi pek çok değişken üzerine etkisi araştırılmıştır. Özellikle son yıllarda yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon arasındaki ilişkinin araştırılması önem kazanmıştır. Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliğinin işletmelerin kurumsal inovasyonları üzerindeki etkileri çalışmalarda tartışılmıştır. Yönetim kurullarındaki kadın yöneticilerin inovasyon performansını artırıp artırmadığını araştıran birçok araştırma mevcuttur. Araştırmalar, yönetim kurullarına kadın katılımının firmaların kurumsal inovasyonu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Vafaei vd., 2020; Hernández-Lara and Gonzales-Bustos, 2020; Attah-Boekye vd., 2020; Chen vd., 2021; Griffin vd., 2021; Khan vd., 2021; Cumming and Leung, 2021; Phan ve Yu, 2022; Abtahi vd., 2023; Sanad vd., 2023; Asad vd., 2023).

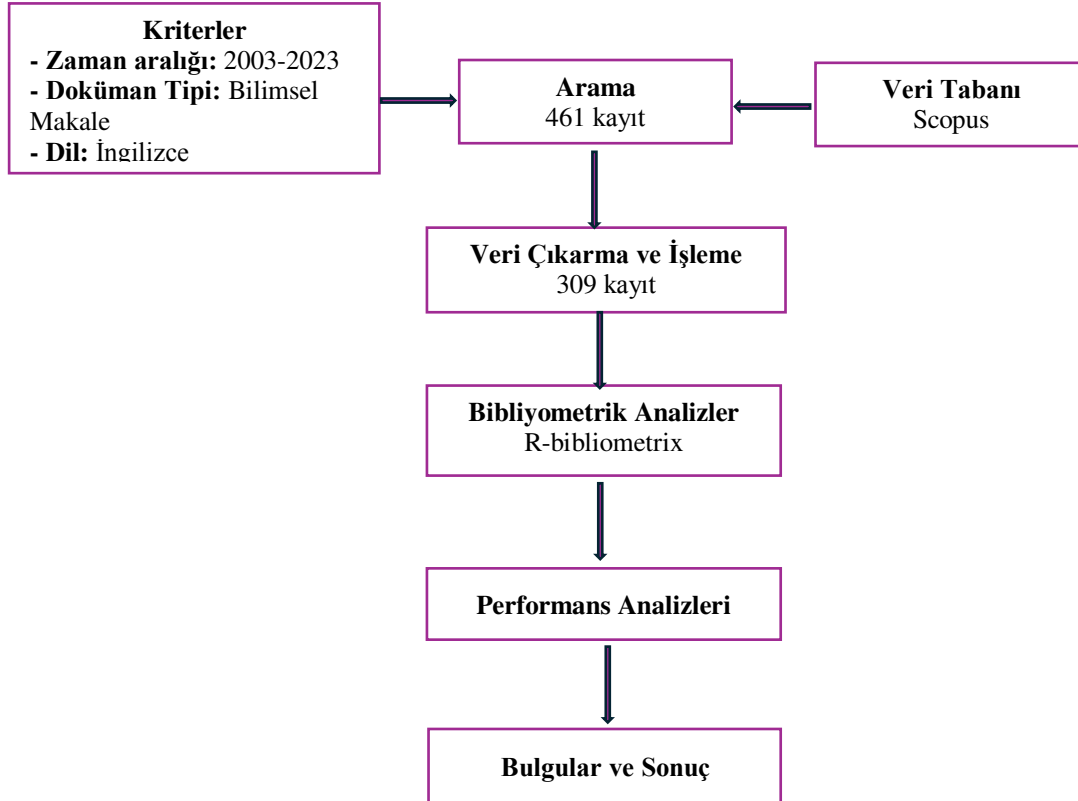
Bibliyometrik Analiz

“Bibliometric”, kavramı, Latince’de ve Yunanca’da kâğıt ve kitap anlamına gelen *“biblio”* kelimesi ve ölçü anlamına gelen *“metrik”* kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. Kitap veya belgelere ait bir ölçü birimi olarak ifade edilmiştir (Hussain ve Fatima; 2011:1). Bu kavram ilk kez 1969 yılında Pritchard tarafından *“istatistiksel bibliyografya”* terimi olarak kullanılmıştır (Pritchard, 1996). Pritchard (1969)’a göre, bibliyometri, yazılı iletişim süreçlerini ölçmeye yönelik yapılan araştırmaların hemen hemen tamamında kullanılabilir bir yöntemdir. Öyle ki, yönetim, pazarlama, finans, üretim, turizm, teknoloji gibi birçok disiplin veya sektörde bibliyometrik çalışmalar yapılmıştır. Bibliyometrik analiz, kantitatif bir analiz yöntemi olup araştırma performanslarının belirlenmesi için kullanılmaktadır (Van Den Berghe vd., 1998). Bununla birlikte, bilimsel

çalışmaların nicelik ve nitelik yönünden değerlendirilmesine imkan sağlamaktadır (Al ve Soydal, 2012). Bu analiz yöntemi, literatürün giderek genişlemesiyle birlikte daha da popüler hale gelmiştir (Donthu vd., 2020). Bibliyometrik analizler, mevcut literatürün gelişmesinde performans analizi, bibliyografik eşleştirme, atıf analizi, ortak atıf analizi, ortak kelime ve ortak yazar analizi gibi analizlere imkân sağlamaktadır (Karakakuz, 2023: 367). Ayrıca matematik temelli olmaları, niceliksel olarak doğru bulgular sağlamaları ve öznellik yanlılığını azaltmaları açısından güvenilir analizlerdir (Donthu vd., 2021). Bu nedenle, çalışmada konuyla ilgili mevcut literatürün gelişmesine katkı sağlamak, boşluğu doldurmak, daha objektif ve derinlemesine bir bakış açısı geliştirmek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

METARYAL VE METHOD

Bu çalışmada, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon konularının birlikte ele alındığı yayımlanmış ve uluslararası atıf indekslerinde taranan çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmış, elde edilen bulgular sayısallaştırılıp görselleştirilmeye çalışılmıştır. Bibliyometrik araştırmalarda öncelikle veri toplama yapılmakta olup, veri toplama için çevrimiçi bibliyometrik veri tabanlarından yararlanılabilmektedir. Meta verilerin depolandığı Web of Science, Scopus, Google Scholar ve Science Direct gibi birçok veri tabanı bulunmaktadır. Çalışma kapsamında, veriler Scopus veri tabanından elde edilmiştir. Scopus veri tabanı diğer veri tabanlarına göre daha fazla bilimsel çalışma içermesi, kapsamlı olması, farklı türden verileri birarada sunabilmesi açısından tercih edilmiştir (Falagas vd., 2008). Scopus veri tabanında “board gender diversity” ve “corporate innovation” kelimeleri başlık, özet ve anahtar kelimelerde aratılmıştır. Arama sonucunda 2003-2023 yılları arasında yayımlanmış 361 çalışma tespit edilmiştir. Çalışmada kısıtlamaya gidilerek yalnızca dili İngilizce olan dergilerde yayımlanmış bilimsel makaleler incelenmiştir. Başlıklarla ilgili makale olarak yayımlanan 309 çalışmanın, atıf sayısı, çalışma başına ortalama atıf sayısı, h-index değerleri, en çok atıf yapılan çalışmalar, çalışmaların dünya çapındaki dağılımı, en verimli ülkeler, ülkeler arası iş birlikleri, en sık kullanılan anahtar kelimeler gibi bibliyometrik özellikleri araştırılmıştır. Araştırma tasarımı Şekil 1'de özetlenmiştir.

Şekil 1. Bibliyometrik analiz akış şeması

Araştırmada, bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz bir bilimsel alanın özellik ve eğilimlerinin incelenmesi, alandaki temalar hakkında bilgi edinilmesi, araştırma alanının yapısının analizi, yayının bibliyografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olunması gibi bilimsel bilgilerin yönetiminde kullanılmaktadır (Zupic ve Čater, 2015). Bu çalışmada, ücretsiz açık kaynaklı bir yazılım olan R-bibliometrix kullanılmış olup RStudio arayüzü ve Biblioshiny paketi kullanılmıştır.

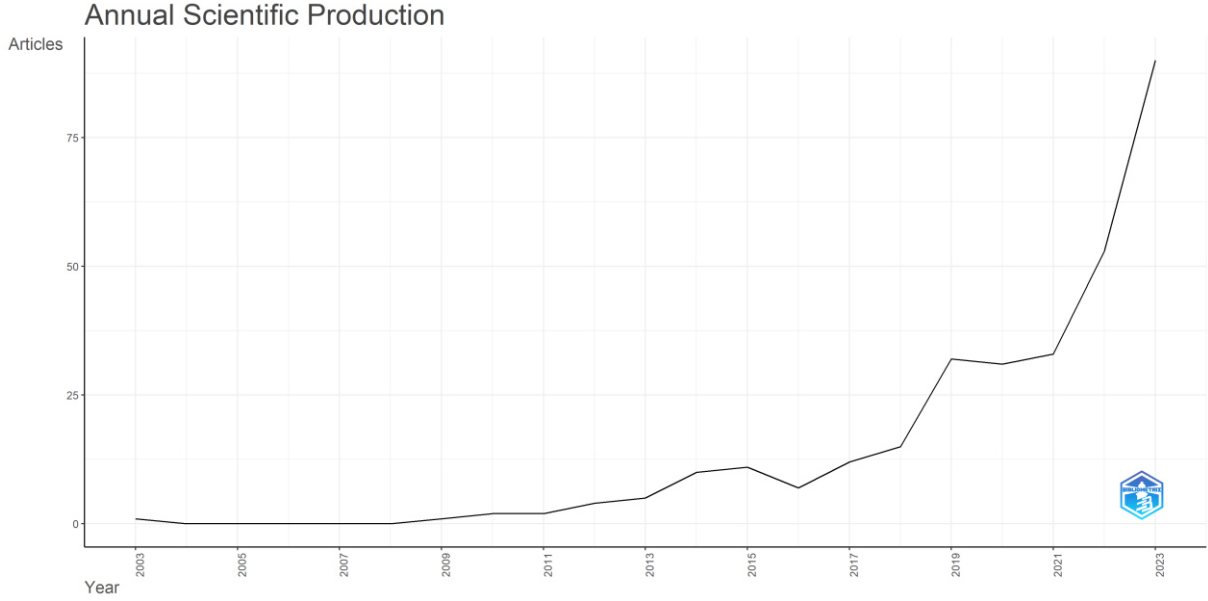
BULGULAR

Scopus veri tabanından elde edilen verilerle gerçekleştirilen bu çalışmada, 2003-2023 yılları arasında “yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği” ve “kurumsal inovasyon” ile ilgili 313 (n=309) makaleye ulaşılmıştır. Tablo 1, 126 çalışmaya ilişkin genel bir bakış sunmaktadır. Yazarlar, çalışmalarını doğru bir şekilde yansıtabilmek için 751 anahtar kelime kullanırken, Scopus tarafından belirlenen anahtar kelime (ID) sayısı ise 313 olmuştur. Yalnızca 26 tek yazarlı çalışma bulunurken, uluslararası yazar iş birliği oranı ise %35’dir.

Tablo 1. Bibliyometrik veriler için tanımlayıcı istatistikler

Tanımlar	Sonuçlar
Zaman aralığı	2003:2023
Yayınlar	309
Yıllık büyüme oranı %	25,23
Belge Ortalama Yaşı	3,89
Doküman başına ortalama alıntı	37,94
Anahtar kelimeler (ID)	313
Yazarın Anahtar Kelimeleri (DE)	751
Yazarlar	824
Tek yazarlı yayınların yazar sayısı	26
Tek yazarlı yayın sayısı	26
Yayın Başına Ortak Yazarlar	2,95
Uluslararası ortak yazarlık yüzdesi %	35,28

Şekil 2’de 2003 ile 2023 yılları arasında yayımlanan yayın sayıları bulunmaktadır. Şekilde görüldüğü üzere son yıllarda bu konularda yapılan çalışmalarda artış vardır. İlk çalışma 2003 yılında yapılmış olmasına rağmen özellikle 2017 yılından bu yana çalışma sayısında istikrarlı bir artış gözlenmektedir. 2017 yılında (12 yayın), 2018 yılında (15 yayın), 2019 ve 2020 yıllarında (32 yayın), 2021 yılında (33 yayın), 2022 yılında (53 yayın) ve 2023 yılında (90 yayın) yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, 2004-2008 yılları arasında “yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği” ve “kurumsal inovasyon” konularında Scopus veri tabanına kayıtlı veri olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 2. Yıllara göre yayın sayıları

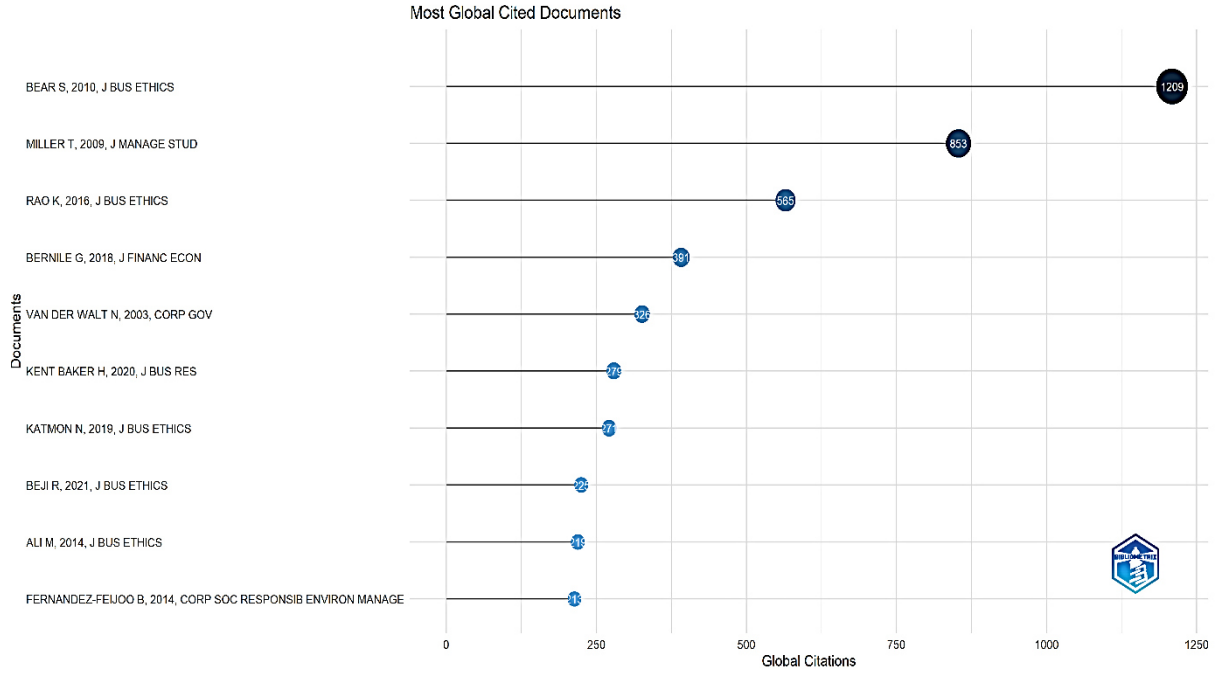
Araştırmada gerçekleştirilen bir diğer performans analizi ise en üretken yazarlarla ilgilidir. Bir araştırma alanında ilerleme, bilimsel üretim üstlenen ve bilimsel alanın mevcut sınırlarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunan yazarlara bağlıdır (Bakır vd., 2022). Tablo 2, en üretken yazarları, bunların toplam alıntılarını ve h- endeksi değerlerini göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde Khan I.'nın ve Ali S.'nin en üretken yazarlar (makale sayısı: 7) ve alanın genişlemesine en fazla katkı sağlayan yazarın da Khan I (h- endeksi:6) olduğu görülmektedir. Öte yandan 7 çalışmasıyla en çok atıf alan yazar ise 337 atıfı ile Khan I olmuştur. Yayınların atıf verimliliği açısından en verimli yazarların Khan I., Kakabadse N.K. ve Velte P. olduğu görülmektedir.

Tablo 2. En üretken ve en çok alıntı yapılan yazarlar

Yazar	Makaleler	h_index	Toplam Alıntı
Khan I.	7	6	337
Ali S.	7	5	40
Almaqtarı F.A.	3	3	23
Kakabadse N.	3	3	32
Kakabadse N.K.	3	3	143
Li X.	3	3	23
Masri R.	3	3	61
Tahir H.	3	3	61
Velte P.	3	3	109
Ahmad M.I.	2	2	19

Şekil 3'te yazarlar ve dergiler birlikte ele alınarak küresel bazda en fazla atıf alan ilk 10 makaleye yer verilmiştir. Konu ile ilgili Journal Business Ethics dergisinde yayınlanan Bear S., 2010 yılındaki makale küresel bazda 1209 atıf ile ilk sırada yer almaktadır. Miller, T., 2009 yılında Journal Management Studies dergisinde

yayınlanan makalesinin küresel bazda 853 atf; Rao K., 2016 yılındaki Journal Bussiness Ethics dergisinde yayınlanan makalesinin toplam 565 atf aldığı görülmektedir.

Şekil 3. Küresel Bazda En Fazla Atf Alan İlk 10 Makale

Çalışmada incelenen bir diğer konu ise söz konusu başlıklarla ilgili yapılan araştırmaları destekleyen kuruluşlar ve araştırmanın yapıldığı ülkelerdir. Tablo 3'te çalışmalarını destekleyen ilk on kuruluş ve çalışmaların yürütüldüğü ilk on ülke gösterilmektedir. Universiti Utara Malaysia 8 çalışmayla, Dongbei University of Finance and Economics ve Üniversitesi Teknoloji Mara ise 7 çalışmayla konuya ilişkin çalışmaların en çok desteklendiği kurumlardır. Öte yandan yapılan çalışmalar ülkeler bazında değerlendirildiğinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 30 çalışmayla ilk sırada yer alırken, onu 28 çalışmayla İngiltere takip ediyor. Ülkelerin yayın sayılarının atf verimliliği incelendiğinde ABD (TC/TS: 109,63) ilk sırada yer alırken, Avustralya (TC/TS: 87,83) ikinci sırada yer alıyor.

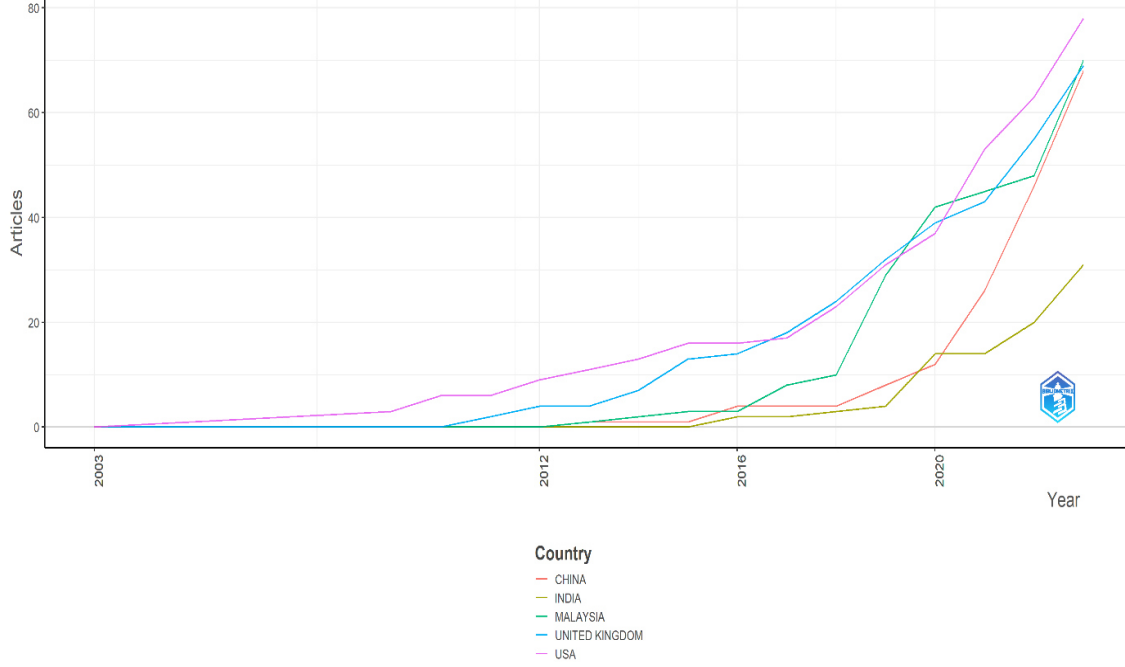
Tablo 3. Konuyla ilgili en verimli kurum ve ülkeler

Kurum	Makale	Ülke	Toplam Makale (TS)	Toplam Atf (TC)	TC/TS
Universiti Utara Malaysia	8	USA	30	3289	109.63
Dongbei University of Finance and Economics	7	United Kingdom	28	1128	40.28
Universiti Teknoloji Mara	7	China	26	411	15.80
University of Reading	6	Malaysia	23	372	16.17
Indian Institute of Management	5	India	15	436	29.06
La Trobe University	5	Australia	12	1054	87.83
Qatar University	5	Italy	12	246	20.5
Universiti Malaysia Terengganu	5	Pakistan	12	282	23.5
University of Groningen	5	Spain	10	345	34.5
Kent State University	4	Indonesia	7	44	6.28

Şekil 4, ilk beş ülkenin 2003-2023 yılları arasındaki ürettiği yayınların sayısını göstermektedir. ABD'nin ve İngiltere'nin daha uzun süreli yayınlar yaptığı görülmektedir. Ayrıca, ABD ve İngiltere son yıllarda daha

fazla çalışma yayınlayarak yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon literatürüne katkıda bulunmuştur.

Country Production over Time

Şekil 4. İlk 5 ülkenin 2003-2023 yılları arasındaki yayın üretimi

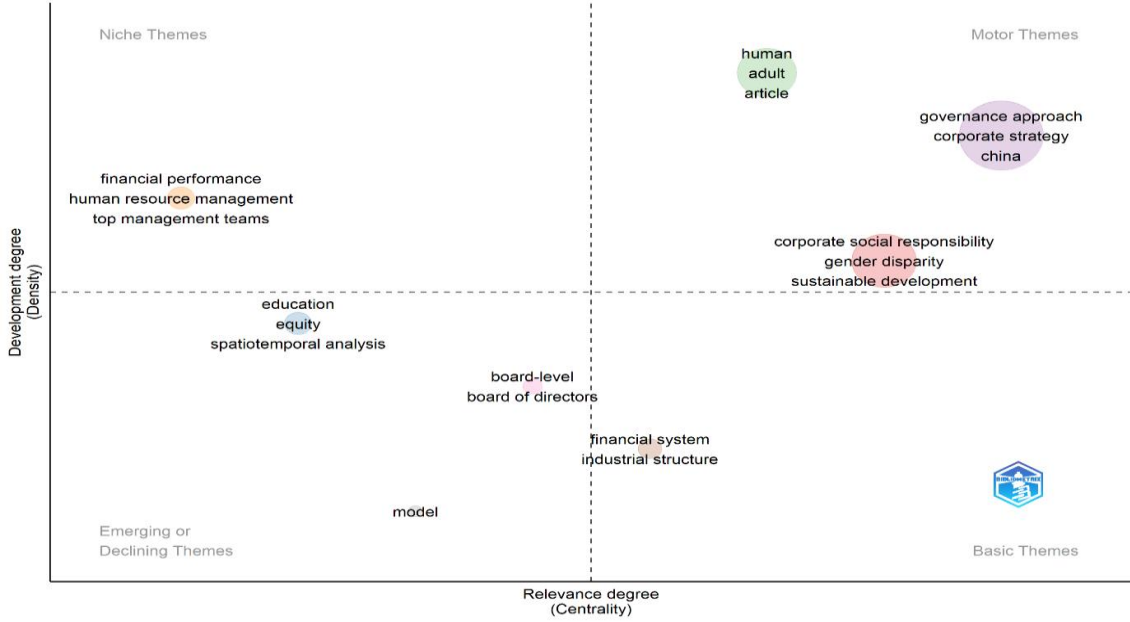
Şekil 3'e ilaveten Tablo 4'te yayınların sorumlu yazarlarının ülkeleri ve çalışmalarda uluslararası iş birlikleri gösterilmektedir. Uluslararası iş birliği bağlamında en fazla yayına (%58) sahip ülkenin Pakistan olduğu görülmektedir. İngiltere ise %43 ile ikinci sırada yer alıyor. Öte yandan ABD'li yazarlar en fazla sayıda yayına sahiptir ancak uluslararası iş birliği başı çeken ülkelere göre nispeten düşüktür (%40).

Tablo 4. Sorumlu yazar ülkeleri ve uluslararası iş birlikleri

Ülke	Makaleler	Makaleler %	Tek Ülkede Üretim	Çok Ülkede Üretim	Çok Ülkede Üretim %
Malaysia	23	7.4	19	4	17.4
USA	30	9.7	18	12	40
United Kingdom	28	9.1	16	12	42.9
China	26	8.4	15	11	42.3
India	15	4.9	12	3	20
Australia	12	3.9	9	3	25
Italy	12	3.9	8	4	33.3
Spain	10	3.2	8	2	20
Indonesia	7	2.3	7	0	0
Pakistan	12	3.9	5	7	58.3

Bakır vd. (2022)'ne göre, bir çalışma alanının tematik gelişimini göstermek amacıyla kullanılan en güçlü araçlardan biri tematik haritalardır. Tematik haritanın oluşturulması, tekrarlayan anahtar kelimelerin kümelenmesine dayalı olarak temaları belirlemeye yardımcı olur (Bajaj vd., 2022; Rejeb vd., 2022). Tematik harita grafiği x eksenini (merkezilik) ve y eksenini (yoğunluk) üzerine çerçevelenmiştir (Sharma vd., 2021). Merkezilik temanın önemini ölçerken yoğunluk temanın gelişimini ölçmektedir. Dört çeyrekte oluşan tematik haritanın, sağ üst çeyreğinde bulunan temalar hem iyi gelişmiştir hem de bir araştırma alanının yapılandırılması

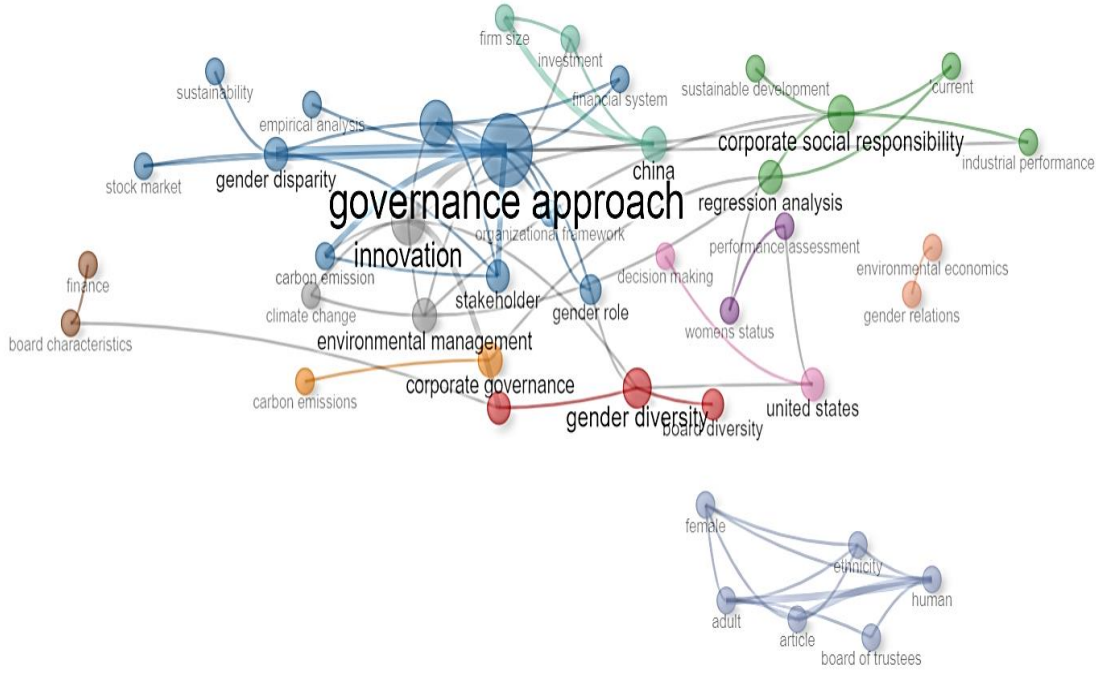
açısından önemlidir. Bu bölümdeki temalar alanın **motor temaları** olarak ifade edilmektedir. Sol üst çeyrekte yer alan temaların iyi gelişmiş iç bağlarının olduğu kabul edilmekte olup dış bağlarının önemsiz olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle sol üst çeyrek alan açısından geliştirilmiş ancak izole edilmiş temaları temsil etmesi nedeniyle yalnızca marjinal öneme sahiptirler. Sol alt çeyrekteki temalar hem az gelişmiş hem de marjinaldir. Bu çeyreğin temaları düşük yoğunluğa ve düşük merkeziliğe sahiptir ve ortaya çıkan veya azalan temaları temsil eder. Bir araştırma alanı için önemli kabul edilen temalar ise sağ alt çeyrekte bulunmaktadır. Bu çeyrekteki temalar üzerine çok fazla araştırma yapılmış fakat sürekli olarak gelişmeye devam ettiği düşünülmektedir (Cahlik, 2000; Bakır vd., 2022). Tematik haritadaki baloncukların boyutu, anahtar kelimenin yer aldığı yayın sayısına göre belirlenir (Rejeb vd., 2022). Şekil 5'te konuyla ilgili tematik harita verilmiştir. Buna göre, kurumsal sosyal sorumluluk, cinsiyet eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal strateji, yönetim yaklaşımı gibi anahtar kelimeler motor temaları olarak ifade edilen alanda olup hem iyi gelişmiş hem de araştırma alanının gelişmesi açısından önemli kelimelerdir.

Şekil 5. Tematik Harita

Eş-oluşum analizi, bilgi madenciliğini destekleyen ve bilgi yapısı ve araştırma eğilimleri hakkında fikir sahibi olmayı sağlayan en önemli analizlerden biridir (Wang vd., 2020). Araştırmada en sık kullanılan yazar anahtar kelimeleri kullanılarak analiz yapılmıştır. Şekil 6, birlikte oluşum analizinin sonuçlarını göstermektedir.

Analiz sonucunda en sık kullanılan anahtar kelimelerden on bir farklı küme oluşturuldu. Lacivertle gösterilen ilk kümede en sık rastlanan anahtar kelime yönetim yaklaşımıdır ve bu kümede cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet rolleri, paydaşlar, finansal sistem, sürdürülebilirlik, borsa anahtar kelimeleri yer almaktadır. Gri ile gösterilen ikinci küme, inovasyon, karbon emisyonu, çevre yönetimi, iklim değişikliği ve cinsiyet çeşitliliği anahtar kelimeleri içermektedir. Yeşille gösterilen üçüncü küme, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilir gelişim, akım, endüstriyel performans anahtar kelimelerinden oluşmaktadır. Kırmızı renkle gösterilen dördüncü küme, cinsiyet çeşitliliği, yönetim kurulu çeşitliliği, kurumsal yönetim anahtar kelimelerini içermektedir. Maviyle gösterilen beşinci küme, kadın, yönetim kurulu, etnik köken, yetişkin, insan anahtar kelimelerinden oluşmaktadır.

Şekil 6. Eş-oluşum Analizi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Scopus veri tabanında uluslararası alanda “Board Gender Diversity” ve “Corporate Innovation” konuları ile ilgili makalelere yönelik bir durum tespiti yapılmıştır. Örneklemde yer alan konular ile ilgili 2003-2023 yılları arasında 361 makale tespit edilmiş olup 309 makale içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmaların yayın bilgileri, anahtar kelimeler ve anahtar kelimeler arası ilişki ağı analizleri, konu ile ilgili makalelerin yer aldığı dergilerin, ülkelerin ve kurumların analizi, atıf analizi ve atıf ilişki ağı, tematik haritalama ve eş-oluşum analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon konusunun geçmişten günümüze gelişimi ve gelecekteki olası eğilimleri hakkında bilgi sahibi olmaya olanak sağlamaktadır.

Araştırma, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bu alana öncülük eden çalışmaları, dergileri ve güncel araştırma konularını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, araştırmacılara yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon konularıyla ilgili yol gösterici bilgiler sunarak, üzerinde çalışılabilecek konular hakkında fikir vermektedir. Analiz sonuçlarına göre, konuyla ilgili ilk çalışma Van der Walt ve Ingley (2003) tarafından yayınlanmıştır. Alanın gelişmesine 824 yazar katkı sağlamıştır. Tek yazarlı çalışma sayısı yalnızca 26 olup, yayın başına yazar sayısı 2,95'tir. Uluslararası iş birliği oranlarına bakıldığında yayınların %35,28'i iş birliği yaptığı görülmüştür. Bu bağlamda yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyon konusunda literatürde bir iş birliği kültürünün olduğu söylenebilir.

Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyona ilişkin çalışmaların ilki 2003 yılında yayınlanmış olmasına rağmen 2017 yılına kadar alanın fazla büyümediği fakat 2017 sonrasında artan bir ivme kazandığı söylenebilir. 2017 yılından sonra bu konu hakkında yapılan çalışmaların artmasının çeşitli nedenlerinin olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerden ilki kadınların eğitim seviyelerinin artması ve çalışma hayatına daha fazla girmeye başlamalarıdır. Kadınlar sadece tarıma, el emeğine ilişkin işlerde değil mesleki gelişimleri ile ilgili işlerde de çalışma hayatına girmişlerdir. Bununla birlikte kadınlar yönetici pozisyonlarına gelerek işletmelerin yönetiminde söz sahibi olmaya başlamış ve stratejik kararların alınmasında etkin roller üstlenişlerdir. Yayın sayısındaki artışın bir diğer tetikleyicisi olarak ülkelerin 2010 yılından sonra kadınların

istihdamı ve yönetim kurullarında bulundurulmaları ile ilgili hem öneri mahiyetinde hem de zorunlu birtakım kararların (Nielsen & Huse, 2010: 145) alınmasıdır.

Yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyona ilişkin literatür yazarlık açısından değerlendirildiğinde Khan I.'nin ve Ali S.'nin en üretken yazarlar (makale sayısı: 7) olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca bu alanda en çok atıf alan yazarın (toplam alıntı sayısı: 337) da Khan I. olduğu görülmektedir. Ülkelerin ve kurumların alana katkılarına bakıldığında ABD'nin 30 çalışmayla ilk sırada yer aldığı, onu 28 çalışmayla İngiltere'nin takip ettiği tespit edilmiştir. ABD'nin ilk sırada yer alması bilimsel yayın üretkenliğinde önde gelen ülkelerden biri olması açısından şaşırtıcı bir sonuç değildir. Bununla birlikte Universiti Utara Malaysia 8 çalışmayla, Dongbei University of Finance and Economics ve Universiti Teknologi Mara ise 7 çalışmayla konuya ilişkin çalışmaların en çok desteklendiği kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir bilimsel alanda akademik çalışmaların yazarlarının kullandığı anahtar kelimeler, o alandaki durumun anlaşılması açısından öneme sahiptir. Bu çalışmada yazarların kullandığı anahtar kelimeler kullanılarak tematik analiz ve eş-oluşum analizi yapılmıştır. Bu analizler sonucunda geçmişte trend olmuş kavramlar ile güncel durumlar tespit edilmiştir. Tematik analiz sonuçlarına göre (bkz. Şekil 5), literatürün gelişimine en fazla katkı sağlayan motor temaları, kurumsal sosyal sorumluluk, cinsiyet eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınma, kurumsal strateji, yönetim yaklaşımıdır. Söz konusu bu temalar araştırma alanının gelişmesi açısından hala önemli kabul edilen temalardır. Bununla birlikte, niş temalar üst düzey yönetim ekipleri, insan kaynakları yönetimi ve finansal performansdır. İlerleyen süreçte bu temaların daha da ön plana çıkacağı değerlendirilebilir. Yapılan eş-oluşum analizi (bkz. Şekil 6) sonucunda on bir farklı küme ortaya çıkmıştır. Buna göre, en büyük kümelenmenin yönetim yaklaşımı, cinsiyet eşitsizliği, cinsiyet rolleri ve paydaşlar anahtar kelimeleri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Yoğunluğu yüksek diğer kümelenme ise kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilir gelişim, akım, endüstriyel performans anahtar kelimelerinden oluşmaktadır.

Bu çalışma, yönetim kurulu cinsiyet çeşitliliği ve kurumsal inovasyona ilişkin çalışmaların tarihsel gelişimine genel bir bakış sunmayı ve araştırma alanının yapısını açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel katkısı, “board gender diversity” ve “corporate innovation” konularının bir arada ele alındığı literatüre ilişkin ilk bibliyometrik analiz olmasıdır. Bu kapsamda, araştırma alanının genel yapısını tasvir etmesi ilgili literatürü tanımak isteyen araştırmacılar için bir rehber niteliğindedir. Gelecek çalışmalarda, konuya ilişkin literatürün Web of Science, PubMed, Dimensions gibi farklı veri tabanlarından yararlanılarak incelenmesinin alana daha kapsamlı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada performans analizleri gerçekleştirilmiş olup yapılacak olan çalışmalarda bilim haritalama gibi farklı analizlerin de yapılması çalışma alanıyla ilgili daha detaylı bilgiye sahip olunmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abtahi, Z., Chkir, I., & Benkraiem, R. (2023). Board diversity and corporate innovation: New evidence from the Canadian context. *Finance Research Letters*, 55, 103826.
- Adams, R. B., & Ferreira, D. (2007). A theory of friendly boards. *The Journal of Finance*, 62(1), 217–250.
- Adams, R.B., & Ragunathan, V. (2015). *Lehman Sisters*, Working Paper, ECGI.
- Aghion, P., Van Reenen, J., & Zingales, L. (2013). Innovation and institutional ownership. *American Economic Review*, 103(1), 277–304.
- Al, U., & Soydal, İ. (2012). Dergi kendine atfının etkisi: Energy Education Science and Technology örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 699-714.
- Anh, Tuan, Le. Huu, K. & Nguyen V. (2022). Gender diversity and earnings management behaviours in an emerging market: a comparison between regression analysis and FSQCA. *Cogent Bus. Manag.* 9 (1), 2101243.
- Asad, M., Akbar, S., Li, J., & Shah, S. Z. A. (2023). Board diversity and corporate propensity to R&D spending. *International Review of Financial Analysis*, 89, 102802.

- Attah-Boakye, R., Adams, K., Kimani, D., & Ullah, S. (2020). The impact of board gender diversity and national culture on corporate innovation: A multi-country analysis of multinational corporations operating in emerging economies. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120247.
- Bajaj, V., Kumar, P. & Singh, V. K. (2022). Linkage dynamics of sovereign credit risk and financial markets: A bibliometric analysis. *Research in International Business and Finance*, 59, 101566.
- Bakır, M., Özdemir, E., Akan, Ş. & Atalık, Ö. (2022). A bibliometric analysis of airport service quality. *Journal of Air Transport Management*, 104, 102273.
- Bear, S., Rahmon, N., & Post, C. (2010). The impact of board diversity and gender composition on corporate social responsibility and firm reputation. *Journal of Business Ethics*. 97, 207-221.
- Burgess, Z., & Tharenou, P. (2002). Women board directors: Characteristics of the few. *Journal of Business Ethics*. 37, 39-49.
- Cahlik, T. (2000). Comparison of the maps of science. *Scientometrics*, 49(3), 373-387.
- Carter, D., Simpkins, B. J., & Simpson, W. G. (2003). Corporate governance, board diversity and firm value. *The Financial Review*. 38, 33-53.
- Chen, S., Ni, X., & Tong, J. (2016). Gender diversity in the boardroom and risk management: A case of R&D investment. *Journal of Business Ethics*, 136(3), 599–621.
- Chen, S., Ni, X., & Tong, J. Y. (2016). Gender diversity in the boardroom and risk management: A case of R&D investment. *Journal of Business Ethics*, 136, 599-621.
- Cumming, D., & Leung, T. Y. (2021). Board diversity and corporate innovation: Regional demographics and industry context. *Corporate Governance: An International Review*, 29(3), 277-296.
- De Villiers, C., Naiker, V., & Van Staden, C. J. (2011). The effect of board characteristics on firm environmental performance. *Journal of Management*, 37(6), 1636–1663.
- Diaz-Garcia, C., Gonzalez-Moreno, A., & Jose Saez-Martinez, F.J. (2013). Gender diversity within R&D teams: its impact on radicalness of innovation. *Innovation* ,15 (2), 149–160.
- Doğanalp, B., & Ortakarpuz, M. (2021). Kadın çalışanların ve yönetim kurulunda kadın temsiline ilişkin işletme performansına etkisi: BİST 50’de yer alan işletmeler üzerine bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(3), 1243-1259.
- Donthu, N., Kumar, S. & Pattnaik, D. (2020). Forty-five years of Journal of Business Research: A bibliometric analysis. *Journal of business research*, 109, 1-14.
- Erhardt, N., Werbell, J. D., & Shrader, C. B. (2003). Board of director diversity and firm financial performance. *Corporate Governance: An International Review*. 11(2), 102-111.
- Falagas, M. E., Pitsouni, E. I., Malietzis, G. A. & Pappas, G. (2008). Comparison of PubMed, Scopus, web of science, and Google scholar: strengths and weaknesses. *The FASEB journal*, 22(2), 338-342.
- Griffin, D., Li, K., & Xu, T. (2021). Board gender diversity and corporate innovation: International evidence. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 56(1), 123-154.
- Hambrick, D.C. & Mason, P.A. (1984). Upper echelons: the organization as a reflection of its top managers. *Acad. Manag. Rev.* 9 (2), 193–206.
- Haynes, K. T., & Hillman, A. (2010). The effect of board capital and CEO power on strategic change. *Strategic Management Journal*, 31(11), 1145–1163.
- Hernández-Lara, A.B., Gonzales-Bustos, J.P., & Alarcón-Alarcón, A. (2021). Social Sustainability on Corporate Boards: The Effects of Female Family Members on R&D. *Sustainability*, 13, 1982.
- Hillman, A. J., Shropshire, C., & Cannella, A. A. (2007). Organizational predictors of women on corporate boards. *Academy of Management Journal*. 50, 941-952.

- Hillman, A.J., Cannella, A.A. & Paetzold, R.L. (2000). The resource dependence role of corporate directors: strategic adaptation of board composition in response to environmental change. *J. Manag. Stud.* 37 (2), 235–255.
- Horbach, J. & Jacob, J. (2018). The relevance of personal characteristics and gender diversity for (eco) innovation activities at the firm-level: results from a linked employer– employee database in Germany. *Bus. Strategy Environ.* 27 (7), 924–934.
- Hsu, P.H. & Hu, X. (2016). Advisory board and earnings persistence. *J. Account., Audit. Financ.* 31 (1), 134–157.
- Hussain, A. and Fatima, N. (2011). A Bibliometric Analysis of the ‘Chinese Librarianship: An International Electronic Journal, (2006-2010)’, *Chinese Librarianship: An International Electronic Journal*, 31: 1-14.
- Khan, H. U. R., Khidmat, W. B., & Awan, S. (2021). Board diversity, financial flexibility and corporate innovation: Evidence from China. *Eurasian Business Review*, 11(2), 303-326.
- Kogut, B., Colomer, J., & Belinky, M. (2014). Structural equality at the top of the corporation: Mandated quotas for women directors. *Strategic Management Journal*. 35, 891-902.
- Mahadeo, J. D., Soobaroyen, T., & Hanuman, V. O. (2012). Board composition and financial performance: Uncovering the effects of diversity in an emerging economy. *Journal of Business Ethics*. 105 (3), 375-388.
- Muhammad, H., Migliori, S. & Consorti, A. (2022). Corporate governance and R&D investment: does firm size matter? *Technol. Anal. Strateg. Manag.* 1–15.
- Nielsen, S., & Huse, M. (2010). The contribution of women on boards of directors: Going beyond the surface. *Corporate governance: An international review*, 18(2), 136-148.
- Ntim, C.G. & Soobaroyen, T. (2013). Corporate governance and performance in socially responsible corporations: new empirical insights from a neo-institutional framework. *Corp. Gov.: Int. Rev.* 21 (5), 468–494.
- Pfeffer, J. & Salancik, G. (1978). *The External Control of Organizations: A Resource-Dependence Perspective*. Harper and Row, New York.
- Phan, T. T., & Yu, H. C. (2022). Innovation, institutional ownerships and board diversity. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 59(4), 1647-1693.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *Journal of documentation*, 25(4), 348-349.
- Rejeb, A., Rejeb, K., Abdollahi, A. & Treiblmaier, H. (2022). The bigpicture on Instagram research: Insights from a bibliometric analysis. *Telematics and Informatics*, 101876.
- Sanad, Z., & Al-Sartawi, A. M. M. (2023). Research and development spending in the pharmaceutical industry: Does board gender diversity matter?. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 9(3), 100145.
- Seijts, G., Byrne, A., Crossan, M.M. & Gandz, J. (2019). Leader character in board governance. *J. Manag. Govern.* 23 (1), 227–258.
- Sharma, S., Malik, K., Kaur, M., & Saini, N. (2021). Mapping research in the field of private equity: a bibliometric analysis. *Management Review Quarterly*, 1-29.
- Şahin, K., Eser, B., Kaplan, T. & Özdündar, G. (2018). Yönetim kurullarında kadın yönetici temsili: Türkiye’de yönetim kurulları yapısının cinsiyet bağlamında incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1147-1166.
- Terjesen, S. & Singh, V. (2008). Female presence on corporate boards: a multi-country study of environmental context. *J. Bus. Ethics* 83, 55–63.
- Vafaei, A., Henry, D., Ahmed, K., & Alipour, M. (2021). Board diversity: female director participation and corporate innovation. *International Journal of Accounting & Information Management*, 29(2), 247-279.

- Van Den Berghe, H., Houben, J. A., De Bruin, R. E., Moed, H. F., Kint, A., Luwel, M. & Spruyt, E.H.J. (1998). Bibliometric Indicators of University Research Performance in Flanders, *Journal of the American Society for Information Science*, 49 (1): 59.
- Van der Walt, N., & Ingley, C. (2003). Board dynamics and the influence of professional background, gender and ethnic diversity of directors. *Corporate governance: An international review*, 11(3), 218-234.
- Wang, X., Xu, Z., & Škare, M. (2020). A bibliometric analysis of Economic Research-Ekonomska Istra zivanja (2007–2019). *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 33(1), 865-886.
- Wirth, L. (2001). *Breaking through the glass ceiling: Women in management*. 1st ed. Geneva: International Labour Office.
- Zahra, S.A., Neubaum, D.O. & Huse, M. (2000). Entrepreneurship in medium-size companies: exploring the effects of ownership and governance systems. *J. Manag.* 26 (5), 947–976.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429-472.

Yemek İletişimi ve Mutfakın Cinsiyeti

Food Communication and the Gender of the Kitchen

Şerife Özgün ÇITAK *

* Öğr. Grv., Afyon
Kocatepe Üniversitesi,
Rektörlük Basın Yayın
ve Halkla İlişkiler
Müdürlüğü
ORCID: 0000-0002-
2347-6218
E-mail:
socitak@aku.edu.tr

Makale Türü
Article Type
Derleme Makale
Review Article

Geliş Tarihi
Received
24.04.2024

Kabul Tarihi
Accepted
26.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:

Çıtak, Ş. Ö. (2024).
Yemek İletişimi ve
Mutfakın Cinsiyeti,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 17,
167-174.

ÖZET

Yemek yeme, beslenme ve karın doyurma eyleminin ötesinde anlamlar barındıran, gündelik hayatı ve içinde yaşanılan toplumu anlamaya yardım eden sembollerle dolu bir iletişim biçimidir. Hem mutfak işleri hem de yenilenler; statüye, cinsiyete, inanca ve kültüre göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışmada, mutfakların ve üretimden tüketime kadar yeme içme ile ilgili tüm işlerin cinsiyet kodlarına dayalı olması durumu incelenmiştir. Bazı yiyecek ve içecekler kadınlara, bazıları ise erkeklere yakıştırılmaktadır. Kadınların ve erkeklerin yediklerinin farklı olması, toplumun yakıştırdığı cinsiyete dair rollerden dolayı doğal karşılanmaktadır. Yenilen yemeğin porsiyonu da yine cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Aynı şekilde yemek yapmak kadınların doğal ve rutin işleri olarak görülürken, yemek pişiren erkeklerin özel bir yeteneğe sahip oldukları ön kabulü bulunmaktadır. Ancak, yemeği evde yapmak kadınların işiyken, profesyonel mutfakların aidiyeti erkeklere aittir. Buna göre bazı yaklaşımlar, ev mutfaklarını kadınların kalesi gibi görürken, diğerleri ise yine aynı mutfakları kadınların prangası olarak değerlendirmektedir. Mutfaktaki bu cinsiyetçi yaklaşım iş bölümü ve gidanın paylaşımında olduğu kadar sofrada ve yeme-içme ile ilgili görgü kurallarında da görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı gündelik hayatın en çok kullanılan yeri olan mutfakların ve mutfaklarda üretilen yemeğin toplumsal cinsiyet kodlarından bağımsız olmadığı üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yemek kültürü, toplumsal cinsiyet, yemek iletişimi

ABSTRACT

Eating is a form of communication full of symbols that have meanings beyond the act of nutrition and filling one's stomach and help understand daily life and the society we live in. Both kitchen chores and edibles; It varies according to status, gender, belief and culture. In this study, the fact that kitchens and all activities related to eating and drinking, from production to consumption, are based on gender codes is examined. Some foods and drinks are suitable for women, some for men. The fact that men and women eat differently is considered natural due to the gender roles assigned by society. The portion of food eaten also varies depending on gender. Likewise, while cooking is seen as a natural and routine job for women, it is assumed that men who cook have a special talent. However, while cooking at home is women's job, professional kitchens belong to men. Accordingly, while some approaches see home kitchens as women's castles, others consider the same kitchens as women's shackles. This sexist approach in the kitchen is seen in the division of labor and sharing of food, as well as table manners and etiquette regarding eating and drinking. In this context, the aim of this study is to make an evaluation on the fact that kitchens, which are the most used places in daily life, and the food produced in kitchens are not independent of gender codes.

Keywords: Food culture, gender, food communication

GİRİŞ

Bir iletişim biçimi olan yemek ve mutfak, karın doyurma ya da beslenme işlevlerinin yanı sıra pek çok sembolü de içinde barındırır. Sosyal statünün, kültürel yapının, coğrafyanın ya da inancın izlerini bu sembollerini takip ederek yakalamak mümkündür. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet kodları da mutfak işlerinde ve beslenmede yeniden üretilmektedir. Kadınların ve erkeklerin toplumsal ve kültürel olarak rollerinin ve davranışlarının farklılığının belirlenmesi toplumsal cinsiyet olarak adlandırılmaktadır. Cinsiyet kodları ve beraberinde gelen ayrımla oluşan toplumsallaşma ve sosyalleşme, gerek kamusal alanda gerek özel alanda uyulması gereken ritüelleri de beraberinde getirmiştir. Kurallar ve hiyerarşinin belirlediği toplumsal roller ve ilişkiler hayatın her alanında kendini göstermektedir. Hiyerarşi yalnızca profesyonel mutfaklarda görülmez. Tarladan sofraya kadar, ister profesyonel mutfaklarda olsun, ister ev mutfaklarında olsun yemeğin her aşamasında hiyerarşi ve kurallar hakimdir. (Çıtak, 2022; 55). Bu kurallar ve hiyerarşi beraberinde mutfaklarda işbölümünü getirmektedir. Ancak yazılı olmayan kurallar sadece mutfaklarda değil, aynı zamanda besin seçimlerinde de kendini göstermektedir. İşleri kimin yapacağı gibi, kimin ne yiyeceği de görünmez kurallarla belirlenmiştir. Bir masa etrafında oturup bir arada yemek yemek gıdayı bölüşmekten başka toplumsal ve kültürel normları yerine getirmektir. Sofrada birlikte otururken kimin nereye ya da kimin yanına oturacağı da yine önceden belirlenmiş kurallara bağlıdır. Birlikte yemek, bağ oluşturmayı ve diğerini dışlamadığını gösteren gündelik hayat rutininin en önemli parçasıdır (Oinonen, 2008; 27). Bundan dolayı da birlikte yemenin görünür ya da görünmez kuralları bu gündelik rutinin de belirleyicisi durumundadır. Reddedilen besinler en az yenilenler kadar toplumsal ya da bireysel kimliği inşa etmektedir. Yenilenlerin olduğu kadar reddedilen besinlerin seçimini de kültürel, dini, coğrafi ve ekonomik etmenler kadar cinsiyet farkı da belirlemektedir. Reddedilen besinlerin yanı sıra ulaşımı masraflı ya da zor olan yiyecek ve içecekler de beslenme alışkanlıklarını belirlemektedir. Zor ulaşılan ve değerli besinin paylaşımı sınıfsal olduğu kadar cinsiyetçidir.

Yeme içme tercihleri farklı kültürlerde farklı anlamlar barındırır da; beslenme tercihlerinin cinsiyete dayalı olarak görülmesi hemen her kültürde vardır ve olağan karşılanmaktadır. Kadınların daha hafif beslenmeleri, erkeklerin ise fiziklerine ve kendilerinden beklenen görevlerle orantılı olarak daha güçlü ve iyi besinleri tercih etmeleri olağan karşılanmaktadır. Yemek tercihleri ve mutfak işleri semboller barındırmaktadır ve sıradan işler gibi görünseler de bu sembollerle gündelik hayatı belirleyici ve inşa edici rolleri üstlenmişlerdir. Kültürden bağımsız olmayan yemek ve mutfak işleri, ekonomik, dini ve sosyolojik öğelerle belirlenmektedir. Yemek ve yemek kültürü tarihseldir. Yemek ve mutfak işleri, gelenek ve göreneklerle geçmişin izlerini yeni nesillere taşımaktadır. Yemek her gün yapılan sıradan bir işmiş gibi görünse de, barındırdığı sembollerle ve kendi rutinleriyle toplumsal ve kültürel kodları her gün yeniden üretmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada cinsiyete dayalı farklılaşmaların yeme içmede ve mutfak işlerinde nasıl yer aldığı incelenmiştir.

Yemek ve mutfak işleri, hayatta kalmak için elzem olan bir işin yapılmasından çok öte anlamlar barındıran, taşıdığı her sembolle gündelik hayatı belirleyen önemli bir iktidar kurma kanalıdır. Barındırdığı tüm sembollerle yemek ve mutfak işleri toplumsal cinsiyet kodlarıyla çevrilidir. Bu bağlamda, bu çalışmada cinsiyete dayalı farklılaşmaların yeme içmede ve mutfak işlerinde nasıl yer aldığı incelenmiştir.

Mutfakta İşbölümü

Mutfak işlerinin görev dağılımında cinsiyet rolleri devreye girmektedir. Kadınlar ve erkeklerden beklenen mutfak görevleri cinsiyete göre farklılaşmaktadır (Çıtak, 2022; 14). Kadınların ev işlerini yapması ve ailelerine evlerinde bakması yakıştırılmakta, erkeklerin ise ekonomik değeri belirlenmiş olan işlerde çalışması ve evin ihtiyaçlarını karşılaması doğallaştırılmaktadır. Mutfak işlerinde kadından beklenen alçak gönüllü bir şekilde şefkatli, sıcak, sevgi dolu ve nostaljik, anne eli değmiş yemekleri devam ettirmeleridir (Cantek, 2011; 11). Kadınların ev içindeki görevlerinin pek çoğu mutfakla kesişmektedir. Çocuklar hastalar ve yaşlılar başta olmak üzere hane halkıyla ilgilenme işi kadınların gündelik ve doğal görevleri arasında görülmektedir. Kadınların müşfik anneler çocuklarını ve ailelerini sağlıklı tutmak görevleri, dengeli menüler hazırlamayı ve sağlıklı yemekler pişirmelerini de gereklilik olarak göstermektedir. Çocukların olduğu kadar evdeki yaşlıların, hastaların ve diğer aile bireylerinin de sağlıklı beslenmeleri yine kadınların sorumlulukları olarak görülmektedir. Müşfik ve sevecen bir anne olmak, çocuklarını sağlıklı büyütebilmek, fedakâr ve iyi bir eş olmak; kadınların, ailelerini ve sevdiklerini doğru ve güzel besleyebildiklerinin, kıvamında, sağlıklı, lezzetli yemekler pişirebildiklerinin göstergesi durumundadır (İnce, 2014; 245). “Anne eli değmiş” yemekler sağlıklı ve lezzetlidir, ulaşılması gereken arzu nesnelere. Anneler bu yemekleri yapmayı, diğer bireylerse bu yemeklere ulaşmayı hedeflemektedir.

Her ne kadar ev işi olarak adlandırılan, kadına yakıştırılan mutfak işleri zayıf işler olarak sınıflandırılırlar da, yemek ve mutfak işleri görüldüğünden çok daha derin anlamlar barındırmaktadır. Mutfığa yakıştırılan hatta iliştilen kadının kimliği, görüldüğünden daha karmaşık bir durumdadır. Beslenme, hayatta kalmak için karşılanması gereken en temel ihtiyaçtır. Bundan dolayı yeme-içmeyi kontrol etme, iktidara giden en kestirme ve en kesin yoldur. Bundan dolayı da gerek kamusal hayatta gerekse ev hayatında güç kazanmak, insanın en temel ve zorlayıcı ihtiyacını yani beslenme ihtiyacını karşılamaktan geçmektedir (Counihan, 1999; 47). Ailenin gıdasını ve bu gıdaya ulaşmak için yapılan harcamayı kontrol eden, aslında bu anlamda mutfığın muktediri de olmaktadır. Ev işleri pasif işler olarak görülse de karar alma ve inisiyatif geliştirme gerektirdiğinden kendi iktidar alanlarını da yaratmaktadır. Mutfaklar ve mutfak işleri ne pişeceğine, nasıl hazırlanacağına ve bununla ilgili olarak yapılacak alışverişe karar vermeyi gerektirdiğinden kadına iktidar alanı da sağlamaktadır (Belasco, 2008; 41-42). Kadınların seslerini duyurmasının güç olduğu toplumlarda mutfaklar kadınlar için hakimiyet ve iktidar alanı açarak seslerini duyurmalarına yardımcı olmaktadır (Belasco, 2008; 44). Bundan dolayı da, mutfaklar kadınlar için özgürleştikleri alanlar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Yiyeceklerin temin edilmesi, saklanması, hazırlanması, pişirilmesi ve servis edilmesi işleriyle birlikte aile üyelerinin yeme içme alışkanlıklarının kontrolü de kadınlara verilirken (McIntosh ve Zey, 2004; 132), bu güce sadece mutfaktaki kadınların erişebileceği söylemi yeniden üretilmektedir (Parkin, 2006; 79). Ailenin yiyeceği gıdayı belirlemek kadar, bunlar için harcanan parayı kontrol edebilmek ve bunların kararlarını almak da bir nevi hane içinde iktidar alanı açmaktadır. Sürece müdahale eden, ailenin gıdasını belirleyeni bilmek, aile içindeki güç dengeleri hakkında bilgi vermektedir. Kadınlar iktidar alanlarını korumak için, kimliklerini inşa ettikleri mutfaklarını başkalarıyla paylaşmak istememekte ve erkeğin mutfak işinden anlamadığı söylemini yeniden üretmektedirler. Ancak işi yapmak ve sorumluluğunu üstlenmek her zaman kontrolü elde tutmak anlamına gelmemektedir (McIntosh ve Zey, 2004; 133). Çünkü kadınlar gıda maddelerini satın alma, işleme, hazırlama ve sunma sorumluluğunu taşısa da, bu süreçte her zaman tek karar verici ve kontrol sağlayıcı olmayabilirler. İşleri kadınlar yapsa da, alışveriş ve diğer yapılacakların kararı evdeki erkekler ya da aile büyükleri tarafından alınabilir. Kadının mutfak sayesinde özgür ve güçlü olduğuna dair bu inanç aslında gönüllü çalışmaya da rıza üretmektedir.

Mutfak işleri kadar cinsiyetçi olan bir başka alan ise yapılan yemeğin misafire ikramında ortaya çıkmaktadır. Konukseverlik ve iyi bir ev sahibi olma durumunda da kadınlara ve erkeklere yüklenen toplumsal roller değişiklik göstermektedir. İyi konuk ağırlama işinde ağırlıklı olarak konukla ilgilenme işleri kadınlara, cömertlik ise erkeklere yakıştırılmaktadır (Telfer, 2002; 85). Konuk ağırlamada, erkeğin para, dolayısıyla ikram edilecek gıda maddelerini getirmesi, kadınların ise bunları hazırlaması ve sunması beklenmektedir. İyi ev sahibesi olma işi kadınlara atfedilmiş, ikramların hazırlanması kadar servis edilmesi de kadınlardan beklenen görevlerden olmuştur.

Hane mutfaklarında görülen bu ayırım, profesyonel mutfaklarda da farklı şekillerde görülmektedir. Hazırlaması vakit ve emek isterken, tüketilmesi/yenilmesi çabucak olan yemek yapma eylemi, ev işlerine harcanan emeğin görünmezliği nedeniyle kadınlara yakıştırılırken, ekonomik değeri yükseldiğinde erkek işi haline gelmektedir. Erkeklerin ve kadınların yaptığı yemekler, ekonomik değer yaratma noktasında farklılaşmaktadır. Karmaşık ve pahalı işler şöhretli ve yetenekli erkek aşçılara yakıştırılmaktadır (Cantek, 2011; 20-21). Ayrıca, profesyonel mutfakların iş yükünün çokluğu ya da fiziksel güç gerektirdiğine dair hakim görüş de, kadınların bu mutfaklarda bulunmalarına karşı bir önyargı oluşturmaktadır (Dagaşan, 2017; 31). Ev mutfakları kadınların, profesyonel mutfaklar ise erkeklerin çalışma alanı olarak görülmektedir. Kadınların narin oldukları ön kabulü, profesyonel iş yaşamına yansırken, erkekleri profesyonel mutfakların doğal sahibi gibi görme eğilimini beslemektedir. Cinsiyet kodları erkeklerin sert ve güçlü olması gerektiğinin altını çizirken, mesleki olarak profesyonel mutfaklarda da bu rollerini devam ettirmeleri yönünde baskı yapmaktadır (Lugosi, 2013; 31). Uzun ve yorucu çalışma saatleriyle başa çıkmayı gerektiren, fiziksel güç isteyen profesyonel mutfaklar zayıf ve kırılan kadınlardan ziyade sert erkeklerin mekanlarıdır. Profesyonel mutfaklar eve ekmek getiren erkeklerin alanıdır.

Kadın işi olarak görülen yemek yapma işinin ekonomik değerinin keşfedilmesiyle birlikte mekan olarak mutfakların muktedirleri de değişmeye başlamıştır. Yemek ve mutfak gustosu olan eyleme dönüştüğünde, yalnızca profesyonel mutfaklar değil, ev mutfakları da erkekler tarafından keşfedilmiş ve hatta fethedilmiştir. Erkekler artık sadece salata ve et yemeklerini değil, trend olan gustolu yemekleri de yapmaya başlamışlardır. Ancak gündelik yaşamı devam ettirmek için hane halkına yapılacak yemek et yemeği ya da mangal yakmak olunca, mangal yakmak erkek işi olarak kodlandığından dolayı, erkekler bu işi yapmaya gönüllü olmaktadır. Mangal gibi hem kıymetli bir besin olarak et pişirilen hem de hane dışında yapılan iş, kadınların yapması gereken sıradan ev işi olmaktan çıkıp hobiyeye dönüşmekte, bu da güçlü erkek kodunu zedelememektedir (Daniels

ve ark.'dan aktaran Çarpar, 2020; 255). Profesyonel mutfakların hakimi olmak isteyen erkekler, iş hane içinde yemek yapmaya gelince, bunu ya zorunluluk olarak değerlendirmekte ya da yemek yapmayı gündelik işten, hafta sonları yapılan ve eğlenilen bir işe dönüştürmektedirler.

Yemek bir iletişim biçimi olduğu kadar hem kültürel miras ögesi hem de kültür aktarıcısıdır. Yemek yapma anneden kıza öğretilirken, kültürü de nesilden nesile aktarmaktadır. Yalnızca yemekler değil, sofrada, görgü kuralları da kadınlar tarafından aktarılmakta ve yaşatılmaktadır (Karaca ve Altun, 2017; 337). Özenli kurulmuş sofralar kadınlarla özdeşleştirilirken, gelişmiş güzel kurulan masalar erkeklik sembolü olarak görülmektedir (Cavazza, Guidetti ve Baumann'dan aktaran Çarpar, 2020; 256). Sofrayı kurma işi kadar, özenli ve dikkat edilmiş masa düzeni, sunum şekilleri kadınların yapması gereken doğal işler arasında görülmektedir. Özel ve önemli günlerde yenilen yemekler, bu yemeklerin hazırlık süreçleri, pişirme ve saklama teknikleri, sunum şekilleri toplumsal yapıda aile içinde üst jenerasyon kadınlar tarafından, mutfağın gelecekteki sahibi genç nesillere öğretilmekte böylelikle kültürel değerlerin de devamlılığı sağlanmaktadır.

Gıdaların Cinsiyeti

Mutfak işlerindeki iş bölümünün olduğu kadar, seçilen yemekler ve yemeklerin porsiyonları da cinsiyetçidir. Cinsiyete göre farklılaşan yeme içme tercihlerinin altında, fizyolojik farklar, psikolojik etmenler ve kültürel kodlar yer almaktadır. Yemeğin yalnızca hazırlanması değil, seçilmesi ve nasıl yenildiği de gündelik hayatımızla ve yaşamımızla ilgili çok şey söylemektedir. Mutfak işleri kadar tercih edilen yemekler de toplumsal cinsiyet rollerinin ve ait olunan sınıfla ilgili söylemin yeniden üretilmesinde rol oynamaktadır (Vester, 2015; 2). Hayatta kalmak, sağlıklı olmak, karın doyurmak ya da statü göstergesi olarak yenilen yemek yalnızca bu işlevleri yerine getirmekte kalmaz, cinsiyet farklarını da ortaya koyar. Yemeğe ulaşmak güç ilişkileriyle yakından ilgilidir. İstenilen yemeğe, istenilen zamanda ve miktarda ulaşmada ekonomik güç kadar diğer güç ilişkileri de belirleyicidir. Toplumsal roller, hiyerarşi ve cinsiyet farkları besin türüne ve porsiyona erişimi belirlemektedir.

Gıda paylaşımı ve seçimini avcı-toplayıcı döneme kadar uzanmaktadır. Ete ulaşmanın tarihsel olarak ilk yolu avcılıktan geçerken, avcı rolünde olan erkekler etle ilişkilendirilmiş, toplayıcı rolünde olan kadınlar ise sebze ve meyvelerle ilişkilendirilmiştir. Böylelikle yalnızca tüketim değil, aynı zamanda üretim ve besine erişimin cinsiyete göre ayrışması tarih boyunca belirgin olmuştur (Gelfer ve Rozin'den aktaran Sumpter, 2015; 106). Sağlıklı beslenmeye kadınların daha çok dikkat ettiği görüşü her ne kadar yaygın olsa da, et ve et ürünleri tüketmek erkek sağlığı ile ilişkilendirilmektedir (Bozok ve ark. ile Sancar'dan aktaran Çarpar, 2020; 260). Toplumda ya da dilde isimlendirilmese de, yenilenlerin ve içilenlerin cinsiyetleri bulunmakta ve buna göre seçilmektedirler.

Toplumsal ilişkiler, sosyolojik yapı kimin neyi, ne zaman ve ne miktarda yiyeceğine dair söylem üretmektedir. Güçlü olmaları beklenen erkeklere, maskülen et yemekleri; zarif ve kırılğan kadınlara ise feminen sebze yemekleri yakıştırılmaktadır (Adams, 2013; 76). "Biftekler erkeklere, salatalar kadınlara" seçimleri (Belasco, 2008; 7) görgü kuralları ile de tavsiye edilmekte ve yeniden üretilmektedir (Ashley, 2004; 51). Görgü kuralları, kültürel mirasın aktarımını sağlarken, kadınların ve erkeklerin cinsiyet farklılığına bağlı beslenmeleri gerektiği bilgisini de nesilden nesile aktarmaktadır. Sağlıklı ve dinç olmak zorunda olan, güç kuvvet isteyen işlerle ilgilenen erkeklerle, görünmeyen ev işleriyle ilgilenen kadınların yaptıkları iş farklı olduğundan, beslenmelerinin de farklı olması beklenmektedir. Yemek seçimi, besin kalitesi ve porsiyon büyüklüğü tercihi fiziki ve fizyolojik farkların ve ihtiyaçların yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleri ile de belirlenmektedir (Herman ve Polivy, 2010; 455).

Erkeklerin kadınlardan daha fazla yemek yemesi ve kırmızı et ağırlıklı ve sağlıksız beslenmesi kadınlara oranla daha fazladır. Erkeklerin gıda seçiminde daha büyük porsiyonlara ihtiyaç duymaları hem daha büyük bedenlere sahip olmaları hem de güce ve performansa dayalı işlerle ilişkilendirilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Kadınlarda ise fiziksel görünüm kaygılarıyla ilişkilendirilmiş bir şekilde iştahlarının kontrol edilmesi beklenmekte ve gıda tüketimleri buna göre şekillendirilmektedir (Gough, 2007; 326-327).

Kadınların yemek seçimini sağlıklı beslenmek kadar, fiziksel görünüm endişesi de belirlemektedir. Diyet yapabilmek, diyet menüsüne sadık kalabilmek de kadınlar için güç ve statü göstergesi olabilmektedir. Diyet yapmak, sağlıklı beslenmek, sebze yemek gibi güzellik ve sağlıkla ilgili yeme içme davranışları kadınlarla ilişkilendirilmektedir. Zayıf kalmak, güzel olmak, sağlıklı yaşamak ile ilgili endişe duyanın kadınlarla yakıştırılması ve bu söylemin medyada yeniden üretilmesi yemek ve mutfak işlerinin cinsiyetleştirilmiş kimliklerini pekiştirmektedir. Yeme ve içmenin cinsiyet kimliklerine göre ayrıştırılması, gıdanın pazarlanırken

kullanacağı dili de belirlemektedir. Düşük kalorili ve zayıflamaya yardımcı olacağı düşünülen ürünler hem pazarda hem de medyada kadınları hedef almaktadır (Lugosi, 2013; 32). Güzel ve sağlıklı bedene sahip olma düşüncesini güdüleyen diyet listeleri ve beslenme önerileri hem kadınların bedenlerini hem de beslenme alışkanlıklarını belirlemekte ve kadın bedeni üzerinde iktidar alanı kurmaktadır.

Kilo verme isteğinde erkekler egzersize yönelirken, kadınlar kısıtlı diyetlere yönelmektedir (Drewnowski & Yee'den aktaran Herman ve Polivy, 2010; 457). Erkek beslenmesini kondisyonu korumak, kadın beslenmesini ise fiziği korumak belirlemektedir. Sağlıklı kalmaya yardım eden besinlerin aynı zamanda kilo kontrolünü kolaylaştıran besinler olması nedeniyle kadınların sağlıklı besinlere yönelmeleri ve bu besinler hakkında daha çok bilgi sahibi olmaya çalışma nedenleri altında, görünümünü korumaya ilişkin kaygıları da belirleyici olmaktadır (Herman ve Polivy, 2010; 463). Risk alabilen, güçlü ve bağımsız olma durumu erkeklerle özdeşleştirilmektedir. Sağlıklı kalma çabası ya da endişesi de hasta ve güçsüz bedeni çağırıştırdığından dolayı sağlıklı beslenme bilgisi de kadınlarla özdeşleştirilmeye daha açıktır. Yemek seçimleri kadar beslenme bilgisine kimin sahip olması gerektiği de cinsiyetlendirilmiştir. Kadın kimliğini, kadınların yemedikleri; erkek kimliğini ise erkeklerin yedikleri inşa etmektedir (Fürst'ten aktaran Kubberød vd., 2002; 293).

Besinlerin seçiminde olduğu kadar sofrada da cinsiyet kodları ve hiyerarşi rol oynamaktadır. Türk toplumunda yemeğin paylaşılması kadar, sofrada kimin nerede oturacağı ve yemeğe kimin ilk başlaması gerektiği de toplumsal cinsiyet kodlarıyla belirlenmiş durumdadır. Türk toplumunda yemeğe ailenin reisi yani ailenin erkeği ya da ailenin en yaşlı bireyi başlamakta ve sonrasında diğer aile bireyleri yemeklerini yemeye başlamaktadır (Aksoy ve Kırmızıkuşak, 2021; 196). Kültürel değer ya da saygı göstergesi olan bu görgü kurallarını ve sofrada adabını pek çok unsurla birlikte cinsiyet farklılıkları belirlemektedir. Besinlerin hazırlanması, pişirilmesi, sunulması, paylaşılması ve tüketilirken uyulması gereken görgü kuralları toplumların kültürlerini yansıtan semboller dizisidir. Sınıfsal ayrımları keskinleştiren yemek kültürü, geleneklerin ve değerlerin de yansıması durumundadır. Sofra toplumsallaşmaya ve geleneklerin aktarımına zemin hazırlarken, sofrada adabı da toplumsal yapının ve hiyerarşinin inşa edildiği en etkili alanlardan birisidir. Sofrada kimin nereye oturduğu hiyerarşi tarafından belirlenirken, cinsiyet de bu hiyerarşiyi belirlemektedir.

Medyada Yemek ve Cinsiyet

Medyanın her alanında yeme içme ile ilgili içerikler her daim yer almış ve ilgi görmüştür. Yazılı basından, televizyonlara ve artık dijitalde var olan her alanda yemek içerikleri zamanın ruhuna uyumlu şekilde değişerek üretilmiş ve böylelikle kültür aktarıcısı olmuştur. Yeme içme ile ilgili içerikler zamanla değişikliğe uğrasa da ilgi görmeleri bakımından vazgeçilmez içeriklerden olmuşlardır. İlk yemek kitaplarından, günümüzdeki yemek bloglarına uzanan süreçte yer alan yeme içme içeriğinde, içinde yaşanan topluma ve yer aldıkları dönemin ekonomik ve siyasal yapısına ilişkin ipuçları bulmak mümkündür. Mutfak işlerinin kime ait olduğu ve kimin ne yemesi gerektiği bilgisi menülerde ve medya çıktılarında ve hatta içme ile ilgili işletmelerin düzenlerinde ve tasarımlarında kendilerini göstermektedir. Bu bağlamda yeme içme ile ilgili içeriklerde toplumsal cinsiyet kodları da yer almaktadır. Gerek yemek kitaplarında gerekse medyadaki yeme içme içeriklerinde özellikle toplumsal cinsiyet kodlarının daha belirgin olduğu dönemlerde kadınlara yönelik tavsiyeler bulmak kaçınılmazdır.

Medya araçlarında yemek tarifleri, püf noktaları, misafir ağırlama önerileri, tutumluluk uyarıları ve sağlıklı beslenme tavsiyeleri özellikle kadınları hedef almaktadır. Evde yaptıkları yemeklerle ev halkını sağlıklı tutarak aslında toplumun sağlığını koruma görevi de bu bağlamda kadınlara atfedilmektedir. Bir annenin, bir kadının başarısı, mutfak başarısında istikrarı koruması ile ilgili görülmekte ve bu söylem medyada devamlı yeniden üretilmektedir (McIntosh ve Zey, 2004; 134). Mutfak başarısının elde edilmesi ve sürdürülmesi için de kadınlara gerek sosyal medyada gerekse yaygın medyada yer alan içeriklerde gerekli bilgi ve tavsiyeler verilmektedir.

Medyada yer alan içeriklere bakıldığında profesyonel mutfaklarla ev mutfaklarında yaşanan cinsiyete dayalı iş bölümünün benzerini görmek mümkündür. Medyada yemek içeriği üreten erkekler; profesyonel, gustosu olan ya da sağlıklı yemek gibi uzmanlık alanlarından beslenen çıktılara imza atarken, sıradan yemek içerikleri kadınlara kalmaktadır (Swenson, 2013; 150). Reklamların dışında yer alan kurgu içeriklerde de bu durum değişmemektedir. Mutfakta iş yaparken resmedilen kadınlar olmaktadır. Yemek yapma ile ilgili içeriklerde de kadınlara tavsiyeler verilmekte, püf noktaları öğretilmektedir. Yalnızca iş yapma konusunda değil, aynı zamanda bir kadının sağlığını ve beden güzelliğini koruması gerektiğinden, incelten ve sağlıklı kılan diyet

listeleri ve beslenme önerileri de yine kadınlara yönelik hazırlanmaktadır. Hane halkına iyi bakarken uyulması gereken mutfak kuralları ve tavsiyeleri de buna dahildir. Evdeki çocukların, hastaların ve yaşlıların beslenme sorumluluğu kadınlarda olduğu için, bu duruma özel çıktılar zamanın ruhuna uygun olarak medyada yer almaktadır.

Televizyonlardaki yemek programları ve yazılı basında yer alan yemek tarifleri magazin medyası için vazgeçilmez içeriklerdir. Bu içerikler yemek tariflerinden, sağlıklı beslenme öğütlerine; yeme içme tavsiyelerinden, yarışmalara uzanan çok geniş bir yelpazede yer almaktadır. Televizyonlarda en çok görülen ve formatları gereği ilgi gören programlar yemek yarışmalarıdır. Yemek programlarının içerikleri, yayın kuşaklarına göre değişiklik göstermektedir. Gündüz kuşaklarında kadınların evde olduğu ve izlediği varsayımıyla günlük yemekler yapılırken, prime time olarak anılan ve erkeklerin de televizyon izleyebileceği saatlerde yapılan programlar ve yemekler profesyonelleşmeye başlamaktadır (Nath'tan aktaran Sumpter, 2015; 107). Örneğin, gündüz kuşağında hafta içi saat 13.00'te, Kanal D'de yayınlanan "Gelinim Mutfakta" programında sadece kadınlar yer almaktadır. Gelinlerin yaptığı yemekler kayınvalideler tarafından değerlendirilmektedir. Gündüz kuşağında tarifi verilen ya da yapılan yemeklerin malzemeleri kolay ulaşılabilen, evlerde bulunabilen gıdalarla ve pişirme araçlarıyla yapılabilen, pişirme ve hazırlama teknikleri görece daha kolay olan yemeklerdir. Bu kuşaktaki programlar yarışma konseptli olduğunda yapılan yemekler değişse de genellikle yöresel mutfaklar tercih edilmektedir. Ancak erkeklerin konuk olduğu ya da yarıştığı programlarda yapılan yemekler daha komplike pişirme teknikleri gerektiren, daha pahalı malzemelerle yapılan yemekler olmaktadır (Sumpter, 2015; 107). Erkekler mutfaka girdiklerinde yapılan yemekler, kadınların yaptığı yemeklerden farklılaşmakta ve profesyonelleşmektedir. Yemek yapanların profesyonelleştiği MasterChef gibi programlarda ise erkek yarışmacılar görülmektedir. MasterChef, prime time olarak anılan, 20.00-23.00 saatleri kapsayan kuşakta yayınlanmaktadır. Prime time, televizyonların en çok izlendiği, ev halkının tümünün evde olma ihtimalinin en yüksek olduğu, medya profesyonelleri için en kıymetli saat dilimidir. Gündüz kuşağı olarak anılan zaman diliminde ise genellikle kadınların ve çocukların daha çok evde oldukları düşünülmektedir. Erkeklerin ancak bilgi gerektiren profesyonel yemek yaptıkları, kadınların ise gündelik yemek yaptıkları söylemi bu programlarla yeniden üretilmektedir.

Yemek kitapları, yemek dergileri, televizyonlardaki yemek programları ve günümüzde internette, sosyal medyada bulunan yemek siteleri ve blogları mutfakta iş yapanların kadınlar olduğu ön kabulünden yola çıkmaktadır. Mutfak işlerinin kadınlara ait olduğu söyleminin yanı sıra, hem geleneksel medyada hem de sosyal medyada kadınların ne yemeleri, nasıl beslenmeleri gerektiğine dair de çıktılar bulunmaktadır. Medyada yemek ve mutfak işlerinin cinsiyetçi kodları devamlı yenilenmektedir.

SONUÇ

Yemek, birincil olarak karın doyurmak ve hayatta kalmak için yapılsa da yalnızca bu eylemlerden ibaret değildir. Hem beslenme alışkanlıkları hem de yemeği hazırlama işi kültürel ve toplumsal değerlerle belirlenmektedir. Yemek ve yemek kültürü son yıllarda hem Türkiye'de hem de dünyada trend belirleyen, kimlik ve statü oluşturan bir eylem olarak çokça ilgi çekmeye başlamıştır. Mutfağın kadınlara ait olduğu görüşüyle birlikte mutfaklar kadınların kendilerini ispatladıkları özgürlük alanları olarak konumlanmıştır. Kadınlara güç kazandıran ve söz hakkı tanıyan mutfaklar kadınlar tarafından korunması gereken mekanlar haline gelmiştir. Ancak yemek yapmanın para getiren profesyonel bir iş olması profesyonel mutfakları erkeklerin hakimiyetinde mekanlar olarak konumlamıştır. Ev işi olduğunda kadınların işi olan yemek yapmak gustosu olan ve bilgi gerektiren bir işe dönüştüğünde erkeklerin de ilgisini çekmiştir. Görünür şekilde yemek yapmak ise erkekler için hobi olduğunda mümkün olmaktadır.

Yemeğin hazırlanmasında olduğu gibi paylaşılmasında da cinsiyet farkları devreye girmektedir. Kalorisi ve besin değeri yüksek değerli ve pahalı yemekler erkekler için, diğerleri ise kadınlar için uygun görülmektedir. Güçlü olması gereken erkeklerle, zayıf ve güzel görünmesi gereken kadınların yedikleri kadar, porsiyonlarının da farklı olabileceği ön kabulü yaygındır. Yenilenler kadar yenilmesi reddedilenlerle de cinsiyete dayalı kimlikler inşa edilmekte, medya aracılığıyla da bu kimlikler devamlı yeniden üretilmektedir.

Kadınların işi gibi görünen mutfak işleri ve yemek yapma, toplumsal değişimlerden etkilenmekte ve dönüşmektedir. Yeme ve içme eylemi trendlerin takip edildiği bir alan olarak karşımıza çıkmakta ve yemek seçmek kadar yemek yapmak da statü kazandıran bir eylem olmaya başlamıştır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları

her ne kadar hakim söylemini medyanın da desteğiyle üretmeye devam ediyor olsa da, yemekle ilgili davranışlar zamanın ruhuna uymakta ve dönüşmektedir. Yemeğin seçiminde de dönüşen kültürel değerler etkisini göstermektedir. Toplum yansıması olan mutfak yalnızca yemeklerin değil aynı zamanda kültürün ve toplumsal değerlerin dolayısıyla da toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği alanlardır.

KAYNAKÇA

- Adams, Carol J.(2013). *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejeteryan Eleştirel Kuram*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aksoy, M. ve Kırmızıkuşak, D. (2021). “Geleneksel Ailede Yemek ve Güç İlişkisi”, *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel (JOGHAT)*, sayı: 4 (2), s.83-98. doi: 10.33083/joghat.2021.67.
- Ashley, Bob. (2004). *Food and Cultural Studies*, London, New York: Routledge.
- Belasco, Warren James. (2008). *Food: The Key Concepts*, Oxford, New York: Berg.
- Cantek, F. (2011). “Mutfakta Pişer, İnternete de Düşer: Yemek Blogları Kadınlara Neler Vaad Ediyor?”, *Kültür ve İletişim Dergisi*, sayı: 14 (1) (27), s.9-39.
- Counihan, Caroleo. (1999). *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning, and Power*, New York: Routledge.
- Çarpar, M. C. (2020). “Beslenme, Kimlik ve Erkeklik: Et Yemenin Sosyolojisi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, sayı: 40 (1), s.249-277 doi: 10.26650/SJ.2020.40.1.0041.
- Çıtak, Ş. Ö. (2022). “Kültür Endüstrisi Perspektifinden Değişen Yemek Kültünü ve Medya”. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Doktora Programı.
- Dagaşan, G. (2017). “Otel Mutfaklarına Gire(meye)n Kadınlar”. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı.
- Gough, B. (2007). “‘Real Men Don’t Diet’: An Analysis of Contemporary Newspaper Representations of Men, Food and Health”, *Social Science & Medicine*, sayı: 64 (2), s.326-37. doi: 10.1016/j.socscimed.2006.09.011.
- Herman, C. P. ve Polivy, J. (2010). “Sex and Gender Differences in Eating Behavior”. Ss. 455-69 içinde *Handbook of Gender Research in Psychology*, editör J. C. Chrisler ve D. R. McCreary, New York: Springer New York.
- İnce, Ş. (2014). “Toplumsal Ve Kültürel Dönüşümlerin Gündelik Hayata Yansımaları: 2000’lerde Türkiye’nin Mutfağı”. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı.
- Karaca, E. ve Altun, I. (2017). “Toplumsal Cinsiyetin Geleneksel Türk Mutfağına Yansıması”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, sayı: 10 (20). s.335-42.
- Kubberød, E, Ueland, Ø. Rødbotten, M. Westad, F. ve Risvik, E. (2002). “Gender Specific Preferences and Attitudes towards Meat”, *Food Quality and Preference*, sayı: 13 (5), s.285-94. doi: 10.1016/S0950-3293(02)00041-1.
- Lugosi, Peter. (2013). “Food, Drink and Identity”. Ss. 20-50 içinde *Food and drink: the cultural context*, editör D. Sloan, Oxford: Goodfellow Publ.
- McIntosh, Wm. Alex, ve Mary Z. (2004). “Women as Gatekeepers of Foodconsumption: A Sociologicalcritique”, Ss. 132-53 içinde *Food and gender: identity and power, Food in history and culture*, editör C. Counihan, London: Routledge.
- Oinonen, Eriikka. (2008). *Families in Converging Europe: A Comparison of Forms, Structures and Ideals*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Parkin, Katherine. J. (2006). *Food is Love: Food Advertising and Gender Roles in Modern America*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Sumpter, K. C. (2015). "Masculinity and Meat Consumption: An Analysis Through the Theoretical Lens of Hegemonic Masculinity and Alternative Masculinity Theories", *Sociology Compass*, sayı: 9 (2), s. 104-14. doi: 10.1111/soc4.12241.
- Swenson, Rebecca. (2013). "Domestic Divo? Televised Treatments of Masculinity, Femininity, and Food", içinde *Food and Culture: A Reader*, editör C. Counihan ve P. Van Esterik, New York: Routledge.
- Telfer, Elizabeth. (2002). *Food for Thought: Philosophy and Food*, London, New York: Routledge.
- Vester, Katharina. (2015). *A Taste of Power: Food and American Identities*, First edition, Oakland, California: University of California Press.

Turizm Eğitimi Teorisindeki Gelişmeler Üzerine Bir İnceleme

A Review on Developments in Tourism Education Theory

Mehmet KÜÇÜKAHMETOĞLU* - Kutay OKTAY**

* Doktora Öğrencisi,
Kastamonu Üniversitesi
Turizm İşletmeciliği
Ana Bilim Dalı
ORCID: 0000-0001-
9335-3232
E-mail:
mehmetkucukahmetoglu
@hotmail.com

** Prof. Dr., Kastamonu
Üniversitesi, Turizm
Fakültesi
ORCID: 0000-0003-
0552-0913
E-mail:
koktay@kastamonu.edu.
tr

Makale Türü
Article Type
İnceleme Makalesi
Review Article

Geliş Tarihi
Received
05.05.2024

Kabul Tarihi
Accepted
24.05.2024

Önerilen Atf Şekli /
Recommended Citation:

Küçükahmetoğlu, M. &
Oktay, K. (2024).
Turizm Eğitimi
Teorisindeki Gelişmeler
Üzerine Bir İnceleme,
Akşehir Meslek
Yüksekokulu Sosyal
Bilimler Dergisi, 17,
175-187.

ÖZET

Günümüzde turizm, kapsadığı ekonomik, psikososyal ve sosyokültürel boyutları ile evrensel bir olgu haline gelmiştir. Turizm olayının çok farklı yönleri olması sebebiyle, birçok bilim dalıyla uzak veya yakın, dolaylı veya doğrudan bir etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Sektör olarak hizmetlerin yeterli düzeyde gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan bilgi birikimi bilimin birçok alanından sağlanan veriler aracılığı ile sağlanmaktadır. Turizm bilhassa beşeri bilimler disiplinleriyle etkileşimde bulunmakta olup, bu disiplinler arasında ekonomi, coğrafya, tarih, arkeoloji, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe, hukuk ve eğitim bilimleri yer almaktadır. Ekonomik olarak kalkınmanın yolu eğitim ve öğretimden geçmektedir. Karmaşık paydaş ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı turizm endüstrisinin gelişimi için eğitim, önemli bir etkidir. Turizm sektörü kendine özgü birçok karakteristik özelliği barındırmakta olup, emek-yoğun karakteri özelliği öne çıkmaktadır ve bu özellik de eğitimle gerçekleşmektedir. Hem turizm sektörü çalışanları, hem de yerel halka yönelik öğrenme gereksinimine turizme ilişkin eğitim faaliyetleri ile ulaşılmaktadır. Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin bir kalkınma stratejisi olmakla birlikte kalkınma teorilerinden etkilenen ve bu teorilerin bakış açılarıyla şekillenmiş bir alan olup kalkınma teorilerinin gün ışığına çıkması oldukça önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı, turizm eğitimi teorisindeki yurt dışı ve yurt içi gelişmeleri değerlendirmek ve gelecekte yapılacak araştırmalara referans olacak kavramları açıklamaktır. Çalışmada literatür incelemesi yöntemi kullanılmış olup, yurt dışı ve yurt içi turizm eğitimi teorisindeki gelişmelere yön vereceği düşünülen tarihsel süreç açıklanmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda tüm paydaşların görüşleri alınarak turizm eğitimi programları içine turizm okuryazarlığı yetkinliklerinin kazandırılmasının yanında sürdürülebilir turizm kavramı bütünsel bir yaklaşımla yerleştirilerek, verilecek eğitim ve öğretimin sonunda bütün turizm çeşitlerinde tüm etkinliklerin sürdürülebilir olmasının gerekliliği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Teori, Turizm eğitimi, Turizm eğitimi teorisi

ABSTRACT

Today, tourism has become a universal phenomenon with its economic, psychosocial, and sociocultural dimensions. Since tourism has many different aspects, it interacts with many branches of science, whether far or near, indirect or direct. The knowledge required to provide adequate services as data from many fields of science provides an industry. In particular, tourism interacts with humanities disciplines such as economics, geography, history, archaeology, sociology, psychology, anthropology, philosophy, law, and education. The path to economic development leads through education and training. Education is essential in developing the tourism industry, where the relationships between the various players are very complex. The tourism sector has many unique characteristics, and its labor-intensive nature stands out. This characteristic is realized through education. The learning needs of both employees in the tourism sector and the local population are met through tourism-related training activities. Despite the fact that tourism is a development strategy, particularly for developing nations, development theories have an impact on and shape this industry. This study aims to evaluate the international and national developments in tourism education theory and to explain concepts that can serve as a reference for future research. The study uses the literature review method to explain the historical process that is believed to guide developments in international and national tourism education theory. From the data obtained, it emerges that the concept of sustainable tourism takes a holistic approach and that, at the end of education and training, all tourism activities must be sustainable to acquire competencies in the field of tourism.

Keywords: Tourism, Theory, Tourism education, Tourism education theory

GİRİŞ

Turizm gelişmişlik düzeyi yüksek milletler yanında gelişmekte olan milletler tarafınca geçmişten günümüze yoğun olarak ilginin gösterildiği sektörlerin başında olması özelliğinin yanında; kapsadığı ekonomik, psikososyal ve sosyokültürel boyutları ile evrensel bir olgu haline gelmiştir. Turizm, ekonomi boyutuyla ülke ekonomilerine büyük katkılar sağlamakta, turizmin iktisadi etkisi her geçen gün artmaktadır (Keung, 2000: 121-134).

Turizm pazarında rekabetin artması, nitelikli insan gücüne olan gerekliliği açığa çıkarmış turizmin eğitimle ilişkili psikososyal ve sosyokültürel boyutları karşımıza çıkmıştır (Sem ve Clements, 1996: 92-105). Sosyal bilimlerin birçok alt dalıyla etkileşim halinde olan turizm özellikle eğitim bilimleri ile yakından ilişkilidir. Küreselleşmenin günümüzde dalga dalga yayılması, bilişim ve yazılım teknolojilerindeki olağanüstü gelişme ve değişimler, birçok alandaki uluslararası büyüme yarışı, ister istemez turizm eğitimi alanında da yeni yaklaşım ve teorilerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Turizm gibi çok disiplinli, yapılan faaliyet ve çalışmaların büyük oranda işgücüne dayalı olarak yürütüldüğü karmaşık paydaş etkileşimlerine ve ilişkilerine dayanan bir sektör için eğitim çabaları büyük bir önem taşımaktadır.

Ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynayan eğitim, doğrudan insan üzerine yapılmış bir yatırımdır (İnce, 1998:14). Günümüzde bilgiyi temel alan toplumların temel yapı taşı eğitim olmaktadır. Ülkelerin gelişmesine, adaletli olarak inşasına katkı sağlayan, iyi bir yatırım olan eğitim, yeni nesilleri toplum hayatına hazırlamayı ve kişiliklerini geliştirmelerini amaçlamakta, onlara beceri, bilgi ve anlayış kazandırma faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Hacıoğlu vd., 2008). Günümüz milletleri, eğitim sürecini kendi çıkarları doğrultusunda yöneterek, hedeflerine uygun özellik taşıyan kişilerden oluşmuş bir toplum oluşması için eğitim sistemlerini belirledikleri hedeflere göre düzenlemektedirler.

Turizm eğitimi, bir ülkedeki eğitim kuruluşları vasıtasıyla, ülke insanının turizm olayı konusunda davranış ve tutumlarını olumlu anlamda değiştirebilmek amacı ile yapılan eğitim-öğretim faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Sarı, 2007). Türkiye’de turizm eğitimi ilk ve ortaöğretim ile yükseköğretim kurumları müfredatlarına turizm konularının eklenmesi ile verilmektedir. Turizm eğitimi ile toplumda turizm bilinci ve turizm şuurunun yerleştirilmesi sağlanmakta, turizm kaynaklarının sürdürülebilirlik düzeyi arttırılmakta, konuklara karşı hakkaniyeti sürekli olarak sağlayabilecek anlayış oluşturulabilmek mümkün olmaktadır (Olalı, 1984: 15-16).

Modern bir turizm anlayışı hizmet kalitesini gerektirmekte olup turistler ile turistlere hizmet eden görevliler arasında iletişimin sağlıklı olarak gerçekleştirilmesi hedeflemektedir. Bu hedefin, önemli oranda sektörde çalışmakta olan iş gücünün mesleki ve teknik eğitimine bağlı olduğu görülmektedir (Christou, 1999: 683-691). Bu doğrultuda turizm eğitiminin ana hedefi, sektörde çalışacak işgücüne genel anlamda eğitimler vermenin yanında, turizme ilişkin bilinç ve felsefe kazandırma, sektörün gelişimine katkı sunmak ve turizm sektörüne kalifiye, yetişmiş personel sağlamaktır (Mısırlı, 2002: 39-55).

Temel olarak doğal kaynaklara dayanmakta olan turizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma teorileri etkisiyle değişime uğramış ve kalkınma süreçlerine bağlı olarak turizm faaliyetleri de eş zamanlı olarak bir dönüşüm geçirmiştir (Yılmaz vd., 2021:2). Turizm eğitimi başlangıçta ekonomik yararları ile ön plana çıkarken, turizm ekonomisi temelinde inşa edilmiştir. 1970 yılı sonrasında yaşanan enerji krizinin yol açtığı çözüm arayışları neticesinde sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramı vurgulanmış, bunun sonucunda sürdürülebilir turizm kavramının, turizm eğitimi müfredatına eklenmesi gündeme gelmiştir. Turizmin sadece ekonomik yararı ön plana çıkarılmadan, sosyokültürel ve ekolojik kapasiteleri taşıma durumları da dikkate alınarak yönetilmesi gerekliliği, turizm eğitimi müfredatlarında da yeni bir yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Kozak, 2020: 127).

Turizm endüstrisinin ülke ekonomisine ve kalkınmaya katkısı tartışılmaz derecede büyük olduğu düşünüldüğünde turizme dair eğitimin kalitesinin önem arz eden konuların başında olduğu açıktır (Aymanıkuy ve Aymanıkuy, 2011: 21). Turizm eğitimi özellikle gelişmekte olan ülkelerin bir kalkınma stratejisi olmakla birlikte kalkınma teorilerinden etkilenen ve bu teorilerin bakış açılarıyla şekillenmiş bir alandır. Bu bilinç doğrultusunda, özellikle 1990 yılından sonra öğretim faaliyetlerine yüksek bir önemin verildiği görülmektedir. Teknolojik yeniliklerin bu dönemde hızla gelişmesi ve değişmesiyle farklı beceri ve yetkinlikler doğmuş, oluşan durum ise turizm çalışanlarının farklı becerilerin yanında yeni yetkinlikleri edinmesini ve kullanmasını gerekli kılmıştır

(Walker, 1992: 221). Bu zorunlu durum, eğitim-öğretim etkinliklerinin de değişmekte olan şartlara ve ihtiyaçlara uygun olmasını gerekli hale getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, geçmişten günümüze turizm eğitimi teorisindeki yurt dışı ve yurt içi gelişmeleri özetleyerek, turizm eğitimi ile ilgili teorileri değerlendirmek ve gelecekte yapılacak araştırmalara referans olacak turizm eğitimi teorilerini ve kavramları açıklamaktır. Bunun yanında tüm turizm paydaşları için turizm eğitimine yönelik güncel teorilerin geliştirilmesine ilişkin öneriler sunulmaktadır. Araştırma, literatürde konuya ilişkin çalışmaların sınırlı olması nedeniyle önem taşımaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Turizm sektörü, yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma açısından bakıldığında son derece önemli bir kaldıraç görevi üstlenmektedir. Eğitim, turizm gibi faaliyetlerin büyük oranda işgücüne dayalı olarak yürütüldüğü, karmaşık paydaş ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı bir sektör için büyük önem taşımaktadır. Turizm endüstrisinde çalışacak insan kaynağının veriminin artırılması, ancak kaliteli ve güncel bir öğretim programları ile mümkün olacağından, yenilenmiş bir müfredata gereksinim duyulmaktadır. Bu müfredatlar sadece kazanımları değiştirmemeli, bunun yanında bireylerin bilgileri, becerileri ve düşüncelerini de değiştirebilmeye özelliği göstermelidir (Örücü, 2002. 427-428).

Turizm endüstrisinde çalışacak olan personelin yaptığı işe karşı olumlu bir mesleki tavır sergilemesi gerekmekte olup böyle bir tutum kazandırılmadıkça, turist memnuniyeti ve sadakati sağlanamamaktadır. Oysaki turizm endüstrisinde çalışan personelin, tutumu, performansı ve davranışları turist memnuniyeti ve sadakati açısından oldukça önemli bir göstergedir (Jiang ve Tribe, 2009). Sektörde sürekliliğin sağlanabilmesi için sürdürülebilir bir turizm anlayışı yanında, bütünsel olarak sektörde niteliği yüksek insan kaynağının varlığı ve devamlılığı yaşamsal bir önem taşımaktadır (Solmaz ve Erdoğan, 2013: 558). Bununla birlikte sadece turizm eğitimi almak yeterli olmamakta, verilen eğitimin düzeyi ile birlikte niteliği de sektördeki verimliliğe etkisi olan önemli bir faktör olmaktadır (Olçay, 2008. 384-385).

Turizm eğitimi çok disiplinli bir görünüm sergilemekte olduğundan, özellikle 1970 yılından sonra turizm eğitimi teorileri ile ilgili tartışmalar başlamış, var olan turizm bilgilerinin sentezlenmesiyle oluşturulmuş çağdaş turizm eğitimi teorileri yaratma çabaları gün yüzüne çıkmıştır. Turizmin ekonomik boyutu yanında sosyokültürel ve ekolojik kapasiteleri taşıma durumları da dikkate alınarak yönetilmesi gerekliliği, turizm eğitimi programlarında da yeni bir yapılanma gereksinimini ortaya çıkarmıştır (Kozak, 2020: 127).

Günümüz Dünya'sında genel olarak turizm sektörüne ilgi artmış, bu durum da, özellikle lisans düzeyi ve sonrası turizm eğitimi veren okul sayılarının ve turizm programlarının sayılarını hızla arttırmıştır. Turizm sektörü emek-yoğun ağırlıklı karakteristik özelliği ile öne çıktığı için verilen hizmetin niteliği, eğitimin kalitesi ile ilişkili olmaktadır. Turizm endüstrisi ayrıca gelişmekte olan ulusların bir kalkınma stratejisi olmakla birlikte kalkınma teorilerinden etkilenen ve bu teorilerin bakış açılarıyla şekillenmiş bir alandır. Bu kapsamda turizmin bir bilim dalı kabul edilmesi üzerine yapılan tartışmalar da turizm eğitimi teorisindeki gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

YÖNTEM

Çalışmada literatür incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin bir kalkınma stratejisi olmakla birlikte kalkınma teorilerinden etkilenen ve bu teorilerin bakış açılarıyla şekillenmiş bir alan olma özelliği göstermektedir. Bunda dolayı kalkınmaya ilişkin teorilerin anlaşılır bir şekilde açıklanması, turizm gelişme süreçlerinin anlaşılmasını sağlaması nedeniyle oldukça önemli görülmektedir. Araştırmada kalkınma teorileri sınıflandırılarak, turizm eğitimini nasıl şekillendirdiği değerlendirilmiş, bu amaca binaen literatür incelemesine dayalı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Durum araştırmalarında toplanan veriler içerik veya betimsel analiz yoluyla analiz edilebilir. Bu çalışmada elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla değerlendirilmiştir. Betimsel analiz verilerin özgün formuna bağlı kalarak doğrudan alıntılarla verilerin betimsel bir yaklaşımla okuyucu kitlesine sunulmasına ilişkin bir analiz yöntemidir (Walcott,1994). Literatür incelemesi yöntemiyle turizm eğitimi teorisine ile ilgili basılı yayın ve raporlar ile elektronik ortamdaki dokümanlar incelenmiştir. Araştırma sorunsalından ve araştırmanın kuramsal yapısından oluşturulmuş çerçeveden hareketle

yurt dışı ve yurt içi turizm eğitimi teorisindeki gelişmelere yön vereceği düşünülen tarihsel süreç açıklanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Araştırmada, turizm eğitimi teorisindeki gelişmelere ilişkin ortaya çıkan farklı kuramlar sunulmaktadır. Bu kapsamda açıklanmış olan turizm eğitimi teorileri başlıkları sırasıyla şu şekildedir:

- 1-Modernleşme Teorisi
- 2-Bağımlılık Teorisi
- 3-Neoliberal Ekonomi Teorisi
- 4-Alternatif Kalkınma Teorisi
- 5-Sürdürülebilir Turizm Teorisi

Modernleşme Teorisi ve Turizm Eğitimi

Modernlik özellikle 18. yüzyıldan sonra Avrupa kıtasında başlayan, asıl şeklini Kuzey Amerika'da gördüğümüz bir teori olup 19.yüzyıldan itibaren batının dışındaki ülkelere de yayılmaya çalışılan ve ya dayatılmış olan toplumsal bir yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır. Avrupa medeniyetinin dışında yer alan toplum ve milletlerde oluşturulmaya çalışılan değişim ve gelişmeleri açıklamayı esas alan teoriye göre; özgürlüğü sağlamayı amaçlayan ve ilerici bir gücü oluşturan endüstrileşme batı dünyasında gerçekleşmeye başlamıştır. Modernizasyon talep eden toplum ve uluslar, batı uluslarındaki toplumsal yapıyı, siyasi örgütlenmeyi, teknoloji ve eğitimi hedef alarak benimsemeli ve batının geçmiş olduğu yolları takip etmelidir. (Hopper, 2012: 30). Modernizasyon teorisi, modernleşmenin evrensel bir süreç olduğu vurgusundan hareket etmekte, Batı dışında kalan diğer toplumların bu sürecin içine dahil olmasının bir şekilde mümkün olduğunu kabul etmektedir. Teori, Batı ülkelerinin izlemiş olduğu tarihsel süreci, inceleme nesnesi olarak aldığı toplumların da izlemesini gerekli görmekte ve örnek bir toplum modeli şekline sunmaktadır (Yıldırım, 2014).

Modernizasyon, gelişme sürecinde olan ülkeler tarafınca yapılmakta olan turizme yönelik çalışmaların gizli temelini oluşturmakla birlikte döviz girişleri, istihdam artışları, teknoloji transferleri yanında sermayeyi geliştiren ve batı ülkelerine ait değerlerle beraber daha modern bir hayat için kullanılan kalkınma stratejileri şeklinde tanıtılmaktadır (Çiçek ve Sarı, 2018: 998). Modernizasyon teorisine göre problem, az gelişmiş ulusların iç yapısında gizli olup bu yapı sadece sanayileşmesini tamamlamış ulusların yardım ve desteği ile kırılabilecektir. Bu durumda gelişmemiş milletlerin ilerlemesini engelleyen norm ve değerler değiştirilmeli ve ya güncellenmelidir. Bahsi geçen engellerin kaldırılması veya minimum düzeye düşürülmesi iktisadi büyümeyi sağlayacak, dolayısı ile modernizasyon gerçekleşecektir. Bu teoriye göre devletlerin, iktisadi planları uygularken ve ticaret anlaşmaları yaparken turizm faaliyetlerine daha fazla dikkat etmeleri ve önem vermeleri gerekmektedir (Telfer, 2002. 52). Turizm eğitimi ve modernizasyon teorisi arasındaki güçlü bağlantıların bulunması aşıkardır. Örnek olarak nitelikli bir turizm eğitimi ile istihdam ve gelir meydana getirilecek, bu sayede ekonomik olarak büyüme sağlanacak, ekonomik faydalar gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere yayılacak, bu ülkelerin de gelişimine katkısı olacaktır (Olalı ve Timur, 1988). Modernleşme sürecinde az gelişmiş uluslar için turizm aynı anda kalkınma ve zenginleşmenin ön koşulu olan modern değerlerin yaygınlaşmasını sağlayacak, tarımsal toplumdan hizmet veya sanayi sektörünün önem kazandığı modern topluma dönüşme sürecinde turizm sektörü etkisini gösterecektir (Roney, 2011: 63). Eğitim sürecinin egemen siyasi ideolojinin elinde tutulmasının yanında egemenliğe haiz sınıf ideolojilerinin eğitim-öğretim vasıtası ile kitleler halinde aşılmasının sonucunda eğitim sürecinin modernizasyon için epey önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. (Althusser, 2008: 222)

Tablo 1. Modernleşme Teorisi ve Turizm Eğitimi Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Bourdieu ve Passeron (1977), Bourdieu ve Wacquant (1992)	Modern toplumlarda eğitim bireyin çeşitli rol ve beceriler kazandığı ve kültürel bir sermayeye sahip olduğu bir alandır. Eğitim sayesinde bireyler, yeni rol ve yetenekler kazanırken yaşadığı toplumda ise yeniden üretim sürecine dahil olmaktadır.
Gellner (1983)	Bütün milleti aynı kültür ve dil çevresinde birleştirmeyi sağlayacak milli bir eğitim-öğretim sistemini oluşturmadan milli bir kimlik veya milletten bahsedilmesi imkansız hale gelmektedir. Modern eğitim bir aynılaştırma ve milli bir kimliği oluşturma projesi olup belirlenmiş kültürel değer ve geleneklerin aktarıldığı, belirli kültür değerlerinin ise dışlanmış olduğu bir alan olmaktadır.
Poole (1993)	Moderniz teorisi on sekizinci yüzyılda Batı dünyasında başlayan ve tüm dünya ülkelerine özellikle son yüzyılda dayatılmaya çalışılan bir toplum biçimidir.
Brohman (1996).	Müdahaleyi esas alan yaklaşımda ilerleme, kalkınma planlarının kabul edilmesi yanında yabancı ülke yatırımlarıyla iş birliğine açık reform yanlısı devletlerde gerçekleşmektedir.
Kahraman ve Keyman (1998)	Türk toplumunun modernleşmesi de eğitim ile gerçekleşirken, ulusal eğitim sistemi akıl yolu ile baştan aşağı toplumun modernleştirilmesi projesi şeklinde tanımlanmaktadır.
Akşit (1998)	Toplumsal veya ulusal bunalımların demokratik yollarla aşılması iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlardaki yeni üretimler yanında belli bir dönüşüm yolu ile olmakta; eğitim, kültür ve bireysel alanlarda oluşturulan yeni baştan üretme süreçleri ve gerekli dönüşümler ile ilgili olmaktadır.
Aramberri (2010)	Kitle turizmi modernleşmenin öncüsü olarak karşımıza çıkmakta, eğitim düzeyinin artması turizme olumlu yansımaktadır.
Roney (2011)	Gelişmekte olan uluslar için turizm kalkınmanın ilk koşulu olmakla birlikte modernleşmenin yaygınlaşmasını sağlayacak ve katalizör bir rol üstlenecektir.
Hopper (2012)	Modernizasyon isteyen toplum ve ulusların, batı uluslarında var olan kurum ve yapıları, siyasal örgütlenmeyi, eğitim ve teknolojik gelişmeleri hedef alarak benimsemeli, batının izlediği yolları takip etmelidir.
Cevizci (2012)	Modernizm, sınırlarını sürekli olarak genişleterek, kapitalizm ile küresel pazarı hızlandırmıştır. Modernleşme teknolojik ve bilimsel keşifler ve yeniliklerin yanı sıra endüstrideki ilerlemeler, demografik hareketler, ulus devletler ve kitlesel hareketler ile meydana gelen sosyokültürel ve iktisadi değişimler bütünü olarak tanımlanmaktadır.
Postman (2013)	Gelişmiş teknolojilerin sonucunda maddi kültürün değişmesi beklentisi oluşmuş, teknokrat yaklaşım, sıradan insanlar yani halkın sosyal ve politik konularla ilgilenmesini sağlamış, modern işçi sendika ve örgütlerinin temeli atılmış, okur-yazarlık hızla artış göstermiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bağımlılık Teorisi ve Turizm Eğitimi

Bağımlılık teorisi, modernizasyon teorisine ve Güney Amerika’da hakim olan gelişim politikasına tepki olarak, az gelişmişlik probleminde civar ülkelere yeni bir bakış açısı olarak doğmuştur. Marksizm ve Yapısalcılık kuramları çerçevesinde iki ana kaynakça beslenmekte olan bağımlılık teorisi etrafında iki yeni yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlk grup, milletlerarası ilişkiler yanı sıra, bağımlı milletlerin dinamiklerini belirlerken yerel ilişkileri vurgulamış, diğer grupta ise milletlerarası ilişkiler dikkate alınarak bağımlılık kavramını tanımlamaya çalışmıştır (Akdemir, 2017).

Az gelişmişlik teorisi şeklinde de tanımlanan bağımlılık teorisine göre dünya, çevre ve merkez ülkeler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Frank, 1967). Merkezi modern ve gelişmiş uluslar oluştururken, merkezde yer alan gelişmiş ülkelere bağımlı olarak yaşamakta olan az gelişmiş uluslar ise çevreyi temsil etmektedir. Bu sistemde çevrede bulunan ulusların görevi, merkezde yer alan sanayi olarak gelişmiş devletlere ucuz besin ve hammadde sağlamaktır. Batı odaklı sermaye, teknoloji ve değerler çevre ülkelere doğru yayılması, az gelişmiş ulusların kaynaklarının tüketilmesine yol açarak bu ülkelerin merkeze daha fazla bağımlı olmasına neden olmaktadır (Chaperon ve Bramwell, 2013). Bu bağımlılığın aşırı olarak hissedilmiş olduğu sektörlerin başında da turizm sektörü gelmektedir (Lea, 1988).

Bu kurama göre turizm, gelişmiş uluslarla az gelişmiş uluslararasıdaki açığı kapamaktan öte daha da genişletmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde, bağımlılık ilişkisinin şiddeti ülke olarak sunulmuş olan turizm hizmetinin niteliği ve türüne göre değişim göstermekte, öncelikle her şey dâhil sistemler ve paket turlarda bağımlılık düzeyi en üst noktaya çıkmaktadır (Soyak, 2010).

Tablo 2. Bağımlılık Teorisi ve Turizm Eğitimi Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Britton (1982)	Turizm, az gelişmiş olan ülkelerin, gelişmiş batı ülkelerinin ekonomileriyle bütünleşmesini sağlamakla birlikte az gelişmiş ülkelerin kaynakları batı tarafından sömürülmektedir. Küresel ve uluslararası şirketlerin geliştirmekte olan ülkelerde önemli bir oranda yer almasından dolayı seçkin yerli insanlar ile yabancı yatırımcıların turizmden fayda sağlayanlar oldukları açıkça görülmektedir.
Bertram (1986)	Turizm ile bağımlılık teorisi arasındaki ilişki incelendiğinde, küçük ölçekteki alternatif turizm faaliyetlerinin her şartta sürdürülebilirliğe uygun, büyük ölçekteki turizm etkinliklerinin de sürdürülebilir olmadığı düşüncesinin her zaman için doğru olmayacağı görülmektedir. Bölge ve yöreye uygun anlayışın ve özel uygulamaların dikkate alınmasına gerek duyulmaktadır.
Khan (1997)	Gelişmekte olan uluslarda turizm yatırımı için büyük miktarda gerekli olan para, tecrübe, bilgi birikimi ve eğitim anlayışı yabancı ülkelere ithal edilmektedir. Yabancı ulusların sahip oldukları restoran ve otel zincirleri sayılarının hızlı bir şekilde artış göstermesi yaşanan durumu açıklayabilecek en iyi örnektir.
Timothy ve Ioannides (2002)	Tatil köyü gibi büyük ölçekli turizm işletmeleri, geçmiş yıllarda yabancı ürünler ve iş gücüne bağlı iken, günümüzde sürdürülebilir eğitim politikaları ile yerel ürün ve işgücünün kullanımını sağlayabilmekte ve bu durumun bölgeye ekonomik olarak katkı vermektedir.
Mbaiwa (2005) , Chaperon ve Bramwell (2013)	Batı odaklı sermaye ve anlayışın eğitim, teknoloji ve değerler ile çevreye doğru yayılması, geliştirmekte olan ülkelerin kaynaklarının tüketilmesine ve başta turizm sektörü olmak üzere tüm sektörlerde batılı ülkelere daha bağımlı olmasına neden olmaktadır.
Öztürk (2015)	Bağımlılık kuramı, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında özellikle eğitim, teknoloji ve sanayi gibi eşitlik taşımayan ilişkilerin açığa çıkarılmasını sağlaması ile faydalı görülmesine rağmen, mevcuttaki küresel ekonomi düzeninde fonksiyon olarak alternatifini sağlayan bir düzeni oluşturmada yetersiz kalmıştır

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Neoliberal Ekonomi Teorisi ve Turizm Eğitimi

1980 sonrası hızlanmış olan neoliberal ekonomi anlayışı sonucunda üretim sektörlerinin marjı kârı düşmüş, hizmetlerle ilgili sektörler daha fazla kâr getirmeye başlamıştır. Sanayisizleşme eğilimi şeklinde de tanımlanan süreç, hizmetler sektörleri özelinde özellikle turizm endüstrisi sermaye piyasalarının yeni limanı olmuştur. Neoliberalizm teorisine göre, devletin ürettiği mal ve hizmetler rekabete kapalı olduğundan pahalı ve kalitesiz olmaktadır. Bu durumda özellikle hizmet sektöründe fiyatları düşürmek, kaliteyi yükseltmek adına özel sektöre önemli bir görev düşmektedir.

Neoliberalizm yaklaşımına göre turizm, kalkınmanın bir seçeneği olmasından öte, dünya ekonomisine açılmış olan önemli bir kapı olarak görülmüştür. Neoliberalizm politikalarının yaygınlaşmasının sonucunda devlet, emek ve sermaye arasındaki üç ayaklı dengenin bozulması sonucu; devleti yönetenlerin olan sermayeyi kendi devletlerine çekmeye yönelmiş olup, bunun sonucunda dünya ekonomisiyle bütünleşme çabasına girilmiştir. Özellikle turizm istihdamı politikaları tecrübe, uzmanlaşma, eğitim benzeri tercihlerin sonucuna bağlı olduğu için, koşulları sağlayabilen yöresel emeğe yönelik olarak şekillendirilmiştir (Aykaç, 2009: 42).

Tablo 3. Neoliberal Ekonomi Teorisi ve Turizm Eğitimi Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Görenel (2002)	Neoliberal ekonomi dalgasının sonucunda kazanmış olan tarafta büyük ölçekli ve piyasalara hakim olan işletme ve fabrikalar olmuş, küçük ölçekli işletme ve atölyeler kaybeden tarafta yer almıştır.
Clarke (2005)	1970’li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan neoliberal ekonomi anlayışı hem bireysel hem de toplumsal özgürlüğün artmasına neden olurken, girişimcilik ve rekabet odaklı serbest piyasa mantığının ön plana çıkmaktadır.
Davis, (2007)	Neoliberalizm ekonominin başlangıç noktasını meydana getiren özelleştirmeye ilgili uygulamalar, eğitim ve gelirdeki adaletsizlikleri çoğaltırken, kentteki hizmetlere erişimi de azaltmıştır.
Yıldız (2008)	Neoliberal ekonomi teorisine göre, devlet tarafından üretilen hizmet ve ürünler rekabete kapalı, pahalı ve kalitesizdir. Bu durumda turizm başta olmak üzere hizmet sektörlerinde kalitenin yükseltilmesi, fiyatların düşürülmesi için özel girişim rekabet edebilmeli ve devreye girerek etkin rol almalıdır.
Tut (2013)	Sanayisizleşme eğilimi şeklinde de tanımlanan süreç, hizmetler sektörleri özelinde özellikle turizm endüstrisi sermaye piyasalarının yeni limanı olmuştur.
Telfer (2015)	Turizmle ilgili araştırmalarda iktisadi neoliberalizm belirti ve anlayışı diğer üç ilerleme kuramına göre daha az oranda dikkati çekmekle birlikte turizm sektörünün gelişmiş ve gelişmekte olan milletlere etkisi üzerinde yapılmış çalışmalar sonucunda, modernizm ve neoliberalizm bakış açıları ile birlikte şekillenmiş olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Alternatif Kalkınma Teorisi ve Turizm Eğitimi

Alternatif kalkınma teorisine göre ilerleme, ekonomi ile ilişkili etkenlerin yanında sosyokültürel, eğitsel etkenler ile ekolojik etkenleri içermekte olan ve bir çok katmanı bulunan karmaşık bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Alternatif kalkınma teorisinin başlangıç yeri, kalkınma sürecinin her toplumun kendi ihtiyaçlarına göre kendisi tarafından şekillendirilmesi gerekliliğidir. Sürdürülebilirlik kavramını ön plana çıkaran bu teori, toplum hayatında bilimsel, kültürel ve sosyal alanlarda doğa ve insani kaynakların verimli kullanılarak hayata geçirilmesini hedeflemekte ve bu kaynaklara saygılı olma anlayışı esasında toplumsal bir bakış açısıyla oluşturulmuş, katılımı ön plana almış bir süreç olarak tanımlanmıştır (Gladwin vd., 1995: 877).

Kitle turizminin olumsuz etkilerinin hissedilmeye başlamasıyla alternatif turizm çeşitleri karşımıza çıkmaya başlamıştır (Soyak, 2013). Kültür turizmi, ekoturizm, agroturizm, tabiat turizmi, sağlık turizmi, spor turizmi, macera turizmi ve dini turizm gibi güncel turizm çeşitleri gün geçtikçe yükselmekte olan turizm

trendleri olarak görülmektedir. Bunun yanında insanların hayat kalitesinde gözle görünür bir iyileşme yaşanması için turizmdeki alternatif eğilimlerin hayata geçirilmesi önemli görülmektedir. Turizm planlamalarında alternatif eğilim ve düşüncelerin dikkate alınması ile bu eğilimlerin hayata geçirilmesi turizm sektörünün başarılı olmasında etkin bir rol oynayacaktır.

Tablo 4. Alternatif Kalkınma Teorisi ve Turizm Eğitimi Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Streeten (1977)	Alternatif kalkınma insan ve çevresel kaygıları kapsayan daha geniş kapsamlı bir kaynak tabanlı "aşağıdan yukarıya" yaklaşımı önermektedir. Bu nedenle, alternatif kalkınma teorisi insanların kendi toplumlarına katkıda bulunması bakımından temel ihtiyaçları karşılamaktadır.
Redclift (1987)	Hem kronolojik hem de mantıksal olarak, kalkınma paradigması sürekliliğinin mevcut uç noktasını temsil eden alternatif kalkınma, ekonomik büyümeye dayalı politikalarından kopmayı savunmaktadır.
Sharpley (2000)	İlk olarak insanların hayat kalitesinin iyileştirilebilmesi için turizm sektöründe alternatif kalkınmayı hedefleyen kuramlara önem verilmesi, turizm uygulamalarının alternatif kalkınma kuramı görüşlerine göre gerçekleştirilebilmesi turizm sektörünün başarıları açısından önem arz etmektedir.
Urry (2009)	Turizmdeki bağımlılığa yönelik sorunların yanı sıra zaman geçtikçe ekosistemimize zarar vermesi ve yöresel kültürleri meta haline getirip değersizleştirilmesi olumsuzluklara yol açmış, bu durum sonucu turizm değer olarak sorgulanmaya başlanmıştır.
Özkök ve Gümüş (2009)	Kitlesel turizm hızlı bir şekilde ilerlemiş, kitlelerin bu ziyaretleri sonucunda turistik bölgelerde oluşan tahribat ve baskılar, alternatifleri ön plana çıkararak, turizmin farklı çeşitleri çözüm olarak gündeme gelmiş, alternatif turizme yönelik eğilimler artmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sürdürülebilir Turizm Teorisi ve Eğitim

Sürdürülebilir turizm “mevcut turistlerin ve ev sahibi bölgelerin gereksinimlerini karşılayan ve gelecek için kendini koruyan ve geliştiren turizm” olarak tanımlanmıştır (Dünya Turizm Örgütü, 1993: 7). Ciddi bir istihdam potansiyeli barındırmakta olan turizm, gelişim, rekabet edebilirlik ve sürdürülebilirlik açılarından insan ve insan kaynakları ile yakından ilişkilidir. Dünya Turizm Örgütü, turizm odaklı sürdürülebilir kalkınma için yeterli eğitim ve yeteneğe sahip iş gücü varlığını, turizm işletmelerinin başarısı için temel gereksinim olarak görmektedir. Dünya Turizm Örgütü’ne göre sürdürülebilir turizm, turizmin geleceğini düşünürken, turistin ve ev sahibinin de beklentilerini göz önüne almaktır (Kahraman ve Türkay, 2012).

Sürdürülebilir turizm, öğrencilerin özellikle etik değerlere ve bilgi birikimine sahip, bilinçli, girişimci ve liderlik özellikleri ile donatılmış şekilde yetiştirilmelerini zorunlu kılmaktadır (Sheldon vd., 2011). Bu durum eğitim kurumlarını öğrencileri daha sürdürülebilir bir gelecek için gereken bilgi ve yetkinlik ile donatma yönünde değişime yönlendirmektedir (Bone ve Agombar, 2011). Turizm alanındaki verilecek eğitim, öğrencilere gerekli bilgi donanımının yanında, etik konularda karar verme becerisi, liderlik yeteneği, hayat boyu öğrenme alışkanlığı, esnek düşünme, değişimi algılama ve anlayışlı davranma yetisi kazandırmalıdır (Padurean ve Maggi, 2011). Yeni eğitim anlayışı tüm bireylerin eğitim süreçlerine aktif katılımını öngörmektedir.

Farklı bir anlayış, yaklaşım ve farklı alanlarda beceri ve bilgi gerektiren turizmin sürdürülebilir olması için ve sürdürülebilir kalkınma destekleyebilmesi için bu alanda eğitim gereklidir (Goeldner, 2001). Profesyonel ve mesleki yeteneklerin edinilmesi, turizm alanında etkin bir eğitim modelinin göstergesi olarak görülmektedir (Busby, 2001). Turizm alanındaki eğitimin başarısı öğrenci odaklı olmaktan ve öğrenme süreçlerini kolaylaştıracak çağdaş teknolojilerden yararlanmayı da gerekli kılmaktadır (Berk, 2009).

Tablo 5. Sürdürülebilir Turizm Teorisi ve Eğitim Üzerinde Yapılmış Çalışmalar

Yazar/ Yazarlar	Temel Bulgu
Leiper (1990), Swarbrooke (1999)	Bütünsel eğitim yaklaşımında parçalardaki değişiklikler diğer parçaları da etkilediği gibi bütüne de zarar vermektedir. Bu durum sürdürülebilir turizmin bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini göstermektedir.
Inskeep (1991)	Sürdürülebilir turizm tanım olarak sürdürülebilir kalkınmadan gelmekte ve bu sürecin turizme uygulanmasını içeren bir kavramdır.
Wall (1997)	Sürdürülebilir Turizm Teorisinde yüksek düzeyde işbirliği ve bilgi paylaşımı gerekmektedir. Sürdürülebilir turizm birçok yönden sınırlı kaynakların rekabeti ve dağılımı hakkında zaman zaman politik bir çözüm de sunmaktadır. Bu anlamda sektörler arasında bir denge kurulması durumunda sürdürülebilir turizm potansiyelinde gelişmeler sağlanabilecektir.
Gough ve Scott (1999)	Sürdürülebilir turizm hedefine ulaşılabilmesi için eğitimin gerekli olduğu konusu büyük ölçüde kabul görmekte birlikte bu eğitimin içeriği konusunda tartışmalar devam etmektedir.
Deale vd. (2009)	Sürdürülebilirlik konusunun turizm eğitimi program ve müfredatlarında yeterince yer bulamadığı görülmektedir.
Moscardo ve Murphy (2011)	Sürdürülebilirlik ile ilgili konuların üniversite eğitim programlarına eklenmesi, okul dışında da davranışlar ve değerlerde değişimi gerektirdiği için basit bir uygulama olarak değerlendirilmemelidir.
Kahraman ve Türkay (2012)	Sürdürülebilir turizm anlayışı, turizmin geleceğine odaklanırken, turistlerin ve yerel halkın da beklentilerini de gözde almaktadır.
David (2016)	Sürdürülebilir turizm anlayışında en önemli özellik yerel halkla birlikte turistlerin de ihtiyaçlarının giderilmesidir. Bunun yanında turistik çekicilik olarak değerlendirilen kaynakların korunması ve zenginleştirilmesi önem arz etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma geçmişten günümüze turizm eğitimi teorisine ilişkin yurt içi ve dışındaki gelişmeleri araştırmak için hazırlanmıştır. Turizm eğitimi içerikleri üzerinde tartışmalar günümüzde daha da artmış, turizm eğitimi program ve müfredatlarında özellikle sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlik kavramlarının eklenmesi konusu gündeme gelmiştir. Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedeflerine ulaşılabilmesi için sürdürülebilir turizm, önemli bir görev üstlenmektedir. Sürdürülebilir bir turizm için eğitim; sürdürülebilir kalkınmanın temel dayanaklarından biri olup turizm eğitiminin yeniden yapılandırılması halen devam etmektedir. Tüm paydaşların turizm eğitimi ile ilgili konularda bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi nihayetinde turizm okuryazarlığı yetkinliklerinin kazandırılmasının gerekliliği önem arz etmektedir. Kaynakların doğru kullanılması ve sürdürülebilir olması için turizm ile ilgili gelişmelerin bilimsel bir yaklaşım ile ele alınması gerekmektedir.

Dünya Turizm Örgütü istatistiklerine bakıldığında, dünya üzerindeki istihdamın onda biri, turizm sektörü ve endüstrisinde çalışmaktadır. Ciddi bir istihdam potansiyeli barındıran turizmin gelişmesi ve rekabet edebilmesi insana ve insan kaynaklarına bağlıdır. İnsan kaynaklarının iyileştirilmesi için hem mesleki eğitim hem de akademik eğitim önem taşımaktadır. Yeterli eğitim ve yeteneğe sahip işgücünün varlığı turizm işletmelerinin başarısı için temel bir gereksinimdir.

Turizm eğitiminin günümüz ve gelecekteki eğilim ve ihtiyaçlara sistematik bir biçimde cevap verme zorunluluğu, değerlere dayalı turizm eğitimi anlayış ve yaklaşımlarının gelişmesine yol açmıştır. Değer temelli ya da değerlere bağlı eğitim, geleneksel eğitim anlayışından farklı olarak, yalnızca bilgi ve beceri odaklı

olmayıp, gereken değerler üzerinde düşünmenin, fikir üretmenin öğretilmesine odaklanmaktadır. Ayrıca değer temelli eğitimde liderlik eğitimi ve yaşam boyu öğrenme desteklenmektedir. Böylece çevresel değişimin olumsuz etkileri ortadan kaldırılacak, turizm gibi dinamik bir alanda değerler, etik karar verme süreçlerine yön verebilecektir.

Turizm eğitimi programları içine sürdürülebilir turizm kavramı bütünsel bir yaklaşımla yerleştirilerek, verilecek eğitim ve öğretimin sonunda bütün turizm çeşitlerinde tüm etkinliklerin sürdürülebilir olmasının gerekliliği vurgulanmalıdır. Turizm eğitimi program ve müfredatlarının içeriğinin belirlenmesi süreçlerinde özellikle sektör temsilcileri başta olmak üzere tüm paydaşların görüşleri alınmalıdır. Turizmin sadece ekonomik faydası ön plana çıkarılmadan, sosyokültürel ve ekolojik kapasiteleri taşıma durumları da dikkate alınarak yönetilmesi gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Özellikle sürdürülebilir turizm sürecinin uygulanabilmesi için, turizm eğitimi veren kurumların öğrencileri yanında diğer paydaşları da bilgilendirme görevi ve ikna etme sorumluluğu bulunmaktadır.

Turizm eğitimi müfredatlarına turizm okuryazarlığı yetkinliklerinin kazandırılmasının yanında sürdürülebilir turizm anlayışına uygun yeni bir yapılandırmaya gidilmesinin, turizm sektörüne yadsınamaz bir katkısı olacaktır. Bu eğitim sürecinin gelecekteki gelişmelere paralel olarak planlı olarak başlatılması ve devam ettirilmesi gerekmektedir. Bütün bu çaba ve çalışmaların sonucu, kaliteli bir hizmete sahip olunması yanında, kültürel ve doğal mirasın sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, B. (2015). *Kalkınma Kuramları*, Erişim: <http://www.iktisatyazilari.net.362> adresinden (10. 04. 2017).
- Althusser, L. (2008). *Yeniden Üretim Üzerine*, Çeviren: A. I. Ergüden ve A. Tümertekin, Ankara, İthaki Yayınları.
- Aykaç, A. (2009). *Yeni İşler, Yeni İşçiler Turizm Sektöründe Emek*. İstanbul: *İletişim Yayınları*.
- Akşit, B. (1998). "Türkiye'de Kent-köy, Sınıf, Din ve Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış" *Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, s. 193-225.
- Aramberri, J. (2010). *Modern Mass Tourism*. Bingley: Emerald.
- Aymankuy, Y. & Aymankuy, Ş. (2013). Turizm İşletmeciliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Sektöründeki İstihdamla İlgili Görüşleri ve Sektördeki Kariyer Beklentileri (Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Örneği), *Akademik Bakış Dergisi*,35, 1-21
- Berk, R.A.(2009). Multimedia TechingWith Video Clips:*TV Movies*. 5(1),1-21.
- Bertram, G. (1986) Sustainable Development in Pacific Micro-Economies. *World Development*, 14 (7): 809 –22.
- Britton, S. (1982). *The Political Economy of Tourism in the Third World*, *Annals of Tourism Research*, 9 (3): 331-358.
- Brohman, J. (1996). *New Directions in Tourism for Third World Development*, *Annals of Tourism Reserach*, 23 (1):48–70.
- Busby, G.(2001). Vocationalism in Higher Level Tourism Course: *The British Perspective*, 25(1), 30-43.
- Bone, E. & Agombar, J.(2011). *First Year Attitudes Towards and Skills in,Sustainable Development*.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*, Sage Publications, London.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Polity Press, Cambridge.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları.

- Clarke, S. (2005). *The Neoliberal Theory of Society*, (İçinde: Neoliberalism - A Critical Reader, Derleyenler: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 50-59). London: Pluto Press.
- Chaperon, S., & Bramwell, B. (2013). Dependency and Agency in Peripheral Tourism Development, *Annals of Tourism Research*, 40:132-154.
- Christou, E. (1999). "Hospitality Management Education In Greece: An Exploratory Study", *Tourism Management*, 20(6): 683-691.
- Çiçek, D. ve Sarı, Y. (2018). *Kalkınma kuramları ve turizmin gelişimi*. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 993-1015. <https://doi.org/10.21325/jotags.2018.34>.
- David, F., & David, F. R. (2016). *Strategic management: A competitive advantage approach, concepts and cases*. Pearson–Prentice Hall.
- Davis, M. (2007). *Gecekondu Gezegeni*, (çev: Gürol Koca), İstanbul: Metis Yayınları.
- Deale, C.S., & Nichols, J., Jacques, P.(2009) *Descriptive Study of Sustainability Education*, *Tourism Education*, 21(4) 34-42.
- Dünya Turizm Örgütü, (1993) *Sustainable Tourism Development*, 7.
- Frank, A. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York: Monthly Review Press.
- Gladwin, T. N., Kennelly, J. J., & Krause, T. S. (1995). *Shifting Paradigms for Sustainable Development :Implications For Management Theory and Research*. *Academy of Management Review*, 20 (4): 874-907.
- Hacıoğlu, N. , Kaşlı M. , Seda Ş. & Tetik N. (2008). *Türkiye’de Turizm Eğitimi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford.
- Goeldner, C.R. (2001) *Tourism Education*, *Journal of Teaching in Travel* 1(1), 97-107. Gough, S. & Scott, W.(1999).*Education and Training for Sustainable Tourism*.(CJEE), 4(1),193-212.
- Görenel. Z. (2002). *Küreselleşme*. İstanbul: OM-Ekonomi Politik.
- Hopper, P. (2012). *Understanding Development: Issues and Debates*. Cambridge, UK: Polity Press.
- İnce, F. (1998) *Turizm Sektöründe Sertifikasyonun Yeri ve Önemi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Jiang, B. & Tribe, J. (2009). *Tourism Jobs-Short Lived Professions: Student Attitude Towards Tourism Careers in China*, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 8(1), 4-19.
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning: An İntegrated and Sustainable Development Approach*. VNR *Tourism and Commercial Recreation Series*, New York.
- Kahraman, N. & Türkay, O. (2012), *Turizm ve Çevre*, 5. Baskı, Detay Yayıncılık, 112-185.
- Kahraman, H.B. ve Keyman, F. 1998. "Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite", *Doğu Batı Dergisi*, sayı: 2, s: 65-77.
- Khan, M. M. (1997). *Tourism Development and Dependency Theory: Mass Tourism vs. Ecotourism*, *Annals of Tourism Research*, 24 (4): 988-991.
- Kozak, M. (2020). *Sürdürülebilir Turizm*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Keung, S. W. (2000). "Tourist's Perception of Hotel Frontline Employess' Questionable Job-related Behaviour", *Tourism Management*, 21(2):121-134.
- Lea, J. (1988). *Tourism and Development in The Third World*. London and New York: Routledge.
- Leiper, N. (1990). *Tourism systems* .Palmerston North: Department of Management Systems, Massey University. 1-40

- Mbaiwa, J. (2005). *Enclave Tourism and Its Socio-Economic Impact in the Okavango Delta*, Botswana Tourism Management, 26: 157-172.
- Mısırlı, İ. (2002). Turizm Sektöründe Meslek Standartları ve Mesleki Belgelendirme Sistemi (Sertifikasyon), *Anatolia Turizm Araştırma Dergisi*, 13(1), 39-55.
- Moscardo, G. & Murphy, L. (2011). *Towards Values Education in Tourism*. Journal of Teaching in Travel, 11(1), 76-93.
- Olalı, H. (1984) “*Türkiye’de Turizm Eğitiminin Yapısı ve Sorunları*”, *Turizm Eğitimi Tebliğ ve Tartışmalar*, TUGEV - Turizm Bankası AŞ. Vakfı Yay., İstanbul.
- Olalı, H. & Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Olçay, A. (2008). Türk Turizmde Eğitimin Önemi, *Gaziantep Üniversitesi*.
- Örücü, E. (2002). Otel İşletmelerinde Yöneticilerin Hizmet içi Eğitime Bakış Açıları (Marmaris Örneği), *Turizm Eğitimi Konferans- Workshop*, 11-13 Aralık Ankara, 427-443.
- Özkök, F. & Gümüş, F. (2009). *Sürdürülebilir Turizmde Bilginin Önemi*. Yönetim Bilimleri Dergisi, 7 (1), 51-71.
- Öztürk, N. (2015). *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Padurean, L. & Maggi, R. (2011). TEFI Values in Tourism Education: A Comparative Analysis, *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 11(1), 24-37.
- Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*, (Çeviren: M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Postman, N. (2013). *Teknopoli*, Çeviren: M. E. Yılmaz, Bursa, Sentez Yayınları.
- Redclift, M. (1987). *1987: Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London: Methuen.
- Roney, S. (2011). *Turizm Bir Sistemin Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Sarı, H.(2007). *Ortaöğretim Düzeyinde Mesleki Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Staj Sürecine Adaptasyonu Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Sem, J. & Clements, C. (1996). “*Tourism and Recreation Management: Strategies for Public Lands*”, Parks and Recreation, 31(9):92-105.
- Sharpley, R. (2000). *Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divine*, Journal of Sustainable Tourism, 8(1), 1-19.
- Sheldon, P.J. , Fesenmaier, D.R. ve Tribe, J. (2011)*The Tourism Education Futures Initiative*.11(1), 2-23.
- Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management*. Wallingford, UK: CABI.
- Solmaz, S.A. & Erdoğan, Ç. (2013). Turizm Eğitimi Alan Lisans ve Ön lisans Öğrencilerinin Turizm Endüstrisine Bağlılık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *14. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, 05-08 Aralık 2013 Kayseri, 557-573.
- Soyak, A.(2010).*Turizm Sektöründe Bağımlılığın Sonuçları ve Politika Önerileri*. I.Erişim:<http://alkansoyak-yazıları.blogspot.com/2011/04/turizm-sektorunde-bagmlgn-sonuclar-ve.html> adresinden (08.12.2016).
- Soyak, M. (2013). *Uluslararası Turizmde Son Eğilimler ve Türkiye’de Turizm Politikalarının Evrimi*. Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4: 1-18.
- Streeten, P. (1977). Changing perceptions of development. *Finance and Development*, 14(3), 14.
- Telfer, D. J. (2002). *Development Teories and Tourism Theory*, (İçinde: Tourism and Development Concepts and Issues, Derleyenler: R. Sharpley ve D. Telfer), Clevedon: Channel View Publications.
- Telfer, D. J. (2015). *The Evolution of Tourism and Development Theory*. (İçinde: Tourism and Development:Concepts and Issues, Derleyenler: R. Sharpley ve D. Telfer, 31–73). Clevedon: Channel View.

- Timothy, D. J. & Ioannides, D. (2002). *Tour Operator Hegemony: Dependency and Oligopoly in Insular Destinations*. (İçinde: *Island Tourism and Sustainable Development: Caribbean, Pacific, and Mediterranean Experiences*, Derleyenler: Y. Apostolopoulos ve D. J. Gayle). Westport: CT: Praeger.
- Tut, G. (2013). *Neoliberal Ekonomide Turizm ve Rant: Kuşadası Kruvaziyer Limanı Özelleştirilmesi Örneği*, (Yükseklisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. (Çev: E. Tataroğlu ve İ. Yıldız), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Walcott, HF (1994). *Dönüştürme Nitel Veri: Açıklama, Analiz ve Yorumlama*. Londra: SAGE Yayınları.
- Wall, G. (1996). *Linkages Between Tourism and Food Production*, *Annals of Tourism Research*, 23 (3): 635–53.
- Walker, J.W. (1992). *Human Resource Strategy*, Mc Graw-Hill Inc. Press.
- Yıldırım, A. (2014). *Modernleşme Kuramı*. Erişim: <http://www.tuicakademi.org> adresinden (14. 12. 2016).
- Yılmaz, T.; Boztaş, A.; Yılmaz, A.; Akgün, S. (2021). *Role of ecotourism in regional development in theory-practical axis: The case of Sapanca*. *An. Bras. De Estud. Turísticas*, 11, 1–18.
- Yıldız.N. (2008). *Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim*. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi.11: 13 32.

Development and Renewable Energy: An Examination of the Nordic Countries

Kalkınma ve Yenilenebilir Enerji: Nordik Ülkelerinin İncelenmesi

Seher SULUK * - Ahmet Mesut BÜYÜKSARIKULAK ** - Bilge AFŞAR***

* Asst. Prof., Adıyaman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics
ORCID: 0000-0002-3253-1098
E-mail: sehersuluk119@gmail.com

** Lecturer, Selçuk University, Doğanhisar Vocational School, Department of Finance, Banking and Insurance
ORCID: 0000-0001- 8729-9612
E-mail: mbuyuksarikulak@selcuk.edu.tr

*** Prof. Dr., KTO Karatay University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics
ORCID: 0000-0002-2891-7617
E-mail: bilge.afsar@karatay.edu.tr

Makale Türü

Article Type

İnceleme Makalesi

Review Article

Geliş Tarihi

Received

09.05.2024

Kabul Tarihi

Accepted

04.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Suluk, S., Büyüksarıkulak, A. M. & Afşar, B. (2024). Development and Renewable Energy: An Examination of the Nordic Countries, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 188-197.

ABSTRACT

The aim of this study is to graphically evaluate the development and renewable energy situation of the Nordic countries (Denmark, Sweden, Norway, Finland and Iceland) within the framework of total population, economic growth, GDP per capita, renewable energy consumption, human development index, and the Legatum Prosperity Index. Although the period 1990-2023 is wanted to be considered for evaluation, it should be noted that they cover different periods because the data started to be calculated at different times and the timing of their disclosure is different. According to the findings obtained as a result of the evaluation, GDP per capita, human development index and renewable energy use have increased over the years in the Nordic countries. It can be said that the Nordic countries rank high in terms of the Legatum Prosperity Index and have managed to maintain their positions. The same applies to the natural environment, which is one of the twelve pillars of the Legatum Prosperity Index. As a result, it is seen that there is a parallelism between the development levels and renewable energy use of the Nordic countries.

Keywords: Energy, Renewable Energy, Development, Nordic Countries, Legatum Prosperity Index

JEL codes: O10, Q2, Q4, Q42

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; Nordik ülkelerinin (Danimarka, İsveç, Norveç, Finlandiya ve İzlanda) kalkınma ve yenilenebilir enerji durumunu, toplam nüfus, ekonomik büyüme, kişi başına GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi, insani gelişme endeksi ve Legatum Refah Endeksi çerçevesinde grafiksel olarak değerlendirmektir. Değerlendirme için 1990-2023 dönemi ele alınmak istense de verilerin farklı zamanlarda hesaplanmaya başlanması ve açıklanma zamanlarının farklı olması sebebiyle farklı dönemleri kapsadıklarını belirtmek gerekir. Yapılan değerlendirme sonucunda elde edilen bulgulara göre, Nordik ülkelerinde kişi başına GSYH, insani gelişme endeksi ve yenilenebilir enerji kullanımı yıllar itibarıyla artış göstermiştir. Legatum Refah Endeksi açısından Nordik ülkelerinin üst sıralarda yer aldığı ve yerlerini korumayı başardıkları söylenebilir. Aynı durum Legatum Refah Endeksinin on iki sütundan biri olan doğal çevre için de geçerlidir. Sonuç olarak, Nordik ülkelerinin kalkınmışlık seviyeleri ile yenilenebilir enerji kullanımı arasında bir paralellik söz konusu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Yenilenebilir Enerji, Kalkınma, Nordik Ülkeleri, Legatum Refah Endeksi

JEL kodları: O10, Q2, Q4, Q42

INTRODUCTION

Industrialization, globalization, economic growth, technological developments, increase in production and consumption, rapid population growth and correspondingly the increasing needs and similar situations bring about a rise in energy consumption. It can be said that energy has become an important need, especially after the Industrial Revolution. Besides, the use of fossil energy sources has led to many environmental problems such as environmental pollution and global warming, as well as decreasing such resources and increasing foreign dependency. Such negative effects threaten nature and humanity. Therefore, today it is widely accepted that renewable energy sources, which are an alternative energy source, should be used.

The fact that renewable energy sources are less costly and have less negative influence on the environment causes the demand for renewable energy sources to increase. Main renewable energy sources include solar energy, wind energy, biomass energy etc. (Kayaşođlu and Diken, 2019: 62).

It can be said that energy is a measure of the economic and social development of countries. In point of fact, energy is a significant and an essential element in both economic activities and in meeting people's basic needs (Bayrak and Esen, 2014: 139). As a matter of fact, all societies need energy to meet basic human needs such as lighting, heating, cooking, communication, etc. to sustain their existence (Owusu and Asumadu-Sarkodie, 2016: 3). Energy, which is one of the main factors of development, is important as it enables investment and innovation as well as contributes to creating employment for economies (Babatunde et al., 2022: 70). In other words, energy is a necessary source for the development of economies and the societies' high quality of life. For this reason, the demand for energy is constantly rising. But this situation threatens the environment and the well-being of future generations (Milek et al. 2022: 1). Accordingly, for the sustainability of development, it is essential to use clean energy sources instead of fossil fuels such as coal, oil and natural gas. In this context, this study aims to examine the relationship between development and renewable energy in the Nordic countries (Denmark, Sweden, Norway, Finland and Iceland), which are socio-economically developed. In the literature review on the subject, no studies examining the relationship between development and renewable energy were found for the Nordic countries. Therefore, it is thought and expected that this study will contribute to the literature in this respect. Accordingly, in the section after the introduction, the conceptual framework will be explained. Following this, a literature review will be included. Then, the relationship between development and renewable energy in the Nordic countries will be examined with graphs. The study will be completed with the conclusion part.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Development, which is accepted as an improvement and quality increase in the living standards of societies and people, is no longer associated with a single parameter today. One of the most important of these parameters is renewable energy. The increase in economic and technological development has begun to generate negative effects on the environment. In order to solve this problem, efforts are being made to increase the use of renewable energy, which is considered clean energy. In addition, due to the increasing population, it has become necessary to use renewable sources for energy production in the world, and thus energy production systems have developed and accelerated. Almost every country in the world has increased studies in this field, especially in recent years. Studies show that economies that are advanced in the field of renewable energy have high levels of development and as the use of renewable energy increases, their welfare levels increase even more.

The reason why the study was conducted on the basis of the Nordic countries is that these countries have an important place in the world in terms of renewable energy, as well as their development levels. These countries, which also have a common culture among themselves are among the happiest countries in the world. Nordic countries also rank high in the Human Development Index published by the United Nations Development Programme.

Energy is indispensable for today's societies. As a matter of fact, it is an important factor that determine the quality of life and economic factors. The scarcity of energy resources in the world and the increasing need for energy day by day further increases the importance of renewable energy sources. Renewable energy is the source of clean and abundant energy obtained from self-renewing sources such as sun, wind, soil, plants and water. No matter to what extent the renewable energy sources are used, it can renew itself without any problems

due to its structure. The goal in the world is to increase the percentage of energy obtained and used from renewable sources. Each of renewable energy technologies has a different stage of development. With this development, the differences in costs and applicability affect the usage rate of each renewable energy source.

One of the major features of renewable energy sources is that they help protect the environment by reducing carbon dioxide emissions. In addition, renewable energy sources are preferred because they are domestic resources and contribute to reducing foreign dependency on energy and increasing employment (Büyükyılmaz and Mert, 2015: 104). Currently, the majority of energy production is provided by fossil fuels, and these resources have both a negative impact on the environment and the possibility of depletion. Considering that the protection of the environment has become one of the most significant issues in the world in recent years, the importance of renewable energy sources is increasingly on the agenda. Failure to protect the environment primarily causes global warming and climate changes, and in this case, it negatively affects people's daily lives and becomes the most important factor that threatens future generations.

When the increase in energy demand due to rapid population growth is added to all these factors, the planning and implementation of renewable energy investments becomes an extremely sensitive issue. Moreover, it is our duty to humanity to leave a clean and healthy world to future generations. At this point, it would be useful to note the following: Extreme care should be taken when making renewable energy investments. In the end, these investments also have an influence on the environment. Therefore, the places to invest should be chosen very carefully, and the places with the least negative impact on the ecological balance should be selected and investments should be made. For example, the construction of hydroelectric power plants can cause serious damage to the ecological balance in the region where they are built. The fact that investments in renewable energy resources used to reduce carbon dioxide emissions and protect the environment may harm the environment from a different viewpoint, should not conflict with the goals to be achieved.

LITERATURE REVIEW

Sadorsky (2009) investigated the relationship between per capita income and per capita renewable energy consumption in 18 emerging countries using panel data analysis. According to the research results, rises in real per capita income have a positive and statistically significant effect on per capita renewable energy consumption. In the long term, a 1% increase in real GDP per capita increases per capita renewable energy consumption in emerging economies by a value between 3.39% and 3.45%.

Apergis et al. (2010) studied the causal relationship between renewable energy consumption, CO₂ emissions, nuclear energy consumption, and economic growth for the period 1984-2007 for a group of 19 developing and developed countries. Panel error correction model was used as a method in the study. According to the long-run estimates, there is a statistically significant negative relationship between nuclear energy consumption and emissions. However, a statistically significant positive relationship between emissions and renewable energy consumption was also found. The findings from the panel Granger causality tests indicate that in the short term nuclear energy consumption plays a significant role in reducing CO₂ emissions but renewable energy consumption does not contribute to reducing emissions.

Aslani et al. (2013) examined the policies and achievements of the Nordic region in the development of renewable energy. In the research, about 3000 pages of documents and articles, include annual reports, project reports, detailed government, and published investigations were reviewed by the authors. It was seen that three factors, namely sustainability, balancing trade-off and self-sufficiency were effective in strategic decision-making to diffusion of renewable energy in Nordic countries. In addition, creating a renewable energy policy aims to ensure energy security, energy diversity, energy efficiency, economic efficiency and reducing carbon dioxide emissions. The authors state that other developed and developing countries can take the Nordic countries as an example in renewable energy implementations.

Irاندoust (2016) investigated the relationship between renewable energy consumption, economic growth, technological innovation, and CO₂ emissions in Denmark, Finland, Sweden and Norway using the VAR model, considering the period between 1975-2012. As a result of the analysis, a two-way causality was found between renewable energy and CO₂ emissions for Sweden and Norway, and a one-way causality from renewable energy to CO₂ emissions was found for Denmark and Finland. Additionally, a unidirectional causality from

technological innovation to renewable energy and from growth to renewable energy for the four Nordic countries was also revealed. However, no causality was found from renewable energy to growth.

Özşahin et al. (2016) studied the relationship between renewable energy consumption and economic development in the context of BRICS countries and Turkey between 2000 and 2013. In their study where they analyzed the relationship between the variables in question with the Pedroni, Westerlund panel CUSUM cointegration test and panel ARDL estimator, they found that there is a long-term positive relationship between renewable energy consumption and economic development.

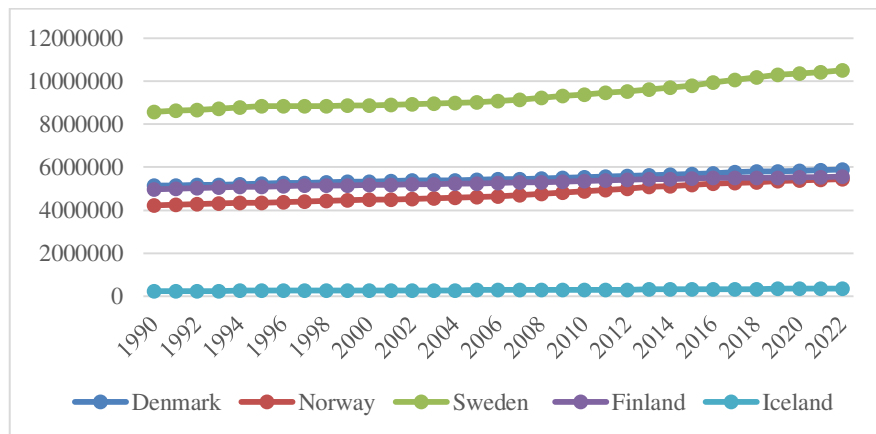
Irاندoust (2018) analyzed the relationship between technological innovation and renewables in the Nordic countries (Denmark, Finland, Sweden and Norway) with the bootstrap panel Granger causality approach. The research covering the period of 1975-2012 shows that there is a one-way causality running from technological innovations to renewable energy in Denmark and Norway. Besides, a one-way causality from renewables to innovations in Finland and Sweden was found.

Miremadi et al. (2019) examined the effects of public R&D expenditures and knowledge spillovers on the development of renewable energy sources in Nordic countries, except Iceland. The results show that with a focus on biofuels, solar and wind energy, the cumulative knowledge stock will rise to 2.4 billion US dollars until 2030. Moreover, it was also found that knowledge spillovers reduce the domestic R&D investment and may strengthen the knowledge stock.

Sharif et al. (2023) analyzed the role of environmental taxes, green technology, and green energy toward a sustainable environment in the context of Nordic countries. Income and population were also considered in the analysis. In the study, CS-ARDL technique was used for the years of 1995-2020. As a result, the authors revealed that green energy, environmental taxes, and green technology have a negative association with CO₂ emissions in the short and long run, while income and population have a positive association between CO₂ emissions in both the short and long run.

DEVELOPMENT AND RENEWABLE ENERGY IN THE NORDIC COUNTRIES

In this section, the development and renewable energy situation of five Nordic countries (Denmark, Sweden, Norway, Finland and Iceland), which are located in northern Europe, have been tried to be investigated with graphs. Greenland, Faroe Islands and Åland, located in the Nordic region were not included in the analysis due to data availability.

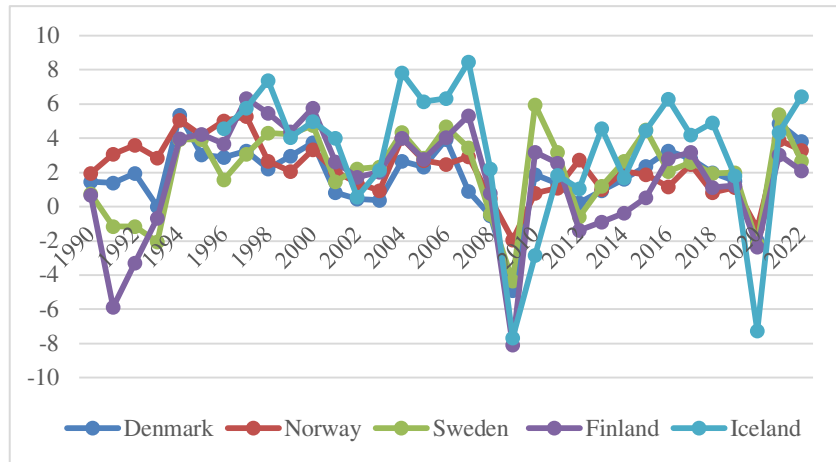

Graph 1: Total Population of the Nordic Countries, 1990-2022

Source: World Bank, 2023 (Accessed: 21.10.2023).

When the population figures of the Nordic countries for the period of 1990-2022 in graph 1 are examined, it is noticeable that it generally shows a horizontally increasing trend. Among the Nordic countries, the largest

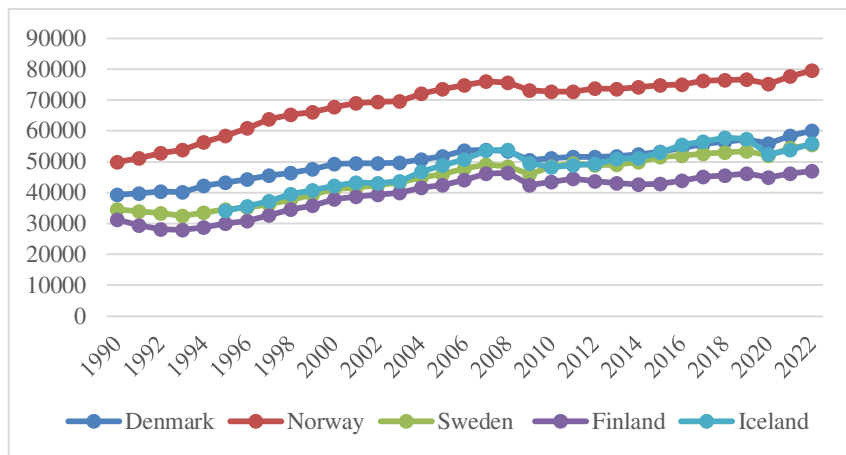
population is in Sweden. Denmark follows Sweden. On the other hand, Iceland appears to be the country with the least population among the Nordic countries.

Graph 2: Economic Growth Rates (GDP) of the Nordic Countries, 1990-2022

Source: [World Bank, 2023](#) (Accessed: 21.10.2023).

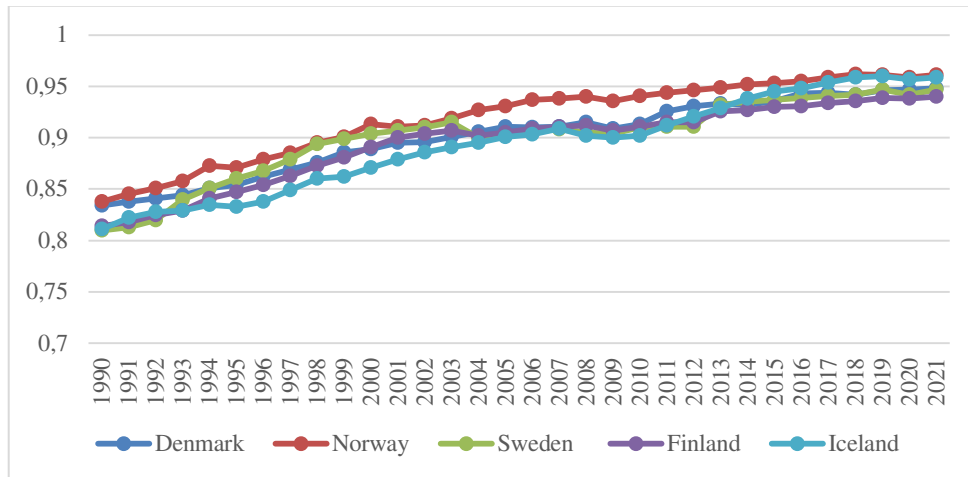
In graph 2, where the economic growth rates of the Nordic countries are given for the years 1990-2022, it is seen that the growth rates follow a fluctuating course. Due to the data availability, Iceland's economic growth figures starts from 1996. As seen in the graph, growth rates decreased in 2008 and took negative values especially in 2009 and 2020. This situation can be interpreted as resulting from the global economic crisis of 2008 and the COVID-19 pandemic that emerged in 2019, respectively. It is seen that the country with the highest growth rate in 2022 is Iceland with 6.44%. Iceland is followed by Denmark and then Norway. The countries with the lowest growth rates in 2022 are Finland with 2.08% and Sweden with 2.64%.

Graph 3: GDP Per Capita of the Nordic Countries, US \$, 1990-2022

Source: [World Bank, 2023](#) (Accessed: 21.10.2023).

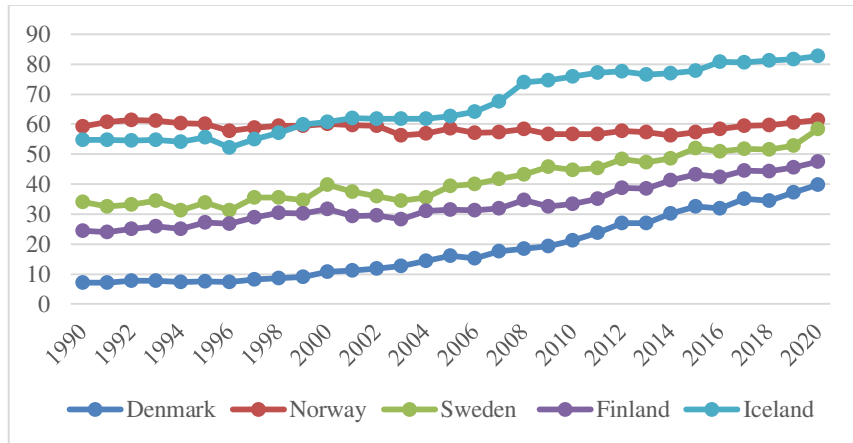
Graph 3 shows the GDP per capita figures of the Nordic countries between 1990 and 2022. Due to the availability of data, GDP per capita figures of Iceland start from 1995. When the data are evaluated in general, there is an increasing trend in the GDP per capita of the Nordic countries. However, it seems that Norway's GDP per capita is quite high compared to other Nordic countries. After Norway, the highest GDP per capita belongs to Denmark and then Iceland. On the contrary, the lowest GDP per capita belongs to Finland and Sweden.

Graph 4: Human Development Index of the Nordic Countries, 1990-2021

Source: UNDP, 2023 (Accessed: 25.10.2023).

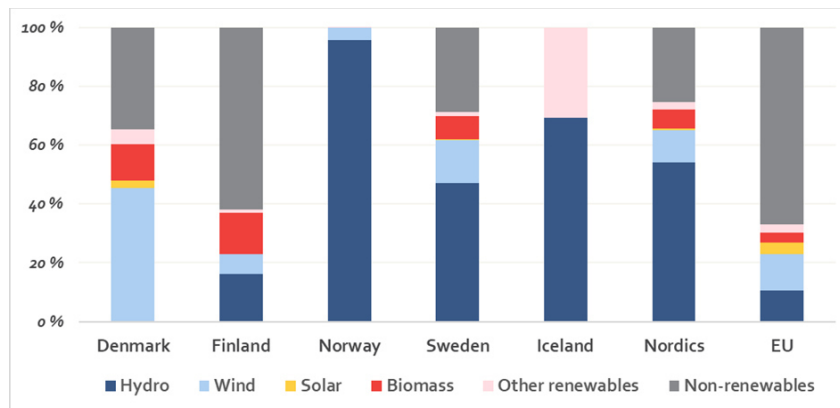
When the human development index in graph 4 is examined, it can be seen that the scores of human development index increased in the Nordic countries between 1990-2021. Accordingly, the country with the highest human development index among this group of countries in 2021 is Norway with 0.961, while Iceland ranks second with 0.959. It is seen that the country with the lowest human development index among the Nordic countries in 2021 is Finland with 0.940. Finland is also the country with both the lowest growth rate and the lowest GDP per capita in the same year.

Graph 5: Renewable Energy Consumption of the Nordic Countries, %, 1990-2020

Source: World Bank, 2023 (Accessed: 21.10.2023).

Graph 5 shows the renewable energy consumption of the Nordic countries between 1990-2020. According to the graph, there is an increasing trend in renewable energy consumption from 1990 to 2020 in all Nordic countries. However, among the Nordic countries, Iceland is the country that used the most renewable energy with 82.79% in 2020. Iceland is followed by Norway and then Sweden. The countries that consume the least renewable energy are Denmark with 39.7% and Finland with 47.49% in 2020. Another striking point in the graph is that Denmark showed a significant increase in renewable energy consumption, especially after 2000, and considerably closed the gap among the other countries.

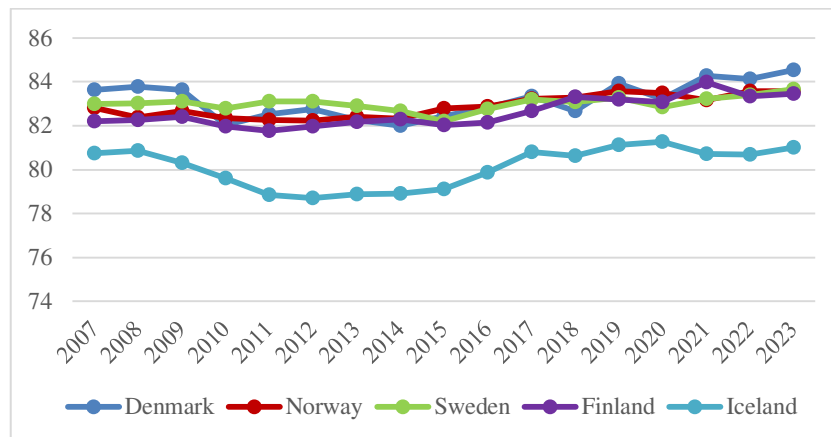

Graph 6: Renewables in the Nordic and EU electricity mix, 2019 (% of consumption)

Source: <https://www.nordicenergy.org> (Accessed: 02.11.2023).

Nordic countries have an important place in renewable energy and have some of the cleanest energy mixes in the world. But there are large country-specific differences in the way in which these countries are handling the energy transition (<https://www.rystadenergy.com>). Graph 6 shows the renewables in the Nordic and EU electricity mix for 2019. It is seen that Iceland, which uses the most renewable energy among the Nordic countries, and also Norway and Sweden use most hydropower. While Finland uses hydropower and biomass, Denmark uses most wind energy.

Renewable energy capacity in Denmark, Norway, and Sweden has been increasing steadily, and the sources from where most of the renewable energy comes vary from country to country. Denmark uses a high share of wind power. As a matter of fact, the share of wind energy is high in Denmark. Wind power has covered more than 40% of the country's total electricity consumption during the last six years, and it is the largest renewable electricity source in the country. However, wind power production in Norway is significantly lower than in Denmark and Sweden. Norway's largest renewable energy source is hydropower. On the other hand, Sweden focuses on biofuels but also produces hydropower and wind power (<https://www.statista.com>).

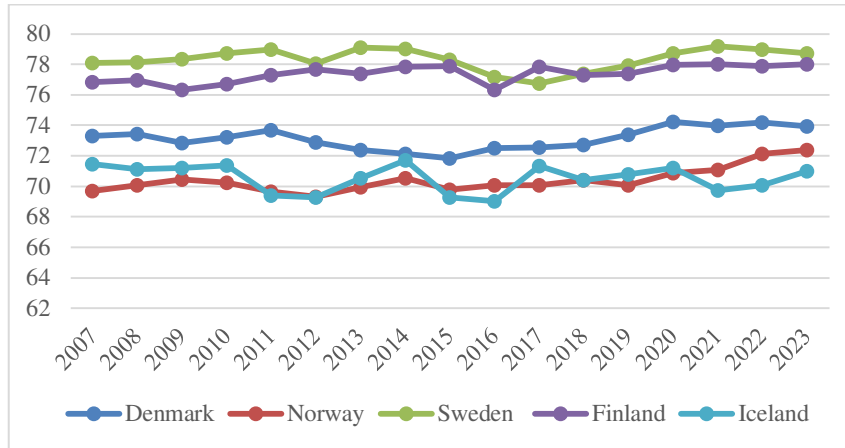

Graph 7: Legatum Prosperity Index – General Score, 2007-2023

Source: Legatum Institute, 2023 (Accessed: 05.12.2023).

A wide variety of indices are used to evaluate the welfare of countries and to compare and rank countries. One of these is the Legatum Prosperity Index covering 167 countries, prepared by the Legatum Institute, headquartered in London. As seen in graph 7, Nordic countries generally receive high scores in the index and are ranked at the top. As of the period under consideration, all countries increased their scores compared to 2007. Only Iceland experienced a significant decrease during the period, but the country also managed to increase its score significantly since 2015. When we look at the places of the Nordic countries in the index since 2007, when the index was first prepared, Denmark, Norway, Sweden and Finland have always been in the top 5; although

Iceland generally ranks between the top 10 and 15, it entered the top 10 in 2022 and ranked 8th in 2023. In 2023, except Iceland, the other Nordic countries; Denmark, Sweden, Norway and Finland made up the top 4 around the world. This situation shows us that the Nordic countries are quite successful in the development indicators used in the preparation of the Legatum Prosperity Index.

Graph 8: Legatum Prosperity Index – Natural Environment, 2007-2023

Source: Legatum Institute, 2023 (Accessed: 05.12.2023).

There are twelve pillars used in the Legatum Prosperity Index. One of these pillars is the natural environment. This title is also used in the study to evaluate the environmental quality of countries. Graph 8 shows the natural environment scores, an important pillar of the Legatum Prosperity Index for the Nordic countries between 2007 and 2023. Although there is a rise in the natural environment scores of other countries included in the analysis except Iceland, it is seen that Sweden ranks first in terms of natural environment. Sweden ranks first in natural environment not only among the Nordic countries, but also among the countries calculated for 167 countries in 2023. While Sweden is followed by Finland and Denmark, Iceland and Norway are in the last place.

CONCLUSION

Economic development comes first among the ultimate goals of countries. The policies produced by governments are generally aimed at ensuring economic development. As the development levels of countries increase, energy consumption also increases. Today, in particular with the increase in environmental problems, energy supply continuity and increasing energy needs are tried to be met from renewable energy sources. In this study, the use of renewable energy resources and economic development indicators of the Nordic countries, one of the most developed countries in the world, have been tried to be presented and evaluated comparatively.

Economic growth figures follow a fluctuating course in all Nordic countries as of the period covered. Considering GDP per capita, it is seen that a very good amount of income is obtained in all Nordic countries. Norway diverges positively at this point, achieving GDP per capita of almost \$80,000 in 2022. Norway, which not only generates the most income but also ranks at the top in the human development index, follows a flat course in renewable energy consumption while other countries show a significant increase. It is seen that Norway, which has significantly increased its GDP per capita and human development in the period in question, has not been able to increase its renewable energy consumption to the same extent. Despite this, it can be said that environmental quality has increased slightly in recent years. Although the increase in income and development levels is not reflected in renewable energy consumption, the increase in environmental quality shows that Norway has achieved success in other matters affecting the environment.

Denmark has the second highest GDP per capita among the Nordic countries. Although the country has shown a significant increase in renewable energy consumption over the years considered, it ranks last. In Denmark, which has shown important progress in human development, while development and GDP per capita have increased, renewable energy consumption has increased more than fivefold over the years. In this case, it

can be said that economic development increases renewable energy consumption for Denmark. Although there has been a slight decrease in environmental quality over time, it can be said that it increased again and reached the level of 2017.

It can be said that Iceland is the best performing country among the Nordic countries in terms of GDP per capita, human development and renewable energy consumption over the years considered. Iceland has achieved a significant success by increasing its GDP per capita from \$34,000 to \$55,000, its human development index score from 0.81 to 0.96, and its renewable energy consumption from 54% to 83%. The negative situation for Iceland emerges in the Legatum Prosperity Index. Iceland which experienced a decline from 2007, when the index was first calculated to 2015, has shown a rise since 2015, but it is seen that it reached the 2007 level in 2023. A similar situation is also seen in the natural environment title of the Legatum Prosperity Index. This shows that renewable energy consumption does not improve environmental quality for Iceland. Iceland has increased clean energy consumption but failed on other issues affecting the environment. It is thought that this result should be analyzed in more detail for Iceland, which is an island country, and has a much smaller population than other Nordic countries.

When we evaluate Sweden, the country has managed to increase its GDP per capita and human development index score, just like other Nordic countries. At the same time, it is seen that there has been a significant progress in the use of renewable energy consumption. Considering that Sweden is the country with the highest population and the highest increase in population among the countries discussed, the increases in economic development and renewable energy consumption over the years are considered success. Sweden, which ranks second in the Legatum Prosperity Index, is not only among the Nordic countries in the natural environment category of the same index; the country ranks first among all countries included in the index. This situation is quite good for a country with a significant population and a growing population.

In Finland, which is the last country considered, although GDP per capita and human development have increased significantly, the country ranks last among the Nordic countries. Although the country has only surpassed Denmark in renewable energy consumption, it is seen that it has almost doubled compared to 1990. It can be said that the developments are positive for Finland, which has also made progress in the Legatum Prosperity Index and the environment category in the index.

Nordic countries, which are among the most developed countries in the world in terms of social and human rights as well as economic development, have also made significant progress in terms of the use of renewable energy. It is seen that all Nordic countries have increased their GDP per capita and human development levels over the years. A parallel situation also occurs in renewable energy consumption. It is seen that only Norway's renewable energy consumption remains almost the same, while other countries, especially Iceland and Denmark increase their consumption.

A similar successful situation for the Nordic countries also applies to the Legatum Prosperity Index. Among the countries at the top of this index, only Iceland has climbed upwards in recent years, although it has followed a fluctuating course. When we generally evaluate the Nordic countries in terms of the data we have discussed, it is seen that there is a parallel situation between the development levels and the use of renewable energy of the countries.

REFERENCES

- Apergis, N., Payne, J. E., Menyah, K. and Wolde-Rufael, Y. (2010). On the causal dynamics between emissions, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. *Ecological Economics*, 69(11), 2255-2260.
<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.06.014>
- Aslani, A., Naaranoja, M. and Wong, K.-F. V. (2013). Strategic analysis of diffusion of renewable energy in the Nordic countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 22, 497-505.
<https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.01.060>
- Babatunde, R. O., Oyediji, O. A. and Dauda, M. J. (2022). Assessment of energy poverty among rural households in Kwara State, Nigeria. *International Journal of Renewable Energy Resources*, 12, 70-78.

- Bayrak, M. and Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin enerji açığı sorunu ve çözümüne yönelik arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.
- Büyükyılmaz, A. and Mert, M. (2015). CO₂ emisyonu, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin MS-VAR yaklaşımı ile modellenmesi: Türkiye örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 7(3), 103-117.
- Irاندoust, M. (2016). The renewable energy-growth nexus with carbon emissions and technological innovation: Evidence from the Nordic countries. *Ecological Indicators*, 69, 118-125. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.03.051>
- Irاندoust, M. (2018). Innovations and renewables in the Nordic countries: A panel causality approach. *Technology in Society*, 54, 87-92. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2018.03.007>
- Kayışoğlu, B. and Diken, B. (2019). Türkiye'de yenilenebilir enerji kullanımının mevcut durumu ve sorunları. *Tarım Makinaları Bilimi Dergisi*, 15(2), 61-65.
- Legatum Institute. (2023). The Legatum Prosperity Index. Retrieved from: <https://www.prosperity.com> (Accessed: 05.12.2023).
- Milek, D., Nowak, P. and Latosinska, J. (2022). The development of renewable energy sources in the European Union in the light of the European Green Deal. *Energies*, 15(15), 5576, 1-17.
- Miremadi, I., Saboohi, Y. and Arasti, M. (2019). The influence of public R&D and knowledge spillovers on the development of renewable energy sources: The case of the Nordic countries. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 450-463. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.04.020>
- Owusu, P. A. and Asumade-Sarkodie, S. (2016). A review of renewable energy sources, sustainability issues and climate change mitigation. *Cogent Engineering*, 3(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/23311916.2016.1167990>
- Özşahin, Ş., Mucuk, M. and Gerçekler, M. (2016). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: BRICS-T ülkeleri üzerine panel ARDL analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 111-130.
- Sadosky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy Policy*, 37(10), 4021-4028. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.003>
- Sharif, A., Kartal, M. T., Bekun, F. V., Pata, U. K., Foon, C. L. and Depren, S. K. (2023). Role of green technology, environmental taxes, and green energy towards sustainable environment: Insights from sovereign Nordic countries by CS-ARDL approach. *Gondwana Research*, 117, 194-206.
- UNDP. (2023). Human Development Index. Retrieved from: <https://hdr.undp.org/> (Accessed: 25.10.2023).
- World Bank. (2023). <https://data.worldbank.org/> (Accessed: 21.10.2023).
- <https://www.rystadenergy.com/news/finland-denmark-and-sweden-leading-on-the-green-revolution/> (Accessed: 02.12.2023).
- <https://www.statista.com/topics/5896/renewable-energy-in-scandinavia/#topicOverview/> (Accessed: 06.11.2023).
- <https://www.nordicenergy.org/article/nordics-lead-europe-in-renewables/> (Accessed: 02.11.2023).

Dijital Dönüşüm, Sağlık Okuryazarlığı Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi Ve Örnek Bir Uygulaması¹

Examination and an Example Application of the Relationship between Digital Transformation, Health Literacy and Self-Efficiency

*Sinem DEMİROĞLU * - Sait PATIR ***

*Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı,
ORCID: 0000 0002 5243 0403
E-mail: snm.dmrgrl.23@gmail.com

** Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ORCID: 0000-0002-1592-1094
E-mail: spatir@bingol.edu.tr

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Sait Patır danışmanlığında hazırlanmakta olan "Sağlık Okuryazarlığı İle Öz Yeterlilik Düzeyleri Arasındaki İlişkide Dijital Dönüşümün Katkısı: TRB1 Bölgesi Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Makale Türü

Article Type

Tez Özet Makalesi
Dissertation

Geliş Tarihi

Received

09.05.2024

Kabul Tarihi

Accepted

24.06.2024

Önerilen Atıf Şekli /

Recommended Citation:

Demiroğlu, S. & Patır, S. (2024). Dijital Dönüşüm, Sağlık Okuryazarlığı Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi Ve Örnek Bir Uygulaması, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 198-214.

ÖZET

Günümüzde, sağlık okuryazarlığı, giderek teknolojik gelişmişlik ve karmaşıklık ile ifade edilen sağlık sistemlerinde önemli bir yere sahiptir. Bireylerden kendi sağlık ve hastalıklarının öz yönetimi konusunda daha fazla sorumluluk üstlenmeleri ve sağlıkları hakkında daha bilinçli seçimler yapmaları istenmektedir. Dijital dönüşüm, sağlık okuryazarlığı ve öz yeterlilik sağlık hizmeti kullanımıyla ilişkili kavramlardır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, dijital dönüşüm, sağlık okuryazarlığı ve öz yeterlilik arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinde il merkezlerinde bulunan hastanelerde son bir yıl içerisinde en az bir kez tedavi görmüş olan 18 yaş ve üzeri okuryazar bireylerin, dijital dönüşümleri, sağlık okuryazarlıkları ve öz yeterlilikleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuç olarak yetişkin bireylerin, dijital dönüşümleri, sağlık okuryazarlıkları ve öz yeterlilikleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Sağlık Okuryazarlığı, Öz Yeterlilik

ABSTRACT

Today, health literacy has an important place in healthcare systems, which are increasingly expressed by technological sophistication and complexity. Individuals are being asked to take greater responsibility for self-management of their own health and illness and to make more informed choices about their health. Digital transformation, health literacy and self-efficacy are concepts associated with healthcare use. In this regard, the aim of the research is to investigate the relationship between digital transformation, health literacy and self-sufficiency of literate individuals aged 18 and over who were treated at least once in the last year in hospitals located in the provincial centers of the TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) region was examined. As a result, it was concluded that there is a significant and positive relationship between digital transformation, health literacy and self-efficacy of adult individuals.

Keywords: Digital Transformation, Health Literacy, Self-Efficacy

GİRİŞ

Sağlık okuryazarlığı, “bireylerin sağlığı teşvik edecek ve sürdüreceği şekilde sağlık bilgilerine erişme, sağlık bilgilerini anlama ve kullanma konusundaki becerileridir” (Nutbeam ve Kickbusch,1998:349). Bu terim, dijitalleşmeyle birlikte günümüzde giderek daha fazla ilgi çekmektedir (Paasche-Orlow ve Wolf,2007:19).

Öz yeterlilik, kişinin belirli bir eylemi yaparken sahip olduğu güvence olarak tanımlanmaktadır. (Nwankwo vd.,2013:5). Öz yeterlilik bizi hayatımızın her aşamasında kişisel başarı sağlamamıza yardımcı olur (Gönül ve Yaşar,2023:86). Öz yeterlilik, davranış değişikliği sürecinde öz yönetim ve öz bakım için önemli bir önkoşuldur (Choi vd.2014:219). Bir davranış, küçük parçalara bölünerek ve birkaç kez gerçekleştirilerek geliştirilebilir (Hammond vd.2001:1044).

Sağlık okuryazarlığı, erken hastalık taraması ve teşhisinin önemli bir sebebidir. Yetersiz sağlık okuryazarlığı, sağlık sorunlarının teşhisini erteleyebilir, öz bakım yeteneğini zayıflatabilir, farklı sağlık sorunları riskini ve ölüm oranını artırabilmektedir (Veenker ve Paans,2016:5).

Dijital sağlık okuryazarlığı, dijital araçlardan sağlıkla alakalı verileri bulma, anlama ve değerlendirme ve bu verileri bir sağlık sorununu çözmek veya tespit etmek için uygulama yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Shiferaw vd., 2020:2). Bu kavram iki temel bileşeni içermektedir. Bu bileşenlerden birincisi, bireylerin sağlık bilgilerini anlaması; ikincisi ise, bu bilgilere dayanarak uygun kararlar verebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Dijital sağlık okuryazarlığı, sağlık bilgisinde bilgi ve iletişim teknolojisinin artan rolünü vurgulamakla birlikte sağlık okuryazarlığı kavramına dayanmaktadır (Kim vd., 2019:5). Dijital sağlık okuryazarlığı sağlık, bilgi, medya, bilgisayar ve internet bilgisini gerektirmektedir (Zhou vd.,2020:245). Dijital sağlık okuryazarlığını şekillendiren beceri ve bilgiler, bu teknolojilerin hızlı gelişimi nedeniyle sürekli olarak değişmektedir. Sağlık okuryazarlığı ve dijital sağlık okuryazarlığı yirmi birinci yüzyılda küresel sorunlar olarak vurgulanmıştır (Khaje-Bishak vd., 2014:257). Ayrıca dijital sağlık okuryazarlığı bize bu sorunları çözmeye imkanı da sağlamaktadır (Aydemir ve Yaşar,2022:125).

Öz-yeterlilik, kişinin hedefe yönelik bir davranışı gerçekleştirme becerisine olan güvenidir (Bandura,1977:191). Öz yeterliliği artırmak, potansiyel olarak tedaviye uyumu ve maliyeti düşürmenin bir yoludur (Farley,2019:30). Öz yeterlilik, çevresel etki ve sosyal etki yoluyla, bireylerin gelecekteki olayları iyileştirme yeteneklerini etkileyen yeni davranışlar öğrendiği bilişsel bir süreç olarak tanımlanır. Bir kişinin belirli bir performans düzeyine ulaşma becerisine olan güveni ve algısı, başarı oranlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, kişilerin yeteneklerine ilişkin inançları gelecekteki davranışlarını etkilemektedir (Bandura, 1977:192). Öz yeterliliği teşvik etmek, kronik hastalıklarla yaşayan hastalar için sonuçları ve yaşam kalitesini iyileştirebilir (Wu vd.,2016:2609).

İnsanların yeterliliklerine olan inançları, kişinin hedeflerine ulaşması üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir (Bandura,2018:132). Bu nedenle, hastalık süreçlerinin öz-yönetimini iyileştirmek için, hastaların öz yeterliliği artmış olmalı ve hastalıklarının yönetebileceklerine inanmalıdırlar (Bandura,2005:245). Ayrıca Anekwe ve Rahkovsky (2018), türü ne olursa olsun kronik hastalığı olan herhangi bir hastanın hastalığı yönetmek için bir dizi beceriye ihtiyacı olduğunu ve öz yeterliliğin bunlardan biri olduğunu savunmuştur.

Günümüzde, dijital teknolojiler, uzak hizmetlere erişim için sorun çözücü ve önemli bir yol haline gelmiştir. Teknolojiler, sağlık sektörü de dahil olmak üzere insanları rutin olarak farklı şekilde değiştiriyor. Son zamanlarda teknoloji, sağlık hizmetlerinin farklı düzeylerinde sağlık hizmetlerine nasıl erişileceği ve sağlık hizmetlerine nasıl ulaşılacağı ve ayrıca insanların sağlık profesyonelleri ile nasıl iletişim kuracağı gibi insanların sağlığa yaklaşımını değiştirmiştir (Rachmani vd.,2022:1). Teknoloji hayatımıza birçok yenilik kolaylık ve tasarruf getirmiştir (Güven ve Aslan, 2020:35).

Yakın geçmişte meydana gelen, tüm toplumu etkileyen ve hala etkisinin sürdüğü Covid-19 salgını sağlık okuryazarlığının önemini göstermektedir. Salgın yayıldıkça, sağlık okuryazarlığı yüksek olan insanlar kendilerini ve ailelerini nasıl koruyacaklarını daha iyi bilmekte ve dijital ortamda daha güvenilir sağlık bilgilerine erişim sağlamaktadırlar. Fakat sağlık okuryazarlığı düşük olan insanların salgın sürecinde kendilerini ve ailelerini nasıl koruyacaklarını bilmedikleri, belirsizlik yaşadıkları, dijital ortamlarda güvenli sağlık bilgisine erişimde sıkıntı yaşadıkları karşılaşılan sorunlardan bazılarıdır. Covid-19 süreci, bizlere sağlık okuryazarlığının, sağlık okuryazarlığını geliştirmek için öz yeterliliğin ve dijital dönüşümün önemini hatırlatmakta ve üzerinde çalışılması gereken güncel bir konu olduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda, çalışmamızda sağlık okuryazarlığının önemine dikkat çekilerek dijital dönüşüm, sağlık okuryazarlığı ve öz yeterlilik arasındaki ilişki incelenmiştir. Ayrıca çıkan sonuçlar, güncel literatür ile karşılaştırılıp tartışılmıştır ve toplumsal ve bireysel politika önerilerinde bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital dönüşüm, “bilgi, bilgi işlem, iletişim ve iletişim teknolojilerinin birleşimi yoluyla bir varlığın özelliklerinde önemli değişiklikleri tetikleyerek bir varlığı iyileştirmeyi amaçlayan bir süreci” ifade eder (Vial,2019:118).

Günümüzde dijital teknolojiler, büyük veri analitiği veya “büyük hacimli verileri depolamak, işlemek ve analiz etmek için gelişmiş araç ve teknikler” (Manogaran vd.,2017:264) kullanılarak önemli miktarda verinin depolanmasına olanak sağlamaktadır (Kraus vd.,2020:1023).

Bilgi iletişim teknolojilerinin benimsenmesi sağlık hizmetleri sektörünü 20. yüzyılın ortalarından beri etkilemektedir (Ford vd.,2017:57).Teknolojideki değişim sadece belli alanı değil her alanda değişim yaratmıştır (Güven ve Yaşar,2017:127). 1990'ların ortalarında internetin kullanıma sunulması, paydaşların iletişim kurma şeklini güçlü bir şekilde etkilemiştir (Arni ve Laddha,2017:3). Sağlık hizmetlerinde dijital dönüşüm, güvenli, yüksek kaliteli bakıma geçişi sağlayan yeni teknolojilerin benimsenmesini ifade eder (Haggerty,2017:8). Ayrıca, Belliger ve arkadaşı 2018’de yaptıkları çalışmada şunları ekliyor: “kendi kendini izleme, büyük veri ve tahmine dayalı analitik, e-sağlık, mobil sağlık, katılımcı tıbbi araştırma, e-hasta toplulukları vb. gibi yeni gelişmeler” sağlıkta yaşanan dijital dönüşümü göstermektedir. Bu tür yenilikler, sağlık hizmetlerindeki dijital dönüşümü, yani "insan sağlığını, sağlık hizmetlerini ve bireyler ve toplumlar için sağlıklı yaşam düzeyini iyileştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması" anlamına gelmektedir (Kostkova,2015:134).

Dijital sağlık okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığının bir sonraki uzantısıdır. Bilginin iletilmesini ve bilginin ne ölçüde anlaşıldığını içerir. Teknoloji çözümleri sağlık okuryazarlığını teşvik etmelidir. Teknoloji çözümleri, bilgiye erişimi ve şeffaflığı artırma, hasta ile sağlık çalışanı arasındaki iletişimi geliştirme potansiyeline sahiptir. Teknoloji, bilgileri hastalara daha ilgi çekici bir şekilde sunma ve daha sürekli, dinamik ve son derece kişiselleştirilmiş planlar sağlama kapasitesine sahiptir (Dunn ve Hazzard,2019:294).

Dijital sağlık yaklaşımları, sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirme ve bakımın daha iyi entegrasyonunu ve kişiselleştirilmesini sağlama konusunda yüksek potansiyele sahiptir. Verilerin hizmetler arasında entegre edilmesi, elektronik karar desteğinin sağlanması, kaynaklar ve müdahaleler, hasta-hekim iletişiminin iyileştirilmesi ve olumlu davranış değişikliğini kolaylaştıran dijital cihazlar aracılığıyla sağlıkta iyileşmeler sağlanmaktadır (Wyatt ve Sullivan,2005:1391).

Sağlık okuryazarlığı ise, bireylerin sağlıkla ilgili bilgileri ne ölçüde elde edebileceği, işleyebileceği, anlayabileceği ve bu bilgiler hakkında iletişim kurabileceğidir (Berkman vd.,2010:10).Yetersiz sağlık okuryazarlığı, yaşamı sınırlayıcı koşullar, erken ölüm ve önemli bir ekonomik maliyetle birlikte gelen artan ölüm riski ile ilişkilidir. Birçok ülke, sağlık okuryazarlığındaki eşitsizliklerle ilgili sorunların üstesinden gelmek için çok yönlü yaklaşımlar geliştirmeye çalışmaktadır (Shah, 2021:47).

Literatürde bakıldığında, sağlık okuryazarlığı kavramının ortak bir tanımı yoktur ve bu durum, hiç kimsenin aynı temel yapıya değinmemesi nedeniyle sağlık okuryazarlığının ölçülmesinde sorun yaratmaktadır. Sağlık okuryazarlığı sadece bireyin kapasitesi olarak kabul edilirse kişinin okuma yeteneğinin ve kelime dağarcığının ölçülmesi uygun olur. Öte yandan sağlık okuryazarlığı, bireyin iletişim kapasitesi, sağlık sistemi ve toplum arasındaki ilişki olarak kabul edilirse, yalnızca bireysel kapasitenin ölçülmesi yeterli olmayabilir. Bilgi sağlık okuryazarlığının bir parçasıysa bunun da ölçülmesi gerekir. Ancak günümüzde araştırmacılar bu konu üzerinde halen tartışmakta ve sağlık okuryazarlığını objektif bir şekilde ölçmek ve sınıflandırmak için yeni, uygun, güvenilir ve pratik araçlar arayışına girmektedir (Özdemir vd.,2010:466).

Öz yeterlilik üzerinde büyük etkisi olan faktörlerden biri sağlık okuryazarlığıdır. Sağlık okuryazarlığı, “bireylerin sağlığı geliştirecek ve sürdüreceği şekilde bilgiye erişme, bilgiyi anlama ve kullanma konusundaki becerileri” anlamına gelir. Bu tanıma göre sağlık okuryazarlığı, yalnızca kişisel çıkar sağlayan kişisel bir kaynak değil, aynı zamanda toplumsal faydaya da katkıda bulunan ve sosyal ve politik eylemlerin gelişimini destekleyen bir kavramdır (Nutbeam, 2000:259).

Öz-yeterlik kavramı, sağlık ve kronik hastalıklarda davranışsal, kişisel ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimi tanımlayan sosyal bilişsel teoriye dayanmaktadır. Öz yeterlik teorisi, hastaların sağlık davranışlarını gerçekleştirme yeteneklerine olan güvenlerinin, hangi davranışları gerçekleştireceklerini etkilediğini öne sürmektedir. Ayrıca, öz-yeterlik, kişinin hedefe yönelik bir davranışı gerçekleştirme becerisine olan güvenidir (Bandura,1977:191).

Daha yüksek öz yeterliliğe sahip kişiler, fiziksel veya psikolojik sağlık durumlarının daha fazla farkındadır ve koruyucu bakım kullanma konusunda daha fazla güvene sahiptir. Bu nedenle hastalıklardan kaynaklanan tehditleri önlemek için koruyucu bakım kullanma olasılıkları daha yüksektir ve daha isteklidirler. Ayrıca, düzenli egzersiz veya önleyici sağlık hizmetleri gibi sağlıklı davranışlarda bulunma olasılıkları daha yüksektir (Hou ve Chen, 2004; Jayanti ve Burns,1998; Evangelos,2006).

Öz-yeterli insanlar, kendi performanslarını yansıtabilir, izleyebilir ve değiştirebilirler (Zimmerman ve Schunk,2012:7). Bandura'ya göre öz yeterlilik, bir davranışı öğrenmeye, öğrenilen davranışı sürdürme ve davranışın kazanılması sırasında ortaya çıkan zorluklarla başa çıkma becerisine sahip olmaya olan inanç olarak tanımlanmıştır, ilaveten bireylerin, sağlık davranışlarını geliştirme ve sürdürmede öz yeterliliğin en önemli motivasyon kaynağı olduğunu, vurgulamıştır (Bandura,1982:122).

Bandura'nın öz yeterlik teorisi, sigarayı bırakma, ağrı kontrolü, yeme sorunları, kalp rehabilitasyonu ve rejimlere bağlılık dahil olmak üzere sağlık eğitiminin birçok alanında uygulanmıştır. Öz yeterlilik, bilgi ve eylem arasında temel bir bağlantıdır, çünkü kişinin bir davranışı yapabileceğine olan inancı genellikle o davranışı gerçekleştirmeye çalışmadan önce ortaya çıkar. Bunun yanında, davranış seçimini, davranışların gerçekleştirildiği ortamları ve belirli bir görevin yerine getirilmesi için harcanacak çaba ve kararlılığın miktarını da etkiler (Lawrance ve McLeroy,1986:317).

YÖNTEM

Bu çalışmada, dijital dönüşüm, sağlık okuryazarlığı ve öz yeterlilik arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaç için, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinde il merkezlerinde bulunan hastanelerde son bir yıl içerisinde en az bir kez tedavi görmüş olan 18 yaş ve üzeri okuryazar bireylerden anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Araştırmanın verileri Ocak - Mart 2024 tarihleri arasında toplam 600 bireye yüz yüze anket uygulanarak toplanmıştır.

Araştırma evreni TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinde bulunan hastanelerde son bir yıl içerisinde en az bir kez il merkezlerinde bulunan hastanelerde tedavi görmüş olan 18 yaş ve üzeri okuryazar hastalardan oluşmaktadır. Araştırmada karar verilen evrenin hepsine ulaşılması imkânsızdır. Bu açıdan, maliyet ve zaman kısıtlamaları sebebiyle evreni temsil edebilecek bir örneklemin alınması uygun görülmüştür.

Çalışmada, tabakalı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu örneklem yönteminde, araştırma evreni kendi içerisinde benzer olan alt tabakalara ayrılır ve bu tabakalardan rastgele seçimle örnekleme girecek birimler seçilir (Gürbüz ve Şahin,2018:136).

Tablo 1. TRB1 Bölgesi 18 Yaş Üzeri Nüfus Oranları ve Örneklem

İl	Toplam	Ağırlık	Örneklem
Bingöl	92944	11.25%	68
Elazığ	300663	36.40%	218
Malatya	403607	48.86%	293
Tunceli	28871	3.49%	21
Genel Toplam	826085	100.00%	600

TRB1 bölgesinde bulunan illerin 2023 yılına ait 18 yaş ve üzeri toplam nüfusu 826,085'dir (TÜİK,2023). Araştırmamız 18 yaş ve üzeri yetişkin bireylere yapılacağı için toplam nüfus oranından her ilde bulunan 0-17 yaş arası çocuklar evrenden çıkarılarak, araştırma evreni belirlenmiştir. TÜİK tarafından 0-17 yaş arası bireyler çocuk olarak belirtilmiştir (TÜİK,2023). Araştırmada tabakalı örneklem yöntemi kullanılmıştır.

TRB1 Bölgesi dediğimiz Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli illeri merkez mahalleleri belirlenerek, mahalle nüfus oranlarına göre 600 anket oranlanmıştır. Dağıtılan anket sonrasında nüfus oranı az olan bazı mahallelere sıfır anket düşmüştür. Bu nedenle bu mahallelere anket uygulanmamıştır. Toplamda Malatya ilinde 113 mahalle, Elazığ ilinde 52 mahallede, Bingöl ilinde 19 mahallede ve Tunceli ilinde yedi mahallede anketler uygulanmıştır. Bu araştırmada tabakalı örneklem yöntemi uygulandığı için bir mahallede anket uygulanırken birinci eve anket uygulanmış, ikinci eve anket uygulanmamış, üçüncü eve anket uygulanmış ve dördüncü eve anket uygulanmayarak anketler bu şekilde tamamlanmıştır.

Araştırmanın verileri Ocak - Mart 2024 tarihleri arasında toplam 600 hastaya yapılan yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Elde edilen anketlerin hizmet alınan hastanelerin bulunduğu illere göre dağılımı şu şekildedir: Malatya (293 kişi), Elazığ (218 kişi), Bingöl (68 kişi) ve Tunceli (21 kişi). 600 kişiden oluşan örneklem büyüklüğünün seçilme nedeni ise örneklemin ana kütleyi temsil yeteneğine sahip olmasıdır. Anketlerin 18 yaş üzeri kişilere yapılma nedeni ise, 0-17 yaş grubunun TÜİK tarafından çocuk olarak belirtilmesidir. Ayrıca, yetişkin bireylere yönelik yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olmasından dolayı bu çalışma yetişkin bireylere yapılmıştır. TRB1 Bölgesinin seçilme nedeni ise, araştırmacı için düşük maliyet ve kolay uygulanabilirlik nedeniyle bu bölge seçilmiştir.

Anket ile bireylere tanımlayıcı sorular, sağlık okuryazarlığı, öz yeterlilik ve dijital dönüşüm ölçekleri uygulanmıştır. Ankette, Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği yapılan ölçekler kullanılmıştır. Sağlık okuryazarlığı ile ilgili Duong ve arkadaşları tarafından 2019'da hazırlanan ve Karahan Yılmaz ve Eskiçi tarafından Türkçe uyarlanmış olup geçerlik ve güvenilirliği yapılan Sağlık Okuryazarlığı Ölçeğinde yer alan ifadeler yöneltmiştir. Öz yeterlilik ölçeği ise, Shwarzer ve Jerusalem (1995) tarafından geliştirilen ve Erci (2006) tarafından Türk kültürüne uyarlanan Genel Öz Yeterlik Ölçeğidir. Dijital dönüşüm ölçeğinde, Çömlekçi ve Bozkanat tarafından (2021), dijital ortamda sağlık bilgisi edinme ve bilgiyi teyit etme davranışlarını ölçmek amacıyla hazırlanan ölçek kullanılmıştır.

Araştırma da SPSS ve LISREL paket programları kullanılmıştır. Bu programlarda, faktör analizi ve korelasyon analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Güvenilirlik, bir ölçme aracının ne derece tutarlı olduğunu ve ölçek maddeleri arasında tutarlılık olup olmadığını gösterir. Kısaca güvenilirlik, aynı ölçme aracıyla farklı zamanlarda yapılan ölçüm sonuçları arasındaki tutarlılıktır (Gürbüz ve Şahin, 2018:331).

Açıklayıcı ya da açılmayıcı faktör analizi (AFA) sosyal bilimler alanında tercih edilen istatistiksel tekniktir. Açıklayıcı faktör analizi gözlenen değişkenler altında yatan faktörlerin tespitinde kullanılmaktadır (Hayton vd.,2004:200). AFA, veriye dayalı bir yaklaşımdır; yani faktörlerin sayısı ve faktörler/maddeler arasındaki ilişkilere ilişkin önceden hiçbir spesifikasyon yapılmaz. AFA genellikle uygun sayıda faktörü belirlemek ve hangi gözlenen değişkenlerin gizli değişkenlerin göstergesi olduğunu bulmak için ilk adım olarak benimsenmektedir (Brown, 2015:7).

Bu çalışmaya dahil olan bireylerin demografik özelliklerine ait veriler aşağıda yer almaktadır. Ankete katılan bireylerin, cinsiyetleri, yaşları, eğitim durumları, medeni durumları, meslekleri, hangi tür hastaneyi tercih ettikleri ve hangi ilde yer aldıklarına ait bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Bilgiler

Demografik	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	292	48,67
	Erkek	308	51,33
Yaş	18 - 25 yaş	98	16,33
	26- 35 yaş	112	18,67
	36-45 yaş	110	18,33
	46- 55 yaş	90	15,00
	56- 65 yaş	104	17,33
	65 yaş üstü	86	14,33
Eğitim	İlköğretim	147	24,50
	Lise	154	25,67
	Üniversite	146	24,33
	Lisansüstü	153	25,50
Medeni_durum	Bekar	250	41,67
	Evli	265	44,17
	Boşanmış	72	12,00
	Dul (Eşi vefat eden)	13	2,17
Meslek	Çalışmıyorum	67	11,17
	Öğrenci	18	3,00
	Kamu Çalışanı	72	12,00
	İşçi	159	26,50
	Özel Sektör	99	16,50
	Emekli	78	13,00
	Ev Hanımı	40	6,67
	Diğer	67	11,17
Hastane	Devlet Hastanesi	452	75,33
	Özel Hastane	148	24,67
	Malatya	293	48,83
	Elâzığ	218	36,33
	Bingöl	68	11,33
İl	Tunceli	21	3,50
	Toplam	600	100,00%

Araştırmaya dahil olan katılımcıların %48.67'si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %51.33'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Yani toplamda araştırmaya 292 kadın, 308 erkek katılım göstermiştir. Ankete katılan 112 kişinin 26-35 yaş aralığında olduğu ve bu yaş aralığının en fazla katılım gösterdiği görülmüştür. Bu katılımcıları takiben 36-45 yaş aralığında 110 kişinin katılım gösterdiği görülmüştür. En az katılımın ise 90 kişi

ile 46- 55 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 154 kişinin lise mezunu olduğu ve %25,67 katılım oranı ile en fazla paya sahip olduğu görülmüştür.%44,17 ile en fazla evli kişilerin katılım gösterdiği, bekarların ise %41,67'lik oranla ikinci sırada yer aldığı görülmüştür. Katılımcıların %26,50 sinin en fazla katılım oranı ile işçi olduğu ve bu oranı %16,50 ile özel sektörün takip ettiği tespit edilmiştir. En az katılımın ise %3,00 oranla öğrencilerden oluştuğu belirlenmiştir.%75,33'lük oranla en fazla devlet hastanelerinin tercih edildiği ve %48,83 ile en fazla Malatya ilinden katılımcının olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi ve madde analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeğine Ait Güvenirlik, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör Yüğü	Madde-Ölçek İlişkisi
Hastalıkların iyileştirilmesine yönelik bilgiye erişebilmek	0,928	0,910
Hastalıklarla ilgili ilaçların prospektüslerini (ilaç bilgi kâğıdı) anlayabilmek.	0,832	0,797
Sosyal ağlarda yer alan (internet, gazete, dergiler gibi) sağlığınıza korumaya yönelik bilgileri anlamak.	0,812	0,775
Stres veya depresyon gibi hastalıkların nasıl iyileştirileceğine dair bilgiye erişebilmek	0,824	0,788
Hastalıklardan korunmak için arkadaşlarınızın ve ailenizin tavsiyelerine göre hareket etmek	0,822	0,786
Sağlığınıza iyi gelen aktivitelerle ilgili (meditasyon, egzersiz, yürüyüş, pilates vb.) bilgilere erişebilmek	0,832	0,797
Gereken durumlarda ambulans çağırmak.	0,835	0,801
Hastalıkların farklı çözüm seçeneklerinin avantaj ve dezavantajlarını anlayabilmek	0,825	0,790
Genel sağlık taramasının niçin gerekli olduğunu anlamak (meme muayenesi, kan şekeri testi, tansiyon gibi).	0,823	0,788
Hangi aşıları yaptırmanız gerektiğini kararlaştırmak	0,833	0,798
Gün içerisinde yaptığımız alışkanlıklarınızın (içme ve yeme alışkanlıkları, egzersiz vb.) hangilerinin sağlığınıza alakalı olduğunu anlayabilmek	0,824	0,789
Sağlıklı kalmak için bir spor kulübüne devam etmek	0,826	0,791
Güvenirlik		0,960
Özdeğer		8,370
Açıklanan Varyans (%)		69,754
KMO: 0,978; Bartlett's Test of Sphericity = $X^2(66)=6206,378$; p=0.000		

Ölçekteki maddelerin diğer maddelerle olan ilişkisinin 0,30 oranının altında bir oran almaması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2009:4). Bu açıdan, yukarıdaki tabloya göre, ölçekteki maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30 değerinin altında olmadığından ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,960 olduğu görülmüştür. Bu değer ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0,60 değerinden fazla ve Bartlett küresellik testinin anlamlı olduğu görülmüştür (p<0.01). 12 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam açıkladığı varyans değerinin %69.754 olduğu görülmektedir. Ölçeğin tek faktörlü olması sebebiyle herhangi bir döndürme işlemine gerek olmadığına karar verilmiştir.

Öz yeterlilik ölçeğine ait güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi ve madde analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. Öz Yeterlilik Ölçeğine Ait Güvenirlik, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktör Yüğü	Madde-Ölçek İlişkisi
Yeni bir olaya denk geldiğimde ne yapmam gerektiğini biliyorum.	0,947	0,925
Umulmadık olaylarda nasıl davranmak zorunda olduğumu biliyorum.	0,751	0,685
Karşılaştığım her türlü problemle baş edebilirim.	0,741	0,673
Beklenmedik zorlukların üstesinden geleceğime inanıyorum.	0,731	0,663
Yeteneklerime güvendiğim için zor durumlardan korkmam.	0,768	0,704
Bulduğum ortamlarda, tepkiye maruz kaldığımda şahsımı kabul ettirecek yol ve yöntemleri bilirim.	0,736	0,668
Mücadele edersem her türlü sorunun üstesinden gelebilirim.	0,743	0,677
Koyduğum hedeflere ulaşmak benim için zor değildir.	0,758	0,693
Bir sorunu çözmek için birçok yöntemim vardır.	0,741	0,674
Her türlü problem için mutlaka bir çözüm yolu bulurum.	0,740	0,674
Güvenirlik		0,922
Özdeğer		5,900
Açıklanan Varyans (%)		59,004
KMO: 0,948; Bartlett's Test of Sphericity = X²(45)=3566,679; p=0.000		

Yukarıdaki tabloya göre ölçekteki maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30 değerinin altında olmadığı görülmüştür. Bu sebeple ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığı anlaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,922 olduğu görülmüştür. Bu da ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek seviyede olduğunun kanıtıdır. KMO değerinin 0,60 değerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Bartlett küresellik testinin $p < 0.01$ düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 10 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam açıkladığı varyans değerinin %59.004 olduğu görülmektedir. Ölçeğin tek faktörlü olması nedeniyle herhangi bir döndürme işlemine gerek görülmemiştir.

Dijital dönüşüm ölçeğine ait güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi ve madde analizi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Dijital Dönüşüm Ölçeğine Ait Güvenirlilik, Açıklayıcı Faktör Analizi ve Madde Analizi Sonuçları

Maddeler	Faktörler			Madde-Ölçek İlişkisi
	1	2	3	
Sağlıkla ilgili elde ettiğim bilgilerin doğruluğunu, internette yer alan bilimsel yayınlardan (bildiri, makale, kitap vb.) öğrenirim.	0,782			0,751
Sağlıkla ilgili elde ettiğim bilgilerin doğruluğunu, sağlık profesyonellerinin (doktor, bilim insanı) internet sitelerindeki paylaşımlarından öğrenirim.	0,81			0,722
Sağlıkla ilgili elde ettiğim bilgilerin doğruluğunu, sağlık kuruluşlarının (hastane, poliklinik vb.) internet sitelerinden öğrenirim.	0,824			0,737
Sağlıkla ilgili elde ettiğim bilgilerin doğruluğunu, Sağlık Bakanlığı'nın internet sitesinden öğrenirim.	0,848			0,815
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, Twitter yoluyla öğrenirim.		0,829		0,703
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, YouTube yoluyla öğrenirim.		0,833		0,701
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, Instagram yoluyla öğrenirim.		0,843		0,769
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, gazetelerin internet sitelerinden öğrenirim.			0,718	0,871
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, sağlıkla alakalı kişisel bloglardan öğrenirim.			0,787	0,759
İnternette yer alan sağlıkla alakalı bilgileri, sağlıkla alakalı internet sitelerinden öğrenirim.			0,797	0,758
Güvenirlilik	0,920	0,906	0,911	0,941
Özdeğer	3,287	2,711	2,332	
Açıklanan Varyans (%)	32,869	27,107	23,324	83,300

KMO: 0,919; Bartlett's Test of Sphericity = $X^2(45)=5321,542$; p=0.000

Ölçekteki maddelerin diğer maddelerle olan ilişkisinin 0,30 oranının altında bir oran almaması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2009:4). Yukarıdaki tablo incelendiğinde, maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30'dan büyük olduğu görülmüştür. Bu sebeple ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin Cronbach Alfa değerinin 0,941 olduğu görülmüştür. Bu da ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör analizi uygulamak için bazı ön koşullar gereklidir. Bu koşullardan ilki verideki sayının faktör analizi yapılabilmesi için yeterli sayıda olup olmadığına karar vermektir. Bu amaçla, KMO ve değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının incelenmesi için Bartlett Küresellik testleri incelenmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2014:1). Tablo 5'de KMO değerinin 0,60 değerinden fazla ve Bartlett küresellik testinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.01). Elde edilen sonuçlara göre örneklem verilerinin faktör analizine uygun olduğu ve elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğinde ispatıdır (Kan ve Akbaş, 2005:5).

Ölçekten bir maddenin durmasına karar verebilmek için faktör yük değerinin 0,45 oranından yüksek bir orana sahip olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2009:3). Aynı zamanda maddelerin örtüşmesi incelenerek bir faktöre yüklenme durumları da dikkate alınmıştır. 10 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda 3 faktörlü

bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, açıkladığı varyans değerinin toplamı %83.300 olduğu görülmektedir. Ölçeğin tek faktörden fazla olmasından dolayı “varimax” dik döndürme işlemi yapılmıştır. Yapılan döndürme sonrasında, Faktör 1’in tek başına 3.287’lik öz değer ile ölçeğin %32.869’unu açıklamakta olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Dijital Teyit” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.920$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Faktör 2’nin tek başına 2.711’lik öz değer ile ölçeğin %27.107’sini açıklamakta olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.906$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Faktör 3’ün tek başına 2.332’lik öz değer ile ölçeğin %23.324’ünü açıklamakta olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.911$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6’da korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına ait bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6. Korelasyon Analizi

No	Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1	Sağlık Okuryazarlığı	1	,719**	,732**	,552**	,595**	,703**
2	Öz Yeterlilik		1	,625**	,494**	,532**	,618**
3	Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme			1	,715**	,733**	,911**
4	Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme				1	,599**	,851**
5	Dijital Teyit					1	,898**
6	Dijital Dönüşüm						1

**p<0.01; Pearsonkorelasyon analizi yapılmıştır.

Korelasyon analizinde r değerinin +1 olması pozitif doğrusal bir ilişki olduğunu gösterir. r değerinin -1 olması ise değişkenler arasında negatif doğrusal bir ilişki olduğunu gösterir. Bu çalışmanın korelasyon analizi sonucu +1 olduğu için değişkenler arasında pozitif doğrusal bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamız sonucunda, yetişkin bireylerin sağlık okuryazarlıkları ile öz yeterlilikleri arasındaki ilişkide r değerinin 0,719 olduğu ve p değerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Köklü ve diğerlerine göre r değerinin 0.71 - 0.99 arasında olması değişkenler arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde olduğunu gösterir. Yetişkin bireylerin sağlık okuryazarlıkları ile dijital dönüşüm düzeyleri arasında da yüksek düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü bu iki değişken arasındaki ilişkide r değerinin 0,703 olduğu analiz sonucunda görülmüştür. Fakat, yetişkin bireylerin öz yeterlilikleri ile dijital dönüşüm düzeyleri arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bu iki değişken arasındaki ilişkide r değerinin 0,618 olduğu görülmüştür. R değerinin 0.30 - 0.70 arasında olması değişkenler arasındaki ilişkinin orta düzeyde olduğunu gösterir (Köklü vd. 2006:3).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde, insanlar sağlık bilgilerine ulaşmak için elektronik araçları kullanırlar. Doktorlar ve hastalar arasında bilgilerin doğru ve zamanında paylaşılmasına ihtiyaç vardır (Mackert vd. 2016:264). İnternet, tüm sağlık sorunlarıyla başa çıkmak için değerli bir araçtır (Health Quality Ontario, 2013). Dünya Wide Web ve diğer teknoloji tabanlı uygulamalar, kamu sağlığı ve sağlık bakım ortamlarının ortak bir parçası haline gelmiştir ve insanlar, sağlık profesyonellerine danışmak yerine bilgi aramak ve tıbbi tavsiyelere erişmek için bu araçları giderek daha fazla birincil kaynak olarak kullanıyorlar (Li vd.2019:72). Ayrıca, internet kullanımı insanların tıp ve sağlık konularındaki farkındalığını ve bilgisini artırmıştır ve sağlık hizmetlerine daha fazla katılmalarına

yardımcı olmuştur. Hatta, insanların yaşam tarzlarını ve insanların sağlık sorunlarıyla nasıl başa çıktıklarını değiştirmek için güçlü bir platform haline gelmiştir (Valizadeh-Haghi ve Rahmatizadeh,2018:3).

Araştırmada, dijital dönüşüm, sağlık okuryazarlığı ve öz yeterlilik arasındaki ilişki incelenmiştir. TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) bölgesinde il merkezlerinde bulunan hastanelerde son bir yıl içerisinde en az bir kez tedavi görmüş olan 18 yaş ve üzeri okuryazar bireyler araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırma verileri yüz yüze uygulanan anket yöntemiyle toplanmıştır. Toplamda elde edilen 600 ankete ait veriler analiz edilmiştir.

Araştırmaya dahil olan katılımcıların %48.67'si kadınlardan oluşmaktadır. Katılımcıların %51.33'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Yani toplamda araştırmaya 292 kadın, 308 erkek katılım göstermiştir. Ankete katılan 112 kişinin 26-35 yaş aralığında olduğu ve bu yaş aralığının en fazla katılım gösterdiği görülmüştür. Bu katılımcıları takiben 36-45 yaş aralığında 110 kişinin katılım gösterdiği görülmüştür. En az katılımın ise 90 kişi ile 46- 55 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan 154 kişinin lise mezunu olduğu ve %25,67 katılım oranı ile en fazla paya sahip olduğu görülmüştür.%44,17 ile en fazla evli kişilerin katılım gösterdiği, bekarların ise %41,67'lik oranla ikinci sırada yer aldığı görülmüştür. Katılımcıların %26,50 sinin en fazla katılım oranı ile işçi olduğu ve bu oranı %16,50 ile özel sektörün takip ettiği tespit edilmiştir. En az katılımın ise %3,00 oranla öğrencilerden oluştuğu belirlenmiştir.%75,33'lük oranla en fazla devlet hastanelerinin tercih edildiği ve %48,83 ile en fazla Malatya ilinden katılımcının olduğu tespit edilmiştir.

Sağlık okuryazarlığı ölçeğine ait güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve madde analizi sonuçlarına göre, ölçekteki maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30 değerinin altında olmadığından ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,960 olduğu görülmüştür. Bu değer ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir. KMO değerinin 0,60 değerinden fazla ve Barlett küresellik testinin anlamlı olduğu görülmüştür ($p<0.01$). 12 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam açıkladığı varyans değerinin %69.754 olduğu görülmüştür. Ölçeğin tek faktörlü olması sebebiyle herhangi bir döndürme işlemine gerek olmadığına karar verilmiştir.

Öz yeterlilik ölçeğine ait güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve madde analizi sonuçlarına göre, ölçekteki maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30 değerinin altında olmadığı görülmüştür. Bu sebeple ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığı anlaşılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha değerinin 0,922 olduğu görülmüştür. Bu da ölçeğin güvenilirlik düzeyinin yüksek seviyede olduğunu kanıtlar. KMO değerinin 0,60 değerinden yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Barlett küresellik testinin $p<0.01$ düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 10 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda tek faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam açıkladığı varyans değerinin %59.004 olduğu görülmüştür. Ölçeğin tek faktörlü olması nedeniyle herhangi bir döndürme işlemine gerek görülmemiştir.

Dijital dönüşüm ölçeğine ait güvenilirlik, açıklayıcı faktör analizi ve madde analizi sonuçlarına göre, ölçekteki maddelerin diğer maddelerle olan ilişkisinin 0,30 oranının altında bir oran almaması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2009:4). Dijital dönüşüm ölçeğinde, maddelerin diğer maddeler ile olan ilişki değerinin 0,30'dan büyük olduğu görülmüştür. Bu sebeple ölçekten madde çıkarılmasına gerek olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin Cronbach Alfa değerinin 0,941 olduğu görülmüştür. Bu da ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olduğunu göstermektedir.

Faktör analizi uygulamak için bazı ön koşullar gereklidir. Bu koşullardan ilki verideki sayının faktör analizi yapılabilmesi için yeterli sayıda olup olmadığına karar vermektir. Bu amaçla, KMO ve değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının incelenmesi için Barlett Küresellik testleri incelenmiştir (Tabachnick ve Fidel,2014:1). Dijital dönüşüm ölçeğinin, KMO değerinin 0,60 değerinden fazla ve Barlett küresellik testinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<0.01$). Elde edilen sonuçlara göre örneklem verilerinin faktör analizine uygun olduğu ve elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğinde ispatıdır (Kan ve Akbaş, 2005:5).

Ölçekten bir maddenin durmasına karar verebilmek için faktör yük değerinin 0,45 oranından yüksek bir orana sahip olması gerekmektedir (Büyüköztürk,2009:3). Aynı zamanda maddelerin örtüşmesi incelenerek bir faktöre yüklenme durumları da dikkate alınmıştır. 10 maddelik ölçeğin, faktör analizi sonucunda 3 faktörlü bir yapıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, açıkladığı varyans değerinin toplamı %83.300 olduğu görülmektedir. Ölçeğin tek faktörden fazla olmasından dolayı "varimax" dik döndürme işlemi yapılmıştır. Yapılan döndürme sonrasında, Faktör 1'in tek başına 3.287'lik öz değer ile ölçeğin %32.869'unu açıklamakta

olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Dijital Teyit” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.920$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Faktör 2'nin tek başına 2.711'lik öz değeri ile ölçeğin %27.107'sini açıklamakta olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.906$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Faktör 3'ün tek başına 2.332'lik öz değeri ile ölçeğin %23.324'ünü açıklamakta olup faktör altındaki maddeler incelendiğinde faktöre “Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme” adı verilmiş olup faktörün güvenilirlik düzeyinin $\alpha=0.911$ ile yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarının daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırılması yapıldığında literatürdeki çeşitli çalışmalarla tutarlılık gösterdiği tespit edilmiştir (Osborn vd.,2010; Ishikawa ve Yano 2011; Bohanny vd.,2013; Reisi vd.,2016; Lee vd.,2016; Zuercher vd.,2017; Kim vd.,2018; Lwin vd.,2020; Fu vd.,2021; Akbolat vd.,2022; Al-Adhami vd.,2022; Berens vd.,2022; Wang vd.,2023). Verilen bu çalışmalar aşağıda mevcut çalışmayla detaylı olarak karşılaştırmalı bir biçimde ele alınmıştır.

Çalışmada yetişkin bireylerin sağlık okuryazarlıklarının öz yeterlilikleri üzerinde olumlu etkisinin bulunmasının daha önce yapılmış olan çalışmalarla tutarlı olduğu görülmüştür. Osborn vd., (2010), diyabet hastaları ile yaptıkları çalışmalarında, çalışmaya katılanların, %52'sinin sağlık okuryazarlığının sınırlı olduğu sonucuna ulaşımlardır. Diyabet öz-yeterliliği ile öz-yönetim ilişkilendirilmiştir. Öz yeterlilik ve öz yönetim arasındaki ilişkiler ırk/etnik köken ve sağlık okuryazarlığı düzeyleri arasında ilişkili olduğu sonucuna ulaşımlardır. Bu çalışmada da, çalışmaya katılanların öz yeterlilikleri ile sağlık okuryazarlıkları arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sağlık okuryazarlığının öz yeterlilik üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Osborn ve arkadaşları diyabet hastaları üzerinde çalışma yapmışlardır, bu çalışmada ise 18 yaş ve üzeri yetişkin bireyler ile çalışma yapılmıştır. Yetişkin bireylerle yapılan çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmüştür. Genellikle, bu kavramlarla yapılan çalışmaların kronik hastalarla yapıldığı görülmüştür. Buda bu çalışmanın özgün olduğunu göstermektedir.

Lee vd.,(2016) diyabet hastaları ile yaptıkları çalışmada, sağlık okuryazarlığının öz yeterlilik üzerinde doğrudan etkisinin olduğu sonucuna ulaşımlardır. Yetişkin bireyler üzerinde yapılan bu çalışmada da bireylerin sağlık okuryazarlığı ile öz yeterlilikleri ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmada sağlık okuryazarlığı, öz yeterlilik ve dijital dönüşüm ilişkilendirilmiştir.

Kim vd.,(2018) hastalar üzerinde yaptıkları çalışmalarında, sağlığı teşvik edici davranışların, elektronik sağlık okuryazarlığı, algılanan faydalar ve öz yeterlilik ile anlamlı düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada da dijital dönüşüm ölçeğinin alt faktörlerinden biri olan dijital sağlık bilgisi edinme faktörünün öz yeterlilik üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akbolat vd.,(2022) dahiliye ve kardiyoloji polikliniklerinden hizmet alan bireyler üzerinde yaptıkları çalışmalarında, sağlık okuryazarlığı ile öz bakım, sağlık okuryazarlığı ile yaşam kalitesi ve öz bakım ile yaşam kalitesi arasında pozitif yönlü, orta düzeyde ilişkiler bulmuşlardır. Benzer şekilde bu çalışmada da dijital dönüşüm ölçeğinin alt faktörleri olan "Dijital Teyit" ile öz yeterlilik, "Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme" faktörü ile öz yeterlilik ve "Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme" faktörü ile öz yeterlilik arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca "Dijital Teyit" ile sağlık okuryazarlığı, "Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme" faktörü ile sağlık okuryazarlığı ve "Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme" faktörü ile sağlık okuryazarlığı arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mevcut araştırmada sağlık okuryazarlığının, "Dijital Teyit", "Web 2.0 ve Dijital Sağlık Bilgisi Edinme" ve "Web 1.0 ve Sağlık Bilgisi Edinme" faktörlerini içeren dijital dönüşümü ve öz yeterlilik düzeyini, literatürdeki çalışmalara paralel olarak, olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulgu da sağlık alanında yapılan önceki çalışmaları destekler niteliktedir.

Bireyler birçok önemli dijital sağlık okuryazarlığı becerisine sahip olsalar ve bunları kullanma konusunda genel olarak kendilerini yeterli hissetseler de, dijital sağlık okuryazarlıklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bireylerin internet ve sosyal medyada buldukları sağlık bilgilerini güvenle değerlendirebilmek için dijital sağlık okuryazarlıklarının yüksek olması gerekmektedir. Dijital sağlık okuryazarlık düzeyinin artması içinde bireyler ve sağlık personelleri için birlikte tasarlanmış eğitim müdahaleleri gereklidir. Norman ve Skinner 2006'da yaptıkları çalışmalarında, eğer e-sağlık, halkın sağlığını iyileştirme potansiyelini hayata geçirecekse, sağlananlar ile insanların erişebilecekleri arasındaki farkın kabul edilmesi ve

düzeltilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yani halkın dijital araçlara erişimi ve dijital araçları kullanabilmeleri iyileştirilmelidir. Ayrıca, tüm halkın internet erişimine kavuşması sağlanmalıdır. Okuryazarlığı geliştirmek, zaman içinde hasta-danışanlar, pratisyenler, eğitimciler ve toplum sağlığı kuruluşları arasındaki ortaklıkları içeren, koordineli iyileştirme ve eğitim gerektiren bir süreçtir. Bu bir sonuç olduğu kadar bir süreçtir (Norman ve Skinner,2006:507). Bunun için gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda sağlık okuryazarlık düzeyinin, okuryazarlık düzeyiyle ilişkili olduğu görülmüştür. Burda da halkın okuryazarlık düzeyinin artırılması gerektiği önerilmektedir.

Sağlık okuryazarlığı ve öz yeterliliğin teşvik edilmesi yoluyla yaşam kalitesinin iyileştirilmesi mümkündür. Sağlık okuryazarlığı, bireyleri bilinçli sağlık kararları alma konusunda güçlendirir. Toplumun sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi ve bunun önündeki engellerin tespit edilmesi; sağlık bilgisine erişimi, sağlık bilgisini anlamayı ve sağlık bilgisini değerlendirmeyi ve kullanmayı kolaylaştırır. İnsanların dijital platformlardaki yanıltıcı bilgileri, yanlış iddiaları ayırt edebilmesine katkı sağlayacaktır. Toplumun, ruh sağlığı ve refahını artırarak, güçlenmesini sağlayacaktır. Bu çalışmanın sonuçları, sağlıkla ilgili müdahalelerin tasarlanması ve uygulanmasında sağlık hizmeti sağlayıcıları ve politika yapımcılar için bir temel olarak kullanılabilir.

Sosyal medya kullanımının hızla artmasıyla birlikte bu çalışmanın sağlık çalışanları ve politika yapımcıları için önemli çıkarımları bulunmaktadır. Sağlık okuryazarlığı, öz yeterliliği ve dijital dönüşümü etkilemiştir, bu da sağlık okuryazarlığı düzeyinin önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, insanların sağlıkla ilgili etkili ve doğru eylemlerde bulunabilmesi için bireylerin sağlık okuryazarlığı düzeyinin iyileştirilmesini önemli kılmaktadır. Bununla birlikte, bireylerin sağlık müdahalelerinde sağlıklarını yönetme konusundaki öz yeterliliklerini geliştirmek gerekmektedir. Aynı zamanda, sosyal medya araçlarının sağlık bilgilerini aramada kullanılması sosyal medyanın, sağlık okuryazarlığını ve öz yeterliliği arttırmada ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, bu konuyla ilgilenen sağlık akademisyenleri için önemlidir. Bu çalışma aynı zamanda etkili sağlık kampanyaları oluşturmak ve sosyal medya platformlarında doğru ve güvenilir sağlık bilgileri dağıtmak isteyen sağlık tasarımcılarına da fikir vermektedir.

Dijital sağlık hizmetleri, bireylerin sağlıklarını yönetme ve bakımlarına katılma biçimlerini değiştiriyor. Dijital medya ve iletişim teknolojisindeki ilerleme, sağlıkla ilgili bilgilere erişimi genişletmiştir. Sağlık hizmeti sağlayıcıları, çevrimiçi olarak doğru bilgiyi bulma ve kullanma becerisini geliştirmek için eğitim programları sunmayı düşünmelidirler. Özellikle çevrimiçi sağlık kaynaklarına erişim araçlarından etkin bir şekilde yararlanmalarını sağlayarak, öz yönetimlerini geliştirmeye ve sağlık eşitsizliklerini azaltmaya katkıda bulunabilirler. Bu nedenle, dijital sağlık okuryazarlığı konusunda araştırmaların sürdürülmesine ve mevcut ve gelecekteki COVID-19 ile ilgili sağlık ihtiyaçlarının çözümüne yardımcı olacak dijital platformların geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Akbolat, M., Amarat, M., ve Doğanıyığıt, P. B. (2022). "Sağlık Okuryazarlığının Yaşam Kalitesine Etkisinde Özbakım Gücünün Aracı Rolü". *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(1), 69-75.
- Al-Adhami, M., Berglund, E., Wängdahl, J., ve Salari, R. (2022). "A Cross-Sectional Study Of Health And Well-Being Among Newly Settled Refugee Migrants İn Sweden–The Role Of Health Literacy, Social Support And Self-Efficacy". *Plos One*, 17(12), e0279397.
- Anekwe, T. D., ve Rahkovsky, I.(2018). "Self-Management: A Comprehensive Approach To Management Of Chronic Conditions". *American Journal of Public Health*. 108, 430–436.
- Arni, P., ve Laddha, S. (2017). "Adoption of Digital Marketing in Health Industry", *SIES Journal of Management*, 13(1).
- Aydemir, İ., ve Yaşar, M. E. (2023). "Üniversite Personelinin Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları ile Sağlık Okuryazarlığı Bilgi Düzeyi İlişkisinin Belirlenmesi". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 123-134. <https://doi.org/10.29029/busbed.1205026>
- Bandura, A. (1982). "Self-Efficacy Mechanism İn Human Agency". *American Psychologist*, 37(2), 122–147.

- Bandura, A. (2005). "The Primacy Of Self-Regulation İn Health Promotion". *Applied Psychology*, 54(2), 245–254.
- Bandura, A. (2018). "Toward A Psychology Of Human Agency: Pathways And Reflections". *Perspectives on Psychological Science*, 13(2), 130–136.
- Bandura, A.(1977). "Self-Efficacy: Toward A Unifying Theory Of Behavioral Change". *Psychological Review*. 84 (2), 191-215.
- Belliger, A. ve Krieger, D. J. (2018). *The Digital Transformation Of Healthcare. Knowledge Management in Digital Change: New Findings and Practical Cases*, 311-326.
- Berens, E. M., Pelikan, J. M., ve Schaeffer, D. (2022). "The Effect Of Self-Efficacy On Health Literacy İn The German Population". *Health Promotion International*, 37(1),85.
- Berkman, .N.D., Davis, T.C. Ve McCormack, L. (2010). "Health Literacy: What Is It?". *Journal of Health Communication*. 15 (2). 9-19.
- Bohanny W., Wu S. F., Liu C. Y., Yeh S. H., Tsay S. L.ve Wang T. J. (2013). "Health Literacy, Self-Efficacy, And Self-Care Behaviors İn Patients With Type 2 Diabetes Mellitus". *Journal Of The American Association Of Nurse Practitioners*, 25(9), 495–502.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory Factor Analysis For Applied Research*. Guilford Publications.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Choi, S., Song, M., Chang, S. J., & Kim, S. A.(2014). "Strategies For Enhancing İnformation, Motivation, And Skills For Self-Management Behavior Changes: A Qualitative Study Of Diabetes Care For Older Adults İn Korea". *Patient Preference And Adherence*, 219-226.
- Çömlekçi, M.F. ve Bozkanat, E. (2021). "İnfodemide Dijital Ortamda Sağlık Bilgisi Edinme ve Teyit Davranışları". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 41(1). 103–125.
- Dunn, P. ve Hazzard, E. (2019). "Technology Approaches to Digital Health Literacy". *International Journal of Cardiology*, 293, 294-296.
- Duong, TV., Aringazina, A., Kayupova, G., Nurjanah, P. T.V., Pham K.M, et al. (2019). "Development And Validation Of A New Short-Form Health Literacy Instrument (HLS-SF12) For The General Public İn Six Asian Countries". *HLRP*. 3(2), 90-102.
- Erci, B. (2006). "Reliability And Validity Of The Turkish Version Of Generalized Perceived Self-Efficacy Scale", *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*. 9(2), 58.
- Evangelos, CK. (2006). "Self-Efficacy, Social Support And Well-Being The Mediating Role Of Optimism". *Personality and Individual Differences*. 40 (6).1281– 1290.
- Farley, H. (2019). "Promoting Self-Efficacy İn Patients With Chronic Disease Beyond Traditional Education: A Literature Review". *NursingOpen*. 7 (1). 30-41.
- Ford, G., Compton, M., Millett, G., ve Tzortzis, A. (2017). "The Role Of Digital Disruption İn Healthcare Service İnnovation". *Service Business Model Innovation in Healthcare and Hospital Management: Models, Strategies, Tools*, 57-70.
- Fu, S., Chen, X., ve Deng, S. (2021). "Relating Health İnformation Literacy Self-Efficacy To İnformation Technology Use And Health Status: A Large-Scale Study Of Chinese Undergraduates". *The Canadian Journal Of Information And Library Science*, 44(1), 38-69.
- Gönül, F., & Yaşar, M. E. (2023). Üniversite Öğrencilerinin Öz Yeterlilik ve İşsizlik Kaygılarının Girişimcilik Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 85-101. <https://doi.org/10.33399/biibfad.1307237>
- Gürbüz, S. ve Şahin, F.(2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara. Seçkin Yayıncılık. S:160-331.

- Güven, M., & Aslan, M. (2020). "Bilgi Teknolojilerinin Çalışanların Performansına ve Motivasyonuna Etkisi: TRB1 Bölgesindeki KOBİ'lerde Bir Uygulama". Bingöl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4(1), 35-54. <https://doi.org/10.33399/biibfad.631608>.
- Güven, M., & Yaşar, M. E. (2017). "Toplam Kalite Yönetimi Ve Teknolojinin İşletmeler İçin Önemi: Van Organize Sanayi Bölgesinde Bir Uygulama". Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(-), 127-142. <https://doi.org/10.29029/busbed.341486>
- Haggerty, E. (2017). "Healthcare And Digital Transformation". Network Security, 2017(8), 7-11.
- Hammond, A., & Freeman, K. (2001). "One-Year Outcomes Of A Randomized Controlled Trial Of An Educational-Behavioural Joint Protection Programme For People With Rheumatoid Arthritis". Rheumatology, 40(9), 1044-1051.
- Hayton, J. C., Allen, D. G., & Scarpello, V. (2004). "Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis". Organizational Research Methods, 7(2), 191-205
- Health Quality Ontario. (2013). "Electronic Tools For Health Information Exchange: An Evidence-Based Analysis". Ontario Health Technology Assessment Series, 13(11), 1.
- Hou, SI. ve Chen, PH. (2004). "Home-Administered Fecal Occult Blood Test For Colorectal Cancer Screening Among Worksites İn Taiwan". Preventive Medicine. 38 (1). 78– 84.
- Ishikawa H. ve Yano E. (2011). "The Relationship Of Patient Participation And Diabetes Outcomes For Patients With High Vs. Low Health Literacy". Patient Education And Counseling, 84(3), 393–397.
- Jayanti, RK. ve Burns, AC. (1998). "The Antecedents Of Preventive Health Care Behavior: An Empirical Study". Journal of the Academy of Marketing Science. 26 (1). 6– 15.
- Kan, A., & Akbaş, A. (2005). "Lise Öğrencilerinin Kimya Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması". Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(2).
- Karahan Yılmaz, S. ve ESKİCİ, G. (2021). "Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği-Kısa Form ve Dijital Sağlıklı Diyet Okuryazarlığı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 6(3), 19-25.
- Khaje-Bishak, Y., Payahoo, L., Pourghasem, B., & Jafarabadi, M. A. (2014). "Assessing The Quality Of Life İn Elderly People And Related Factors İn Tabriz, İran". Journal Of Caring Sciences, 3(4), 257.
- Kim, H., Goldsmith, J. V., Sengupta, S., Mahmood, A., Powell, M. P., Bhatt, J., ... & Bhuyan, S. S. (2019). "Mobile Health Application And E-Health Literacy: Opportunities And Concerns For Cancer Patients And Caregivers". Journal of Cancer Education, 34, 3-8.
- Kim, K. A., Kim, Y. J., ve Choi, M. (2018). "Association Of Electronic Health Literacy With Health-Promoting Behaviors İn Patients With Type 2 Diabetes: A Cross-Sectional Study". CIN: Computers, Informatics, Nursing, 36(9), 438-447.
- Kostkova, P. (2015). Grand Challenges İn Digital Health. Frontiers İn Public Health, 3, 134.
- Köklü N. Büyüköztürk, Ş. ve Bökeoğlu, Ö. Ç. (2006). Sosyal Bilimler İçin İstatistik. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kraus, S., Breier, M., ve Dasí-Rodríguez, S. (2020). "The Art Of Crafting A Systematic Literature Review İn Entrepreneurship Research". International Entrepreneurship and Management Journal, 16, 1023-1042.
- Lawrance, L., ve Mcleroy, K. R. (1986). "Self-Efficacy And Health Education". Journal of School Health, 56(8), 317-321.
- Lee Y. J., Shin S. J., Wang R. H., Lin K. D., Lee Y. L. ve Wang Y. H. (2016). "Pathways Of Empowerment Perceptions, Health Literacy, Self-Efficacy, And Self-Care Behaviors To Glycemic Control İn Patients With Type 2 Diabetes Mellitus". Patient Education And Counseling, 99(2), 287–294.
- Li, W., Murray, M. F., & Giovanni, M. A. (2019). "Obtaining a Genetic Family History Using Computer-Based Tools". Current Protocols in Human Genetics, 100(1), e72.

- Lwin, M. O., Panchapakesan, C., Sheldenkar, A., Calvert, G. A., Lim, L. K., ve Lu, J. (2020). "Determinants Of Ehealth Literacy Among Adults İn China". *Journal of Health Communication*, 25(5), 385-393
- Mackert, M., Mabry-Flynn, A., Champlin, S., Donovan, E. E., & Pounders, K. (2016). "Health Literacy And Health İnformation Technology Adoption: The Potential For A New Digital Divide". *Journal Of Medical Internet Research*, 18(10), e264.
- Manogaran, G., Lopez, D., Thota, C., Abbas, K. M., Pyne, S. ve Sundarasekar, R. (2017). "Big Data Analytics İn Healthcare Internet Of Things". *Innovative Healthcare Systems For The 21st Century*, 263-284.
- Norman, C. D., ve Skinner, H. A. (2006). "Ehealth Literacy: Essential Skills For Consumer Health İn A Networked World". *Journal Of Medical Internet Research*, 8(2), 506.
- Nutbeam D. (2000). "Health Literacy As A Public Goal: A Challenge For Contemporary Health Education And Communication Strategies İn The 21st Century". *Health Promotion International*. 15 (3), 259-267.
- Nutbeam, D., & Kickbusch, I. (1998). "Health Promotion Glossary". *Health Promotion International*, 13(4), 349-364.
- Nwankwo, T., Yoon, S. S., & Burt, V. L. (2013). "Hypertension Among Adults İn The United States: National Health And Nutrition Examination Survey", 2011-2012 (No. 2014). US Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Health Statistics.
- Osborn, C. Y., Cavanaugh, K., Wallston, K. A., ve Rothman, R. L. (2010). "Self-Efficacy Links Health Literacy And Numeracy To Glycemic Control". *Journal Of Health Communication*, 15(S2), 146-158.
- Özdemir,H.; Alper,Z.; Uncu,Y. ve Bilgel, N. (2010). "Health Literacy Among Adults: A Study From Turkey". *Health Education Research*, 25(3), 464-477.
- Paasche-Orlow, M. K., & Wolf, M. S. (2007). "The Causal Pathways Linking Health Literacy To Health Outcomes". *American Journal Of Health Behavior*, 31(1), S19-S26.
- Rachmani, E., Haykal, H., ve Rimawati, E. (2022). "Development And Validation Of Digital Health Literacy Competencies For Citizens (DHLC), An Instrument For Measuring Digital Health Literacy İn The Community". *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*. 2. 1.
- Reisi M., Mostafavi F., Javadzade H., Mahaki B., Tavassoli E. ve Sharifirad G. (2016). "Impact Of Health Literacy, Self-Efficacy, And Outcome Expectations On Adherence To Self-Care Behaviors İn Iranians With Type 2 Diabetes". *Oman Medical Journal*, 31(1), 52-59.
- Shah, S.(2021). Chapter 4 - Health Literacy And How To Communicate Effectively With Patients To Elicit A Long-Term Behavioural Change. *A Prescription for Healthy Living*. p:47-59.
- Shiferaw, K. B., Tilahun, B. C., endehabtu, B. F., Gullslett, M. K., & Mengiste, S. A. (2020). "E-Health Literacy And Associated Factors Among Chronic Patients İn A Low-Income Country: A Cross-Sectional Survey". *BMC Medical Informatics And Decision Making*, 20, 1-9.
- Shwarzer, R. ve Jerusalem, M. (1995). "Generalized Self-Efficacy Scale. In *Measures İn Health Psychology: A User's Portfolio*". Causal And Control Beliefs Windsor. 35-37.
- Tabachnick, G. G. and Fidell, L. S. (2007). *Experimental Designs Using ANOVA*. Belmont, CA: Duxbury.
- TUİK. (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu. 01.12.2023 tarihinde <https://nip.tuik.gov.tr/> adresinden alındı.
- Valizadeh-Haghi, S., & Rahmatizadeh, S. (2018). "Ehealth Literacy And General İnterest İn Using Online Health İnformation: A Survey Among Patients With Dental Diseases". *Online Journal Of Public Health Informatics*, 10(3).
- Veenker, H., & Paans, W. (2016). "A Dynamic Approach To Communication İn Health Literacy Education". *BMC Medical Education*, 16(1), 1-12.
- Vial, G. (2019). "Understanding Digital Transformation: A Review And A Research Agenda". *The Journal of Strategic Information Systems*, 28 (2). 118-144.

- Wang, Y., Wang, T., Wang, Y., Liu, Y., Xi, H., ve Zhong, Y. (2023). The Mediating Role Of E-Health Literacy In Self-Efficacy And Depressive Symptoms Among Chinese College Students.
- Wu, S. V., Hsieh, N., Lin, L., ve Tsai, J. (2016). "Prediction Of Self-Care Behaviour On The Basis Of Knowledge About Chronic Kidney Disease Using Self-Efficacy As A Mediator". *Journal of Clinical Nursing*, 25. 2609–2618.
- Wyatt, J. C., ve Sullivan, F. (2005). "Ehealth And The Future: Promise Or Peril?". *BMJ*, 331(7529), 1391-1393.
- Zhou, J., & Wang, C. (2020). "Improving Cancer Survivors'e-Health Literacy Via Online Health Communities (Ohcs): A Social Support Perspective". *Journal of Cancer Survivorship*, 14, 244-252.
- Zimmerman, B. J. ve Schunk, D. H.(2012). *Motivation, An Essential Dimension Of Self-Regulated Learning. Theory, Research And Applications*. p:1-30.
- Zuercher E., Diatta I. D., Burnand B., Peytremann-Bridevaux I. (2017). "Health Literacy And Quality Of Care Of Patients With Diabetes: A Cross-Sectional Analysis". *Primary Care Diabetes*, 11(3), 233–240.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki¹

The Relation between Current Account Balance and Net Errors and Omissions Account in Turkey after the Program for Transition to a Strong Economy

Melek Sermin EFEOĞLU* - Savaş ERDOĞAN**

*Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ORCID: 0000-0002-7277-7260
E-mail: melek.efeoğlu@lisansustu.selcuk.edu.tr

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İİBF., İktisat Bölümü
ORCID: 0000-0003-3252-3095
E-mail: serdogan@selcuk.edu.tr

¹ Bu çalışma, Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN danışmanlığında Melek Sermin EFEOĞLU tarafından Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ile Net Hata ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**Makale Türü
Article Type**

Tez Özeti Makalesi
Dissertation Article

Geliş Tarihi

Received
29.05.2024

Kabul Tarihi

Accepted
27.06.2024

**Önerilen Atıf Şekli /
Recommended Citation:**

Efeoğlu, M. S. & Erdoğan, S. (2024). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Sonrası Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi İle Net Hata Ve Noksan Hesabı Arasındaki İlişki, *Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 215-229.

ÖZET

Temel olarak bir ekonominin ürettiğinden fazlasını tüketmesi ve tüketimini de ithalat yolu ile karşılaması neticesinde oluşan cari işlemler açığı, dikkate alınması gereken önemli makroekonomik sorunlardan birini oluşturmaktadır. Her ne kadar olağan bir gelir kalemi olmasa bile, yapısal nedenlerle Türkiye ekonomisinde sürekli açık veren cari işlemler hesabının finansmanında net hata ve noksan hesabı cari açığı azaltıcı bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Kaynağı bilinmeyen kayıt dışı döviz girişi ve çıkışlarını ifade eden net hata ve noksan hesabı; zaman, kapsam ve ölçüm hatalarından kaynaklanmaktadır. Normal şartlar altında ödemeler bilançosu çift taraflı kayıt uygulaması kullanılarak tutulduğu için, borçlu ve alacaklı işlemlerin denkleştirilmesi esastır. Ancak farklı nedenlerden dolayı denkleştirme işlemi sağlanamadığında net hata ve noksan hesabı devreye girmektedir. Bu çalışmanın amacı; Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası cari işlemler dengesi ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkiyi Türkiye için 2003:Q1-2018:Q4 dönemine ait veriler aracılığıyla VAR modeli kullanarak analiz etmektir. Elde edilen bulgular; cari işlemler hesabından net hata ve noksan hesabına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Cari İşlemler Hesabı, Net Hata ve Noksan Hesabı, Etki-Tepki Fonksiyonları, Nedensellik Testi.

ABSTRACT

The current account deficit, which basically occurs as a result of an economy consuming more than it produces and meeting its consumption through imports, constitutes one of the important macroeconomic problems that should be taken into consideration. Even though it is not an ordinary income item, the net errors and omissions account draws attention as a factor reducing the current account deficit in the financing of the current account, which constantly runs a deficit in the Turkish economy due to structural reasons. Net errors and omissions accounting, which represents unregistered foreign exchange inflows and outflows of unknown origin, arises from time, scope and measurement errors. Since the balance of payments is kept using double-sided registration under normal circumstances, it is essential to balance debtor and creditor transactions. However, when balancing cannot be achieved due to various reasons, net errors and omissions calculation comes into play. The aim of this study is to analyze the relationship between the current account balance and net errors and omissions accounts after the Transition to a Strong Economy Program using the VAR model through data for the period 2003:Q1-2018:Q4 for Turkey. The findings showed that there is a causal relationship from the current account to the net errors and omissions account.

Keywords: Current Account, Net Errors and Omissions Account, Impulse-Response Functions, Causality Test.

GİRİŞ

Ödemeler bilançosu Türkiye ekonomisinde ilk olarak 1926 yılında düzenlenmiş ve bu bilançoda sadece ihracat ile ithalat değerlerindeki değişimlere yer verilmiştir. Ancak diğer hesaplardaki gerçekleştirmeler detaylandırılmadığı için cari işlemler açığının kaynakları tam olarak anlaşılamamıştır. Söz konusu eksiklik ise 1950’li yıllarda yapılan iyileştirmeler ve standardizasyon ile büyük ölçüde giderilmeye çalışılmıştır (Polat, 2008: 59).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle savaşın neden olduğu ekonomik tahribatı azaltmak ve ülkeler arasındaki iktisadi ilişkileri güçlendirmek amacıyla atılan adımlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Söz konusu kuruluşların bir üyesi konumundaki Türkiye, zaman zaman program ve finansman taleplerinden ötürü bu kuruluşlar ile yakından çalışmışlar yürütmüştür. Özellikle cari işlemler açığı ve bu açığın beraberinde getirdiği önemli sorunlardan ötürü IMF ile stand-by anlaşmaları yapılmıştır.

24 Ocak 1980 Kararlarından sonra dış ticaretin liberalleştirilmesi, dış ticaret dengesini ithalat lehine değiştirmeye başlamış ve 1980’li yılların sonunda cari işlemler açığı oldukça önemli boyutlara ulaşmıştır. İlerleyen süreçte ise cari işlemler açığı 94 Krizi’nin de temel belirleyicilerinden biri haline dönüşmüştür. 5 Nisan Kararları çerçevesinde ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşürülmesi üzerine ithalat ve cari işlemler açığında belirgin bir azalma meydana gelmiş, ancak 1990’lı yılların ikinci yarısında Türk lirası yeniden değer kazanmaya başlayınca cari işlemler açığı tekrar yükselişe geçmiştir. Bu durum cari işlemler açığının finansmanı kapsamında ödemeler bilançosu hesaplarını oldukça önemli hale getirmiştir.

Ödemeler bilançosu temel itibarıyla cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı ve merkez bankası rezervlerinden meydana gelmektedir. Cari işlemler hesabı açık verdiği takdirde aradaki bu fark sermaye hesabı, finans hesabı ve merkez bankası rezervleri kullanılarak finanse edilmeye çalışılır. Söz konusu açığın finansmanında kaynağı belli olmayan para girişleri de zaman zaman önemli fonksiyonlar üstlenebilmektedir. Ancak açığın oldukça yüksek boyutlara ulaşması ve sürdürülemez noktalara taşınması halinde uluslararası kuruluşlardan destek almak kaçınılmaz hale gelebilir. Nitekim Türkiye 14 Nisan 2001 tarihinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adı altında IMF ile yeni bir anlaşma yaparak sağladığı mali destek aracılığıyla iç ve dış açıklarını kontrol etmeye çalışmıştır (Paya, 2013: 538).

Bu çalışma, Türkiye’de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkinin 2003:Q1-2018:Q4 dönemine ait veriler yardımıyla VAR modeli kullanarak analiz edilmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede ilk olarak ödemeler bilançosu ve cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı kavramsal olarak ele alınmış, ikinci olarak istatistikî veriler aracılığıyla Güçlü Ekonomik Geçiş Programı sonrası cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabına ait gelişmelere yer verilmiştir. Literatürdeki bazı çalışmalara ait özet bilgiler üçüncü bölümde sunulduktan sonra dördüncü bölümde metodoloji tanıtılmıştır. Beşinci bölüm veri seti hakkında bilgi vererek altıncı bölümde analiz bulguları raporlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ödemeler bilançosu TCMB (2019) tarafından “bir ekonomide yerleşik kişilerin (genel hükümet, merkez bankası, bankalar, diğer sektörler) diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurt dışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistikî rapor” şeklinde tanımlanmıştır. Sawyer ve Sprinkle (2005) ise ödemeler bilançosunu, bir ekonominin yerleşikleri ile başka ülkelerin yerleşikleri arasında bir yılda oluşan uluslararası işlemlerin yer aldığı belge, olarak ifade etmişlerdir.

Ödemeler bilançosu istatistikleri 6. El Kitabına göre bilanço; “Cari İşlemler Hesabı”, “Sermaye Hesabı” ve Finans Hesabı olmak üzere 3 temel hesabı içermektedir. Bunlardan Cari İşlemler Hesabı ve Sermaye Hesabı; mal, hizmet ve gelir akımları ile karşılıksız transferlerin de yer aldığı reel işlemleri göstermektedir. Diğer taraftan Finans Hesabı ise Cari İşlemler Hesabı ve Sermaye Hesabı toplamının nasıl finanse edildiğini yansıtmaktadır (TCMB, 2019: 12). Aylık, çeyreklik ve/veya yıllık olarak hesaplanabilen ödemeler bilançosu (Heakel, 2019), çift taraflı kayıt sistemine göre oluşturulduğu için daima denk olup (Doğukanlı, 2008: 10-11); bilançonun borç tarafı yurt dışına yönelik ödemeleri, alacak tarafı ise ülkeye yönelik ödemeleri içermektedir. Dolayısıyla borç tarafı döviz çıkışlarını, alacak tarafı da döviz girişlerini ortaya koymaktadır (Bozok, 2008: 6).

Cari İşlemler Hesabı; “Ödemeler dengesi hesapları içinde yer alan mal ve hizmet ticareti ile birincil ve ikincil gelir hesaplarını kapsamaktadır. Cari işlemler hesabında gelirlerin giderleri aştığı, diğer bir ifadeyle, farkın artı olduğu durum cari işlemler fazlası olarak nitelendirilirken; giderlerin gelirleri aştığı, diğer bir ifadeyle, farkın eksi olduğu durum ise cari işlemler açığı olarak adlandırılmaktadır.” (TCMB, 2019).

Cari İşlemler Hesabı; Dış Ticaret Hesabı, Gelir Hesabı ve Transfer Hesabı olarak üç farklı hesabın toplamıdır. Bunlardan Dış Ticaret Hesabı, ihraç edilen mal ile ithal edilen mal büyüklüklerini vermektedir. Bu çerçevede ihracatın, ithalattan daha fazla olması; dış ticaret açığını beraberinde getirir. Diğer taraftan Gelir Hesabı; bir ülkenin yurtdışındaki yatırımlarından ötürü elde edilen faiz/kar geliri ile yabancıların yurtiçindeki yatırımlarından ötürü elde ettikleri faiz/kar gelirini göstermektedir. Cari İşlemler Hesabının üçüncü bileşeni olan Transfer Hesabı ise resmi ve özel transfer gelir ve giderlerini kayıt altına almaktadır (Holman, 2001: 7).

Ödemeler bilançosu çift taraflı kayıt sistemine göre oluşturulduğu için borç ve alacak tarafları birbirine eşit olmak zorundadır. Cari İşlemler Hesabı dışındaki diğer hesaplar, uluslararası finansal yatırım akımlarını gösterir. Bu nedenle Cari İşlemler Hesabının net dış yatırımlara denk olması gerekmektedir. Cari fazla, yabancı varlıkların yabancı yükümlülüklerden daha fazla olduğunu ve net dış yatırımın pozitif olduğunu ifade ederken; cari açık ise yabancı varlıkların yabancı yükümlülüklerden daha az olduğu anlamına gelmektedir (Pugel, 2007: 364).

Ödemeler bilançosu her ne kadar çift taraflı kayıt sistemi çerçevesinde hazırlansa da verilerin farklı kaynaklardan temin edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanındaki farklılıklardan dolayı zaman zaman alacak ve borç tutarları arasında bir eşitsizlik ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda aradaki fark ise Net Hata ve Noksans Hesabı (İstatistikî Farklar) altında kayda alınmaktadır (TCMB, 2019: 17). Diğer taraftan Net Hata ve Noksans Hesabı kökeni ve amacı belli olmayan döviz gelir ve giderlerini de içermektedir. Bu çerçevede söz konusu hesabın pozitif bir değer alması, aynı zamanda ülkeye yönelik kaynağı belirsiz bir döviz girişinin olduğu anlamına gelebilirken; negatif değer alması ise kaynağı bilinmeyen döviz çıkışlarına işaret edebilmektedir (Dinler, 2005: 519).

Net Hata ve Noksans oluşmasının temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2001: 402; Çıplak, 2005: 1; Eğilmez, 2016; TCMB, 2019: 27):

- Dış ticaret işlemleri ile bunlara ilişkin ödemelerin farklı zamanlarda gerçekleşmesi
- Gümrük işlemlerindeki beyan hataları
- Kayıt dışı işlemler
- Turizm ve bavul ticareti gibi bazı işlemlere ait gelir ve gider büyüklüklerinin anket yoluyla tahmin edilmesinde oluşabilecek hatalar

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GÜÇLÜ EKONOMİYE GEÇİŞ PROGRAMI SONRASI CARİ İŞLEMLER HESABI İLE NET HATA VE NOKSAN HESABI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Uluslararası ekonomik entegrasyonu sağlamak ve finansal nitelikli krizleri çözmek üzere İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan IMF ve Dünya Bankası, 1947 yılında Türkiye'yi üye ülkeler arasına dahil etmiştir. Türkiye, Dünya Bankası'ndan ilk olarak 1950 yılında ve IMF'den de ilk olarak 1960 yılında kredi kullanmış ve sonraki yıllarda da zaman zaman söz konusu örgütler ile iş birliği yapmıştır. Özellikle iktisadi krizlerin neden olduğu makroekonomik sorunları aşabilmek amacıyla yürürlüğe konulan IMF destekli istikrar programları 2008 Küresel Krizi öncesine kadar uygulanmıştır (Ay vd., 2007: 602).

IMF'den ilk kredi kullanımının temel nedeni dış ticaret açığının finansmanında ve yabancı kredi teminindeki zorluklar olmuştur (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 207). 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci sanayileşme stratejisi ile Türkiye kendi kendine yeten bir ekonomi portresi çizmiştir (Çekim, 2009: 66). 24 Ocak 1980 Kararları ile ekonomi politikalarında önemli bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirilerek serbest piyasa modeline bir geçiş yapılmıştır. Mal ticaretindeki liberalizasyon sürecini, 1989 yılında gerçekleştirilen 32 Sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu'ndaki değişiklik ile sermaye hareketlerindeki liberalizasyon süreci takip etmiştir.

Böylece portföy yatırımlarının ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelmesine yönelik girişimler hız kazanmıştır (Çekim, 2009: 66). Ancak 1989 yılından itibaren ithalattaki artış hızının ihracattaki artış hızına göre daha yüksek olması nedeniyle cari işlemler hesabında oluşan açık düzeyleri oldukça önemli seviyelere ulaştırmıştır. Bu soruna ekonomideki diğer problemler de eklenince 1994 yılında kriz ortamına girilmiştir. 5 Nisan Kararları çerçevesinde hayata geçirilen dezenfasyonist politikalar, mali disiplin süreci ve devalüasyon uygulaması her ne kadar ithalatı ve cari açığı bir miktar düşürse de ulusal paranın yeniden değerlendirilmeye başlaması ile birlikte cari açık tekrar yükselişe geçmiştir. 1996 yılından itibaren ön plana çıkan bavul ticareti ise net hata ve noksan hesabını farklı bir boyuta taşımıştır (Mangır, 2006: 465).

Alınan tedbirlere rağmen yapısal sorunların çözüme kavuşturulamaması nedeniyle cari işlemler açığı kronik bir probleme dönüşmüştür (Şahin, 2011: 51-53). Cari işlemler açığına diğer makroekonomik sorunların eşlik etmesi ile birlikte 1990'lı yılların sonunda ve 2000'li yılların başında peş peşe krizler yaşanmıştır. Bunun üzerine 14 Nisan 2001 tarihinde IMF destekli istikrarı ve yapısal reformları önceleyen "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" hayata geçirilmiştir. Söz konusu program kapsamında çok geniş düzenlemeler içeren niyet mektubu verilerek çok güçlü bir mali destek sağlanmıştır (Paya, 2013: 538). Programda temel olarak sabit kur rejiminin bırakılması sebebiyle ortaya çıkan güvensizlik ortamını ve istikrarsızlığı en hızlı şekilde ortadan kaldırmak, mevcut olumsuzlukların tekrarlanmayacak şekilde kamu idaresinin ve ülke ekonomisinin yenilenmesine yönelik altyapıyı oluşturmak amaçlanmıştır (Acar, 2012). "Güçlü ekonomiye geçiş programının ayırt edici özelliği; Türkiye'nin ekonomik ve siyasal geleceğinde, orta ve uzun vadede köklü değişim ve dönüşümleri hedeflemesidir. Sağlıklı bir serbest piyasa ekonomisine geçişin önündeki engellerin kaldırılması, devletin ekonomideki yerinin sosyal destek ve yasal denetleme görevini içerecek şekilde düzenlenmesi, hedeflenen reformun esas unsurlarını oluşturmaktadır." (Taşar, 2010: 95).

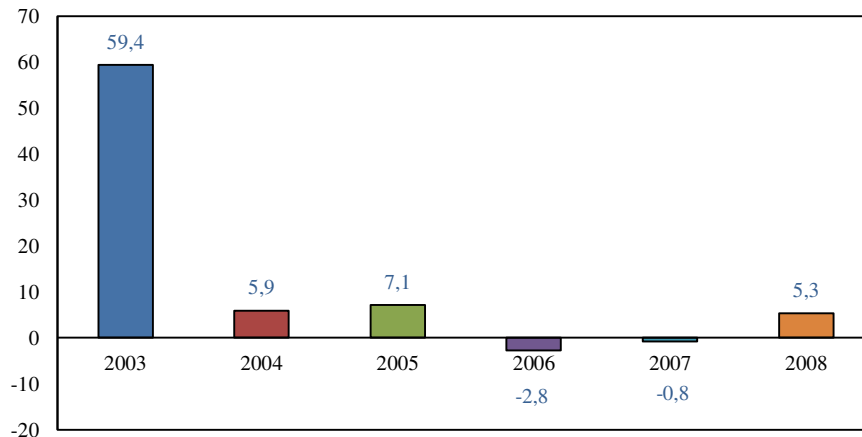
Yurtiçinde ve yurtdışında meydana gelen bazı gelişmelerden ötürü 2001 Krizi'nin ekonomik dengeler üzerindeki etkileri bir süre devam etmiştir. Dalgalı kur rejimine geçilmesi, fiyat istikrarına odaklı para politikası uygulaması; mali disiplin anlayışı, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi, petrol fiyatlarındaki artış ve AB'ye üyelik sürecinde kaydedilen ilerlemeler bu gelişmelerden bazılarıdır (Bayrak, 2011: 58). Ancak 2003-2008 döneminde cari işlemler hesabındaki açık düzeyi artış eğilimini sürdürmüştür. Tablo 1, söz konusu döneme ait cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı büyüklüklerini göstermektedir.

Tablo 1: 2003-2008 Yılları Arasında Cari İşlemler Hesabı ile Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon \$)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Cari İşlemler Hesabı	-7.554	-14.198	-20.980	-31.168	-36.949	-36.425
Net Hata ve Noksan Hesabı	4.489	838	1.495	-896	-315	1.966

Kaynak: TCMB Veri Tabanından milyon dolar cinsinden elde edilmiştir.

Tablo 1'deki veriler cari işlemler açığının ele alınan dönemde sürekli artış kaydetmesine rağmen; net hata ve noksan hesabının oldukça dalgalı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Grafik 1 ise net hata ve noksan hesabının cari işlemler açığını karşılama oranlarını göstermektedir.

Grafik 1: 2003-2008 Yılları Arasında Net Hata ve Noksan Hesabının Cari İşlemler Hesabını Karşılama Oranları

Türkiye ekonomisi 2003 yılında 7.554 milyar dolar cari işlemler açığı verirken, net hata ve noksan hesabında 4.489 milyar dolarlık bir giriş söz konusu olmuş ve 2003 yılında net hata ve noksan hesabı, cari işlemler açığının %59,4'lük kısmını finanse etmiştir. İlgili yılda iç üretimin azalmasından ötürü ithalatın artması, cari işlemler açığının büyümesinde etkili olmuştur. Bu dönemde küresel likidite düzeyi oldukça yüksek olduğu için, Türkiye yüksek faiz vererek ihtiyaç duyduğu kaynağı kendine çekmeyi başarabilmiştir (Kayra, 2015: 247). Ancak 2003 yılından itibaren artış eğilimini sürdüren cari işlemler açığı nedeniyle Türkiye, dış kaynak girişine bağımlı bir ekonomi haline evrilme sürecini devam ettirmiştir (Paya, 2013: 539). 2004 yılında 14.198 milyar dolarlık cari işlemler açığının %5,9'luk kısmı net hata ve noksan hesabı aracılığıyla finanse edilmiştir. 2005 yılında ise bu oran %7,1'e çıkmıştır. 2003-2005 döneminde, cari işlemler açığını tetikleyen temel unsurlar arasında; ulusal paradaki değerlenme, hızlı ekonomik büyüme, uzun vadeli kredi olanakları ve kriz sonrası artan talep yer almaktadır (Çekim, 2009: 89, 90, 104). 2005 yılında da benzer sebepler ile devam eden iktisadi canlılık, ithalattaki artışı sürdürmüştür (Kayra, 2015: 261-262). 2006 yılında ise cari işlemler açığı yükseliş eğilimini devam ettiren; net hata ve noksan hesabında 896 milyon dolarlık bir çıkış söz konusu olduğu için, net hata ve noksan hesabı, cari açığı karşılayamadığı gibi %2,8 oranında artmasına yol açmıştır. Nitekim turizm gelirlerindeki düşüş ve yatırım geliri dengesindeki bozulmadan ötürü (Çekim, 2009: 96) 2006 yılında cari işlemler açığı yaklaşık %40 oranında artarak 21 milyar dolar seviyelerinden 31 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır (Ekşi, 2010: 60). Yabancılar yönelik özelleştirmeler ve Borsa'daki yabancı ağırlığı bu dönemdeki cari işlemler açığının temel finansman kaynağı olmuştur (Yaşar, 2013: 89). Benzer şekilde 2007 yılında da bir taraftan cari işlemler açığı artarken diğer taraftan da net hata ve noksan hesabında çıkış gerçekleşmiştir. Dolayısıyla söz konusu çıkış, cari açığı karşılayamadığı gibi %0,8 oranında da artmasına sebep olmuştur. Enerji fiyatlarında meydana gelen hızlı yükseliş, 2007 yılındaki cari işlemler açığının önemli nedenleri arasında yerini almıştır (Yaşar, 2013: 71-72). Dış ticaret açığı ve gelir hesabı açığından dolayı 2008 yılı itibarıyla 36.425 milyar dolar düzeylerine gelen cari işlemler açığının %5,3'lük bölümü net hata ve noksan hesabı ile finanse edilmiştir. Küresel Krizin yoğunluk kazandığı Ekim ayına kadar ihracatta meydana gelen olumlu ilerlemeler ve turizm gelirlerindeki artış, cari işlemler açığının tam olarak finansmanına yardımcı olamamıştır (Ekşi, 2010: 60). Dönemin geneli dikkate alındığında (2003-2008) cari işlemler açığını sürekli besleyen faktör, ithalatın görece daha hızlı artması olmuştur. İthalatın, ihracata kıyasla daha hızlı artmasının en önemli nedeni ise döviz kuru ile ilişkilendirilmektedir. Nitekim değerli ulusal para, ihracatı yavaşlatmış, ithal mallarının alımını daha uygun hale getirmiştir (Küçükücü, 2012: 96).

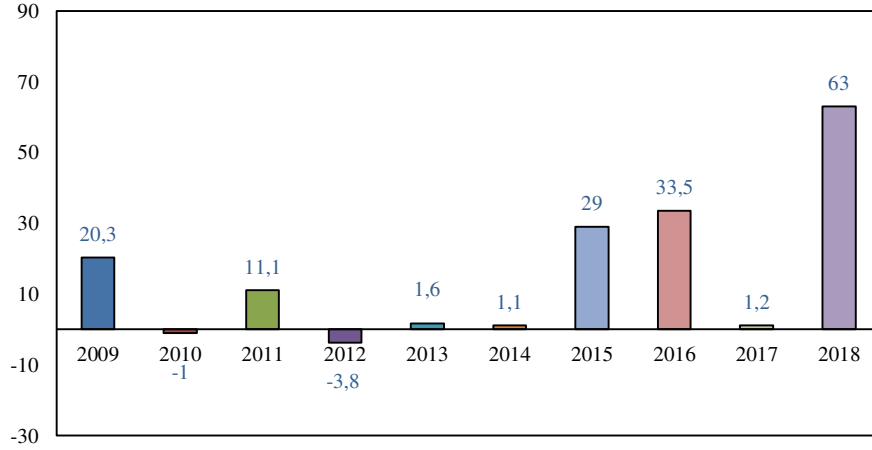
2008 Küresel Krizi, küresel likidite bolluğu sürecini tersine çevirmiş ve Türkiye ekonomisine yabancı kaynak girişi azalmıştır. Bu durum, 2009 yılında Türkiye ekonomisinin yaklaşık %5 seviyelerinde keskin bir daralma yaşamasına neden olmuştur (Paya, 2013: 539). Söz konusu daralma ise ithalat talebi üzerinden cari işlemler açığına yansımıştır. Tablo 2, cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabına ait büyüklükleri 2009-2018 dönemi için göstermektedir.

Tablo 2: 2009-2018 Yılları Arasında Cari İşlemler Hesabı ile Net Hata ve Noksan Hesabı (Milyon \$)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Cari İşlemler Hesabı	-	-	-	-	-	-	-	-33.139	-	-
Net Hata ve Noksan Hesabı	11.358	44.616	74.402	47.963	63.642	43.610	32.145	11.104	614	17.203

Kaynak: TCMB Veri Tabanından milyon dolar cinsinden elde edilmiştir.

Tablo 2'deki veriler ele alınan dönemde hem cari işlemler açığının hem de hata ve noksan hesabının dalgalı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Grafik 2 ise net hata ve noksan hesabının cari işlemler açığına karşılama oranlarını göstermektedir.

Grafik 2: 2009-2018 Yılları Arasında Net Hata ve Noksan Hesabının Cari İşlemler Hesabını Karşılama Oranları

2008 Küresel Krizi Türkiye’de ithalat ve ihracatın düşmesine neden olmuş ve 2009 yılında cari işlemler açığı 11 milyar dolar seviyelerine kadar gerilemiştir. Aynı yıl net hata ve noksan hesabındaki 2.314 milyar dolarlık giriş sayesinde cari işlemler açığının %20,3’lük kısmı net hata ve noksan hesabı tarafından finanse edilebilmiştir. Bir sonraki yıl yabancı sermaye girişlerinin artması ile birlikte ulusal paranın güçlenmesi ve piyasa faizlerinin gerilemesi, ekonominin büyümesini beraberinde getirmiştir. Ancak krizden ötürü ihracatın düşük seviyelerde kalması, ulusal paranın değerlenmesi ve ithalatın artması ise cari işlemler açığını 11 milyar dolar düzeylerinden 44 milyar dolar düzeylerine taşımıştır. Diğer taraftan net hata ve noksan hesabındaki çıkış sebebiyle 2010 yılında net hata ve noksan hesabı cari işlemler açığını finanse edemediği gibi %1 oranında artmasına yol açmıştır. 2011 yılında 74 milyar dolara ulaşan cari işlemler açığının %11,1’lik kısmı net hata ve noksan hesabı tarafından finanse edilmiştir. Söz konusu yılda da küresel koşullardaki problemlerden ötürü ihracat canlanmazken yurtiçi talebe dayalı büyüme ve kısa vadeli sermaye akımları cari işlemler açığını beslemiş ve ülke ekonomisini kırılgan hale getirmiştir (TEPAV, 2011). Net hata ve noksan hesabı 2012 yılında cari işlemler açığının %3,8 oranında artmasına neden olurken; 2013 yılında cari işlemler açığının %1,6’lık kısmını, 2014 yılında da %1,1’lik kısmını finanse etmiştir. 2015 yılında meydana gelen Uçak krizi, Rusya ile çeşitli alanlarda (inşaat sektörü, seyahat sektörü, tarım sektörü, eğitim ve spor vb.) olduğu gibi bavul ticareti hacminin de düşmesine, hatta durmasına sebep olmuştur. Ayrıca Rusya, Türkiye’ye karşı bir takım yaptırım kararları almış ve uygulamıştır. Bu durum ülke ekonomisinde oldukça olumsuz etkiler meydana getirmiştir. 2015 yılında net hata ve noksan hesabı, cari işlemler açığının %29’luk kısmını finanse etmiştir. 2016 yılında yatırım gelirleri hesabının açık vermesi ile cari işlemler açığı bir önceki yıla göre sınırlı ölçüde artış sergilemiştir. Yatırım gelirleri hesabındaki fark ise temel itibariyle kar transferlerinden kaynaklanmıştır. Emtia ve enerji fiyatlarındaki artış ise dış ticaret açığını yükseltmiştir (Öztürk vd., 2012: 84, 92). Ayrıca 2016 yılında kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye için verdikleri düşük not da önemli bir ayrıntı teşkil etmektedir. Yabancı sermaye ihtiyacının önemli boyutlara ulaşması, kredi notundaki gerilemenin başlıca nedenini oluşturmuştur (Kahveci, 2016). Net hata ve noksan hesabı 2016 yılında cari işlemler açığının %33,5’lik bölümünü finanse etmiştir. Bu oran 2017 yılında %1,2 seviyelerine kadar gerilemiştir. Diğer taraftan cari işlemler açığının yaklaşık üçte ikisi net hata ve noksan hesabındaki kaynağı bilinmeyen paralarla finanse edilerek karşılanmıştır. Yabancı paralarının ulusal para karşısında değer kazanmasıyla, 2018 yılında cari işlemler dengesi açığı son dört yılın en düşük seviyesine inmiştir. Ayrıca aynı yıl 17.2 milyar dolar ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek net hata ve noksan girişi gerçekleşmiştir. Böylece 2018 yılında net hata ve noksan hesabı, cari işlemler açığının %63’lük kısmını finanse etmiştir. Kaynağı belli olmayan uluslararası para hareketliliği, iktisadi konjonktüre oldukça duyarlıdır. Ancak bu hesabın sıcak para türü gibi algılanarak cari açığın temel finansman kaynakları arasında görülmesi riskli bir durum teşkil etmektedir (Karaçayır, 2014: 119).

Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisini kırılgan hale getiren temel unsurlardan biridir. İktisat literatüründeki çok sayıda çalışma, açığın GSYH içindeki payının %5 seviyelerinin üzerine çıkmasını kriz için bir öncü gösterge kabul etmektedir. Liberalizasyon süreci ile birlikte ihracattaki artış hızının ithalattaki artış hızının gerisinde kalması ve ithalata dayalı bir büyüme yapısı ise Türkiye için cari işlemler açığını oldukça önemli hale getirmektedir (Erdoğan ve Acet, 2016: 540).

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde cari işlemler açığı ve temel belirleyicileri üzerine çok sayıda çalışma olmasına rağmen; cari işlemler açığı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak analiz eden sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bir bölümüne ait özet bilgiler şu şekildedir:

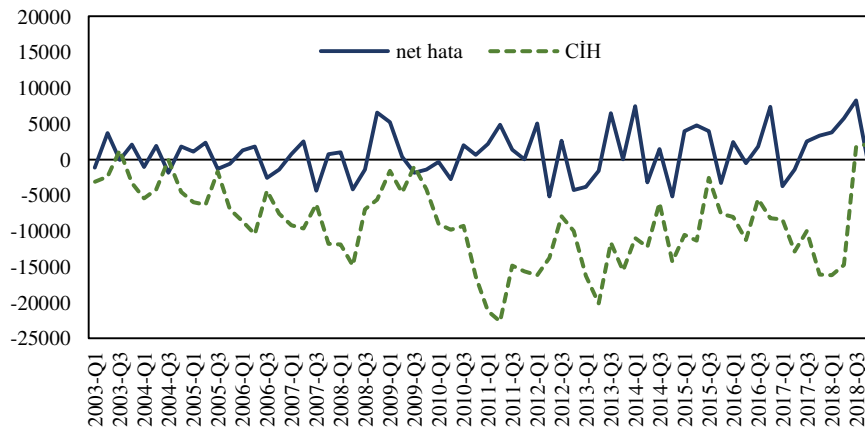
Alagöz ve Erdoğan (2011), net hata ve noksan hesabının dış ödemeler dengesinde bir kalıntı hesap niteliğinde olduğunu vurgulamaktadırlar. Ayrıca 2003 yılı ve sonraki yıllarda dikkatleri üzerine çeken bu hesabın kapsam, zamanlama ve ölçüm hatalarından kaynaklandığını belirtmektedirler. 2002:1-2010:5 dönemini kapsayan çalışmalarında, ihracat, bavul ticareti ve turizm gelirleri ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamışlardır. VAR modeli sonucuna göre, turizm gelirlerinin net hata ve noksan hesabını etkileyen en önemli unsur olduğunu tespit etmişlerdir.

Özekicioğlu ve Taştan (2013), net hata ve noksan hesabının, döviz varlıklarındaki değişimden kaynaklandığını belirtirken, oluşan noksanlıkların bu hesapta gösterildiğini ifade etmektedirler. 1950-2012 dönemini kapsayan çalışmalarında net hata ve noksan hesabının sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Analizlerinde ayrıca, net hata ve noksan hesabının özellikle kriz dönemlerinde negatife düşme eğilimi olduğunu belirtmektedirler. Net hata ve noksan hesabındaki 1993 ve 2002 yıllarındaki kırılmaların gerçekleşen krizlere ve döviz volatiliteye bağlı olduğunu vurgulamaktadırlar. Kısa vadeli sermaye akımlarının ve krizler sonucunda oluşan para ikamesinin net hata ve noksan hesabı ile ters bir ilişki içinde olmasının durumunu, sermaye hesabıyla ilişkisinin güçlü olduğunu gösterdiğini ifade etmektedirler.

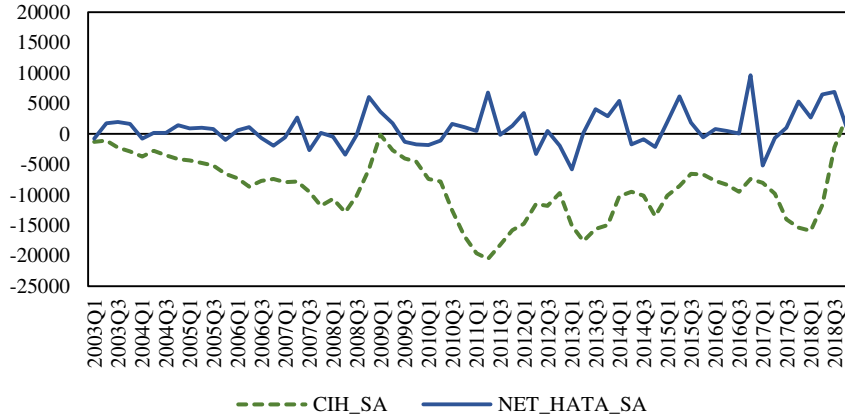
Çoban ve Özel (2014), 2003 yılından itibaren artış eğilimi gösteren net hata ve noksan hesabının sonuçları ile ilgili olarak, kayıtlarda belirlenemeyen bir sermaye girişi veya çıkışı olma ihtimalini vurgulamaktadırlar. Çalışmalarında 2005-2012 dönemi net hata ve noksan hesabı ile ihracat arasındaki ilişki analiz edilmektedir. 2005:1-2012:4 dönemini kapsayan çalışmalarında, net hata ve noksan hesabı ile ihracat arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre, net hata ve noksan hesabında meydana gelen değişmelerin nedenini, ihracat dışı değişkenler ile zamansal farklılıklardan doğan kayıt hatalarından kaynaklandığı belirtilmektedir.

VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada 2003:Q1-2018:Q4 dönemini kapsayan veriler kullanılmış ve çeyreklik olmasından ötürü veriler mevsimsel etkiden arındırılmıştır. Her iki verinin yalın haldeki değerleri ve mevsimsel düzeltilmeden sonraki değerleri Grafik 3 ve Grafik 4'te gösterilmiştir.

Grafik 3: Cari İşlemler Hesabı ile Net Hata ve Noksan Hesabı

Grafik 4: Mevsimsel Etkiden Arındırılmış Cari İşlemler Hesabı ile Net Hata ve Noksan Hesabı

Cari işlemler hesabı ve net hata noksan arasındaki ilişkiyi Türkiye için sınamak amacıyla zaman serileri analizinden faydalanılmıştır. Bir regresyon modelinde parametreler arasındaki ilişkileri geçmiş periyotlarda etkilemiş olan faktörler gelecek zamanda da etkilemeye devam edebilir. Bu sebeple gözlem değerlerini etkilemiş ve etkileyecek olan faktörlerin irdelenmesi, gelecek dönemlerdeki etkinin tahmini için önemli olmaktadır. Zamanla ilişkili olarak tanımlanabilen parametrelere ait gözlem değerleri zaman serisi adını alır. Zaman serisi verileri, değişkenlerin bir dönemden diğer bir döneme ardışık şekilde gözlemlendiği sayısal değerlerdir. Serinin ardışık olması doğru analiz bakımından oldukça önem taşımaktadır (Dikmen, 2012: 297).

Zaman serileri analizi çerçevesinde ilk olarak serilerin durağanlığı test edilmiştir. Durağanlık, zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının özellikle zaman boyunca sabit kaldığı şeklinde tanımlanabilir (Tarı, 2011: 382). Zaman serisi durağan değilse, otokorelasyonlar önemli ölçüde sıfırdan sapar ya da gecikmeler arttıkça sıfırdan uzaklaşır veya ortaya sahte bir örnek çıkar. Zaman serilerini uygun bir modelin gerçekleştirilmesi için bu serilerin önce durağan hale getirilmesi gerekir (Kutlar, 2005: 252). Belirli bir zaman serisinin durağan olup olmadığı birim kök testi ile sınımlanmaktadır (Tarı, 2011: 382). Nitekim durağanlık, biçimsel seviyede, zaman serisinin birim kökünün varlığına bakılarak anlaşılabilir. Bu amaçla genellikle Dickey-Fuller (DF) ve genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testleri kullanılır (Gujarati ve Porter, 2012: 768). ADF test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerine göre bulunan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna varılır (Tarı, 2011: 389).

Durağanlık testinin ardından VAR modeli yardımıyla cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan arasındaki ilişki incelenmiştir. VAR modeli, politik etkiler ve parametrelerde oluşan şokların diğer parametrelere etkisinin ölçülmesidir (Dikmen, 2012: 343). Çok denklemlili sistem çözümlenmesinde meydana gelen sorunların çözüldüğü bir yöntemdir (Kutlar, 2005: 333). VAR modeli analizi bağlamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına bakılabilir. Bütün bu yöntemlerin yapılabilmesi için üç koşul söz konusudur. Bunlardan ilki; modelin durağan olmasıdır. Bunun için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çemberin içinde olması gerekir. İkinci koşul değişen varyansın olmaması iken; üçüncü koşul ise otokorelasyonun olmamasıdır (Tarı, 2011: 453).

Sistemde bulunan değişkenlerin kendi ya da başka değişkenlerin şoklarına göstermiş olduğu tepkiler önemlidir. Zaman serisinin örneklerinde, hata terimi genel itibarıyla şokları temsil eder. Bununla birlikte, sistemde bulunan her bir değişkenin kendi ve diğer değişkenlerin hatalarına karşı reaksiyonu etki-tepki olarak adlandırılır. Etki-tepkiler benzer büyüklüğün iki farklı görünümünü temsil eder. Serilerde meydana gelen 1 birimlik değişim karşısında diğer serilerin verdiği tepkilerdir (Tarı, 2011: 465).

VAR modeli çerçevesinde yapılan bir diğer test varyans ayrıştırmasıdır. Öngörü hatalarının niteliklerinin biliniyor olması, sistemde bulunan parametreler arasındaki karşılıklı ilişkilerin ortaya çıkmasında önemlidir. Varyans ayrıştırması, her bir parametrenin öngörü hata varyansının, sistemde bulunan her bir parametreye yüklenebilecek ayrıştırma oranıdır. Her bir parametrenin öngörü hata varyansını parametrelerin her birine pay ederek şokların parametrelerdeki etkilerini oransal olarak ölçmeye fayda sağlar. Varyans ayrıştırması, VAR modelinde hedeflenmiş olan ikinci fonksiyondur. Değerlendirilen her bir varyansta meydana gelen değişimin

% kaçının kendi gecikmeleri ile % kaçının ise diğer parametrelerce açıklandığını ortaya koyar. Parametrelerin dışsal veya içsel olup olmaması ile bir yan değerlendirme yapılabilmektedir (Tarı, 2011: 453, 469).

İstatistiki olarak iki parametre arasındaki bağ, bir birlikteliğin karşılığıdır. İktisat teorisi tarafından parametreler arasındaki nedensellik ilişkisi doğrulanmalıdır. Bağımsız değişken ve bağımlı değişken seçimiyle başlatılmış olan ilişkilerin yönü hakkında ön şart bulunmaktadır. Ancak nedensellik analizinde bu şekilde bir şart bulunmamakta ve ilişkilerin yönü araştırılmaktadır (Tarı, 2011: 436). Regresyon analizi, parametreler arasındaki bağımlılık ilişkisiyle ilgilenmektedir. Fakat, parametreler arasındaki bu bağımlılık, kesin olarak bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermez. Kısaca, mutlaka bağımsız parametre X'in sebep ve bağımlı parametre Y'nin sonuç olduğu anlamına gelmez. İstatistiksel olarak, iki parametrenin arasındaki yakın ilişki, bir birlikteliğin ifadesidir. Parametreler arasındaki nedensellik ilişkisi ise iktisat kuramınca doğrulanmalıdır (Timur, 2005: 111).

Koentegrasyon (eşbütünleşme) testi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar dahi, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve bunun da ekonometrik olarak tespit edilebileceğini öne sürmektedir. Bu, değişkenleri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Değişkenler arasında böyle bir koentegrasyonun olabilmesi ancak dışsal, kalıcı şokların farklı doz ve biçimlerde olsalar dahi tüm değişkenleri ortak bir şekilde etkilemesiyle gerçekleşir. Farklı bir deyişle sistemdeki her değişken, kendilerini ayrı ayrı etkileyen, her biri kendine özgü dışsal ve kalıcı şoklara değil, bunları beraber etkileyen ortak stokastik trendlere sahip olması gerekir. Durağan olmayan iki zaman serisi aynı dereceden entegre iseler bu durumda aralarında koentegrasyon olabilir ve aralarındaki regresyon yanıltıcı değildir. İki serinin aynı dereceden entegre olması ikisindeki trendin birbirini götürmesi ve trend faktöründen arındırılmış bir ilişkinin bulunmasını sağlamaktadır (Tarı, 2002: 376).

BULGULAR

Cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışmada ilk olarak verilerin durağanlığı ADF testi yardımı ile sınanmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle VAR modeli tahmin edilerek, bu kapsamda etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Son olarak seriler arasında uzun dönemli bir bağıntı olup olmadığı koentegrasyon testi yardımıyla incelenmiştir. Serilerin durağan olmaması halinde oluşturulan regresyonun beyaz gürültü içerip sahte olma ihtimali artmaktadır. Bu nedenle analizlerden önce verilerin durağanlaştırılması önem arz etmektedir. ADF birim kök testine ait ulaşılan bulgular Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
CİH-SA	-3,055406 (1)	-3.540198	-2.909206	-2.592215
NHNH-SA	-6.888045 (0)	-3.538362	-2.908420	-2.591799

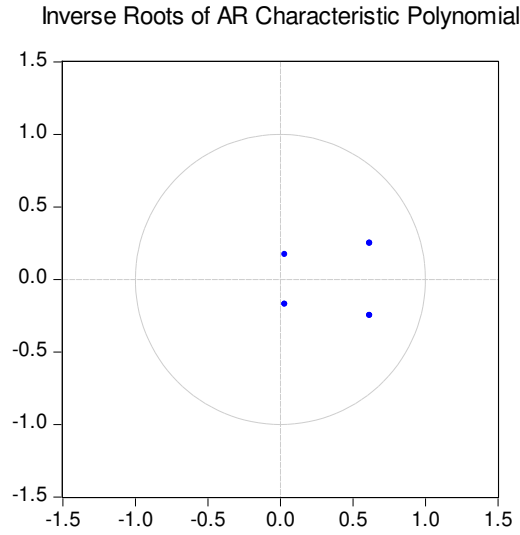
Tablo 3'e göre her iki değişken de düzeyde birim kök içermemektedir, yani durağan olmaktadır. Aynı dereceden durağan olan bu değişkenlerin eşbütünleşik olduğu söylenebilir. Modelde yer alan tüm parametreler durağan olduğunda, bu değişkenler ile VAR modeli tahminlenebilir. Bunun için öncelikle en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. VAR modeline ait optimal gecikme uzunluğuna ilişkin elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: VAR Modeline Ait Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-1120.579	NA	2.22e+14	38.70961	38.78066	38.73728
1	-1070.500	94.97672*	4.53e+13	37.12069	37.33384*	37.20372*
2	-1066.178	7.899596	4.49e+13*	37.10957*	37.46482	37.24795

3	-1063.348	4.975610	4.68e+13	37.14994	37.64729	37.34367
4	-1058.494	8.201714	4.55e+13	37.12049	37.75994	37.36957
5	-1057.722	1.251272	5.11e+13	37.23180	38.01335	37.53623
6	-1055.344	3.690467	5.44e+13	37.28772	38.21137	37.64750

FPE ve AIC kriterlerine göre optimal gecikme uzunluğu 2 alınarak VAR modeli tahmin edilmiş ve ilk olarak modelin durağanlığı test edilerek elde edilen sonuç Grafik 5'te sunulmuştur.

Grafik 5: AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerinin Birim Çemberdeki Konumu

Grafik 5'e göre, AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum VAR modeline ait denklemin birim kök içermediği dolayısıyla durağan ve istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu tespitin ardından değişen varyans testi gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Değişen Varyans Testi

Chi-sq	df	Prob.
26.91803	24	0.3083

Tablo 5'te yer alan Ki-kare değerine ait olasılık değeri %5'ten büyük olması, temel hipotez olan VAR modelinin sabit varyanslı olduğu durumu ortaya koymaktadır. Söz konusu tespitin ardından üçüncü olarak otokorelasyon testi yapılmış ve ulaşılan bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Otokorelasyon Testi

Gecikme	LM-Stat	Prob.
1	5.022457	0.2850
2	3.313854	0.5067
3	2.696431	0.6098
4	4.073123	0.3962
5	1.311998	0.8593
6	4.446748	0.3489

Tablo 6’da yer alan veriler tüm gecikme düzeylerinde modelin otokorelasyon içermediğine dair temel hipotezi reddetmediği için modelin otokorelasyon sorunu taşımamaktadır.

Modelin yapısal anlamda bir sorun taşıyıp taşımadığına ilişkin yapılan testlerin ardından değişkenler arasındaki nedensel bağıntı Granger nedensellik testi ile sınanmış ve ulaşılan bulgular Tablo 7 ve Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 7: Granger Nedensellik Testi (Bağımlı Değişken: Net Hata Noksan Hesabı-SA)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
CIH-SA	4.636617	2	0.0984
All	4.636617	2	0.0984

Tablo 7’deki verilere göre %5 anlamlılık düzeyinde cari işlemler hesabından net hata ve noksan hesabına doğru nedensel bir ilişkinin olmadığı, ancak %10 anlamlılık düzeyinde söz konusu ilişkinin doğrulandığı görülmektedir. Dolayısıyla %10 anlamlılık düzeyinde cari işlemler hesabı, net hata ve noksan hesabının nedeni olduğu ifade edilebilir.

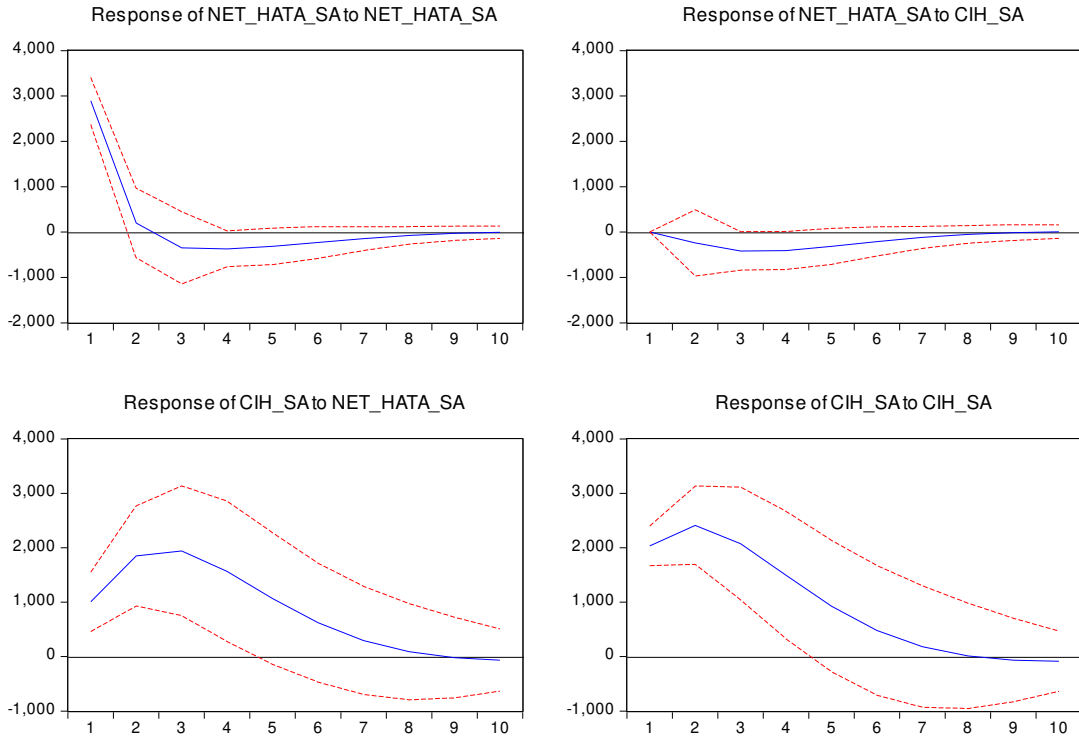
Tablo 8: Granger Nedensellik Testi (Bağımlı Değişken: Cari İşlemler Hesabı-SA)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
NHNH-SA	3.914832	2	0.1412
All	3.914832	2	0.1412

Tablo 8’deki veriler net hata ve noksan hesabından cari işlemler hesabına doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Nedensellik testinden sonra etki-tepki fonksiyonları aracılığıyla değişkenlerden birine verilen 1 standart hatalık şoka diğer değişkenin nasıl tepki verdiği incelenmiştir. Etki-tepki fonksiyonları Grafik 6’da sunulmuştur.

Response to Cholesky One S.D. Innovations \pm 2 S.E.

Grafik 6: Etki-Tepki Fonksiyonları

Grafik 6'ya göre cari işlemler hesabındaki bir birimlik şoka karşılık, net hata ve noksan hesabının verdiği cevap sıfır etrafında dalgalanmakta olup, yok denecek kadar azdır. Buna karşılık net hata ve noksan hesabındaki bir birimlik şoka karşılık cari işlemler hesabının verdiği cevap ilk dönemden itibaren pozitif yönde ve artmakta iken, üçüncü dönemden itibaren sönmekte ve sekizinci dönemde ise ortadan kalkmaktadır.

Etki-tepki fonksiyonlarından sonra varyans ayrıştırması yöntemi ile bir değişkendeki değişikliğin yüzde kaçının kendisi ve yüzde kaçının da diğer değişken tarafından açıklandığı dönemler itibariyle ölçülmeye çalışılmıştır. Ulaşılan bulgular Tablo 9 ve Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 9: Net Hata ve Noksan Hesabının Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	NHNH-SA	CİH-SA
1	2892.411	100.0000	0.000000
2	2909.219	99.31425	0.685752
3	2959.803	97.33771	2.662287
4	3011.054	95.57660	4.423402
5	3044.019	94.59266	5.407339
6	3059.801	94.18394	5.816061
7	3065.430	94.05867	5.941332
8	3066.813	94.03464	5.965360
9	3066.983	94.03352	5.966480
10	3066.993	94.03300	5.967000

Tablo 9'daki verilere göre ilk dönemde net hata ve noksan hesabını açıklayan yine net hata ve noksan hesabı iken; ilerleyen dönemlerde cari işlemler hesabının açıklama gücü artmaktadır. Nitekim 10. dönemde net hata ve noksan hesabındaki değişikliğin yaklaşık %5.967'si cari işlemler hesabı tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 10: Cari İşlemler Hesabının Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	CİH-SA	NHNH-SA
1	2270.834	80.34611	19.65389
2	3794.487	69.20375	30.79625
3	4740.845	63.49821	36.50179
4	5211.133	60.78358	39.21642
5	5398.881	59.56895	40.43105
6	5455.825	59.10711	40.89289
7	5466.948	58.97907	41.02093
8	5467.716	58.96313	41.03687
9	5468.126	58.96803	41.03197
10	5469.158	58.96992	41.03008

Tablo 10'daki verilere göre 10. dönemde cari işlemler hesabındaki değişikliğin yaklaşık %41'i net hata ve noksan hesabı tarafından açıklanmaktadır.

Son olarak değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini sınamak amacıyla Johansen koentegrasyon testi yapılmıştır. Bu testin yapılabilmesi için değişkenlerin aynı düzeyde durağan olması gerekir. İz istatistik değeri ve max. özdeğer istatistiki değeri mutlak değerce kritik değerden büyük olması durumunda alternatif hipotez kabul edilip, esas hipotez reddedilir. Buna göre değişkenler arasında en az tane uzun dönemde eş bütünleşme durumu söz konusudur. Koentegrasyon testine ait ulaşılan bulgular Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Johansen Koentegrasyon Testi

Hipotez	İz İstatistik Değeri	Kritik Değer	Max-ÖzDeğer İstatistik Değeri	Kritik Değer
$H_0: \tau: 0$ $H_1: \tau: 1$	28.95036	15.49471	20.27622	14.26460
$H_0: \tau \leq 1$ $H_1: \tau: 2$	8.674140	3.841466	8.674140	3.841466

Tablo 11'deki verilere göre; iz istatistik ve maksimum özdeğer değerleri, %5 anlamlılık seviyesine ait değerden büyük olduğu için koentegrasyon hipotezi olan temel hipotez reddedilmektedir. Yani bu durumda değişkenler arasında en az bir tane uzun dönem ilişkisi mevcuttur. Fakat sonuca baktığımızda ise en az iki tane uzun dönemde ilişkinin olduğu durum %5 anlamlılık seviyesinde kabul görmüştür.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişkiyi TCMB veri tabanından temin edilen 2003:Q1-2018:Q4 dönemini kapsayan çeyreklik veriler yardımıyla zaman serileri analizi kullanarak belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısmında ödemeler bilançosu ve cari işlemler ile net hata ve noksan hesapları kavramsal olarak ele alınmıştır. Türkiye ekonomisinin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Ardından literatürdeki çalışmalara yer verilerek veri ve metodoloji hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da elde edilen ampirik bulgular sunulmuştur.

Ampirik analizler kapsamında ilk olarak serilerin durağanlığı ADF birim kök testi aracılığıyla sınanmış ve her iki değişkenin de düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Serilerin aynı düzeyde durağan olması durumu, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Yapılan Johansen koentegrasyon testi sonucu da değişkenler arasında en az iki adet koentegre vektörün olduğunu, dolayısıyla uzun dönem ilişkisinin varlığını doğrulamıştır. Ayrıca VAR modeli kapsamında, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisine, etki-tepki fonksiyonlarına ve varyans ayrıştırmasına da bakılmıştır. Optimal gecikme uzunluğu 2 alınarak tahmin edilen VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun taşıyıp taşımadığını belirlemek için AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumu, değişen varyans ve otokorelasyonun olup olmadığı incelenmiş ve herhangi bir sorunun olmadığı görülmüştür. Ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik testi ile sınanmıştır. Nedensellik bulguları %10 anlamlılık düzeyinde cari işlemler hesabından net hata ve noksan hesabına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç cari işlemler hesabının neden, net hata ve noksan hesabının ise sonuç olduğu şeklinde yorumlanabilir. Etki-tepki fonksiyonları cari işlemler hesabında meydana gelen bir birimlik şoka karşılık net hata ve noksan hesabının verdiği cevabın önemli olmadığını göstermesine rağmen; net hata ve noksan hesabında meydana gelen bir birimlik şoka karşılık cari işlemler hesabının verdiği cevabın ilk dönemlerde pozitif ve artmakta iken, ikinci dönem sonrasında bu tepkinin azaldığı ve 8. dönemde ise sönümlendiği görülmektedir. Varyans ayrıştırması bulguları, net hata ve noksan hesabındaki değişikliklerinin uzun dönemde yaklaşık %6'sının cari işlemler hesabı tarafından; cari işlemler hesabındaki değişikliklerin ise %20'sinin net hata ve noksan hesabı tarafından açıklandığını göstermiştir.

Ödemeler bilançosu kapsamında Türkiye ekonomisine ait cari işlemler hesabı ile net hata ve noksan hesabının verileri TCMB kayıtlarında yer almaktadır. Söz konusu hesapların 2003 yılı ve sonrasındaki artış eğilimi dikkat çekmektedir. Özellikle net hata ve noksan hesabındaki gelişmelerin seyri, kaynağı belli olmayan döviz hareketliliğinin yakından takip edilmesini gerektirmektedir. Nitekim çeşitli uygulamalar, bu durum için gereken tedbirlerin alındığını da düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, O. (2012). *Türkiye Ekonomisi'nde 2001 Yılı Sonrası Ekonomik Gelişmeler*. Dr. Okan Acar'ın İnternet Sitesi: <http://www.okanacar.com/2012/12/turkiye-ekonomisinde-2001-yl-sonras.html>. [Erişim Tarihi: 26.02.2018].
- Alagöz, M., & Erdoğan, S. (2011). Net Hata Noksan Hesabının Anlamı ve Cari İşlemler İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *İktisat İşletme ve Finans*, 26 (306), 69-94.
- Ardıç, O., & Yılmaz, P. (2002). Para-Banka, Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ay, A., Erdoğan, S., & Uysal, D. (2007). İstikrar Politikaları ve Türkiye Uluslararası Para Fonu (Imf) İlişkileri. İçinde *Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri - Ed.: Ahmet Ay* (s. 579-613). Çizgi Kitabevi.
- Bayrak, G. (2011). "Türkiye'de Cari Açık ve Cari Açığı Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi". Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Bozok, S. (2008). "Türkiye'nin Cari Açıkları Çerçevesinde Sermaye Hareketlerinin Analizi". Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Çekim, E. (2009). "Türkiye'de Cari Açık Sorunu". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çıplak, U. (2005). *Ödemeler Dengesinde "Net Hata ve Noksan" Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme*. T.C.M.B. Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Yapısal Analiz Müdürlüğü.
- Çoban, O., & Özel, B. (2014). Net Hata ve Noksan Hesabı ve İhracat İlişkisi: 1984-2012 Türkiye Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Dr. Mehmet Yıldız Özel Serisi), 135-143.
- Dikmen, N. (2012). *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Dinler, Z. (2005). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Doğukanlı, H. (2008). *Uluslararası Finans*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Eğilmez, M. (2016). *Net Hata ve Noksanın Kaynakları*. Kendime Yazılar: <http://www.mahfiegilmez.com/2016/01/net-hata-ve-noksann-kaynaklar.html>. [Erişim Tarihi: 29.04.2019].
- Ekşi, F. (2010). "Türkiye'de Cari Açık ve Finansmanı". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdoğan, S., & Acet, H. (2016). Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2003-2015). *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 51 (3), 539-548.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri - Çevirenler: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Heakel, R. (2019). *What is the Balance of Payments?* <http://www.investopedia.com/articles/03/060403.asp>. [Erişim Tarihi: 17.05.2018].
- Holman, J. A. (2001). *Is The Large U.S. Current Account Deficit Sustainable?* Federal Reserve Bank of Kansas City: <http://www.kc.frb.org/Publicat/econrev/PDF/1q01holm.pdf>. [Erişim Tarihi: 09.05.2018].
- Kahveci, İ. (2016). *37,5 Milyar Doların Hesabı*. <https://www.karar.com/yazarlar/ibrahim-kahveci/37-5-milyar-dolarin-hesabi-2318>. [Erişim Tarihi: 20.02.2019].
- Karaçayır, E. (2014). "Cari İşlemler Hesabının Finansmanı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama". Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Kayra, C. (2015). *1980-2013 Tüketim Ekonomisi Küreselleşme III. Cilt*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kutlar, A. (2005). *Uygulamalı Ekonometri*. Nobel Yayın Dağıtım.

- Küçükücü, M. (2012). "Türkiye'de Bütçe Dengesi ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: 1998-2011 Dönemine Ait Ampirik Bir Uygulama". Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Mangır, F. (2006). Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 459-472.
- Özekicioğlu, H., & Taştan, S. (2013). Türkiye'de Net Hata Noksan Kaleminin Finansmanı ve Sürdürülebilirliği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (2), 132-140.
- Öztürk, İ., Alayoğlu, N., Çırpan, H., & Fındıkcı, İ. (2012). *Büyük Dönüşüm (Ekonomi-Şirketler-Girişimci)*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Paya, M. M. (2013). *Küresel Ortamda İktisat Politikaları*. Türkmen Kitabevi.
- Polat, G. (2008). "Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama". Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Pugel, T. A. (2007). *International Economics*. New York: McGrawHill International Edition.
- Sawyer, W. C., & Sprinkle, R. (2005). *International Economy*. Prentence Hall.
- Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası İktisat: Teori-Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Yayınları
- Şahin, B. E. (2011). Türkiye'nin Cari Açık Sorunu. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 47-56.
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Taşar, M. O. (2010). "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 76-97.
- TCMB. (2019). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-mcFYR7h>. [Erişim Tarihi: 06.01.2019].
- TEPAV. (2011). *Cari Açık Sorunu Artık Daha Tehlikeli*. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/1942>. [Erişim Tarihi: 01.09.2018].
- Timur, Y. (2005). "Cari İşlemler ve Bütçe Açığı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Teori ve Uygulama". Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yaşar, L. (2013). "Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Etkileri: 1980-2011 Dönemi". Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.